

«Актуальні питання педагогіки на Заході», 1924; «Історія педагогічних течій», 1929). Творчо-літ. напрям діяльності А. представлений такими працями: «Злочин і покарання в «Law in a Cynodia» Данте» (1897), «Учіння Платона про прекрасне» (1901), «Софіст. Діалог Платона» (1907), «Розкопки на місці стародавнього Кнос на Криті» (1912). Теор. розробки А. підтверджують його наук. діяльність як укладача (у співавт. з М. Цитроном) пед. словника-довідника, бібліографії з тем педагогіки та психології, автора курсів лекцій із заг. педагогіки, історії педагогіки, логіки, політ. економіки, правознавства, психології, філос. пропедевтики: «Педагогічний календар довідник» (1911), «Історія педагогіки» (1911), «Педагогічний довідник» (1912). Упродовж життя обстоював концепцію формування гармон. розвиненої особистості та підготовки учнів до пост. освітнього і профес. розвитку. Уперше в історії вітчизн. освіт. галузі ґрунтовно висвітлив світ. доробок із психол.-пед. проблеми інтересу; увів термін «педагогіка інтересу», доводив роль пізнав. інтересу як важливого стимулу навчання й виховання дітей. Наголошував на цінності естетич. і ґрудов. виховання для формування гармон. особистості, поряд з інтелект. освітою, морал. вихованням і фіз. розвитком. Особливу роль А. надавав методам естет. виховання, що впливають як на всебічний розвиток дитини, так і на окремі псих. функції. Початкову худ. освіту розглядав як передумову успіш. здійснення багатьох життєвих покликань та необх. засіб для розуміння культ. цінностей мист-ва.

Пр.: Законоведене. Киев, 1906; Софіст. Диалог Платона. Киев, 1907; Интерес по учению современной психологии и педагогике. Киев, 1915; Педология // Путь просвещения. 1923. № 4; Трудове виховання. Його минуле і сучасне. Київ, 1924; Історія педагогічних течій. Новітні педагогічні течії. Харків, 1929–1931.

Лит.: Дічек Н. П. З галереї портретів українських педагогів 20-х років ХХ століття: Степан Ананьїн // Шлях освіти. 2002. № 3; Кошечко Н. В. Методи виховання дитини у контексті науково-педагогічної діяльності С. А. Ананьїна // Problemy rodziny na początku trzeciego tysiąclecia. Naukowe wydawnictwo Piotrkowskie : in 2 t. Piotrków Trybunalski, 2007. Т. 2; Марушкевич А. А., Кузьменко Н. М., Кошечко Н. В. та ін. Соціально-педагогічні ідеї освітян кінця ХІХ–ХХ. Київ, 2012; Коваленко О. Перервана педагогічна слава // Освіта України. 2014. № 24; Гващенко В. Педагогічна спадщина С. Ананьїна у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського // Вісник Книжкової палати. 2015. № 8.

Н. В. Кошечко

Анапéст (грец. ἀνάπαιστος, букв. — відбите назад) — віршовий розмір із трискладовою стопою із наголосом на остан. складі. В антич. віршуванні — трискладова стопа на чотири мори, перші дві стопи з яких короткі, а третя — довга. Використовувалася для написання маршів, а пізніше — у драм. творах. Перші спроби вести А. в систему віршування, адаптувавши його до традицій слов'ян. поезії, датовано 17 ст. у праці «Граматика» М. Смотрицького. У силабо-тоніч. віршуванні А. — трискладова стопа з наголосом на ост. складі. У вірші, написаному А., наголоси падають на 3, 6, 9, 12 склади. В укр. поезії А. вперше з'явився 1840 у зб. «Вітка» М. Костомарова. А. притаманний поезії М. Вороного, І. Драча, Лесі Українки, М. Рильського та ін. Найменш популярною лишається форма одностоп. та

шестистоп. А., найпродуктивнішою — чотири-стоп. А.:

Гéтьте, дúми, ви, хмáри осiнни!
То ж тепéра весна золотá!
Чи то так у жалю́, в голосiнни
Проминúть молодiї лiтá?

(Лесь Українка. *Contra spem spero* //

Зiбрання творiв у 12 т. Київ, 1975. Т. 1).

Лит.: Чернец Л. В., Хализев В. Е., Эсалнек А. Я. и др. Введение в литературоведение. Москва, 2004; Литературознавчий словник-довідник / За редакцією Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ, 2007; Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості. Житомир, 2009; Горболіс Л. М. Теорія літератури і методологічний дискурс: у 2 ч. Суми, 2014.

Н. М. Гаєвська

Анаплазія (від *ана...* і грец. *πλασις* — утворення) — повернення клітин і тканин у недиференційований стан. Під час А. відбувається зниження і втрата клітинами здатності до диференціювання, змінюється їхня *морфологія*, біохім. характеристики, функц. активність, біол. властивості. Натомість з'являється можливість до необмеженого росту. У разі А. майже неможливо встановити походження клітини через повну відсутність ознак її диференціювання. Зазвичай А. характерна для клітин, які зазнали злякис. переродження. Механізм А. полягає в порушенні синтезу *кейлонів* — специф. для цієї тканини речовин, що регулюють мітотичну активність і відповідають за сталий біохім. склад клітини певн. типу. Під час А. в клітині порушуються норм. обмін речовин і змінюється біохім. склад: набрякає колоїд цитоплазми, зростає кількість *нуклеїнових кислот*, холестерину, молочної к-ти, *глікогену*, йонів Натрію; знижується вміст Калію і Магнію; гліколітичні процеси (зокрема, анаеробний шлях *гліколізу*) переважають над окиснювальними. Порушення структурно-функціональної орг-ції клітин виявляється в збільшенні розміру ядра та ін. органел, кількості хромосом, зменшенні к-сті *мітохондрій*. Кінцевим станом А. є втрата клітиною всіх функцій, окрім розмноження. Для тканини, у якій відбувся відповідний процес, характерні порушення кровообігу, іннервації, взаємозв'язків структурних елементів і контактів з ін. тканинами.

Лит.: Pitot H. C. Fundamentals of Oncology. New York, 2002; Атоненкова Н. Н., Аверкин Ю. И., Белоцерковский И. В. и др. Онкология. Минск, 2007; Остапченко Л. І., Рибальченко В. К. Біологічна і біоорганічна хімія: в 2 т. Київ, 2014–2015; Лисяний Н. И., Гнедкова И. А., Гнедкова М. А. и др. Особенности клеточного состава и функции инфилтраты глиом различной степени анаплазии // Онкология. 2017. Т. 19. № 1.

Я. О. Межжеріна

Анаплазмоз (від *ана...* і грец. *πλασις* — утворення) — інвазійні хвороби свійських і диких тварин, спричинені паразитами крові — анаплазмами (*Anaplasma*), що уражають *еритроцити*. На А. хворіє ВРХ, вівці та кози; з диких тварин — деякі види антилоп, олені, лосі; з гризунів — миші та ін. Фіксують повсюдно, перев. восени й навесні. Переносниками А. є багато видів павошищних кліщів та деякі комахи, зокрема з родин *Гедзевих* (*Tabanidae*) та *Мух справжніх* (*Muscidae*). У хворих тварин підвищується т-ра, розвивається прогресуюча *анемія*, *анізоцитоз*, *пойкілоцитоз* та ін. Інкубац. період — до

4–6 тижнів. Хвороба триває до 3 тижнів; може перебігати в гострій та хроніч. формах. Для хроніч. характерне порушення складу крові, функцій ШКТ, серцево-судинної системи, органів дихання. Закінчується здебільшого одужанням тварин. Для профілактики тварин купують у протикліщових та інсектицидних розчинах, застосовують вакцинацію. Див. *Гранулоцитарний анаплазмоз*.

Літ.: Прус М. П., Перегіняк Н. С., Джус П. П. Діагностика анаплазмозу коней та цитогенетичних порушень їх організму за інвазії кровопаразитами // *Вет. медицина*. 2012. Вип. 96; Прус М. П., Джус П. П., Перегіняк Н. С. Клініко-морфологічні та цитогенетичні зміни клітин крові коней за анаплазмозно-бабезіозної інвазії // *Біол. тварин*. 2013. Т. 15. № 4; Бондаренко А. В. Анаплазмоз: експериментально-біологічна модель // *Медицина сьогодні і завтра*. 2014. № 2–3.

Анапсиди (лат. *Anapsida*) — підклас рептилій, які мають давній тип черепа: масивний, важкий, позбавлений скроневих западин, з недорозв. скроневими дугами. До А. належать черепахи й низка вимерлих груп, напр., котилозаври, *периазаври*. В А. у первинному даху черепа є лише задня вирізка, де міститься жувальна мускулатура. А. відомі із серед. *карбону*. До наших часів дожили лише черепахи, решта вимерли.

Літ.: Tsuji L., Müller J. Assembling the History of the Parareptilia: Phylogeny, Diversification, and a New Definition of the Clade // *Fossil Record*. 2009. № 12 (1); Rieppel O. Turtles as Hopeful Monsters: Origins and Evolution (Life of the Past). Bloomington, 2017.

Анартірія (від грец. ἀναρτήριος — нерозчленований) — захворювання, пов'язане з важким порушенням мовлення, втратою здатності утворювати мовні звуки, вимовляти слова й літери. Виникає внаслідок центр. або периферичного паралічу м'язів, що відповідають за *артикуляцію*. На відміну від ін. мовн. розладу — *алалії*, А. зачіпає тільки фонет. лад і не порушує розуміння почутої мови. Є формою дизартрії. Причинами А. можуть бути захворювання або патол. процеси в гол. мозку [ботулізм; сирингобульбія; отруєння солями важких металів або ін. хім. речовинами; синдром Фаціо — Лонде; демієлінізуючі хвороби, у результаті яких відбувається розпад мієліну (розсіяний склероз, розсіяний енцефаломієліт); пухлини і травми гол. мозку; абсцес мозочка або гол. мозку; крововилив у мозок; хронічне або гостре порушення мозкового кровообігу тощо]. Виокремлюють такі форми А.: гіпокенетичну; гіперкенетичну; атаксичну; верхньомотонейронну одностор.; спастичну; м'яву; змішану. Лікування полягає в терапії осн. хвороби, яка спричинила патологію, а після цього — мовленнєвих порушень. За своєчасної комплекс. терапії прогноз сприятливий. Проте повністювилікувати А. майже неможливо, особливо якщо хворий тривалий час не звертався до лікаря-невролога. Профілактика А. полягає у веденні здорового способу життя.

Літ.: Горбач І. Н. Дифференціація в неврології. Болезни. Минск, 2002; Шевченко Л. А., Боброва В. И. Терапія постинсультних неврологічних синдромов. Запоріжжє; Київ, 2011; Клінічні протоколи надання медичної допомоги. Неврологія / За ред. Т. В. Марухно. Київ, 2016; Товажнянская Е. Л., Дубенко Е. Г., Некрасова Н. А. и др. Наглядная неврология. Харьков, 2016; Торопенко О. М., Торопенко Ю. В. Алгоритми встановлення діагнозу в не-

врології. 2-ге вид., допов. і перероб. Суми, 2016; Шеремет М. К., Боряк О. В. Неврологічні основи логопедії. Суми, 2016; Теленгатор О. Я., Карабаев Д. Т., Гриджук М. Ю. Симптоми та синдроми в неврології. Київ, 2017.

Анархізм (від грец. ἀναρχία — безвладдя) — соціально-політична *ідеологія* та практика, сукупність політ. концепцій та система етич. і філос. ідей, що заперечують централізоване керування сусп.-вом, політ., екон. і духов. владу, пропонують сусп. лад на засадах рівності, добровільного об'єднання людей, індивід. свободи без держ. примусу. Витоки А. пов'язують із давньогрец. філософією (*стоїцизм*, *буддизм*, *християнством*). А. як течія соц.-політ. думки сформувався у 1840-х, згодом набув впливу у Франції, Іспанії, Італії. Ідею бездерж. сусп.-ва обґрунтував В. Годвін у кн. «Дослідження політичної справедливості та її впливу на мораль і щастя» («Enquiry Concerning Political Justice and its Influence on Morals and Happiness», 1793). Теорія «вільного обміну» та «взаємності» П. Ж. Прудона пропонувала ліквідацію *експлуатації* за допомогою реформ системи товар. обігу, незалежність індивіда від д-ви. М. Штірнер започаткував напрям анархо-індивідуалізму, пропагуючи абс. свободу індивіда, не обмежену реліг. догмами, нормами права й моралі, традиціями, д-вою. Сусп.-во він розумів як «спільку егоїстів», що існує завдяки обміну товарами між незалеж. виробниками на основі взаєм. поваги. М. Бакунін та П. Кропоткін розробили концепцію анархо-комунізму (революц., колективіст. А.), базовими для якої були ідеї прямої *демократії*, *федералізму*, заперечення *диктатури пролетаріату*. На поч. 20 ст. сформувалися осн. різновиди А.: анархо-індивідуалізм, анархо-комунізм, анархо-синдикалізм (мали послідовників в Україні). Анархо-індивідуалізм заперечує сусп. установи (сім'ю, церкву, традиції, політ. партії, д-ву), форми колект. свідомості (мораль, релігію). Анархо-синдикалізм обстоював передачу держ. управління синдикатам або профспілкам. Анархо-комунізм представив план руйнації д-ви через збройне повстання, заміну д-ви федерацією вільно утворюваних селян. та робітн. спілок, які б колективно володіли власністю. Перший етап розвитку — А. «бунтарський» (сер. 19 ст.); другий (1890–1940-ті) — революційно робітн.-синдикаліст.; третій (з 1960-х) — альтернатив. лібертаріарний молодіж.-інтелект. рух. На поч. 20 ст. сформувалися також містичний та христ. А., А.-ілегалізм. Серед найб. анархіст. структур — профспілка «Індустріальні робітники світу» (з 1905), анархо-синдикаліст. інтернаціонал — «Міжнародна асоціація трудящих» (з 1923), Інтернаціонал федерації анархістів (1968). Сучас. рух А. охоплює безліч течій: А.-націоналізм, А.-фемінізм, А.-примітивізм, «автономізм», анархісти-скінхеде, А.-капіталізм (ліберальний А.), екол. А. Прибічники руху виступають проти *дискримінації* (за статевую, нац. та ін. ознаками), воєн і *неоколоніалізму*. У 21 ст. помітний анарх. рух у Греції (мас. заворушення 2008–2018), Франції (частина руху «жовті жилети»), 2018–2019), Іспанії (профспілковий рух, 2019). В Україні у 2-й пол. 19 ст. ідеї А. містяться в політ. концепції М. Драгоманова, ідеології та діяльності бакуністів-народників. Анарх. групи з'явилися 1903–1904 в містах Одесі, Львові, Ніжині,

Анапсиди. Череп

Катеринославі (тепер Дніпро). Вони були противниками імпер. влади, бурж. устрою, соц. та нац. гноблення. Серед перших організаторів таких груп в Україні — М. Рогдаєв (псевд. Музіль), Д. Новомирський, Я. Кириловський, І. Гросман, К. Ерделевський, О. Таратута та ін. У їх складі переважали робітники, також були дрібні виробники, селяни, студентство. Форми боротьби анархістів: робітн. страйки, селян. бунти, терор, повстання, широка *пропаганда* та *агітація*. На 1906 майже у 80 укр. містах і селах функціонували не пов'язані між собою ні організац., ні ідеолог. анархо-комуніст. групи, що нараховували бл. 3 тис. чл. Найб. вплив анархо-комуністи мали в містах Катеринославі та Одесі, робітн. містечках Катеринославщини. Центр анархо-синдикалізму в Україні — м. Одеса, де була створена федерація анархо-синдикалістів «Новий світ». Аналогічні групи виникли також у містах Києві, Кривому Розі, Харкові, Катеринославі, Миколаєві. Анархо-індивідуалісти (діяли 1905–1910 в містах Києві, Харкові, Одесі, Севастополі) не відігравали поміт. ролі. Держ. терор призвів до знищення більшості анархіст. груп до 1910. У Швейцарії функціонувала укр. анархіст. група «Вільна громада-Набат» (1912–1917). У 1903–1917 анархісти співчували ідеї незалеж. України, але після проголошення УНР переважно повстали проти укр. державності. Від березня 1917 почалося відновлення анархіст. федерацій і груп в Україні. Анархісти виступали проти *Тимчасового уряду*, уряду УНР, білогвардійців та інтервентів, найбільш впливовими були на хвилі «стихійного А.» (поч. 1918). У 1917–1919 анархісти входили в союз із більшовиками та лівими есерами, попри критику більшовиків як «владних диктаторів» та закликів до нової анархіч. революції проти «червоної» влади. Найб. федерації утв. у містах Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі, Олександрівську (тепер Запоріжжі), Єлисаветграді (тепер Кропивницькому), Полтаві. Навесні 1918 анархісти створили федерацію «Бюро анархістів Донбасу», збройні загони: «Чорну гвардію», анархіст. дружини. За часів *Гетьманату* анархісти боролися в підпіллі та повст. загонах Н. Махна. Восени 1918 сформовано Конфедерацію анархіст. орг-цій України «Набат», що намагалася об'єднати всі анарх. групи й течії в Україні [керівники В. Ейхенбаум (псевд. Волін), Я. Суховольський (псевд. Алий), А. Барон (псевд. Канторович) та ін., газ. «Набат»]. Від червня 1919 анархісти України перейшли у відкр. опозицію до більшов. уряду, брали участь у повстаннях проти більшовиків, служили в махнов. армії. Засобами «червоного терору» більшовикам вдалося ліквідувати анарх. федерації в 1920–1921. Окремі групи анархістів боролися в підпіллі до 1930. За рад. часів про А. писали лише негативно, поняття вживали як синонім до хаосу, безвладдя, дезорганізації. Процес демократизації в Україні зумовив відродження анарх. груп і поширення їхніх ідей у 1988–1991. Стихійний А. був складником молодіж. *субкультури* як анархо-індивідуалізм «панків», «рокерів», «gini». Анарх. групи політ. спрямування: Революц. конфедерація анархо-синдикалістів ім. Н. Махна, Світ. братство А., «Січ», анархо-комуністи Пд. України, «Набат», «зелені» анархісти, анархо-паціфісти. Протягом 1989–1991 укр. анархісти підтримували гасла руйнації СРСР та створення суверен. України як федерації з шир. *автономі-*

єю іст.-етногр. регіонів, підтримували ідею Укр. духов. республіки. Проводили спільні акції з *Народним рухом України* (як асоційов. член у 1989). Після 1991 анархісти України відійшли від нац.-дем. напрямку, обстоюючи ідеї самоврядування та регіоналізації. 1999 в м. Одеса на установ. з'їзді створено партію «Союз анархістів України» (газ. «Набат»), яка провела ревізію догм А., визнала приват. власність і д-ву, парт. систему й парламент. форми боротьби. Після 2014 партія згорнула діяльність, більшість анархістів об'єдналася в автоном. групи «Чорного блоку», «Антифашистської дії». У *Революції гідності* брала участь «Анархістська сотня».

Лит.: Альманах. Сборник по истории анархического движения в России. Париж, 1909; Аршинов П. История махновского движения (1918–1921). Берлин, 1923; Очерки истории анархического движения в России. Москва, 1926; Махно Н. Воспоминания : в 3 кн. Париж, 1929–1937; Avrich P. The Anarchists in the Russian Revolution. London, 1973; Лебедеко О. М. Анархизм в Україні: (XIX — початок XX ст.). Київ, 1994; Савченко В. Махно. Харків, 2005; Савченко В. Анархістський рух в Одесі 1903–1916 рр. Одеса, 2014; Chomsky N. On Anarchism. London, 2014; Савченко В. Діяльність анархістських організацій в Україні у 1903–1929 рр: історичний аспект та політична практика / Наук. ред. О. П. Рєєнт. Київ, 2017.

В. А. Савченко

Анастасієвський, Микола (14.08.1891, м-ко Скала-над-Збручем, тепер смт Скала-Подільська Борщівського р-ну Тернопіл. обл., Україна — 28.05.1974, м. Міннеаполіс, шт. Міннесота, США) — живописець, графік. Закінчив 1914

Анастасієвський Микола.
В'їзд до табору «Орлик».
Баварія, 1945

Академію мист-в у м. Кракові, навчався в Ін-ті худ. і прикладних мист-в у м. Варшаві. У 1918–1919 працював живописцем і графіком у Міністерстві освіти УНР у м. Кам'янці-Подільському. Викладав малювання в школах Польщі (до 1939), в укр. гімназіях і тех. школі в м. Холмі (1940–

Символ анархізму

1944). Після війни виїхав до Німеччини. Від 1950 і до кін. життя мешкав у м. Міннеаполісі (США). У творчому доробку переважають побутові сюжети, натюрморти, різдвяні та великодні поштові листівки. Серед творів: «Кам'янець-Подільський. Твердиня» (1919), «Портрет Андрія Яковича Чайковського, письменника, адвоката» (1929), «Портрет Катрі Гриневиц» (1947), «По ялинку» (1967) тощо. Брав участь у виставках, що проходили в містах Львові, Кракові, Мюнхені, Нью-Йорку та ін.

Лит.: Голубець М. Микола Анастасієвський // Життя і мистецтво. 1920. Ч. 2; Книга мистців і діячів української культури, учасників Першої Зустрічі українських мистців Америки й Канади з громадянством у дні 3–5 липня 1954 / Уряд. М. Бажанський, А. Курдидик, Б. Олександров та ін. Торонто, 1954; Дуда І. Борщівщина літературна, мистецька, наукова: відомості про художника, графіка М. Анастасієвського // Літопис Борщівщини / Ред.: І. Скочильс, М. Сохацький. Борщів, 1994; Дуда І., Певний Б. Анастасієвський Микола (14.08.1891–28.05.1974) — художник, мистецтвознавець, педагог, громадський діяч // Тернопільський енциклопедичний словник : в 3 т. Тернопіль, 2004. Т. 1: А–Й; Гардаріка. Харків, 2015.

Анастасевич, Василь Григорович (рос. Анастасевич, Василий Григорьевич; 11.03.1775, м. Київ, тепер Україна — 28.02.1845, м. Санкт-Петербург, тепер РФ) — бібліограф, книгознавець, письменник, поет, перекладач. Народився в родині чиновника, члена Київ. магістрату. 1786–1793 навчався в *Київській духовній академії*; закінчив п'ять курсів. Від 1795 — на військ. службі (стражник у малорос. корпусі піших стрільців, квартирмейстер у містах Києві та Полощку). У грудні 1801 переїхав до м. Санкт-Петербурга, служив у Військ. колегії. У 1803–1817 — писар канцелярії попечителя Вілен. навч. округу князя А. С. Чарторийського в м. Санкт-Петербурзі. Від 1809 також був помічником керівника відділення польських і малорос. прав Комісії складання законів, 1817–1826 працював редактором у цій комісії. Мав чин статського радника. З 1826 на посаді цензора. 1830 пропустив до друку епічну поему «Конрад Валленрод» А. Міцкевича, за що був звільнений та позбавлений пенсії. Відтоді до кінця життя працював бібліотекарем Рум'янцевського музею в м. Санкт-Петербурзі. А. — один из перших у *Російській імперії* бібліографів та книгознавців. 1802–1810 був членом Вільного т-ва любителів словесності, наук і мистецтв. 1811–1812 у м. Санкт-Петербурзі видавав щомісяч. літ.-бібліогр. журн. «Улей». У статті «Про бібліографію» (1811) вжив термін «бібліологія» у значенні теорії бібліографії. Це перша теор. праця з проблем книгознавства, що започаткувала теорію бібліографії в Росії. Уперше в Рос. імперії вжив термін «книгознавство» (стаття «Про необхідність сприяння російському книгознавству», 1820), розуміючи під ним «філософію бібліографії». Обстоював уведення держ. бібліографії — реєстрації видавн. продукції на базі обов'язков. примірника Публічної б-ки у м. Санкт-Петербурзі. Від 1814 відповідна реєстрація розпочалася в журн. «Сын отечества». А. упорядкував каталог приват. публ. б-к при магазинах книговидавців В. Плавильникова та О. Смирдіна. А. належить наук. видання *Литовського статуту* (1811), переклад книги В. Стройновського «Про угоди поміщиків із селянами» (1809), у передмові до якої висловив думку про

необхідність визволення селян і скасування *кріпацтва*. У працях А. на літ. та іст. теми є матеріали з історії та етнографії України. А. — автор щоденників, поет. творів. Перекладав вірші *Сапфо* (1808), твори Ж. Расіна (трагедія «Федра», 1805) та ін.

Пр.: О библиографии // Улей. 1811. Ч. 1. № 1; О начале ведомостей и повременных изданий (газет и журналов) в Европе // Улей. 1812. Ч. 3. № 14; О словесности (литературе) // Труды Казанского общества любителей отечественной словесности : в 2 ч. Казань, 1817. Ч. 1; О необходимости в содействии русскому книговедению // Благонамеренный. 1820. Ч. 10. № 7; Краткое известие о всех с 1707-го по 1823-й год выходивших в России повременных изданиях и ведомостях // Новости лит. 1822. Т. 2. № 23; 25; Список всех российских светских писателей, от Юрия до наших дней, по азбучному порядку // Новости лит. 1822. Т. 2. № 20; 23; Краткое известие о всех выходивших в России повременных изданиях и журналах // Новости лит. 1823. Т. 4. № 18; Роспись российским книгам для чтения из библиотеки А. Смирдина. Санкт-Петербург, 1828.

Лит.: Сірополко С. Василь Анастасевич, як бібліограф і книголюб // Укр. книга. 1937. № 2; Брисман М. А. В. Г. Анастасевич (1775–1845). Москва, 1958; Анастасевич // Русский биографический словарь : в 25 т. Санкт-Петербург, 1990. Т. 11; Голобуцький П. Василь Анастасевич — видавець українського журналу «Улей»: (до 150-річчя з дня смерті) // Книга в соціокультурному просторі: (Досвід книговидавництва XIX–XX ст. і сучасні проблеми). Львів, 1995; Дмитриев Л. А. Анастасевич Василий Григорьевич // Энциклопедия «Слова о полку Игореве»: в 5 т. Санкт-Петербург, 1995. Т. 1; Анастасевич Василь Григорович // Бондар Ю. В., Головатий М. Ф., Сенченко М. І. Енциклопедія для видавця та журналіста. Київ, 2010; Лобойко І. Н. Мои записки (Печатается по: ИРЛИ. Ф. 154. № 37–41, 55, 60) // Лобойко І. Н. Мои воспоминания. Мои записки. Москва, 2013.

О. А. Осмоловська

Анастасівське нафтогазоконденсатне родовище — поклади *вуглеводнів* у *Сумській області* на тер. *Роменського району* та *Липоводлинського району* на відстані 20 км на Пд. від м. Ромни. Розміри в межах структур. *ізогіпси* 4325 м — 10 × 2,5 км, *амплітуда* — понад 75 м. Структура родовища представлена асиметр. *геоантиклінально* із 3 невел. склепіннями — Анастасівським, Лукашівським і Кубанським. Площа спец. дозволу на користування надрами — 6955,19 га. Запаси початк. видобув. категорій А + В + С₁ становлять 16305 тис. т *нафти*; розчин. газу — 4114 тис. м³; *конденсату* — 1236 тис. т. Поклади нафти, газу й конденсату виявлено на глб. 4528–4521 м у піщано-глинистих відкладах візейського й сепухів. *ярусів* кам'януват. системи. Відкрито 1963 в Талалаївсько-Рибальському нафтогазонос. р-ні Сх. нафтогазонос. регіону України. Унаслідок узагальнення матеріалів сейсморозвідки методом відбив. хвиль, структурно-карт. і структурно-пошук. *буріння* виявлено брахіантиклін, підняття у відкладі тріасу (див. *Тріасовий період і тріасова система*). 1972 з верхньовізейських відкладів, в інтервалі 4528–4541 м, одержано фонтан нафти дебітом 48,9 т/добу через штуцер діам. 6 мм. У 1973 введено в дослідно-пром. розробку. 1981 впроваджено нагнітання пластової води для підтримання пласт. тиску в покладах *вуглеводнів*. Пром. розробка триває від 1986. Склад корис. копалин — нафта, газ *природний*, *гази нафтові попутні*. Густ. пласт. нафти — 555–835 кг/м³, густ. дегаз.

нафти — 809–854 кг/м³, вміст парафінів — 0,53–4,67 %, смол — 1,99–8,48 %, Сульфору (сірки) — 0,02–0,64 %. Передбачено використання закр. системи забору, очищення, розподілу води, розроблення та виконання комплексу технол., тех., організац. рішень для забезпечення надійної безавар. роботи пром. споруд, проведення контролю-аналіт. досліджень стану атмосфер. повітря, поверхн. ґрунт. вод, ґрунту, ландшафту на тер., що перебуває під впливом експлуатац. об'єктів родовища. На території А. н. р. немає об'єктів природно-заповід. фонду. Продукція родовища надходить на Гнідинцівський газоперероб. завод ПАТ «Укрнафта» для стабілізування нафти й вир-ва зрідж. газу.

Лит.: Атлас родовищ нафти і газу України : в 6 т. / За заг. ред. М. М. Іванюти, В. О. Федішина, Ю. О. Арсірій та ін. Львів, 1998. Т. 1: Східний нафтогазоносний регіон; Гірничий енциклопедичний словник : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 3; Михайлов В. А., Вишва С. А., Загітко В. М. та ін. Нетрадиційні джерела вуглеводнів України : у 8 кн. Київ, 2014. Кн. 4: Східний нафтогазоносний регіон: аналітичні дослідження.

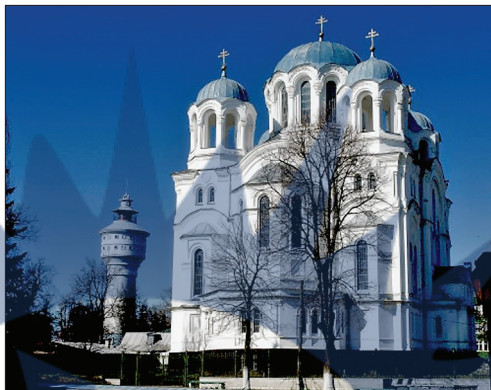
О. П. Науменко

Анастасій (рр. н. і см. невід.) — гравер серед. 18 ст. Чернець *Киево-Печерської лаври*. Відома його гравюра на міді «Великомученик Димитрій уражає диявола».

Лит.: Степовик Д. Українська графіка XVI–XVIII століть. Еволюція образної системи. Київ, 1982; Степовик Д. Українська гравюра бароко. Київ, 2012; Плохий С. Царі та козаки. Загадки української ікони. Київ, 2018.

Анастасієвська церква, Трьох-Анастасієвська церква — пам'ятка *архітектури*, монументального мист-ва, історії нац. значення. Розташована в іст. центрі м. Глухова Сумської обл. на тер. Нац. заповідника «Глухів» (див. *Глухів, Національний державний історико-культурний заповідник*). Уперше Трьох-Анастасієвську (на честь трьох святих Анастасій) муровану церкву спорудили 1717 в пд.-сх. куті загальноміськ. фортеці на місці згорілої дерев'яної Воскресенської церкви за кошт А. Скоропадської (дружина гетьмана І. Скоропадського). Церква стала домовою в гетьман. резиденції, яка розташовувалася тут з 1710. А. ц. потерпала від пожеж 1748, 1784, відбудована 1816, перебудована 1861 і 1872. З 1846 церк. староство був А. Терещенко. За ініціативою та фінансовою підтримки родини Терещенків поряд зі старою церквою 1884–1893 збудували нову, муровану, за проектом академіка архітектури з м. Санкт-Петербурга А. Гуна (1841–1920). Стару церкву розібрали 1895–1897. А. ц. зазнала руйнувань 1941–1943, ремонтів 1946, 1983. Станом на 2019 храм підпорядковано *Українській православної церкві* (в юрисдикції Московського патріархату). Виконана в архіт. формах неовізантійського стилю: кубічна, п'ятибанна, тринавова, чотиристовпна, хрестовобанна, з трьома гранчастими зовні й циліндрич. всередині апсидами. Під церквою є цокольний поверх (*критта*), перекритий системою хрестових склепінь, де був теплий храм, тех. пристрої парового опалення. А. ц. вирізняється пишнотою, вишуканістю; інтер'єр. декор добре збережений. Декоратив. та сюжетні *розписи* в інтер'єрі виконані 1892–1893 за участі й під керівництвом художників братів Олександра (1848–1911) та Павла (1849–1904) Сведомських, В. Верещагіна, Ф. Журавльова

(1836–1901). Розписи центр. бані датуються 1950-ми. Передвітарна перегороджа з сірого поліров. мармуру виконана за проектом київ. іко-

Анастасієвська церква

нописця О. Мурашка. В інтер'єрі збереглися мармурові та дерев'яні різьблені *кіоти*. Разом із Миколаївською та Спасо-Преображенською церквами формує ансамбль іст.-архіт. доміант м. Глухова. 2007 А. ц. висувалася на всеукр. конкурс «Сім чудес України». У церкві є склеп, де поховано членів родини Терещенків: А. Терещенка (похов. 1877) та його дружину; Ф. Терещенка (похов. 1894); Н. Терещенка (похов. 1903). У 1920-ті склеп був пограбований, а могильні плити — розбиті. У незалежній Україні упорядковано й заново освячено.

Лит.: Пам'ятки архітектури й містобудування України: Довідник Державного реєстру національного культурного надбання / За ред. А. П. Мардера, В. В. Вечерського. Київ, 2000; Вечерський В. В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: виявлення, дослідження, фіксація. Київ, 2005; Жукова С. Терещенки і Трьох-Анастасієвська церква у Глухові // Ніжин. старовина. 2007. Вип. 4–5 (7–8); Шишкіна Ю. Трьох-Анастасієвська церква — перлина глухівської архітектури // Сіверщина в іст. України. 2009. Вип. 2; Таранушенко С. Дерев'яна монументальна архітектура Лівобережної України. Харків, 2014.

В. В. Вечерський

Анастасій I [грец. Αναστάσιος Α'; повне ім'я — Флавій Анастасій (лат. Flavius Anastasius; грец. Φλάβιος Αναστάσιος); бл. 430–431, м. Диррахій, тепер м. Дуррес, Албанія — 09–10.07.518, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина] — візантійський імператор у 491–518. Походив з іллірійської аристократич. родини. Мати А. I сповідувала *аріанство*. Отримав прізвище Дикор (грец. Δίκωρος — двозиницевий) через різні колір очей — одне було карим, а інше — синім. А. I зробив кар'єру при дворі візант. імператора Зенона (правив 474–475 та 476–491), на придворній посаді силенціарія (особи, яка відповідала за тишу в імператор. палаці). Посів трон після смерті Зенона завдяки шлюбу з його вдовою Аріадною. Перший візант. імператор, коронований *патріархом*. Імператор Зенон походив з Ісаврії (регіон на Пд. Малої Азії). Під час його правління урядові посади здебільшого отримали уродженці саме цього регіону. Тому після приходу до влади А. I довелося придушувати повстання, спричинені невдоволенням ісаврив від володарювання А. I, а не Лонгіна (держ. діяча, який обіймав посаду консула Візантії в 486 і 490). Імператор провадив актив. оборон. політи-

Солід імператора Анастасія I

ку. Серед найважл. війн Візантії під час правління А. I — війна проти Персії (502–504), приводом для якої стало вторгнення перс. військ до візант. частини Вірменії (наслідок — відновлення довоєн. кордону). Ініціював буд-во низки масштаб. оборон. споруд. Зокрема збудував т. з. Довгі стіни (відомі також як Анастасієві стіни) довж. бл. 56 км поблизу м. Константинополя для захисту його з Пн. та фортеці Дара на кордоні з Персією (тепер у с. Огуз, провінція Мардін, Туреччина). Провів грош. реформу — запровадив мідну монету фолліс і кратні йому номінали. Тим поклав початок формування візант. монетної системи (до цього монети візант. імператорів карбувалися відповідно до рим. системи). А. I упорядкував податк. політику, зменшивши тиск на міське населення. Сповідував *монофізитство* й відмовився визнавати *Символ віри*, ухвалений на Халкедонському соборі (451; див. *Вселенські собори*). Попри те, що А. I на держ. рівні підтримував монофізит. вчення, за його правління не відбувалося переслідувань вірян халкедонського *православ'я*. Підтримка А. I монофізитів спричинила незадоволення серед нас. м. Константинополя та прилеглих балкан. провінцій. Ця ж політика призвела до повстання у *Фракії* під командуванням прихильника халкедон. християнства ген. Віталіана (513–515). У пізніших джерелах А. I згадується з означенням «Нечестивий». А. I не залишив спадкоємця, тому після його смерті сенатом було організовано вибори нового імператора за участі армії та партії демів (одна з т. з. партій *інодрому*). Наступним імператором було обрано Юстина I.

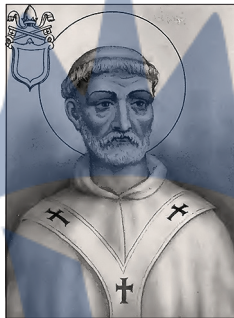
Лит.: Haarer F. K. Anastasius I: Politics and Empire in the Late Roman World. Cambridge, 2006; Kulikowski M. The Tragedy of Empire: from Constantine to the Destruction of Roman Italy. Cambridge, 2019.

Анастасій I, Святий Анастасій (лат. Anastasius I; італ. Anastasio de Massimi; дата народження невідома, м. Рим, тепер Італія — 19.12.401, м. Рим, тепер Італія) — церковний діяч, 39-й Папа Римський (27.11.399 — 19.12.401), святий *Римо-католицької церкви*. За час короткого *понтифікату* уславився як поборник офіц. церк. доктрини. Ратифікував рішення Толедського собору (397–400), де було засуджене як єретичне вчення *Прицилліана*. Боровся з *донатизмом* у пн. провінціях Африки. Заборонив висвячення осіб (див. *Хіротонія*), що страждають на хвороби чи каліцтва. Відомий непримирен. позицією в дебатах навколо вчення *Орігена*: засуджував його погляди і праці, закликав *єпископів* уберегти паству від «жахливого богохульства». Мав добрі відносини з відомими богословами тієї доби: *Августином Аврелієм*, *Єронімом*, *Пауліном із Нолі*. Катол. церква відзначає пам'ять А. I 19 грудня.

Дж.: Letter XCV. From Pope Anastasius to Simplicianus // Nicene and Post-Nicene Fathers, Series II : in 14 vol. [S. 1.], 2009.

Лит.: Rendina C. I Papi. Storia e segreti. Roma, 1983; Задворный В. Л. История Римских пап : в 2 т. Москва, 1995. Т. 1; Католическая Энциклопедия : в 5 т. Москва, 2002. Т. 1. А — 3; Moorhead J. The Popes and the Church of Rome in Late Antiquity. London; New York, 2015; Отрош М. І. Церковно-політична історія римських пап : у 3 т. Одеса, 2019. Т. 1.

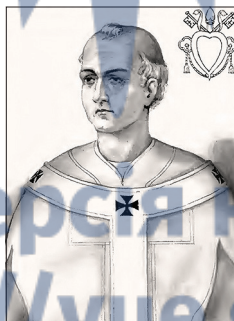
Анастасій II (лат. Anastasius II; італ. Anastasio II; дата народження невідома, м. Рим, тепер Іта-

Анастасій I

Анастасій II

Анастасій III

лія — 19.11.498, м. Рим, Італія) — церковний діяч, 50-й Папа Римський (24.11.496 — 19.11.498). Походив із сім'ї *священника*. Відомий невдалою спробою подолати т. з. Акакіанську *схизму*, що розділила зх. та сх. *християнство* з 494. Обрання А. II на *Святий престол* відбувалося в умовах гострих дискусій рим. аристократії та вищого катол. *духовенства* щодо примирення між Римською та Константиноп. церквами. Його попередники — *Фелікс III* (483–492) та *Геласій I* (492–496) — проводили політику конфронтації та непримиренності щодо сх. церкви та Константиноп. *патріарха* Акакія, якого було звинувачено в *єресі* й відлучено від церкви. Після *інтронізації* А. II направив *легатів* до Константинопол. імр. *Анастасія I* з посланням, де висловлював надію на поновлення християн. єдності. Погодився зі звинуваченням патріарха Акакія в *гетеродоксії*, проте не відмовляв йому в патріаршому служінні, підтвердив чинність *рукопокладень* і *хрещень*. А. II сподівався, що після смерті патріарха відкриються нові можливості до поновлення спілкування між Римом і Константинополем. Наприк. *понтифікату* А. II відновив відносини з Фессалонійським *архієпископом* Андреем (прибічником Акакія) та визнав правдивість і щирість його представника, *диякона* Фотіна, уповноваженого вести перемовини з Рим. церквою. Поведінку Папи засудили в церк. колах, що спровокувало нов. конфлікт між ворожими фракціями в Рим. церкві. Спроби відновити спілкування з Константинополем стали підставою для звинувачення в зраді інтересів Катол. церкви. Недоброзичливці витлумачили раптово смерть А. II як факт кари Божої. Його ім'я не було включене до католицького *мартирологу*. Збереглося послання Папи до *єпископів* Галлії, присвячене проблемі походження *душі*. А. II похований в *атріумі* першої (Константинової) *базиліки ансамблю Собору Святого Петра* в м. Римі.

Лит.: Kelly J. N. D. Encyklopedia papieży. Warszawa, 1997; McBrien R. P. Lives of the Popes: The Pontiffs from St. Peter to John Paul II. San Francisco, 2000; Анастасій II // Католическая энциклопедия : в 5 т. Москва, 2002. Т. 1; Loomis L. R. The Book of the Popes. New York, 2018; Отрош М. І. Церковно-політична історія римських пап : у 3 т. Одеса, 2019. Т. 1.

C. I. Присухін

Анастасій III (лат. Anastasius III; італ. Anastasio III; дата народження невідома, м. Рим, тепер Італія — 913, м. Рим, Італія) — церковний діяч, 121-й Папа Римський (911–913). Про життя й діяльність А. III відомості майже не збереглися. Брак іст. джерел не дає можливості чітко визначити ні дату його обрання на *Святий престол*, ні смерті. Римлянин за походженням; імовірно, син рим. аристократа Лучіана. За однією з версій, кандидатуру А. III на Св. престол запропонував *консул* Теофілакт I Тускуламський після захоплення влади в м. Римі. Вважають, що Папа був поступливим і слухняним зняряддям в руках Теофілакта та його дружини Феодори. Франкський історик, хроніст і поет Флодоард (894–966) у віршов. творах вихваляв чесноти А. III, наголошував на його милосерді, доброті. Суголосна й *епітафія* на надгробку *понтифіка* — «Доброму й милосердному Анастасію III». Богослов. праць А. III по собі майже не залишив. Існують два послання Папи, у яких він надав привілеї Верчелльській і Гамбурзькій *кафедрам*;

на знак особл. поваги надіслав їхнім єпископам *паллії*. Достовірність авторства цих послань на 2019 не підтверджена. Є непряме свідчення щодо втраченого листування між А. III й Константиноп. патріархом *Николюю Мистиком* (після повтор. сходження останнього на патріарший престол 912). Патріарх доправив Папі листа з вимогою підтримати негатив. ставлення до 4-го шлюбу візант. імп. *Лева VI* (866–912) із Зоєю Карбонопсиною. У листі дорікав за схвалення цього шлюбу поперед. понтифіком *Сергієм III*, скеровував Рим. кафедру, вимагав виправлення «учинених скандалів». Оригінал. текст листа не зберігся, відповідь Папи невідома. Очевидно, порозуміння не було досягнуте, оскільки патріарх викреслив ім'я А. III з *диптиха* Константиноп. церкви. Похований у крипті *Собору Святого Петра*.

Лит.: Католіческая енциклопедія : в 5 т. Москва, 2002. Т. 1; Диль Ш. Византийские портреты / Пер. с фр. М. С. Безобразовой. Москва, 2011; Collins R. Keepers of the Keys of Heaven: A History of the Papacy. New York, 2013; Rendina С. I Papi. Storia e segreti. Roma, 2015; Отрош М. I. Церковно-політична історія римських пап : у 3 т. Одеса, 2019. Т. 1.

С. І. Присухін

Анастасій IV [лат. Anastasius IV; італ. Anastasio IV; у миру — Коррадо дела Субурра (Corrado della Suburra); бл. 1073, м. Рим, тепер Італія — 03.12.1154, м. Рим, Італія] — церковний діяч; 167-й Папа Римський (08.07.1153 — 03.12.1154). Походив із рим. аристократ. родини. Ймовірно, був членом ордену августинців-каноніків. Не пізніше 1114 призначений кардиналом-священником, бл. 1128 — кардиналом-єпископом. Брав участь у виборах Папи 1130; за протиставлення кандидатів підтримав Г. Папарескі (*Інокентія II*). Після вимушеної еміграції Інокентія II до Франції лишився папським *вікарієм* в Італії. Виконував функції вікарія при *Целестині II* та *Євгенії III* (1130–1153), був довіреною особою *понтифіків*, посередником між ними та Рим. сенатом. Користувався авторитетом у *курії* як досвідчений дипломат і придворний. На момент обрання на *Святий престол* був головою (деканом) *Колегії кардиналів*. Протягом короткого *понтифікату* відіграв роль миротворця. Врегулював спір із *Фрідріхом I Барбаросою* щодо призначення Магдебурзького єпископа. Підтвердив архієпископ. повноваження Вільяма Йоркського, чим завершив понад 10-літні суперечки між єпископатою Йорка, Рим. курією та орденом *цистерціанців*. Прагнув укріпити відносини з церквами Швеції та Норвегії. Опікувався реставрацією *Латеранської базилики в Римі* та споруди *Пантеону в Римі*.

Лит.: Задворный В. Л. История Римских пап : в 2 т. Москва, 1994. Т. 1; Католіческая енциклопедія : в 5 т. Москва, 2002. Т. 1; Moorhead J. The Popes and the Church of Rome in Late Antiquity. London; New York, 2015; Rendina С. I Papi. Storia e segreti. Roma, 2015; Отрош М. I. Церковно-політична історія римських пап : у 3 т. Одеса, 2019. Т. 1.

Анастасія Ярославна (бл. 1023, м. Київ, тепер Україна — після 1074, абатство Адмонт, тепер земля Штирія, Австрія) — княжна, донька *Ярослава Мудрого*, дружина угор. короля *Андраша I*, королева Угорщини (бл. 1046–1060). Точні дати та місце народження і смерті невідомі. Вийшла

заміж за *Андраша I* бл. 1046, коли він за допомогою руських військ здобув угор. трон. У тогочасних джерелах ім'я його дружини не називали. Уперше воно фігурує в польськ. історика 15 ст. *Я. Длугоша*. Шлюб А. Я. з *Андрашем I* був склад-

Анастасія Ярославна
прокинає свого сина
Шаламона. Худ. Шома Орлаї
Петрич, 1857. Музей Дері,
м. Дебрецен (Угорщина)

ником європ. матримоніальної політики *Ярослава Мудрого*, який відійшов від традиц. дипломатії своїх попередників, спрямованої переважно на Візантію. А. Я. мала двох синів від шлюбу з королем: *Шаламона* (нар. бл. 1052; був королем 1063–1074) і *Давида*. Після смерті *Андраша I* та сходження на престол його брата *Бели I* А. Я. перебувала у вигнанні в Німеччині до самої смерті.

Лит.: Raffensperger Ch. Reimagining Europe: Kievan Rus' in the Medieval World. Cambridge; London, 2012; Zsoldos A. The Arpads and their Wives: Queenship in Early Medieval Hungary: 1000–1301. Roma, 2019.

М. Ф. Котляр

Анастасій IV

Анастигмат (від *ан...* — заперечний префікс і *астигматизм*) — найдосконаліший складний *об'єктив* (найчастіше фотографіч.), у якому виправлено астигматизм, кривину поля, сфер. аберрацію та коматич. аберрацію 3-го порядку, а також хроматич. аберрацію (див. *Аберрації оптичних систем*). Астигматизм зумовлений неоднаковістю кривини оптич. *поверхні* в різн. *площинах* перетину світл. *пучка*, що падає на неї. Астигматизм виявляється в центрованих оптич. системах, у яких зображення точки (цятки), що не лежить на гол. осі системи, є не точкою, а двома перпендикулярними лініями, розташованими в різн. площинах. Збільшуючи в А. кількість лінз та застосовуючи різні сорти *скла*, вдається отримати А. з великими відносними отворами та кутами зору й відповідно високою світлосилою.

Лит.: Тудоровський А. И. Теория оптических приборов : в 2 т. Москва; Ленинград, 1948; Артюхина Н. К. Классификация и аберрационный анализ зеркальных анастигматов с монолитом из двух зеркал // Вісник Нац. тех. ун-ту України «Київ. політех. ін-т». Сер.: Приладобудування. 2014. Вип. 47.

Г. О. Пучківська

Анастомоз (від грец. ἀναστόμοσις — устя, отвір, вихід) — з'єднання однорідних анатом. елементів, переважно судин, без проміжної перегородки, унаслідок чого утворюється єдина система. Вирізняють внутрішньосистемні та міжсистемні, патологічні та штучні А. У вищих рослин — з'єднання судин провідних тканин;

у грибів — з'єднання чи зрощення *гіф* грибниці; у тварин — сполучення між кровоносними чи лімфатичними судинами або нервами, м'язами тощо. А. також утворюються між порожнистими органами. Штучні А. (міжкишкові, міжсудинні тощо) використовуються за оперативного втручання в хірургічному лікуванні.

Лит.: Омельковець Я. А., Сологор К. А., Білецька М. Г. та ін. Порівняльна анатомія хребетних тварин. Луцьк, 2003; Красільнікова Л. О., Авксентьева О. О., Садовниченко Ю. О. Анатомія рослин. Рослинна клітина, тканини, вегетативні органи. Харків, 2013; Колісник І. Л., Шевцов О. О., Полякова А. І. Макроскопічна анатомія судин селезінки // Актуальні питання медичної науки та практики. 2015. Вип. 82. Т. 2; Головацький А. С., Черкасов В. Г., Сапін М. Р. та ін. Анатомія людини : у 3 т. 5-те вид., доопрац. Вінниця, 2016.

Анастрофа́ (грец. ἀναστροφή — переставлення, перекидання, повертання) — фігура мови, зміна прямого порядку слів у словосполученні на непрямий без порушення змісту. В антич. віршувани, зокрема грец., А. — переставлення двоскладов. *применника* в такий спосіб, що він ставиться після керованого ним *іменника* й наголос у ньому переміщується на перший склад. А. можлива також в укр. мові, напр., «єдиного слова заради» (М. Бурмака) замість «заради єдиного слова».

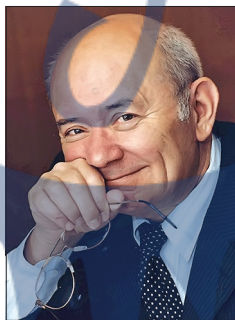
Лит.: Якубський Б. В. Наука віршування. Київ, 2007.

Анатáз (франц. anatase, від грец. ἀνάτασις — витягнення) — *мінерал*, одна з трьох природ. поліморф. модифікацій діоксиду титану TiO_2 . Відомий від 1738, термін увів Р.-Ж. Гаюї 1801. Л. Н. Воклен 1802 довів ідентичність його хім. складу з *рутилом*. Масові частки: Ті — 59,95%, О — 40,05%; як домішки (сумарно до 3,5%) може містити Nb, Fe, Al, Cr, V, Sn. Утворює гостробіпірамід., рідше призматич. і таблитчасті *кристали* розміром від 0,1 до 3–5 см більш видовженої проти ін. тетрагональних мінералів, форм. *Сингонія* — тетрагональна; параметри *коміркі елементарної* $a = 3,78\text{--}3,85 \text{ \AA}$, $c = 9,51\text{--}9,62 \text{ \AA}$. *Заломлення показники* — $n_o = 2,561$, $n_e = 2,488$; *спайність* — досконала за (001) та (111); *твердість* за *Мооса шкалою твердості мінералів* — 5,5–6; *густина* — 3,79–3,97 $кг/м^3$. Колір коричн., жовтувато- чи червонувато-коричн., зеленкуватий, синій, сірий, чорний, рідко майже безбарвний; *блиск* алмаз., металевий. Різновиди: А. ніобієвий (містить до 21,61% Nb_2O_5), А. танталієвий (містить до 13% Ta_2O_5). А. — акцесор. мінерал, що трапляється в жилах альп. типу, у *породах гірських магматичних та породах гірських метаморфічних*, іноді в *пегматитах*, а також розсипищах. Найбільші у світі родовища А. — у Бразилії. В Україні відомий у *гранітах* різних типів та пегматитах (Приазов'я, Волинь тощо), розсипищах (Приазов'я, Придніпров'я). Застосовується в електроніці як напівпровідник. Нанопорошок А. — фотокатализатор для метал. і силікат. поверхонь, зокрема т. з. самоочисного скла. Може синтезуватися штучно. Використовують як колекц. мінерал. Прозорі кристали інколи фасетують як колекц. ювелір. вставки.

Лит.: Бартошинский В. З., Возняк Д. К., Галабурда Ю. А. и др. Минералы Украины. Киев, 1990; Матковський О. І., Павлишин В. І., Сливко Є. М. Основи мінералогії України. Львів, 2009; Deer W., Howie R., Zussman J. Rock-forming Minerals. Non-silicates. Oxides, Hydroxides and Sulphides.

Анатаз

Анатичук Лук'ян Іванович

London, 2011; Павлишин В. І., Довгий С. О. Мінералогія : у 2 ч. Київ, 2014. Ч. 2.

О. А. Вишневецький

Анатичук, Лук'ян Іванович (15.07.1937, с. Коленківці, тепер Хотинського р-ну Чернів. обл., Україна) — вчений у галузі термоелектрики та технології матеріалів, доктор фіз.-матем. наук, професор (з 1976), академік НАН України (з 1992), почес. професор *Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича й Уханьського ун-ту* (Китай), почес. академік Міжнар. академії холоду. Народився у вчительській сім'ї. 1960 закінчив фіз.-матем. ф-т Чернів. держ. ун-ту, де й розпочав трудову діяльність. Ще в студент. роки займався наук. розробками. 1964 захистив кандидат., 1974 — доктор. дисертацію. Від 1973 очолює кафедру термоелектрики та мед. фізики в Чернів. ун-ті. За ініціативи А. 1978 засн. Спец. конструкторсько-технол. бюро (СКТБ) термоелектр. приладобудування «Фонон», 1991 реорганізоване в *Термоелектрики інститут НАН України*. На 2020 чл. єдиний в Україні заклад, дослідження якого спрямовані на розв'язання фундамент. проблем фізики термоелектр. явищ. А., не полишаючи роботу в ун-ті, працював із 1978 наук. керівником, а 1980–1990 — директором СКТБ «Фонон». Від 1991 — директор Інституту термоелектрики НАН та МОН України. А. — автор узагальненої теорії термоелектрики та теорії надійності термоелектр. приладів, новітнього термоелектр. *матеріалознавства*, комп'ютер. проектування термоелектр. матеріалів, приладів і систем. Під його керівництвом створено бл. 400 термоелектр. виробів різн. призначення, деякі з них — для косміч. програм. Відкрив понад 30 нових типів термоелементів. Автор понад 350 наук. праць, зокрема 8 моногр., має понад 200 автор. свідоцтв і патентів. 1993 організував видання міжнар. наук. журн. «Термоелектрика», відтоді його гол. редактор. Президент Міжнар. термоелектр. академії, створеної за його сприяння 1994. До складу академії входять провідні спеціалісти в галузі термоелектрики з 28 країн світу (станом на 2019). А. — член бюро Відділення фізико-тех. проблем матеріалознавства НАН України, голова науково-координац. ради в Чернівецькій обл. Західного наук. центру НАН та МОН України, голова секції за фаховим напрямом «Приладобудування» Наук. ради МОН України, член Міжнар. товариства термоелектриків і Товариства з функціонально-градієнтних матеріалів (Японія). Лауреат премій ім. С. Вавилова (1974), ім. М. Островського (1972), Ради Міністрів СРСР (1987). Нагороджений орденами: «Знак Пошани» (1975); Жовтневої революції (1986); князя Ярослава Мудрого V (2012) і IV ступенів (2017). Повний кавалер ордена «За заслуги» III ст. (1997), II ст. (2004), I ст. (2007). А. присвоєно титул «Людина року» Амер. біограф. ін-том (2003).

Пр.: Термоелементи і термоелектрические устройства. Киев, 1979; У співавт. — Микрокалориметрия. Львів, 1981; Оптимальне управління властивостями термоелектричних матеріалів і приладів. Чернівці, 1992; Полупроводники в екстремальных температурных условиях. Санкт-Петербург, 2001.

Лит.: Лук'ян Іванович Анатичук. К 70-летию со дня рождения. Черновцы, 2007; Рожан А. Гонки без финиша. Киев, 2010; Анатичук Лук'ян Іванович (до 75-річчя від дня народження) // Термоелектрика. 2012. № 3.

Анатоксин (від *ана...* і *токсини*) — бактеріальний токсин, який унаслідок спец. обробки втрачає отруйні, але зберігає антигенні та імуногенні властивості. Одержують А. знешкодженням токсину за допомогою тривалого витримування в теплому (35–38 °С) розчині формаліну. Застосовують як *вакцину*. Відомі дифтерійний, правцевий, коклюшний, гангренозний, ботулінічний, стафілококовий та ін. А., які застосовують для створення активного *імунітету* до інфекц. хвороб у людей і тварин з метою профілактики та одержання імун. сироваток. *Імунізацію* дітей для профілактики *дифтерії, правця, коклюшу* здійснюють вакциною АКДП, що включає дифтерійний, коклюшний і правцевий А. У профілактиці й лікуванні інфекцій застосовують А. гангренозний, ботулінічний, стафілококовий та ін. А. використовують для імунізації коней з метою одержання лікувальних сироваток (протиправцевих, протидифтерійних).

Лит.: Фармацевтична енциклопедія / За ред. В. П. Черних. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2010; Потехин А. В., Лебедев Н. В., Русалев В. С. Антигенные и иммуногенные свойства анатоксина *Actinobacillus pleuropneumoniae* // Ветеринария и кормление. 2013. № 5; DiPiro J. T., Talbert R. L., Yee G. C. et al. *Pharmacotherapy: A Pathophysiologic Approach*. 10th ed. New York, 2016.

Анатолій (рр. н. і см. невід.) — художник 2-ї пол. 17 ст. *Ієромонах* Почаївського монастиря (тепер *Почаївська Успенська Лавра*). Під безпосеред. враженням від подій написав картину «Облога Почаєва турками 1675 року», уявлення про яку дає її гравіюване повторення, виконане 1704 Н. Зубрицьким.

Лит.: Жолтовський П. Український живопис XVII–XVIII ст. Київ, 1978; Степовик Д. Українська гравюра бароко. Київ, 2012; Плохій С. Царі та козаки. Загадки української ікони. Київ, 2018.

Анатолійське плоскогір'я — внутр. частина Малоазійського нагір'я, розташованого на п-ові *Мала Азія* (Анатолійському) у *Туреччині*. Назва походить від грец. *ἀνατολή* — схід сонця, місце, де сходить сонце. А. п. формує найбільшу фіз. геогр. та геоморфол. обл. Туреччини. Від узбережжя *Чорного моря* (на Пн.) А. п. обмежане

2000 м на Сх. Найвищі висоти мають пасма на межі А. п. і Тавру. Тут розташовані гори Ерджіас (3917 м), на схилах якої створено гірськолижний курорт, та Хасандаг (3253 м). Обидві вершини — згаслі *стратовулкани*. Входить до тектонічно активного Альпійсько-Гімалайського складчастого поясу, збереглися згаслі вулкани, вел. лавові поля. Трапляються сильні землетруси. У пд. частині — ландшафти вулканіч. нагір'я *Каппадокії*, утворені *вивітрюванням* вулк. туфів (див. *Гереме національний парк і Каппадокії нечерні поселення*). У центр. частині А. п. розташоване велике солоне оз. Туз. Прісноводні озера Акшехір та Ебер мають тектоніч. походження. Мережа водотоків густа, однак річки переважно маловодні та влітку пересихають. На найбільшій р. Кизил-Ірмак для зрошення та водопостачання споруджено водосховища. У сх. частині розташоване верхів'я р. *Севфрат*. В окр. районах А. п. водотоки відсутні. Клімат аридний, осн. тип ландшафту — *напівпустелі*. На Зх. та в порівняно обводнених долинах ростуть ксерофітні чагарники й ліси. Попри посушливий клімат, складність із водопостачанням та сейсмічність, на А. п. розташовані великі міста Туреччини — її столиця *Анкара*, Конья, Кайсері, Ескішехір.

Лит.: Пророченко Н. О. Туреччина: історія, культура, географія. Київ, 2005; *Landscapes and Landforms of Turkey* / Ed. by C. Kuzucuoğlu, A. Çiner, N. Kazancı. Cham, 2019.

Анатолійський буровугільний басейн — один із найбільших буровуг. басейнів світу, розташований у *Туреччині* в Зх. Анатолії (пров. Маніса й Кютах'я) та Центр. Анатолії (пров. Чорум, Амасья, Болу). Доведені запаси *вугілля бурого* — 3,2 млрд т (2003), з них готові до виїмки — 0,5 млрд т (2012). У межах бас. відомо бл. 40 родовищ, знач. частина яких придат. до розроблення відкритим способом. Інтенсив. освоєння розпочато з 2-ї пол. 20 ст., видобуток ведуть переважно (88 %) відкритим способом. Вугленосність пов'язана з прісноводно-континент. олігоцен-міоцен. (див. *Олігоценова епоха й олігоценовий відділ; Міоцен*) відкладами потужністю 500–2000 м. Головна пром. вугленосність зосередж. у *формації* Тургут (тортон) у 5 вуг. пластах склад. будови (від 0,6–2,5 м, іноді сягають 80 м), що залягають майже горизонтально, мають тектон. порушення. Потужність вугленосних пластів у відкладах олігоцену — 1,5–2 м, у відкладах міоцену — 5–20 м. Уміст вологи в бурому вугіллі становить бл. 40 %; зольність — 15–35 %; теплота згоряння — 12–20 МДж/кг. Найзнач. родовища: Ельбістан (запаси оцінено в 3 689 млн т, 40 % від заг. запасів бурого вугілля Туреччини, проект. потужність 20 млн т/рік), Тунчбілек, Кютах'я, Сейітемер, Ятаган, Кангал. Видобуток бурого вугілля контролює держ. компанія «Адміністрація вугільних підприємств Туреччини» («Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu»), здійснюють держ. (до 95 % видобутку) та невеликі приват. підприємства. Видобування бурого вугілля, під час якого обсяг *породи пустої* перевищує обсяг видобутої *корисної копалини* в десятки разів, спричиняє виникнення териконів і *відвалів*. Воно потребує будівництва під'їз. шляхів, збагачув. фабрик та ін. виробн. приміщень. Небезпеку становлять заплановані будівництва ТЕС, що працюють на вугіллі родовища, з відвалами (для скидання *золи* після згоряння вугілля). Серед

Анатолійське плоскогір'я,

г. Ерджіас

Понтійськими горами, від узбережжя *Середземного моря* та *Месопотамської низовини* (на Пд.) — горами *Тавр*. На Сх. А. п. переходить у *Вірменське нагір'я*. Довж. — 700 км, шир. — 400 км. Серед. висоти — від 900–1200 м на Зх. до 1600–

інших небезпеч. чинників — забруднення води й повітря, викиди парник. газів, самозаймання вугілля. Буре вугілля А. б. б. використовують для виробництва електроенергії (на електростанціях), генерування теплоенергії на підприємствах цемент., цукр. й азотної пром-сті, а також для побут. потреб (вуг. брикети).

Лит.: Докукин А. В., Ершов Н. Н., Костин В. А. Горнодобывающая промышленность Турции. Москва, 1979; Гірничий енциклопедичний словник : у 3 т. / За ред. В. С. Білецького. Донецьк, 2004. Т. 3; Воробьев Б. М. Уголь мира : в 3 т. Москва, 2013. Т. 3: Уголь Евразии; Sosson M., Stephenson R., Adamia Sh. Tectonic Evolution of the Eastern Black Sea and Caucasus. London, 2017.

Н. В. Вергельська

Анатолійські мови — див. *Хетто-лувійські мови*.

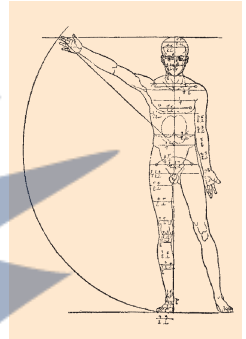
Анатомічний атлас — див. *Атлас анатомічний*.

Анатомія (від грец. *ἀνατομή* — розтин) — наука, що вивчає форму та будову організмів людини й тварин, закономірності розвитку в їхній функціон. взаємодії з довкіллям, з огляду на вікові зміни, статевої відмінності та індивід. особливості. Перші письмові відомості з А. виявлено в літ. пам'ятках стародав. Китаю та Індії. В антич. Греції анат. дослідження проводили *Гіппократ* і *Арістотель* (4 ст. до н. е.). Своєрідною енциклопедією антич. медицини є твори рим. лікаря *Галена із Пергама* (2 ст. н. е.). Деяка інформація міститься в рукописах *Ібн Сіні* (*Авіценни*; Ірак). В епоху Відродження *Леонардо да Вінчі* (Італія; 16 ст.) перший почав планомірно розтинати і препарувати трупи. Спостереження він зображав в анат. малюнках і виклав в описах. Реформатором А. вважають А. *Везалія* (Бельгія) — автора праці «Фабрика людського тіла» (1543). На тер. Рос. імперії А. почала розвиватись 18 ст. у лікар. школі при ген. шпиталі в м. Москві, який заснував *Петро I*. Першими рос. анатомами були учні М. *Ломоносова* — А. Протасов, К. Щепін, а також вихованці Київ. академії — Н. *Амбодик-Максимович* та О. Шумлянський. У Петербур. мед.-хірург. академії на поч. 19 ст. виникла анат. школа, яку заснував уродженець Чернігів. губернії (м. Новгород-Сіверський) П. Загорський. Вагомою постаттю в А. був М. *Пирогов*, якого з Україною пов'язує посада попечителя Київ. навч. округу (1858–1861) та садиба Вишня поблизу м. Вінниці (тепер — у межах міста), де вчений закінчив свої дні. П. Лесгафт розвивав функціонально-анат. напрям. В Україні у 2-й пол. 19 ст. успішно працювали анатоми київ. та харків. шкіл. Кафедру А. в Київ. ун-ті (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*) створив послідовник М. Пирогова проф. О. *Вальтер*, пізніше її очолював В. *Бец* (див. *Бец клітини*). У м. Харкові О. Білоусов одним із перших досліджував іннервацію кровоносних судин. Проблему колатерального кровопостачання успішно розробляли А. Любомудров (м. Львів), В. Колесников (м. Київ) та ін. В. *Воробйов* (м. Харків) був автором підручника й атласу з А. людини. Відомі праці укр. анатомів Ф. Волинського, М. Спірова, О. Сушка, Р. Синельникова, В. Касьяненко, С. Манзія, Г. Гімбельрейха (А. тварин) та ін. Значним внеском у розвиток морфології та порівняльної А. були

праці О. *Северцова*, І. І. *Шмальгаузена* та Б. Матвеева. Розрізняють А. тварин (зоотомія) та А. людини. Разом із *фізіологією* А. є основою теорет. та практ. медицини, ветеринарії та зоотехніки, основою для вивчення життєвих функцій орг-му. А. вивчає питання *філогенезу*, *антропогенезу*, *онтогенезу*, *ембріогенезу* тощо. Особливості будови органів людини і тварини вивчає порівняльна А. Систематична А. вивчає форму, будову й розміщення різних органів за системами. До неї входять *остеологія* — морфологія системи скелету, *синдесмологія* — вивчення типів з'єднань кісток і зв'язок, зокрема *артрологія* — суглобів, *міологія* — м'язів, *спланхнологія* — внутр. органів, *ангіологія* — судин, *неврологія* — вчення про нервову систему, *естезіологія* — про органи чуття, *дерматологія* — про шкіру. Топографічна (хірург.) А. вивчає співвідношення органів у різних ділянках тіла людини й тварин. Зовн. форми тіла людини та їхні пропорції розглядає пластична А. Патологічна А. досліджує зміни органів і тканин орг-му, спричинені розвитком патол. процесу. Вивчення будови органів і тканин за допомогою *мікроскопа* є об'єктом *мікроскопічної А.*

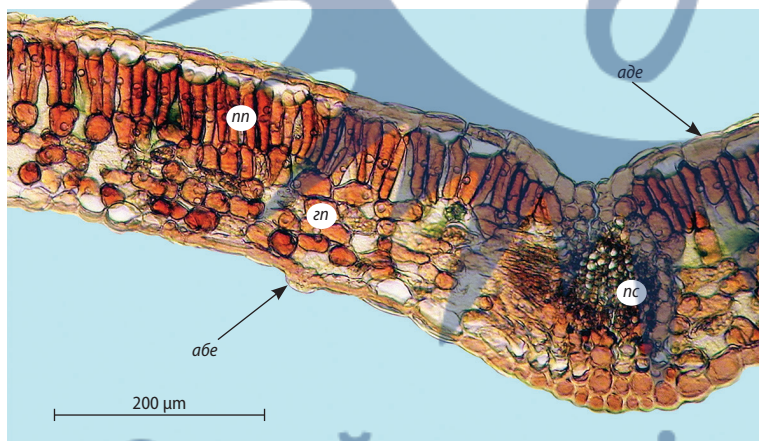
Лит.: Омельковець Я. А., Сологор К. А., Білецька М. Г. та ін. Порівняльна анатомія хребетних тварин. Луцьк, 2003; Мицкан Б. М., Попель С. Л., Федонюк Я. І. Функціональна анатомія. Київ, 2007; Красільнікова Л. О., Авксентьева О. О., Садовниченко Ю. О. Анатомія рослин. Рослинна клітина, тканини, вегетативні органи. Харків, 2013; Зеленецкий Н. В., Щипакин М. В., Зеленецкий К. Н. Анатомия и физиология животных. Санкт-Петербург, 2015; Головацкий А. С., Черкасов В. Г., Сапін М. Р. та ін. Анатомія людини : у 3 т. 5-те вид., доопрац. Вінниця, 2016.

Анатомія рослин — розділ структурної *ботаніки* з вивчення внутр. будови рослин. Завдання А. р. — дослідження клітин, тканин та їхнього поєднання в органах рослин. орг-мів. Становлення А. р. як науки тісно пов'язане з винаходом та удосконаленням *мікроскопа*. 1664 англ. фізик Р. Гук удосконалив *мікроскоп* К. Дреббеля (1619) й опублікував працю «Мікрографія» («*Micrographia*»), у якій першим використав термін «клітина» й показав клітинну будову корку, бузини, кропу, моркви тощо. Засновниками А. р. є італ. біолог і лікар М. *Мальпігі* (1628–1694) та англ. ботанік і лікар Н. *Грю* (1628–1712). М. Мальпігі опублікував перший підручник з А. р. у двох томах (1675–1679). Н. Грю ввів у ботаніку поняття «порівняльна анатомія», «тканина», «паренхіма», уперше описав будову продихів тощо і 1682 опублікував працю «Анатомія рослин» («*The Anatomy of Plants*»). Акт. розвиток А. р. розпочався після того, як М. Я. *Шлейден* вивчив роль ядра в клітині й Т. *Шванн* сформулював *клітинну теорію* будови живих організмів (1838–1839). Надалі А. р. розвивалася в різних напрямках. Спочатку розробляли описову А. р., завданням якої було дослідження та опис клітин, складу дорос. рослин та їхніх тканин і особливостей розподілу тканин у різних органах рослини. У 2-й пол. 19 ст. активно розвивалася порівняльна А. р., започаткована працею нім. ботаніка й мікробіолога А. Г. де *Барі* з порівн. анатомії вег. органів фанерогамних (насінневих) та папоротеподібних рослин. Наприкінці 19 — поч. 20 ст. вел. увагу привернули праці зі систематичної А. р. *дводольних* і *однодольних* нім. фітоморфолога Г. Золередера (1860–1920). Залеж-

Анатомія. Пропорції чоловічого тіла з трактату «Чотири книги про пропорції людського тіла» худ. Альбрехта Дюрера, 1528

ність між структурою тканин та органів і перебігом фізіол. процесів стала предметом дослідження фізіологічної А. р. Напряму заснували швейц. ботанік С. Швенднер (1829–1919), австр. ботанік Г. Таберландт (1854–1945), рос. фізіолог рослин К. А. Тимірязев (1843–1920), рос. анатом рослин В. Г. Александров (1887–1964). Послідовний розвиток росл. структур в онтогенезі вивчає онтогенетична А. р. Дослідження поступ. перебудов ознак анатомічної структури в процесі іст. розвитку росл. світу дотепер залишається предметом еволюційної чи філогенетичної А. р. Актуальною є палеоанатомія — розділ А. р., який розглядає мікрморфол. структуру викопних рослин. Взаємозв'язок між структурою рослини та довкіллям вивчає екологічна А. р., з якою тісно пов'язані ін. напрями, зокрема експериментальна й фізіологічна А. р. Структурно-функціональну реакцію альп. рослин на зміну умов існування досліджував франц. еколог і ботанік Г. Бонье (1853–1922). Ботанік-фізіолог В. Р. Заленський (1875–1923) започаткував кількісно-анатомічний метод дослідження рослин, безпомилково вказав на існування чіткої залежності між кількістю і розміром анатомічних елементів листка та характером місцезростання. Чим сухіше й освітленіше місцезростання рослини, тим більше продихів і жилок мають листки порівняно з рослинами того ж виду, які ростуть у затіненому й вологішому місці. Що вище розташовано листок на стеблі тієї самої рослини, то більше формується продихів на одиницю його площі і більша заг. протяжність жилок, розташованих на тій площі. Ця закономірність відома як закон Заленського. Істотним є внесок у розвиток еколого-функціо-

Анатомія рослин.

Анатомічна будова листка рододендрона Кемпфера (*Rhododendron kaempferi* Planch.): *nc* — провідний пучок середньої жилки, *abe* — абаксальна епідерма, *ade* — адаксальна епідерма, *pp* — палисадна паренхіма, *gn* — губчаста паренхіма.

нальної А. р. укр. учених-ботаніків, серед яких академіки АН УРСР Є. П. Вотчал (1864–1937), В. М. Любименко (1873–1937), М. Г. Холодний (1882–1953), акад. НАН України К. М. Ситник (1926–2017) та ін. Сучасна А. р. переживає ренесанс, зумовлений бурх. розвитком мол.-біол. досліджень, є складником комб. мол.-морфол. підходу для розв'язання низки питань евол. розвитку росл. світу. У методичному арсеналі новітньої А. р. досі має значення клас. опт. мікроскоп, широко застосовуються сучасні мікроскопи (цифр., електр. поляризац., люмінесцентний, фазово-контрастний, конфокальний), ультра- та криомікроскопи, широкий спектр барвників, мікротомія, рентгеноструктурний аналіз тощо.

Анатомічні дані та методи досліджень широко застосовуються в різних сферах люд. діяльності: аграрному виробництві, медицині, пром-сті (харч., мебл., фарм., целюлозно-паперовій), техніці, криміналістиці, археології та ін.

Лит.: Эзау К. Анатомия семенных растений / Пер. с англ. Москва, 1980; Проценко Д. Ф., Брайон О. В. Анатомия растений. Київ, 1981; Ільїнська А. П., Футорна О. А., Дяченко І. І., Федорончук Н. С. Методика виготовлення препаратів вегетативних органів рослин на мікромотокріостаті // Укр. бот. журн. 2001. Т. 58. № 2; Ільїнська А. П., Шевера М. В. Структура поверхні листків представників родів *Berteroa* DC., *Descurainia* Webb et Berth. та *Capsella* Medic. (*Brassicaceae*) // Укр. бот. журн. 2003. Т. 60. № 5; Evert R. F. Esau's Plant Anatomy: Meristems, Cells, and Tissues of the Plant Body: Their Structure, Function, and Development. New Jersey, 2006; Шумик М. І., Заїменко Н. В., Ільїнська А. П. Структурно-анатомічні адаптації листків літньозелених (листопадних) видів роду *Rhododendron* L. (*Ericaceae* Juss.) // Інтродукція рослин. 2015. № 1.

А. П. Ільїнська

Анатоцизм (лат. *anatocismus*, грец. ἀνατοκισμός — відсотки з відсотків, від ἀνά — понад і τόκος — відсоток) — нарахування відсотків не лише на початкову суму, а й на відсотки, які набігли за відповідний термін.

Дж.: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 14 «Оренда», затверджений Наказом Міністерства фінансів України № 181 від 28.07.2000 // Зубілевич С. Я., Кравченко І. Ю., Прокопенко О. О. та ін. Посібник з бухгалтерського обліку. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ, 2002.

Лит.: Макаренко А. П., Меліхова Т. О., Подмешальська Ю. В. та ін. Бухгалтерський облік. Запоріжжя, 2018.

Анафаза (від *ана...* та *фаза*) — третя стадія мітотичного (див. *Мітоз*) і мейотичного (див. *Мейоз*) поділу рослин. і тварин. клітин. На цій стадії оприямино, що кожна *хромосома* складається з двох *хроматид*, а нитки веретена поділу прикріплені до *центромери* кожної з пар. Під час А. хроматиди роз'єднуються і розходяться до протилеж. полюсів клітини. Цей рух відбувається синхронно й забезпечується взаємодією двох процесів: скорочення ниток веретена поділу клітини, що зв'язують хромосоми з її полюсами, та подовження центр. ниток веретена, що зв'язують обидва полюси. Завдяки такому механізму хромосоми чітко розходяться до полюсів клітини.

Лит.: Alberts B., Johnson A., Lewis J. et al. Molecular Biology of the Cell. 5th ed. New York, 2008; Инге-Вечтомов С. Г. Генетика с основами селекции. 2-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург, 2010; Матвієнко С. В., Коссаб Б. Й. Основи генетики. Львів, 2017.

Анафема (грец. ἀνάθεμα — відлучення, прокляття, від ἀνατίθημι — накладати, з ἀνα... — на і τίθημι — ставити, класти) — 1) Відсторонення *вірянина* від семи *таїнств* Церкви за протиставлення себе церк. вченню та способу життя, а також рекомендація вірним уникати контактів із цією людиною. Вперше слово «А.» в значенні «церковна кара» було вжито в офіц. *канонах* помісного Ельвирського собору на поч. 4 ст. н. е. Формула «нехай буде А.» бере початок із документів Гангрського собору (бл. 340). А. насамперед накладають на *еретиків*, але їй піддають і за менші провини (розпусту, злодійство тощо). Розрізняють «велике», публічне відлучення та

«мале» — тимчас. виключення з громади за провину, меншу за *ересь*; останнє не вимагає собор. рішення та проголошення. Три шаблі А.: відлучення від таїнств; заборона на участь у спільних *молитвах* і духовне спілкування з вірними; повне вилучення з життя громади.

2) Публічне зречення вірянами своїх помилок.

3) Переносно — прокльон.

Лит.: Анафема: История и XX век / Сост. П. Паламарчук. Москва, 1998; Skowronek M. Remarks on the Anathemas in the Palaea Historica // Studia Ceranea. 2013. № 3; Понікаровська Н. А. Віддани анафемі в контексті вивчення уявлень про категорію заложних в українській народній культурі // Укр. культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2015. Вип. 21. Т. 2; Кураев А. В. Дары и анафемы. Что христианство принесло в мир? 5-е изд. Москва, 2017.

С. Д. Абрамович

Анафілаксія (від *ана...* та грец. φύλαξις — захист) — гостра, важка, системна реакція гіперчутливості, що виникає внаслідок прискореного масив. виділення медіаторів із опасистих клітин (мастоцитів) і *базофілів*. А. характеризується швидким початком із небезпеч. для життя порушеннями дихання та кровообігу, що супроводжуються проявами на шкірі та слизових оболонках. Термін «А.» уперше запропонували дослідники П. Портъє і Ш. Ріше (Франція) 1902 для позначення незвич. реакції в собак на повторне введення екстракту щупалець *актиній*. Аналог. шоківу реакцію в морських свинок на повторне введення кінської сироватки описав 1905 патолог Г. Сахаров (Росія). Спочатку А. вважали суто експеримент. феноменом, але згодом аналог. реакції було виявлено і в клініч. практиці. Нині виділяють ІgE-опосередковані, ІgE-незалежні та комплемент-опосередковані механізми А. Неоднорідна клініч. симптоматика А., наявність різних імунол. механізмів, залучення до патол. процесу багатьох систем життєзабезпечення орг-му, помилкова інтерпретація її клініч. особливостей, труднощі у проведеної лаб. тестів, що підтверджують діагноз, ускладнюють своєчасне встановлення діагнозу А. з його нозологічною рубрикацією для лікаря будь-якої спеціальності. А. вважають вірогідною, якщо у хворого упродовж кількох хвилин — годин після впливу *алергену* розвивається будь-який із таких симптомів: дифузна *еритема*, висип, кропив'янка та/або ангіонабряк, бронхоспазм, набряк гортані, *гіпотензія* та/або серцева аритмія.

Лит.: Simons F. E. Anaphylaxis // Journal of Allergy and Clinical Immunology. 2010. Vol. 125; Бабаджан В. Д., Кузнецова Л. В., Зайков С. В. та ін. Анафілаксія. Київ, 2014; Anaphylaxis: Guidelines from the European Academy of Allergy and Clinical Immunology // Allergy. 2014. № 69 (8).

В. Д. Бабаджан

Анафілактичний шок — тяжка гостра генералізована реакція гіперчутливості негайного (анафілактичного) типу, яка виникає в разі повтор. введення в орг-м *алергену*, унаслідок чого виділяються медіатори, що порушують діяльність життєво важл. органів і систем. Етіологічні чинники А. ш. — інсектна, медикаментозна, харчова *алергії*, помилки під час проведення *імунотерапії алерген-специфічної*. А. ш. може виникати в результаті несприят. реакції на правильно введену і відповідно призначену мед. речовину чи на введення сироватки; може бути зумовлений патол. реакцією на вживання їжі. А. ш. ґрун-

тується на негайній алергічній реакції I типу. На стадії імунолог. реакції спостерігається сенсibiliзація орг-му, утворення реактивних антитіл класу E (IgE) під впливом алергену. Зв'язування Fcε-фрагментів IgE з опасистими клітинами й базофілами робить їх сенсibiliзованими до алергену. Під впливом повторного контакту алергену з антитілом (IgE), зв'язані з ним базофіли та опасисті клітини дегранулюють. Із гранул виділяються медіатори: гістамін, лейкотрієни, калікреїн та ін., що характеризують патохім. стадію А. ш. У деяких випадках А. ш. можуть спричинити антитіла класу G (IgG), які утворюють імунні комплекси, активують комплемент і запускають імунну реакцію III типу. При цьому анафілотоксини (C3a, C5a) стимулюють звільнення гістаміну з опасистих клітин, а фактор Хагемана розщеплює калікреїноген на калікреїн, що є джерелом утворення брадикиніну. Виділені в патохімичну стадію анафілактичної реакції медіатори підсилюють судинну проникність, призводять до втрати рідини з кров'яного русла, зменшення об'єму крові, що циркулює, розширення судин, скорочення гладенької (непосмугованої) мускулатури бронхів, гіперсекрецію слизу, що є виявом наступної патофізіолог. стадії А. ш. У результаті виникають гемодинамічні порушення, знижується ударний об'єм серця, падає фракція викиду, розвивається судинний колапс — хворий непритомніє. Клінічними проявами А. ш. є падіння АТ нижче 90/60 мм рт. ст., порушення дихання (задишка, бронхоспазм, ядуха), діяльності ШКТ (нудота, блювота, пронос), шкірний висип, ангіонабряк. У разі парентерального введення препаратів медикаментозний А. ш. розвивається зазвичай миттєво, за перорального — за 30–60 хв.

Лит.: Бабаджан В. Д., Кузнецова Л. В., Зайков С. В. та ін. Анафілаксія. Київ, 2014; Anaphylaxis: Guidelines from the European Academy of Allergy and Clinical Immunology // Allergy. 2014. № 69 (8); Ляхович Р. М. Анафілактичний шок: сучасний алгоритм екстреної догоспітальної та ранньої госпітальної медичної допомоги // Здобутки клініч. і експерим. медицини. 2015. № 1; Зайков С. В., Богомолов А. Є. Анафілактичний шок: профілактика та лікування // Астма та алергія. 2016. № 1.

П. Г. Кравчун, В. Д. Бабаджан

Анафора (грец. ἀναφορά, букв. — піднесення), єдинопочаток — стилістична фігура, утворена шляхом повторення однакових звуків, складів, слів, синтаксич. конструкцій на початку речень, віршових рядків чи строф. Відповідно до повторів розрізняють звукову (повтор звуків), лексичну (повтор слів), синтаксичну (повтор конструкцій), ритмічну (повтор пауз) та ін. А. Звукова А. — найпоширеніша. Часто до цього прийому вдаються прозаїки для пов'язування початку суміж. речень чи навпаки віддалених у тексті розділів. Напр., у повісті «Конотопська відьма» Г. Квітки-Основ'яненка всі 14 розділів починаються однаковими синтакс. конструкціями. Найчастіше А. використовують у поет. текстах для надання певної ритмічності, стиліст. тональності, підсилення осн. думки (напр., як у вірші «Тобі одній, намріяна царівно» М. Рильського). Як різновид повтору А. є важливим засобом виразності в худ. тексті. Відповідно збільшується семантич. обсяг мовних одиниць, вносяться нові художньо-сміслові відтінки у вислів. А. конденсує автор. думку, слугує основою різно-

маніт. образних уявлень, підсилює емоц. сприйняття твору. А. використовують також як виражальний засіб у наук. та публіцистичному стилі для виділення певного слова й впливу на емоції читача.

Лит.: Літературознавчий словник-довідник. Київ, 2007; Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості. Житомир, 2009; Пахаренко В. І. Основи теорії літератури. Київ, 2009; Святовець В. Ф. Словник тропів і стилістичних фігур. Київ, 2011.

В. В. Громова

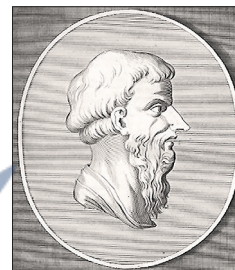
Анахарсіс (грец. Ἀναχάρσις; бл. 614 до н. е., бл. м. Ольвії, тепер на тер. України — після 559 до н. е., місцевість Гілея, тепер на тер. України) — напівлегендарний скіфський мудрець. Син скіф. царя Гнура (чи Девкета) й еллінки, зведений брат царя Савлія (Кадуїда). Батько направив А. на навчання до Греції. У Мілеті юнак зустрічався з Фалесом із Мілета. 592 до н. е. прибув до м. Афін, де зустрів Токсаріса, скіфа, лікаря та мудреця, прибічника помірності у всьому. А. тривалий час подорожував Грецією, набув слави філософа, зустрічався з тираном Періандром у м. Коринфі, політиком і поетом Хілоном у м. Спарті, мудрецем Місоном у м. Дельфах (див. Дельф археологічні пам'ятки). Відвідав у м. Сардах лідійського царя Креза. За Геродотом, на зворот. шляху до Скіфії (де на цей час утвердився Савлій) А. оминув прот. Геллеспонт (тепер Дарданелли) і зупинився в м. Кізіку, де справляли свято Кібели. А. дав обітницю: за умови вдалого повернення додому, він принесе богині жертву за побаченим обрядом. Згідно з грец. джерелами, у Скіфії А. мав намір навчити земляків жити на «еллінський лад». У Гілеї (лісиста місцевість у ниж. течії р. Дніпра) він таємно виконав обіцяний обряд. За доносом на місце святкування прибув Савлій і убив брата стрілою. Ймовірною причиною було побоювання втратити владу. Скіфи засуджували чужоземні звичаї, тому на запитання про А. тривалий час відповідали, що не знають його. Згідно з джерелами, А. винайшов двозубий якір, ковальські міхи, вдосконалив гончар. круг і вітрило. Він був лікарем і поетом (поет. твір із 800 віршів не зберігся). Як мислитель, обстоював помірковану аскезу; цікавився етикою, політикою, логікою. А. приписували понад 50 афоризмів, цитованих в антич. і візантійських джерелах (про відносини та поведінку людей, захист гідності, заздрість, значення мови, мореплавання, гімнастики, політику та сусп. устрій, шкоду пияцтва тощо). Відомі 10 кіничних листів (див. Кініки) А.: до Креза, афінян, Солона, тирана Гіппарха, Аннона, правителя Фракії Терея та ін. Вони створені на підтримку тенденції ідеалізувати варварів як «природні» народи. Припускають, що А. бував у м. Ольвії та міг брати участь у реліг. церемоніях ольвіюполітів. Серед епіграф. пам'яток м. Ольвії відоме графіті 1-ї пол. 6 ст. до н. е., яке пов'язують із сином А. Анагермом. Греки вважали А. одним із інтелект. авторитетів, який помер за «ідею» (як згодом Сократ). Продемонстрував майстерність у риторичі (навіть поширився вислів «говорить як скіф»). Через популярність А. його ім'я використовували для пропаганди своїх ідей представники різн. філос. напрямів, зокрема, кініки. У м. Афінх було встановлено статую на його честь. На А. посилалися авторитетні мис-

лителі Еллади (Платон, Арістотель, Плутарх Афінський, Лукіан).

Лит.: Плутарх. Сочинения / Пер. с др. гр. Москва, 1983; Русяева А. С. Славетний мудрець — скіф Анахарсіс. Київ, 2001; Геродот. Історії в дев'яти книгах / Пер. із старогрецьк., передм. та прим. А. О. Білецького. Харків, 2006; Мураїн В. Ю. Анахарсіс і Скіл (про один із пасажів «Історії» Геродота) // Культурол. вісник. 2014. Вип. 32; Меленко С. Г., Марчак В. Я. Філософсько-правові погляди Анахарсіса у контексті формування соціальної та правової філософії українського соціуму // Право.ua. 2015. № 1.

І. П. Мозговий

Анахорет (грец. ἀναχωρητής, від ἀναχωρέω — віддалитися) — християнський подвижник, відлюдник, який обрав аскетичний, усамітнений спосіб життя в закинутих чи пустельних місцевостях, скитах, печерах тощо. Витоки анахоретства сягають 2 ст.; їх пов'язують із жорсток. переслідуваннями ранніх християн, бажанням християн. подвижників розірвати зв'язки з язичниц. світом. Згодом пустельництво дістало

Анахарсіс

Анахорет. Павло Фівейський, худ. Хосе де Рібера, 1640

богослов. обґрунтування як наслідування пустельного життя Іоанна Хрестителя, 40-денного посту Ісуса Христа в пустелі, вияв духов. подвигу та переборення спокус. Серед перших А. — Павло Фівейський (229–341), який понад 90 р. провів у повному усамітненні та самозреченні. Засновником анахорет. чернечої традиції вважають св. Антонія Великого (251–356), який понад 20 р. був самітником у Фівейській пустелі, пізніше оселився на тер. Синайського п-ова. Довкола нього утворилася чернеча громада, а згодом — анахорет. монастирі. Взірцями анахорет. чернецтва були т. з. отці-пустельники — християн. монахи, аскети й відлюдники, які мешкали в єгипет. скитській пустелі в 4–5 ст. Від сер. 4 ст. спільножиттє (кіновійне) чернецтво почало витісняти анахоретське, поступово стало панівним у християн. світі. На теренах України (Київщина, Чернігівщина, Волинь, Хмельниччина тощо) уже з княжої доби виникали скельні та печер. монастирі, закладені іноками-А., які шукали відлюд. місць для чернечих подвигів, вели суворий аскетич. спосіб життя, присвячений молитві, покуті, богопізнанню.

Лит.: Кабанець Є. Походження печерного затворництва на Русі в історико-географічному вимірі // *Іст.-геогр. дослідж. в Україні.* 2007. Вип. 10; Реньє Л. Повседневная жизнь отцов-пустынников IV века. Москва, 2008; Берест Р. Я. Середньовічні чернечі печерні пам'ятки анахоретів Верхнього Подністер'я // *Археологія і давня історія України.* 2010. Вип. 4; Карсавин Л. Монашество в Средние века. Москва; Берлин, 2016.

А. В. Арістова

Анахромат [від *ана...* і грец. χρώμα (χρόμα-тос) — колір] — оптична система або *об'єктив*, у якому, на відміну від *ахромата*, не усунені хроматичні аберації. Ними називають спотворення зображення, що виникають через залежність заломлення показника оптич. середовища від довж. хвилі (див. *Аберації оптичних систем*). Дає різке зображення лише в монохромат. світлі, у нехроматичному — розмите і з кольор. краями. Анахромат. оптичні системи широко використовувалися до сер. 18 ст., коли було запропоновано ефектив. спосіб істот. зменшення хромат. абераций за допомогою використання спец. сортив скла, що мають різні властивості заломлення — флінтгласу і кронгласу. Простий А. у вигляді меніска або *перископа* з відносним отвором бл. 1:11 застосовувався в недорогих фотоапаратах як об'єктив для портрет. та пейзаж. зйомки, що дає м'яке зображення. Анахроматичні лінзи використовують як елемент ахромат. оптичних систем, а також самостійно в об'єктивах для створення худ. *фотографій*.

Лит.: Иофис Е. А., Шебакин И. Ю. Фотокинетехника. Москва, 1981; Кучеренко О. К. Разраунок і конструювання оптичних приладів. Київ, 2016.

Анварі (повне ім'я — Авхад ад-Дін Алі ібн Махмуд Анварі; перс. اوحدالدين محمدبن محمد انوری; поч. 12 ст., м. Абівард, за ін. даними, м. Бадана, тепер Туркменістан — між 1189 і 1191, м. Балх, тепер Афганістан) — поет, астроном. У ранньому дитинстві залишився сиротою, був усиновлений бідною родиною. Навчався в *медресе* «Мансурія» в м. Тус, де вивчав усі тогочас. дисципліни, велику увагу приділяв астрономії. Заробляв як профес. поет, бл. 1135–1136 долучився до двору сельджуц. султана Санджара. Оспівував придвор. діячів та чиновників д-ви Сельджукідів і в такий спосіб зробив досить успішну кар'єру, проте наприк. життя відійшов від цієї діяльності та усамітнівся в м. Балху. А. — визнаний майстер поет. панегірика (*касида*). Знався на наук. здобутках свого часу. Поезія А. часто зазнавала критики від сучасників через надмірну насиченість наук. термінами. Мова творів часто близька до розмовної та лише незнач. мірою прикрашена ритор. засобами. *Газелі дивану* А. поєднують світські та суфійські мотиви, деякі з традиц. сумуванням через швидкоплинність людського життя. Найвідоміший твір А. — *касида* «Сльози Хорасану» — описує трагіч. наслідки нашествия кочовиків тюрків-огузів на Хорасан після повної поразки війська султана Санджара 1153. Твір був посланням-закликом названому сину султана Рукн ад-Діну Галдж Тамадж-хану надати військ. допомогу і звільнити місто. Тематика поезії: оспівування вина, віншування, нарікання, різні аспекти взаємин А. та його покровителя. Доробок відзначається вмільм використанням вишуканих метафор, багатим словник. запасом, а також залученням вел. кількості цитат. Джере-

лами для *алюзій* слугували різні наук. дисципліни. До творчості А. також належать *кит'а, рубай*. Окр. джерела приписують йому авторство деяких проз. наук. творів з астрології та філософії, проте жоден не зберігся до нашого часу. У багатьох творах А. помітний вплив старих майстрів перської касиди. Часто намагався наслідувати попередників, зокрема захоплювався творчістю Абу-ль-Фараджа Руні (11 ст.), поета при дворі Газневідів у м. Лахорі, диван якого, за власним твердженням, ретельно вивчив. Наступні покоління перськомов. поетів наслідували та цитували вірші А., окр. твори часто залучають до перських тлум. словників.

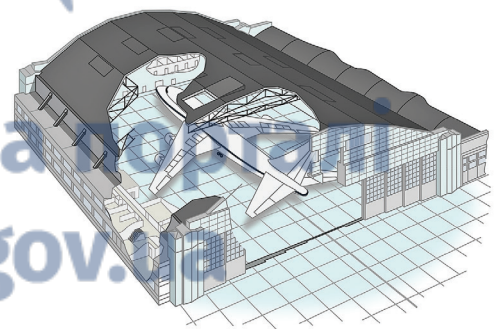
Тв.: Думака в мене — воєнна / Пер. з перс. А. Кримський // Кримський А. Вибрані твори. Київ, 1965; О придворных поэтах речь мою разумеи // *Поэзия народов СССР IV—XVIII веков.* Москва, 1972.

Лит.: Крымский А. Е. История Персии, ее литературы и дервишеской теософии : в 3 т. Москва, 1914. Т. 1; Rypka J. History of Iranian Literature. Dordrecht, 1968; Самадов Т. Анвари и его газели. Душанбе, 1988; Thackston W. A Millennium of Classical Persian Poetry (A Guide to the Reading and Understanding of Persian Poetry from the Tenth to the Twentieth Century). Bethesda, 2000; Рейснер М. Л. Персидская лироэпическая поэзия X — начала XIII века: генезис и эволюция классической касиды. Москва, 2006; Brown E. G. A Literary History of Persia : in 4 vol. Cambridge, 2009. Vol. 2; Authors of the Medieval and Renaissance Eras, 1100 to 1660 / Ed. by A. Augustyn. New York, 2014.

Т. Ф. Маленька

Ангажемент (франц. engagement — зобов'язання, наймання, від пізнолат. inwadiamentum — застава, запорука) — 1) Запрошення актора, колективу артистів на певний строк для участі у виставах чи концертах приват. *антрепризи* або казенного театру за умовами контракту (угоди). Найпоширеніший у 2-й пол. 19 — на поч. 20 ст. Здебільшого практикується запрошення акторів на театр. сезон або для участі в окр. виставах. 2) З а с т а р. Купівля товарів у борг або грошова *позика* під відсотки. 3) З а с т а р. Запрошення на танець.

Анга́р (франц. hangar — накриття, з давньофранк. haimgard — огорожа навколо будинку, від haim — хутір і gard — огорожа) — закрита споруда для зберігання, технічного обслуговування

Анга́р

й ремонтування літаків, *вертольотів* та ін. літальних апаратів, а також різноманітної великогабарит. техніки. Найбільший сучас. А. (довж. до 180 м і вис. до 28 м) використовуються для тех. обслуговування двопалубних пасажир. літаків — аеробусів. Площу та об'ємно-планув. па-

раметри А. визначають відповідно до розмірів, кількості й схеми розташування об'єктів. Розрізняють А. аркових і шатрових (наметових) типів, тунельні й тупикові, капітальні, збірно-розбір. та пневмокаркасні, одно-, дво- й багатосекційні. А. можуть мати прибудову для виробн., адм. і побут. приміщень. Прогін А. — до 150 м, вис. — до 40 м. Залежно від призначення А. можуть обладнувати кранами, доками з багатоярус. платформами, драбинами, рухом. майданчиками, підвішеними до ферм перекриттів. Завдяки стандартизації конструкцій та можливості швидкого монтування А. часто використовуються не лише для зберігання техніки, але і як пром. приміщення, склади, зернохосвища, торг. й виставкові павільйони, спорт. споруди.

Лит.: Блохин В. И., Баканов Е. А., Богатырь В. Т. и др. Основы авиационной техники и оборудование аэропортов. Москва, 1985; Гетун Г. В. Основы проектирования промышленных зданий. Київ, 2009; Young S., Wells A. Airport Planning and Management. New York, 2019.

Ангара — річка в Іркутській області та Красноярському краї РФ, найб. притока р. Єнісей. Єдина річка, що витікає з оз. Байкал. Назва походить від евенкійського «онган» (мн. «онгар») — дрібна сосна, що росте на заплавах берегах, або тунгус. онгар — зимове мохове пасовище оленів. Виток А. розташований між смт Листвянка та Порт Байкалом, за 60 км від м. Іркутська, у цьому районі ширина А. — 850 м, глибина — 1,5 м, на плесах — до 5 м. У місці витоку ніколи повністю не замерзає. Довжина А. — 1779 км. Перетинаючи Середньосибірське плоскогір'я, впадає до р. Єнісею, збільшуючи його водність майже вдвічі. Глибина А. біля гирла — від 2,1 м на відмілинах до 4,8 м на фарватері, ширина — 1400 м (на Стрільківських порогах — 880 м). До спорудження каскаду ГЕС (1950–1970-ті) на знач. ділянках А. була стрімкою, бурхливою річкою. Прорізаючи верстви міцних гірських порід (переважно долеритів), А. утворювала пороги з бурхливою течією та уступами повздовжнього профілю 2–8 м і т. з. шивери — виходи скельних порід у руслі, між якими рукави річки перетворюються на стрімкі потоки. Швидкість течії в межах порогів становила 3,2–4,5 м/с. Найб. каскад порогів розташовувався нижче сучас. м. Братська — пороги П'яний, Похмільний, Падунський (локальне падіння річки — 5,8 м), Довгий (8 м), Дубининський, Шаманський, Єршовий та ін. Через це судноплавство по А. було ризикованим. 1966–1969 ці пороги затоплено водами Братського вдсх. Сенькіна, Аплинська, Горохова шивери затоплені Богучанським вдсх. Пороги, що залишилися нижче, не становлять особл. небезпеки для судноплавства. Тип живлення А. — змішаний: озерний, сніговий та дощовий. Натепер стік А. майже повністю зарегульований. На А. побудовано каскад ГЕС (вверх за течію): Іркутська (1956, потужність 662 МВт), Братська (1966, 4500 МВт), Усть-Ілімська (1979, 3840 МВт), Богучанська (2014, 2997 МВт). Відповідно, водний режим А. визначається роботою гідровузлів. Від січня до березня здійснюється передпленеве спрацювання водосховищ, у квітні відбувається зниження фактично до значення мертвого рівня. Потім рівень води підвищується і сягає максимуму в червні — липні, після чого знову спадає. Друге підвищення спостерігається в жовтні — на поч. грудня. У при-

гирловій частині А. (с. Татарка) мін. витрати води — 1380 м³/с, макс. — 28 400 м³/с, середньо-багаторічні — 5250 м³/с, у районі м. Іркутська — 1950 м³/с. Льодовий режим А. формується під впливом стоку води з оз. Байкал із вищою т-рою, ніж мають притоки. Також на ньому позначаються скиди води на ГЕС. Льодохід — від сер. жовтня, тривалий (до 1,5 міс.). Скрес — у сер. квітня, у низов'ї — на поч. травня. А. приймає багато приток, деякі з них — багатоводні бурхливі річки. Найбільші ліві притоки — Іркут, Ока, Кова, Мура, Тасеева (нижче злиття вел. річок Уди та Бірюсі), праві — Ілім, Чадобець, Іркінєєва. На Верх. А. розташовано міста Іркутськ (620 тис. осіб), Ангарськ, Усольє-Сибірське та ін. Біля ГЕС були побудовані пром. центри — міста

Ангара

Братськ (240 тис. осіб) та Усть-Ілімськ. На Середній і Нижній А. розташовані старовинні сибірські села (сmt Стрілька в гирлі А. засн. 1647), а також нове м. Кодинськ (засн. 1989). Загалом бас. А. — це малообжиті тайгові райони Сх. Сибіру. Іхтіофауна А. налічує понад 30 видів, серед них — сх. лящ, ялець, сибірська плотва (чабак), щука, минь, у притоках зі швидк. течією — харіус. Унаслідок спорудження водосховищ значно скоротилися популяції стерляді, нельми, проте на багатих зоопланктоном мілководдях Братського вдсх. розмножилася пелядь. У гідровузлах Ангарського каскаду відсутні суднопровідні споруди, тому судноплавство можливе лише на окр. ділянках (Листвянка — Іркутськ — Братськ, Богучанська ГЕС — гирло). ГЕС Ангарського каскаду мають вел. значення для економіки Сибіру. Крім 4-х наявних, нижче по течії заплановано будівництво ще 3-х електростанцій у 2022–2032. Еколог. орг-ції виступають проти цього, оскільки водосховища змінюють гідрол. режим А. і долинні екосистеми, були затоплені нас. пункти. Братське вдсх — друге за об'ємом у світі (169,3 км²), має макс. глибину 150 м, середню — 30 м, повний водообмін у ньому відбувається лише за 2 р., в Усть-Ілімському — за 7 міс. Береги водосховищ руйнуються через інтенс. абразію, також розвинений карст.

Лит.: Ресурсы поверхностных вод СССР : в 20 т. / Под ред. В. Г. Симова. Ленинград, 1972. Т. 16: Ангаро-Енисейский район. Вып. 2: Ангара; Антипов А. Н., Абасов Н. В., Бережных Т. В. и др. Географические закономерности гидрологических процессов юга Восточной Сибири. Иркутск, 2003; Бурькин А. А. Енисей и Ангара. К истории и этимологии названий гидронимов и изучению перспектив формирования географических представлений о бассейнах рек Южной Сибири // Новые исслед. Тувы. 2011.

№ 2–3 (10–11); Синюкович В. Н., Курбатова Н. Н., Чернявская И. А. Водный режим Усть-Илимского водохранилища в период нормальной эксплуатации. // География и прир. ресурсы. 2011. № 1; Мамонтов А. А., Мамонтова Е. А., Тарасова Е. Н. Стойкие органические загрязнители в р. Ангара и Ангарских водохранилищах // Chemical Bulletin of Kazakh National University. 2013. № 4.

М. В. Арістов

Ангарія (від грец. αγγαρεία — кінна пошта або з лат. angarius — вершник-вістовий, з давньоперс. ангірд — кінний гонець) — 1) В античну добу та середньовіччя — різном. дорожні та гужові податі, якими обкладали населення в інтересах держави або феодала (для будівництва доріг і мостів, доправлення вантажів, державних перевезень, переїздів можновладця та його почту тощо). 2) Право воюючої сторони на примусове вилучення на своїй тер. (або на тер., що опинилася під її контролем) засобів транспорту нейтр. держав. А. застосовують у разі нагальної потреби та за умови сплати повної компенсації за завдану шкоду. Ґрунтується на заг. принципах надзвич. обставин (до яких належить *війна* чи *збройний конфлікт*), що допускають здійснення актив, заборонених в умовах миру. Спершу право А. означало *реквізицію* земель та мор. транспорту, стосувалося як нейтр. держав, так і власних підданих, громадян. Згодом було поширене на будь-яку власність нейтр. (або дружньої) держави та обмежене умовою цілковитого відшкодування. Право А. підтвердили Паризька декларація 1856; IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі (1907); Женевська конвенція про захист цивільного населення (1949) та ін. Право А. дозволяє державі під час війни або сусп. небезпеки реквізувати не тільки іноз. засоби транспорту, що перебувають на її тер., але й вантажі, необхідні в умовах надзвич. обставин. Може бути реалізоване і через знищення або виведення з ладу нейтр. власності (напр., пошкодження підводних кабелів). Нейтр. судна у відкритому морі А. не підлягають. Нейтр. д-ва має право А. у разі, якщо рухомий склад (вантаж) надійшов із тер. сторони, що воює.

Лит.: Pavithran A. K. Substance of Public International Law. Western and Eastern. Madras, 1965; Skubiszewski K. Use of Force by States. Collective Security. Law of War and Neutrality // Manual of Public International Law / Ed. by M. Sorensen. London; New York, 1968; Schwarzenberger G., Brown E. A Manual of International Law. 6th ed. Milton, 1976; Tandon M. P. Public International Law. Faridabad, 2012; Мицик В. В., Буроменський М. В., Гнатівський М. М. та ін. Міжнародне публічне право : у 2 т. Харків, 2018.

В. Н. Денисов

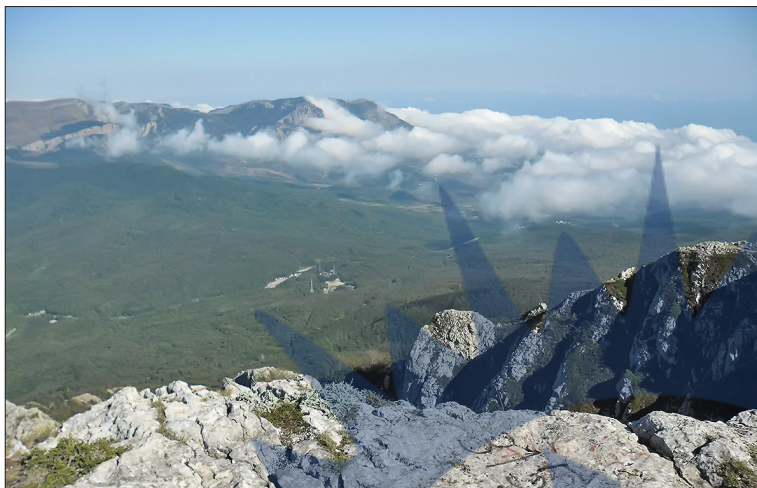
Ангаро-Ілімський залізорудний басейн — група родовищ *руди залізної* в Іркутській області. Розташований у міжріччі Ангари та Іліму. Басейн та тип руд уперше виокремив та описав акад. С. Смирнов за результатами геологорозвідув. робіт (1931). Запаси руди оцінено в 598 млн т (1956). У межах басейну відомо 13 родовищ магнетит. (див. *Магнетит*) руд: Коршунівське, Рудногорське, Октябрьське, Красноярське, Седанівське, Татянінське, Кільцеве та ін. Усі родовища розташовані біля пд.-сх. краю *Сибірської платформи* й пов'язані з породами гірськими осадовими (доломіти, вапняки, мергелі, аргіліти, пісковики) кембрію (див. *Кембрійський період* і *кембрійська система*) та ордовіку, трапами

пермі-тріасу (див. *Пермський період* і *пермська система* та *Тріасовий період* і *тріасова система*). Показники запасів заліз. руд Рудногор. родовища (2014): розвідано (категорій А + В + С1) — 208,7 млн т за серед. вмісту Феруму в рудах 32%, поперед. оцінено — 37,3 млн т. Запаси заліз. руд Рудногор. родовища (2016) становили (категорії В + С1) 56,581 млн т. Заг. прогноз. запаси магнетит. руд ін. родовищ — бл. 2 млрд т до глиб. 600–1200 м. Крім того, у басейні багато неоцін. рудопроявів. Перші згадки (1654–1655) про заліз. руди в Ангаро-Ілімському басейні належать воеводі Б. Оладьїну (Аладьїну), який доручив перевірити їхнє існування рудознавцям І. Бутакіну та Ш. Коршуніну. На честь останнього названо родовище. 1667 за ініціативою нового воеводи С. Онічкова в районі смт Шестаково на правому березі р. Іліму побудовано першу домицю для отримання кричного заліза. 1844 геолог М. Козицький уперше дослідив Коршунівське родовище. 1847 на базі Долонівського, Єрмаковського, Красноярського та Кежемського родовищ засновано Миколаївський, 1849 — Лучихинський заводи, які працювали до 1923. Дослідження заліз. руд проводили вчені О. Чекановський та І. Черський (Польща). Перше детальне дослідження родовищ заліз. руди здійснив К. Богданович під час проектування Транссибір. залізниці. Родовища заліз. руди басейну докладно вивчені геологами 1930–1931. У 1965 засновано Коршунівський гірничо-збагачув. комбінат. Руд. поклади вміщені в структури трубоподіб. форми крутого падіння, які виходять на поверхню. Крім трубоподіб. тіл на деяких родовищах виявлено пластоводіб. поклади. Осн. рудотвор. мінерали — магнетит, меншою мірою *гематит* і *мартит*, рідко — *пірит*, *халькопірит*. Текстури руд — брекчії, укріплені, сітчасто-прожилкові. Уміст Феруму в рудах становить 18–55%. У процесах формування родовищ виокремлюють скарноворудну, гідротермальну й гіпергенну стадії. Під час кар'єр. розробок здійснюють виїмку й акумуляцію гір. порід, що змінює геолого-геоморфол. умови району видобутку й прилеглих територій. Водночас створюється новий техноген. рельєф: негат. форми — *кар'єри* — чергуються з позит. — *відвалами породи пустої*. Глибина кар'єрів, що досягають 400–500 м, приуроч. до відкритого розробки руд. родовищ. Під час розробки Коршунівського залізоруд. родовища на схилі пн. експозиції р. Коршунихи створено відвали із 6 ярусів вис. 15–30 м, що займають пл. 5 км². Розробляють Коршунівське та Рудногорське родовища. Руди мають підвищений уміст оксидів *Магнію* та *Кальцію*, тому є самотопними та легко збагачуваними. З них отримують найякісніші в РФ *концентрати залізорудні агрегаційні*. Осн. споживачем руди є компанія «Мечел» (зокр. ПАТ «Челябінський металургійний комбінат»).

Лит.: Калугин А. С., Калугина Т. С., Иванов В. П. и др. Железородные месторождения Сибири. Новосибирск, 1981; Фицев Б. П. История геологии Илимского района и Коршунувский ГОК // Земля Иркутская: ист., архит., археол., краевед. 2006. № 2; Чунина А. Е. Региональная экономика. Саратов, 2018.

О. О. Ремезова

Ангарський перевал — прохід у улоговині Головного пасма *Кримських гір*, між масивами *Чатир-Даг* та *Демерджи-Яйла*. Розташований на

Вид на Ангарський перевал з г. Ангара-Бурун

висоті 752 м над рів. м. Через перевал пролягає автошлях М-18 *Сімферополь — Алушта — Ялта* (Автономна Республіка Крим). Відстань від А. п. до м. Алушти — 13,5 км, до м. Сімферополя — 30 км. Неповдалі беруть початок р. Ангара (притока *Салгіру*), що тече на Пн., та струмок Демержі-правий (притока р. Демержі), що тече на Пд. Навколишня місцевість укрита буково-дубово-граб. лісами. У районі А. п. розташовані метеостанція, турбаза, кілька турист. стоянок. Звідси починаються кілька турист. маршрутів Крим. горами. 2012 на А. п. встановлено пам'ятник крим. тролейбусу на трасі найдовшого у світі міжміського тролейбус. маршруту Сімферополь — Ялта (функціонує від 1959).

Ангаські мови — див. *Чадські мови*.

А́нгел (грец. ἄγγελος — вісник, посланець, від ἄγγελλω — оголошувати, повідомляти, доповідати) — у юдаїзмі, християнстві, ісламі — надприродна, безтілесна істота, створена Богом. А. проголошують людям волю Бога. Згідно з Біблією, А. мають індивідуальність, розум та емоції. Вважається, що вони досконаліші за людей, але як створені істоти — обмежені. Маючи свободу волі, можуть устояти в добрі (світлі ангели) або, спокусившись, пасти. Грішні А. — демони, злі духи; сатана прикидається А. світла. Юдейська ангелологія налічує 10 ангел. чинів, починаючи з найвищого. У християнстві богослови методом порівняльного аналізу *Старого Завіту* й *Нового Завіту* прийняли ієрархію, розробл. *Псевдо-Діонісієм Ареопагітом* у творі «Про небесну ієрархію». За цією концепцією А. поділяють на 9 чинів від вищих до нижчих: *серафими, херувими, престоли; панування, сили, влади; начала, архангели*, А. В ісламі ієрархії А. не існує, але виокремлюють групи ангельських істот за функц. визначенням — від 14 форм та імен і вище.

Лит.: Словарь библейского богословия / Под ред. К. Леон-Дюфура; пер. с фр. Брюссель, 1990; Ареопагит Дионисий. О небесной иерархии. Москва, 1994; Иванов М. С. Ангелология // Православная энциклопедия : в 50 т. Москва, 2000. Т. 2; Федосеенко А. И. Иконы с изображением ангелов — окно в исторический и духовный мир // Вісник Харків. держ. акад. дизайну і мистецтв. Мистецтвознав. Архіт. 2007. № 3; Muehlberger E. Angels in Late Ancient Christianity. New York, 2013.

Є. А. Харьковецько

Ангел з кадиллом і свічкою. Худ. Врубель М. О., 1887

Ангелопулос Теодорос

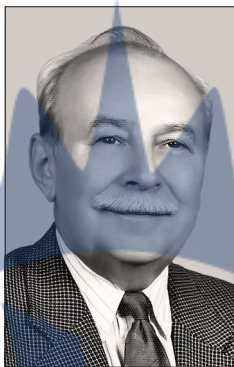
Ангелопулос, Теодорос (Тео; грец. Αγγελόπουλος, Θόδωρος; 27.04.1935, м. Афіни, Греція — 24.01.2012, м. Пірей, Греція) — кінорежисер, сценарист, продюсер, почес. доктор ун-тів Брюсселя (з 1995), Ессекса (з 2001), Гренобля (з 2003), Зх. Македонії (з 2008) та ін. Один із провідних представників європ. *авторського кіно*, напряму «нове грецьке кіно». Вивчав юриспруденцію в Афінському ун-ті. 1961 студіював філологію та антропологію в Паризькому ун-ті. Від 1962 здобував профес. знання в паризькому Ін-ті вищої кінематогр. освіти (тепер Вища нац. школа аудіовізуал. мист-в). 1964 повернувся до Греції. Упродовж 1964–1967 працював кінокритиком у газ. «Дімократікі Аллагі» («Дімократичі Аллагі»; «Демократичні зміни»). Був співзасновником журн. «Сінхронос кінматографос» («Σύγχρονος Κινηματογράφος»; «Сучасне кіно»). 1968 дебютував як режисер короткометраж. стрічкою «Радіопередача». 1970 на її основі зробив свій перший повнометраж. фільм «Реконструкція». Відтоді працював як режисер і сценарист. Фільмографія А. загалом налічує понад 30 стрічок. Найбільше визнання отримав фільм «Вічність та один день» (1998; «Золота пальмова гілка» *Каннського міжнародного кінофестивалю*, 1998). Серед ін. фільмів: «Дні 1936 року» (1972); «Комедіанти» (1975), «Мисливці» (1977), які увійшли в кінотрилогію про події в історії Греції 1930-х; «Александр Великий» (1980); «Золотий лев» *Венеціанського міжнародного кінофестивалю*, Приз Міжнар. асоціації кінокритиків, «Мандрівка на Кітеру» (1984; приз за найкращий сценарій *Каннського МКФ*, Приз Міжнар. асоціації кінокритиків), «Пейзаж у тумані» (1988; «Срібний лев» *Венеціанського МКФ*, 1988), «Перерваний крок лелеки» (1991), «Погляд Улісса» (1995; Гран-прі *Каннського МКФ*, 1995), «Трилогія: Заплака на лука» (2004; Приз Міжнар. асоціації кінокритиків), «Пил часів» (2009) та ін. А. загинув під час зйомок фільму «Інше море», який мав завершити другу іст. кінотрилогію режисера. Філософські драми-роздуми А. позначені звертанням до соц.-політ. мотивів, вирізняються метафоричністю, символікою, алюзіями на давньогрец. міфологію, незвичною автор. стилістикою. Брав участь у великих міжнар. кінозбірниках: проєкті «Люм'єр і компанія» (1995, присвячений 100-річчю ювілею кіно), кіноальманасі «У кожного своє кіно» (2007, до ювілейного 60 *Каннського МКФ*). Співавтор сценаріїв більшості своїх фільмів. У стрічках А. грали зірки світового кіно: Б. Ганц, В. Дефо, І. Жакоб, М. *Мастроянні*, М. *Пікколі* та ін. Неодноразово (1968, 1970, 1972, 1975, 1999, 2004) отримував нагороду Міжнар. кінофестивалю в Салоніках (Греція). Лауреат премії Р. Брессона (2001), премії імені С. Параджанова «За внесок у світовий кінематограф» Єреван. міжнар. кінофестивалю «Золотий абрикос» (2010). Нагороджений Золотою медаллю Мадрид. центру мистецтв (2008).

Лит.: Ciment M., Terchant H. Theo Angelopoulos. Paris, 1989; Режиссерская энциклопедия. Кино Европы / Сост. М. М. Черненко; отв. ред. Г. Н. Компаниченко. Москва, 2002; Vassiliou A. Penser le cinéma en peintre: L'oeuvre de Théo Angelopoulos rencontre la peinture. Aix-en-Provence, 2016.

Т. Д. Мороз

Ангельська порода ВРХ — див. *Англєрська порода*.

Ангельські, Стефан Зигмунт (польськ. Angielski, Stefan Zygmunt; 06.01.1929, м. Любомль, тепер Волин. обл., Україна) — вчений-біохімік, лікар, доцент (з 1963), професор (з 1980), член Польської АН (з 2002), Європ. академії наук і мист-в (1989), інозем. член НАН України (1998), почес. член Амер. фізіол. т-ва та Польського нефрол. т-ва (з 1995). Народився в сім'ї офіцера польськ. поліції. Після загибелі батька 1940 родину депортували до Казахстану, потім — до Сибіру. Повернувся до Польщі 1946 після закінчення Другої світової війни. 1949 вступив на мед. ф-т Гданського ун-ту. Закінчив його 1954, захистивши випускню роботу «Амінокислоти сечі одно- та двояйцевих близнюків». Працював молодшим асистентом і асистентом каф. фізіол. хімії Мед. академії Гданська (1952–1958), з 1958 — лікарем. 1958 захистив кандидат. дис. та здобув ступінь доктора медицини. Працював у лаб. патобіохімії Ін-ту біохімії та біофізики Польської АН (1958–1964). У 1960–1961 був стипендіатом Фонду Рокфеллера при Колумб. ун-ті США. 1963 захистив доктор. дис. «Дія та метаболізм малеїнової кислоти в нирці», за яку присуджено наук. ступінь доктора габлітованого. Очолював створену ним лабораторію (1964–1999), а потім — каф. клініч. біохімії в Мед. академії в м. Гданську (першу в Польщі). Працював консультантом із лаб. діагностики (1967–1982), очолював Ін-т патології в Мед. академії в м. Гданську (1970–1975). Обіймав посаду проректора (віце-ректора) Мед. академії (1975–1980) та водночас був експертом із генетики людини Всесвіт. орг-ції охорони здоров'я (1975–1978). Президент Польського т-ва лаб. діагностики та віце-президент Польського біохім. т-ва (1976–1979). Член Ради Міжнар. т-ва нефрології (1980–1991). Працював у Мед. академії у м. Гданську, був її ректором (1990–1993). З 1999 — зав. лаб. клітин. та молекуляр. нефрології Ін-ту експеримент. та клініч. медицини Польської АН та Мед. академії м. Гданська. Від 2007 — ректор коледжу управління у м. Квідзині. Запрошений професор Вашингтон. ун-ту в м. Сіетлі, клініки Мейо в м. Рочестері (обидва — США), Базельського ун-ту (Швейцарія), кафедри нефрології Ун-ту м. Вюрцбурга (Німеччина) та кафедри клінічної хімії в ун-тах міст Копенгагена та Орхуса (Данія). Голова польськ. регіон. Т-ва депортованих до Сибіру. З 1989 — член-засновник відділення Сибір. асоціації м. Гданська, 1992–2002 — президент. 1992 став засновником фонду «Сибірська стипендія», який надає допомогу депортованим у кол. СРСР, а також їх нащадкам (особам польськ. походження) з метою здобуття освіти в ун-тах м. Гданська. Автор понад 150 наук. праць із клініч. біохімії та нирк. патобіохімії. Сфера наук. інтересів: біохім. та біоенерг. аспекти функцій нирок; біол. транспорт амінокислот, фосфатів, кальцію та нуклеозидів; метаболіч. та гормон. регуляція клубочкової фільтрації, зокрема при діабеті; нейротоксичність; мед. аналітика. Серед праць: «Білки рецепторів плазматичної мембрани. Транспортна та гормональна регуляція змін» (1988; у співавт.), «Гіпертонія», «Нефрологія» (обидві — 2004) та ін. Під керівництвом А. захистили доктор. дис. понад 30 лікарів. Має тісні контакти з науковцями України, володіє укр. мовою. Один із організаторів польсько-укр. біохім. наук. форумів. За співавторства та дієвої підтримки А. видано перший в Україні

Ангельські Стефан Зигмунт

підручник укр. мовою з клініч. біохімії «Клінічна біохімія. Підручник» (1998). Лауреат Наук. премії м. Гданська (1990). Нагороджений орденом Відродження Польщі (1998), медалями.

Пр.: У с п и в а в т. — Biochemia kliniczna w praktyce lekarskiej. Warszawa, 1983; Białka receptorów błon plazmatycznych. Transportowa i hormonalna regulacja przemiany. Gdańsk, 1988; Biochemia kliniczna. Sopot, 2000; Nadciśnienie tętnicze. Kraków, 2004; Nefrologia. Lublin, 2004.

Лит.: Czekalski S., Rutkowski B. The History of Nephrology // Journal of Nephrology. 2006. № 19 (10); Ostrowski J., Rutkowski B. Profesor Stefan Angielski — wielki badacz, uczony i człowiek // Nefrologia i Dializoterapia Polska. 2009. № 13 (3).

Г. І. Калінічева

Ангемітоніка (від *a...* — заперечний префікс і грец. ἡμίτονος — півтон) — звукоряд без півтонів. До ангемітоніч. звукорядів належать лади діатонічні, звукоряд із воєю складається з п'яти великих та двох малих секунд, а також лади зі збільшеними секундами, хроматичні лади тощо. А. поширені в нар. піснях, зокрема українських.

Лит.: Лемішко М. М. Гармонія : в 2 ч. 2-ге вид., допов. Вінниця, 2010. Ч. 1: Діатоніка; Юевич Ю. Є. Музика. Словник-довідник. Тернопіль, 2017.

Ангідриди кислот (від *ан...* — заперечний префікс і грец. ὕδωρ — вода) — оксигеновмісні сполуки, які можна добути відщепленням води (дегідратацією) від відповідних кислот. Продуктами р-ції ангідридів із воєю є к-ти. Однак силікат. ангідрид SiO₂ з воєю не реагує, хоча його можна добути дегідратацією силікат. к-ти H₂SiO₃. Утворення ангідридів властиве як орган., так і неорган. к-там. Назви ангідридів походять від назв відповід. к-т, напр., фосфор. ангідрид P₂O₁₀, сірчаний ангідрид SO₃, оцтовий ангідрид (CH₃CO)₂O. Неорган. ангідридами є кислот. оксиди. Напр., SO₂, CO₂, P₂O₁₀, SO₃, Mn₂O₇, є ангідридами сульфінної, карбонатної, ортофосфатної, сульфатної, манганатної к-т відповідно. Орган. ангідриди можна розглядати як похідні орган. к-т (діацилоксиди), що містять дві ацильні групи, приєднані до атома О: Acyl-O-Acyl. Вони утворюються внаслідок відщеплення молекули води від двох карбоксильних груп, які належать одній або різ. молекулам. Серед орган. розрізняють симетр. та зміш. ангідриди, що мають, відповідно, однак. або різ. ацильні групи: оцтовий ангідрид (CH₃CO)₂O, ацетатнобензенсульфоновий ангідрид (CH₃CO)-O-S(O)₂Ph, тіобензоатний ангідрид (PhCS)₂O. Ангідриди реагують із лугами з утворенням солей. Продуктами їхніх реакцій з Н-нуклеофілами є відповідні к-ти або їх похідні: у реакції з воєю утворюються к-ти, зі спиртами — естери, з гідроген галогенідами — галогеноангідриди, з амінами — аміди. А. к. використовують у хім. пром-сті як осушники в орган. синтезах (напр., фосфорний ангідрид).

Лит.: Опейда Й., Швайка О. Глосарій термінів з хімії. Донецьк, 2008; Franceschetti D. Principles of Chemistry. Ipswich, 2017.

Л. В. Музичка

Ангідроз (від *ан...* — заперечний префікс і грец. ἰδρωσ — піт) — патологія, що характеризується порушенням потовиділення. Осн. причиною виникнення А. вважають порушення у функціонуванні потових залоз, до яких могли призвести пошкодження нервів, спричинені ді-

бетом, хворобою Паркінсона, амілоїдозом та ін.; шкірні захворювання (склеродермія) і травми шкіри; застосування деяких препаратів; вроджені та спадкові захворювання (хвороба Фабрі); зневоднення орг-му. Відповідно до етіологічних чинників виділяють вроджений і набутий А.; залежно від перебігу захворювання — гострий і хроніч.; також вогнищеві та генералізовані форми. Лікування пов'язане з усуненням причин, що призвели до порушення потовиділення.

Лит.: Федюнок Я. І., Волчок К. С., Волошин В. Д. та ін. Анатомія та фізіологія з патологією. 3-тє вид., допов. і випр. Тернопіль, 2018; Ayvaz H., Gönül M., Gökçe A. Acquired Idiopathic Generalised Anhidrosis: A Rare Cause of Sweating Deficiency // Australasian Journal of Dermatology. 2018. Vol. 59. Is. 4.

О. М. Радченко

Ангїт (від грец. ἀγγείον — судина) — запалення кровоносних (артерій, артеріол, вен, венул, капілярів) або лімфатичних судин. Див. *Васкуліт*.

Ангїлья (англ. Anguilla) — самоврядна заморська територія Великої Британії з правами автономії.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Розташована на островах в *Карибському морі*. До складу тер. входять однойменний острів і низка незаселених островів. А. — найпівнічніша ланка ланцюгу *Малих Антильських островів* (група Підвітряних о-вів). Загальна територія А. разом з ін. островами й рифами — 102 км² (зокрема, площа однойменного острова — 91 км²).

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ. Тер. поділяється на 14 районів. Адм. ц. — м. Валлі.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. До відкриття Х. Колумбом Америки острів населяли *араваки*. У 16–18 ст. на А. базувалися франц., голланд., англ. мореплавці. Від 1650 А. — брит. колонія. Пост. поселенцями стали англ. плантатори. Після Другої світової війни входила до складу Асоційованої держави Сент-Кітс, Невіс та Ангїлья. 1971, після масових заворушень, А. проголосила себе окр. коронною колонією Великої Британії, з 1981 має статус заморської території. Законодавчо А. — самоврядна залежна територія. Формальна влада належить брит. монарху, головою виконавчої влади є губернатор (обирається строком на 4 р.).

ПРИРОДА. А. є типовим кораловим островом — трохи піднятим над поверхнею океану (найвища точка — пагорб Крокус-Хілл, 73 м над рів. м.), зі сплосченим рельєфом. Через плоский ландшафт зазнає дії спустошливих тропічних циклонів (див. *Циклон тропічний*). Біля гол. острова розташовані числ. коралові рифи та малі коралові острівки — поверхні корал. *атолів*, які лише на 2–3 м височіють над рівнем моря: Приклі-Пір-Кейз, Дог-Айленд, Сомбреро, найбільший — Скраб. Частина з них — у приватн. власності. Джерела прісної води відсутні. Водопостачання здійснюється за допомогою опріснювальних установок та збору дощової води в цистерни. Клімат тропічний, сухий, на його формування впливають *пасати*. Середньодобова т-ра протягом року коливається від +28 до +30,5 °С. Сухий сезон — із лютого до квітня, дощовий — із вересня до сер. грудня. Середньоріч. рівень опадів становить бл. 790 мм. Ґрунти примітивні, сухі, на піщаному та вапняк. субстраті, місцями — гумусовані. Серед рослин — сухі чагарникові та пальмові зарості. Багата

орнітофауна — 130 видів птахів (вел. колонія строкатих крячків, ацтекські чайки, сули, ін. прибережні птахи). На о. Дог-Айленд — карибські фрегати. Представлений 21 вид земноводних; є декілька видів плазунів, зокрема шкірясті черепахи й ендемічні ящірки-амейви.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 14,8 тис. осіб (2016, оцінка). За етніч. групами: афроамериканці (бл. 85 %), іспано-американці (5 %), англійці (4 %), англо-американці (4 %) та ін.; за релігійними групами (2011, оцінка) — англікани (22,7 %), методисти (19,4 %), п'ятидесятники (10,5 %), адвентисти (8,3 %), баптисти (7,1 %), католики (6,8 %), Церква Божа (4,9 %), свідки Єгови (1,1 %) та ін. Народжуваність — 11,2 ‰, смертність — 4,1 ‰, природний приріст — 7,1 ‰ (2011, перепис). Проживає понад 3,5 тис. тимчасових мешканців зі США, Великої Британії, країн Карибського бас. Найб. місто — Валлі (понад 1000 осіб; 2011, оцінка).

ГОСПОДАРСТВО. Найб. розвинуті туризм та бізнес *офшорний*. Щороку А. відвідує понад 130 тис. туристів (макс. 186 тис. осіб, 2015), переважно під час ексклюзив. круїзів чи на приват. яхтах. Функціонує понад 40 готелів, чимало котеджів і бунгало, що здаються в оренду. Туристів приваблюють ізольовані бухти та острівки з білим корал. піском. Швидко розвивається екотуризм, зокрема спостереження за птахами (бердвотчінг). Розмір фінансових операцій в офшорній зоні А. менший, ніж у сусід. державах Карибського бас., але швидко зростає. Сервісний сектор формує 87 % ВВП. Здійснюється вилов риби

Ангїлья. Прапор

Ангїлья. Герб

Ангїлья. пляж

та лобстерів. С. г. відсутне через брак джерел прісн. води. Продовольчі та пром. товари завозять до А. з ін. кариб. країн і США. Є невеликі мор. порти — у селищах Сенді-Граунд та Бловінг-Пойнт. Налагоджене мор. поромне сполучення із сусідніми о-вами. Функціонує Аеропорт ім. Клейтона Дж. Ллойда, розташ. у м. Валлі. **ОСВІТА, КУЛЬТУРА.** У м. Валлі працюють 2 держ. школи. Популярна музика *реггі*, традиц. креольські танці. У м. Валлі відкрито футбольно-крикетний стадіон «Рональд Вебстер Парк». Регулярно проводяться вітрильні регати.

Лит.: Carty B., Petty C. Anguilla: Tranquil Isle of the Caribbean. London, 1997; Anguilla Population and Housing Census 2011: Selected Housing and Household Indicators — Analytical Brief. Anguilla, 2011; Cawley Ch. Colonies in Conflict: the History of the British Overseas Territories. Newcastle upon Tyne, 2015; Allen C. Landscapes and Landforms of the Lesser Antilles. Cham, 2017.

Ангіна (лат. *angina*, від грец. ἀγχόνη — задушен-ня) — термін для позначення давкого спастичного болю. У грудній порожнині — як вияв ішемії міокарда (*стенокардія*, грудна жаба, *ішемічна хвороба серця*, *атеросклероз* коронарних судин); у горлі — прояв запалення мигдаликів (гострий тонзиліт); у черевній порожнині — вияв ішемії кишківника (черевна жаба, атеросклероз судин кишківника). Для позначення болю горла при гострому тонзиліті в наук. л-рі та профес. спілкуванні термін «А.» нині майже не використовують.

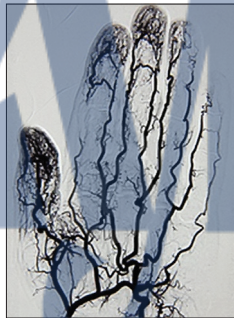
Лит.: Biolato M., Miele L., Gasbarrini G. et al. Abdominal Angina // American Journal of the Medical Sciences. 2009. № 338 (5); Скибчик В. А., Мельнь Ю. П. Повторна стенокардія після ревазуляризації міокарда: механізми, діагностика, медикаментозна терапія (Частина 2) // Ліки України. 2015. № 7; Walters M. A. Management of Chronic Stable Angina // Critical Care Nursing Clinics of North America. 2017. № 29 (4).

О. М. Радченко

Ангіо... (від грец. ἀγγεῖον — судина) — у складних словах вказує на відношення до судинної системи тварин і рослин, напр., *ангіоневроз*.

Ангіографія (від *ангіо...* та грец. γράφω — писати) — діагностич. рентгенологічна процедура, яка полягає в наповненні кровоносних судин певним контраст. барвником для візуального вивчення функціон. стану судини, локалізації ураження (*спазм*, *оклюзія*, *аневризма*, вади розвитку, *мальформації*), стану колатерального кровообігу, поширеності ураження тощо. У розробленні методів А. мали значення праці Е. Моніза (Португалія; *церебральна А.*, 1927), В. Форсмана (Німеччина; *ангіокардіографія* самому собі, 1929), А. Курнана (Франція) та Д. Річардса (США; Нобелів. премія, 1956). У мед. практиці А. почали широко використовувати з 1980-х. Контраст. речовини (урографін, кардіотраст, трийотраст, гіпак тощо) є переважно йодовміс. препаратами. Заг. показаннями до проведення А. є діагностика судин. уражень: аневризм (розширень) судин, їхніх звужень — стенозів та оклюзій, закупорок (*ангіоспазм*, *атеросклероз*, тромбоз), запалень (ангіїт, *васкуліт*), пухлин (*ангіома*). Коронарну А. (ангіокардіографія) застосовують для діагностики та під час оператив. лікування гострих форм *ішемічної хвороби серця*, А. нижніх кінцівок — у діагностиці *атеросклерозу* їхніх судин; *церебральна А.* дає змогу діагностувати різні *мальформації* та *аневризми* судин гол. мозку; *реновазографія* — А. ниркових артерій при *реноваскулярній гіпертензії артеріальній* тощо. У сучас. медицині використовують удосконалені високотехнол. методики А.: 3D А. (дає змогу відтворювати просторову структуру судин), цифрова субтракційна А., кольорова А. (з кольоровим кодуванням), комп'ютерна томографічна А. (із цифровою реконструкцією судин), магнітно-резонансна томографічна А. (за допомогою магніт. поля без барвника або з контрастом, що містить гадоліній, уможлиблює розрізнення артеріального й венозного кровообігу), фазово-контрастна, чотиривимірна (4D), час-пролітна.

Лит.: Романко Н. М. КТ-ангіографія судин головного мозку // Променева діагностика, променева терапія. 2011. № 3–4; Русин В. І., Корсак В. В., Попович Я. М. та ін. Радіоізотопна ангіографія як критерій вибору способу непрямої ревазуляризації нижніх кінцівок // Харків. хірургічна

Ангіографія судин руки

школа. 2012. № 1; Гарматіна О. Ю., Робак О. П. МСКТ-перфузія та МСКТ-ангіографія при хірургічному лікуванні судинної патології головного мозку // Променева діагностика, променева терапія. 2016. № 1; Buccheri S., Franchina G., Romano S. et al. Clinical Outcomes Following Intravascular Imaging-Guided Versus Coronary Angiography-Guided Percutaneous Coronary Intervention With Stent Implantation: A Systematic Review and Bayesian Network Meta-Analysis of 31 Studies and 17,882 Patients // JACC: Cardiovascular Interventions. 2017. № 10 (24); Jungmann F., Emrich T., Mildnerberger P. et al. Multidetector Computed Tomography Angiography (MD-CTA) of Coronary Artery Bypass Grafts — Update 2017 // Rofo. 2018. № 190 (3); Kwon W., Yoon W., Kwon T. et al. Transradial Access for Cerebrovascular Angiography: Evaluation of Palmar Collateral Circulation with Hand Angiography and its Correlation with Allen Test // Clinical Neurology and Neurosurgery. 2018. № 164.

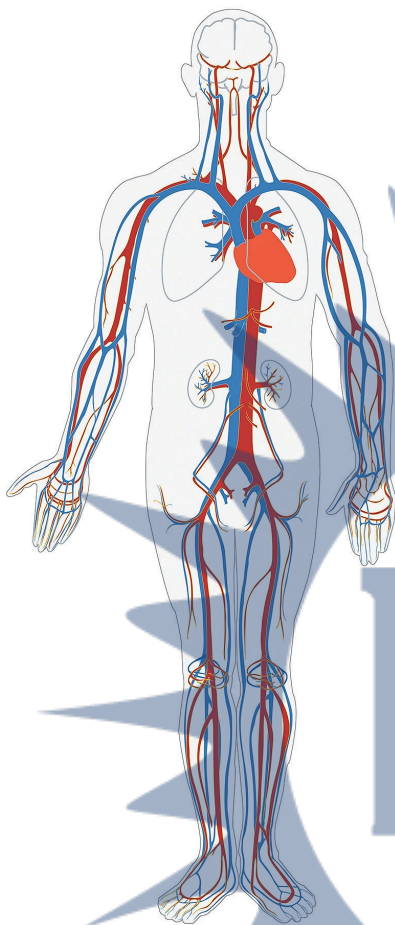
О. М. Радченко

Ангіокардіографія (від *ангіо...*, *кардіо...* та грец. γράφω — писати) — рентгенологічний метод дослідження стану камер серця та *ангіографія* магістральних судин. Використовують насамперед для діагностики вроджених вад серця і великих судин (дефекти міжпередсердної чи міжшлуночкової перегородки, коарктація *аорти*, декстрапозиція *аорти*, тетрада Фалло, незарощення *аортальної протоки* тощо). За допомогою катетера через судину (*артерію* для лівих відділів, *вену* для правих відділів серця) до камери серця (*передсердя* чи шлуночок) вводять рентгеноконтрастну речовину, зазвичай йодовмісну (напр., кардіотраст, йодурон, пієлозил, діодон, діодраст). Звідти вона з плином крові розповсюджується осн. великими судинами. Це фіксують за допомогою серії зображень, що уможлиблюють визначення шляху поширення контрасту кровонос. судинами. Сучасну А. виконують за допомогою цифр. технологій (комп'ютерна А.). З удосконаленням ультразвуку, методик вивчення стану серця (*ехокардіографія*) та плинності крові в судинах частота проведення А. у клініках зменшилась.

Лит.: Bonagura J. D., Myer C. W., Pensinger R. R. Angiocardiology // Veterinary Clinics of North America: Small Animal Practice. 1982. № 12 (2); Бабляк О. Д., Максименко А. В., Мотречко О. О. Роль рентгеноангіохірургічних методів у діагностиці та лікуванні пацієнтів із конотрункальними вадами серця та великими аорто-легеневими колатеральними артеріями // Шпитальна хірургія. 2015. № 2; Abdel Aziz F. M., Abdel Dayem S. M., Ismail R. I. et al. Assessment of Left Ventricular Volume and Function Using Real-Time 3D Echocardiography versus Angiocardiology in Children with Tetralogy of Fallot // Journal of Cardiovascular Ultrasound. 2016. № 24 (2).

О. М. Радченко

Ангіологія (від *ангіо...* та грец. λόγος — слово, вчення) — наука про судинну систему, до якої належать кровоносна та лімфатич. системи разом із серцем, пов'язані морфологічно та функціонально. Розрізняють анатом. А. (розділ норм. анатомії, що вивчає закономірності будови й функціонування судин), клініч. А. (розділ клініч. медицини, що вивчає захворювання і патол. стани судин, методи їх діагностики, профілактики та лікування). Уперше термін запропонував грец. лікар *Гален із Пергеми*, який так назвав операцію з видалення частини кровонос. судини. Виділення А. в окр. розділі медицини зумов-

Ангіологія. Спрощена схема кровоносної системи людини, вигляд спереду

лене поширеністю судин. захворювань, що є причиною загибелі або інвалідності значної кількості людей як у мирний, так і в воен. час. Лікарям Стародавн. Єгипту, Риму та Греції були відомі ознаки артеріальних і венозних кровотеч, методи їх зупинки, а також захворювання на варикозне розширення вен (див. *Варикоз*). У 3–4 ст. н. е. описано операцію при *аневризмі*, яка майже в незмінному вигляді збереглася до 1930–1940-х. Інтенсив. розвиток А. припадає на 18–19 ст. Накопичуються знання про анатомію і фізіологію судин різного калібру й топографії, описуються раніше невідомі їх ураження [В. Купер (Велика Британія), Г. Дюпюїтрен (Франція); А. Вінівартер (Німеччина); М. Пирогов (Росія), М. Рейно (Франція)], з'являються різні, перев. фізіотерапевтичні, методи лікування. Тоді ж виникли перші класифікації уражень судин і спроби наукового обґрунтування деяких хірург. втручань на судинах: перев. язуювання з огляду на колатеральний кровообіг, видалення аневризми тощо (І. Буяльський, 1823; М. Пирогов, 1832). У сер. 19 ст. впровадження в медицину методів *асептики* й *антисептики*, *наркозу* і *рентгенології* піднесло хірургію, зокрема А., на нов. рівень лікування судин. захворювань. 1902 А. Каррель (Франція) опублікував роботу, присвячену судин. шву, що дало початок розвитку сучас. судин. реконструктивної хірургії. 1928 Р. дос Сантос (Португалія) і П. Ламас (США) успішно застосували в клініці вдосконалену методику внутрішньоартер. введення контраст. речовин для уточнення характеру ураження периферич.

артерій. Це започаткувало розвиток *ангіографії*, яка тепер є осн. діагност. методом в А., що уможливило точне визначення характеру та обсягу ураження, а також ступінь розвитку колатерального кровообігу.

Літ.: Синельников Р. Д., Синельников Я. Р. Атлас анатомии человека : в 4 т. 2-е изд. Москва, 1996; Матешук-Вацеба Л. Р. Нормальная анатомия. Львів, 1997; Нетлюх М. А. Українсько-латинський анатомічний словник. 2-ге вид., випр. Львів, 2000; Свиридов О. І. Анатомія людини. Київ, 2000; Анатомия человека : в 2 т. / Под ред. М. Р. Сапина. 5-е изд., перераб. и доп. Москва, 2001; Остоверхов Г. Е., Бомаш Ю. М., Лубоцкий Д. Н. Оперативная хирургия и топографическая анатомия. 5-е изд. Москва, 2015; Півторак В. І., Проніна О. М., Вовк Ю. М. та ін. Оперативна хірургія і топографічна анатомія голови та шиї / За ред.: В. І. Півторака, О. М. Проніної. Вінниця, 2016.

3. 3. Масна

Ангіома (від грец. ἀγγείον — судина і ὄγκωμα — пухлина) — судинна неоплазія, основою якої є кровоносні або лімфатичні судини. А. — доброякісна ендотеліальна пухлина, точну причину появи якої не з'ясовано. Складно також встановити їїню поширеність, оскільки утворені у внутр. органах А. можуть перебігати безсимптомно й діагностуватися за наявності ознак порушення функції ураженого органу. До 80 % пацієнтів — діти. Найпоширеніша в новонароджених (приблизно 4 %), переважно в дівчат (3:1–5:1). Найчастіше А. виникає на поверхні шкіри верх. частини тулуба, на голові та шиї. Зазвичай діагностується під час огляду вже при народженні, інколи в перші 2 міс. А. трапляються в шкірі, підшкірній клітковині, м'язах, кістках, внутр. органах. Діагностують за допомогою рет. вивчення анамнезу, базуючись на даних огляду, результатах ультразвув. дослідження з доплерографією, комп'ютерної томографії, *томографії магнітно-резонансної*, рентген-контрастної або магнітно-резонансної ангіографії. До судинних пухлин належать *гемангіоми* новонароджених; вроджені гемангіоми (швидко регресуючі та нерегресуючі); капошиформні гемангіоендотеліоми; капошиформні лімфатичні аномалії; пучкові ангіоми; кутановісцеральний ангіоматоз із тромбоцитопенією; ангіосаркома; саркома Капоші; піогенні гранульоми. Гемангіома — різновид А., наповнений кров'ю. Ризик виникнення гемангіоми більший у дітей з екстрем. низьк. масою тіла від матерів старш. віку, у разі багатоплідної вагітності та патології плаценти. Переважно це поодинокі утворення. Множинні ураження спостерігають майже у 20 % випадків, можуть траплятися з позашкірн. ураженнями (зокрема печінки, ШКТ, дихальних шляхів, головного мозку тощо). Особливістю гемангіоми є передбач. цикл розвитку, що включає фази проліферації, плато та інволюції. Гемангіома в дітей має вигляд плями, плоск. або вузлув. утворення будь-якої форми, без чітких країв, розмірами від 1 мм до 15 см. Колір — від рожев. до багрян. та синюв. Відповідно до судин і складників цих доброяк. пухлин виділяють артер., капілярну, вен., каверн. та зміш. форми. У новонароджених із гемангіомою виявлено підвищ. рівень естрадіолу. Гемангіоми упродовж перших років життя часто регресують, але відомі випадки їхнього посиленого росту. Клінічно гемангіома — це м'якотканинне, безбол. новоутворення, яке світ-

Ангіома пальця, зображення отримано методом ангиографії

лішає під час натискання. Диференц. діагностику слід проводити між ангиоматозними формами факоматозів (синдром Штурге — Вебера із множинними гемангіомами) та злоякісними судин. новоутвореннями (капошіформна емангіо-ендотеліома, капошіформна лімфатична аномалія та ангиома з феноменом Казабаха — Мерріта з виявами тромбоцитопенії і мікроангіопатійної гемолітичної анемії, ангіосаркома, саркома Капоші). Лікування — консерват. та хірург. видалення, *радіотерапія*; емболізація судин пухлини. Вибір методу залежить від розмірів А., локалізації та ризику розриву судин. Консерват. методи включають системну фармакотерапію та місцеве лікування. Серед можливих ускладнень — кровотечі, виразки, інфікування, порушення функції важлив. органів (зору, дих. шляхів, ШКТ, центр. нерв. системи), деформації і комет. проблеми, залізодефіцитна анемія. У разі вел. гемангіом може спостерігатися гіпотиреозидизм.

Лит.: Puri P, Höllwarth M. Pediatric Surgery Diagnosis and Management. Berlin, 2009; Coran A., Adzick S., Krummel T. et al. Pediatric Surgery : in 2 vol. 7th ed. Philadelphia, 2012; Schwartz W. M. The 5-Minute Pediatric Consult. 6th ed. Philadelphia, 2012; Holcomb III G. W., Murphy P. J., Ostlie D. J. et al. Ashcraft's Pediatric Surgery. 6th ed. Philadelphia, 2014; Ziegler M. M., Azizkhan R. G., Weber T. R. et al. Operative Pediatric Surgery. 2nd ed. New York, 2014; Painter S. L., Hildebrand G. D. Review of Topical Beta Blockers as Treatment for Infantile Hemangiomas // Survey of Ophthalmology. 2016. Vol. 61. Is. 1; Weibel L., Barysch M. Topical Timolol for Infantile Hemangiomas: Evidence for Efficacy and Degree of Systemic Absorption // Pediatric Dermatology. 2016. Vol. 33. Is. 2.

В. П. Вівчарук, В. А. Клименко, Д. М. Криворотько, Ю. В. Паценко

Ангіоневроз (від *ангіо...* та *невроз*) — розлади діяльності кровоносних судин через порушення їхньої нервової вегетативної регуляції, що оприявнюються звуженням (*спазмом*) або розширенням судин і призводять до порушення кровопостачання й живлення в уражених ділянках. А. можуть бути системними генералізованими (артеріальна гіпертонія) та локальними (хвороба Рейно, хвороба Меньєра, *мігрень* тощо). Деякі форми частіше трапляються в жінок. Причини різноманітні: інфекції, що уражують передусім нервову систему (нейроінфекції), отруєння (*інтоксикації*) — ендогенні та екзогенні, ендокринні розлади, хвороби ЦНС, псих. захворювання, стреси, профес. шкідливості (вібрація). Клінічні прояви залежать від форми А. Найчастіше спостерігають зміну забарвлення шкіри (блідість або почервоніння), зміну тактильних відчуттів і реакції на холод чи спеку, набряк шкіри, парестезії (змінені відчуття, поколювання), порушення больових відчуттів, запаморочення, серцебиття. Діагностика залежить від форми А., однак прямих методик не існує. Вивчається стан кровоплину в уражених ділянках (доплер-ангіографія для виключення органіч. ураження судин), проводять термографію, електроенцефалографію та комп'ютерну томографію мозку для виключення органіч. ураження нервової системи, психол. тестування. Серед ускладнень — порушення кровопостачання і живлення в уражених ділянках, що є незворотними. Лікування комплексне, у заданих випадках — малоефективне, передусім спрямоване на усунення причини, якщо вона відома. Застосовують симптоматичні середники (судинорозширювальні чи судиноз-

вужувальні препарати), засоби, що поліпшують плинність крові, живлення тканин, стан нервової системи, фізіотерапевт. процедури, дезінтоксикац. засоби, психолог. методики, вітаміни (С, РР). Іноді вдаються до хірург. втручання (симплектомія за хвороби Рейно). Прогноз для життя сприятл., однак повне одужання буває рідко.

Лит.: Andrzejak R., Smolik R. Effect of Vibration on Red Cell Metabolism // International Archives of Occupational and Environmental Health. 1984. № 54 (4); Galioto G., Galioto P. Angioneurosis in Menière's disease (Review) // Acta Otorrinolaringologica. 1995. № 519; Землянкін О. О., Арбузов І. В., Подінчук І. С. та ін. Телехірургічна техніка виконання грудної симпатектомії // Клініч. хірургія. 2002. № 4; Чиняк О. С., Колоденко О. І., Дяченко М. І. Структура неврологічної патології у працівників машинобудівного підприємства. Шляхи профілактики і зниження захворюваності // Журн. клініч. та експерим. мед. досліджень. 2016. Т. 4. № 3.

О. М. Радченко

Ангіопластика (від *ангіо...* та *пластика*) — медична процедура в судинній ендovasкулярній хірургії для відновлення плинності крові по судині, що полягає в її розширенні за допомогою дилататорного катетера з балоном. Він роздувається в місці звуження (балонна А.), потім в уражене місце встановлюється металевий каркас (стент). Використовують здебільшого для лікування атеросклеротич. ураження *артерій* — коронарних (коронарна А.), нижніх кінцівок, нирок, гол. мозку, легень. Проводять під рентгенолог. контролем, нині — з використанням цифр. технологій (3D-модельовання судини). Може бути кризьшкірна А. (*пункцію* судини здійснюють через шкіру), транслюмінальна А. (через просвіт артерії).

Лит.: Русин В. І., Корсак В. В., Попович Я. М. та ін. Ендovasкулярна черезшкірна балонна ангіопластика при хронічній артеріальній недостатності нижніх кінцівок // Наук. вісник Ужгор. ун-ту. Сер.: Медицина. 2013. Вип. 1 (46); Kusa J., Mazurak M., Skierska A. et al. Usefulness of Cutting Balloon Angioplasty for the Treatment of Congenital Heart Defects // Cardiology Journal. 2018. № 25 (2); Sirignano P., Mansour W., d'Adamo A. et al. Early Experience with a New Concept of Angioplasty Nitinol-Constrained Balloon Catheter in Severely Claudicant Patients // CardioVascular and Interventional Radiology. 2018. № 41 (3).

О. М. Радченко

Ангіопротектори (від *ангіо...* та лат. *protector* — охоронець, захисник) — група лікарських препаратів, що зменшують проникність судин, усувають запалення, нормалізують функціон. стан і метаболічні процеси в судинній стінці й поліпшують мікроциркуляцію. А. поділяють на препарати, що розширюють судини та нормалізують мікроциркуляцію (пентоксифілін, пірикарбат тощо); донатори нітрогрупи (аргінін); капляростабілізатори або флеботоніки, які містять флавоноїди (рутозид, діосмін, троксерутин тощо) та ін. [есцин, плоди гіркокаштану звичайного (каштану кінського), кальцію добезилат]; препарати метабол. типу дії (емоксипін, актовегін, солкосерил, цитофлавін, кверцетин тощо); антикоагулянти та *антиагрегантні препарати* (гепарин, сулодексид, ацетилсаліцилова к-та, клопідогрель, тиклопідин, ілопрост тощо). Ангіопротекторні властивості мають також вітаміни (аскорбінова к-та), глюкокортикостерої-

ди, нестероїдні протизапальні препарати. Показаннями до застосування А. є варикозне розширення вен, хронічна венозна недостатність, тромбофлебіти, трофічні ураження шкіри, геморої та анальні тріщини, діабетичні (ретинопатії, нефропатії тощо), атеросклеротичні й ревматичні ангіопатії з ураженнями судин мозку, серця і кінцівок, тромбоз судин сітківки, трофічні виразки кінцівок, комплексна терапія атеросклерозу, ішемічної хвороби серця тощо. Препарати випускають у розчинах для ін'єкцій та інфузій, порошках для приготування ін'єкційних розчинів, таблетках, драже, супозиторіях, капсулах, мазях, гелях.

Лит.: Оганесян Р. Г., Бондарева Т. М. Аналіз ринку ангиопротекторів в регіоне кавказських мінеральних вод // Здоров'я та освіта в XXI столітті. 2017. Т. 19. № 9; Чекман І. С., Горчакова Н. О., Казак Л. І. та ін. Фармакологія. 4-те вид. Вінниця, 2017; Машковский М. Д. Лекарственные средства 16-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, 2019.

К. Г. Щокіна

Ангіоспазм (від *ангіо...* та грец. *σπασμός*, з *σπάω* — стягувати) — період, тимчасове звуження просвіту невел. кровонос. судини (частіше артерії, артеріоли) унаслідок скорочення непосмугованих (гладеньких) м'язів. А. буває норм. фізіологічний або патологічний. Фізіол. А. забезпечує здатність виконувати фіз. роботу, адаптуватися до швидкої зміни т-ри (вихід на холод), забезпечує стресостійкість та опірність, обмежує кровотечу та ін. пошкодження. Патол. А. погіршує кровопостачання ділянки органу та, відповідно до локалізації, може спричинити важкі наслідки. Він часто виникає в ділянці артерії, уже ураженій атеросклеротич. чи тромботич. процесом через подразнення. На розвиток А. впливають різні чинники, зокрема стан судин. стінки (наявність атеросклеротич. бляшок та *атером*, *васкуліт* — запалення стінки судини), імпульсація з нервової системи (активація симпатич. нервової системи), вплив різн. речовин (тютюновий дим, солі важких металів), гормональні впливи (катехоламіни з кори наднирк. залоз). А. може бути центр. та периферійним, локалізованим та поширеним (системним), короточас. і тривалим. Клінічні прояви А. різном., залежать від поширеності (систем. чи локальний — органні ураження), від локалізації судини, що спазмує (спазм коронарних артерій спричиняє *стенокардію* та варіантну стенокардію Принцметала, може призвести до *інфаркту міокарда*; А. артерій нирок — до вазоспастичної вторинної симптоматич. *гіпертензії артеріальної*; А. артерій і капілярів кистей рук спричиняє хворобу/синдром Рейно; А. артерій гол. мозку — порушення мозкового кровообігу та інсульт; А. артерій нижніх кінцівок — переміжну кульгавість тощо); від механізму виникнення (рефлектор. А., що з'являється внаслідок сильного болюв. подразнення або для обмеження кровотечі при пораненні). Генералізований А. при *гіпертензії артеріальній* проявляється А. артерій сітківки — ретинопатією, А. артерій мозку — енцефалопатією, А. артерій нирок — нефропатією. Для діагностики застосовують методи визначення стану судин: УЗД із дуплексним скануванням, рентген-ендоскопічні (коронарографія, *ангіографія*, *ангіокардіографія*) з контрастом. Лікування залежить від ступеня А., причини, поши-

рення. Використовують хірург. методи (атеректомія — висічення бляшок, видалення інтими судини, *ангіопластика* — розширення її просвіту катетером, балоном, замісні методики — стентування та шунтування, новокаїнові блокади симпатичних вузлів тощо), судинорозширюв. засоби, препарати для запобігання тромбозу, симптоматичні середники. Специфіч. профілактики не існує, має значення модифікація стилю життя з молодих років.

Лит.: Capria A., Stocchi F., Attanasio A. et al. Unusual Cardiovascular Response to Intravenous Lisuride Bolus. Possible Drug-Induced Coronary Angiospasm // Chest. 1987. № 91 (5); Górski R., Zabek M., Jarmuzek P. Influence of Intraoperative Using of Recombinant Tissue Plasminogen Activator on the Development of Cerebral Angiospasm after Subarachnoid Haemorrhage in Patients with Ruptured Intracranial Aneurysms // Neurologia i Neurochirurgia Polska. 2000. № 34; Мороз В. В., Цімейко О. А. Результати хірургічного лікування та оцінка якості життя у хворих, оперованих з приводу розривів артеріальних аневризм головного мозку на фоні церебрального ангіоспазму // Укр. нейрохірургічний журн. 2007. № 3; Leliuk V. G., Leliuk S. E. Cerebral Angiospasm in Subarachnoid Hemorrhages // Zhurnal Nevrologii i Psikiatrii imeni S. S. Korsakova. 2011. № 111 (8, Pt 2); Дудукіна С. О., Кобеляцький Ю. Ю., Мацуга О. М. та ін. Вибір строків оперативного втручання та результати лікування хворих з аневризматичними інтракраніальними крововиливами в залежності від наявності ангіоспазму // Харків. хірургічна школа. 2015. № 3.

О. М. Радченко

Ангіотензін (від *ангіо...* і лат. *tensus* — напружений) — олігопептидний *гормон*, який синтезується печінкою та спричиняє звуження судин, підвищення кров'яного тиску та вивільнення з кори наднирк. залоз гормону *альдостерону*. В орг-мі А. утворюється з ангіотензиногену (глобуліну, який продукується переважно печінкою) під дією *реніну*, що вивільняється нирками під час зниження внутрішньониркового тиску. Діючи на непосмуговану (гладеньку) мускулатуру судин, впливає на діяльність серцево-судинної системи. Бере участь у регуляції водно-сольового обміну. Альдостерон, А. і фермент ренін разом утворюють ренін-ангіотензин-альдостеронову систему (РААС), що забезпечує регуляцію водно-сольов. обміну та кров'яний тиск. А. звужує артерії та вени, спричиняє відчуття спраги, підвищує секрецію *антидіуретичного й адренкортикотропного гормонів*, підсилює вивільнення *норадреналіну*, стимулює виділення альдостерону, збільшує швидкість фільтрації в *нефронах*. Синтетичні препарати А. застосовують для лікування гіпотонічних станів: колапсу, деяких видів шоку та ін.

Лит.: Лебедев А. А. Система ренин — ангіотензин // Соросовский обр. журн. 1998. № 3; Подзолков В. И., Булатов В. А. Ренин-ангіотензин-альдостероновая система как краеугольный камень сердечно-сосудистого и почечного континуума. Органопротективные свойства антагонистоврецепторов к ангиотензину II // Атмосфера. Кардиология. 2005. № 3; Калінська Л. М. Ангіотензин — перетворюючий фермент, його роль у міжгормональних взаємодіях // Ендокринологія. 2014. Т. 19. № 4.

Ангклунг (балійське *angklung*, букв. — неповний тон, від *angka* — тон і *lung* — зламаний, втрачений; або сундан. *angkleung-angkleungan*, від *ang* — рух музиканта і *kleung* — звук, який видає інструмент) — давньоіндонезійський

Англунг

ударний муз. інструмент, який складається з кількох порожнистих бамбук. трубок, закріплених на прямокутній рамці. Основу рамки тримають в одній руці, а другою трясуть інструмент. Так видобувають потрібну ноту. Кожен з учасників ансамблю грає одну або кілька нот, які разом утворюють мелодію. А. — *ідіофон*; належить до сімейства тріскачок і брязкал. Звук А. голошний, дзвінкий. Для виготовлення А. потрібно не менше 6 міс., оскільки бамбук розрізають, вимочують у воді, очищують, сушать на сонці. Потім йому надають необх. форми, щоб отримати потріб. звук. Батьківщиною А. є провінції Зх. Ява та Бантен (Індонезія). А. виник за часів Сунданського королівства (12–16 ст.) як частина пошир. там культури сундів. Гра на А. супроводжувала традиц. ритуальні церемонії (під час саджання рису, збирання врожаю тощо). Тепер інструмент використовують для супроводу урочистих процесій, акомпанементу під час танців, театр. вистав. Сучас. музиканти виконують на ньому не лише нар. індонез. музику, а й оригін. автор. композиції. А. поширений також у Брунеї, Малайзії, Таїланді, на Філіппінах. А. внесений до Списку об'єктів *спадщини культурної нематеріальної ЮНЕСКО* (з 2010).

Лит.: Юцевич Ю. Є. Музыка. Словник-довідник. 2-ге вид., перероб. і допов. Тернопіль, 2009; Making Waves: Traveling Musics in Hawai'i, Asia, and the Pacific / Ed. by F. Lau, Ch. Yano. Honolulu, 2018.

Ангко́р (кхмер. អង្គរ) — археол. парк із руїнами кількох столиць Кхмерської імперії 9–15 ст. у провінції Сіємреап у пн.-зх. частині *Камбоджі*, об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО* (з 1992). На тер. А. поблизу пн. узбережжя найбільшого в Індокитаї оз. Тонлесап була розташована колишня столиця Кхмерської імперії (9–14 ст.), заснована її сдатем («королем») Яшоварманом I (899–910) і на його честь названа Яшодгарапур. 1177 місто з великою кількістю індуїст. (див. *Індуїзм*) храмів зруйноване внаслідок війни кхмерів із державою Тямпа (розташов. на тер. нинішнього Центр. В'єтнаму). Після вигнання тямів місто відроджено кхмерським сдатем Джаяварманом VII (1181–1218), який дав йому назву Ангкортхом («велика столиця»), скорочено — А.; започаткував відновлення старих і спорудження нових кам'яних храмових комплексів. Справу продовжили його наступники. 1431 під час війни кхмерів із сіамцями А. був знову зруйнований, після чого втратив статус столиці і швидко занепав, але залишився культовим пристановищем для невел. громади буддистських та індуїст. ченців. Наприк. 15 ст. мешканці остаточно покинули А., його руїни поглинули джунглі. 1857 на А. натрапив і стисло описав франц. християн. місіонер і мандрівник Ш.-Е. Буйєво

(1823–1913). У 1860 А. відвідав і дослідив франц. мандрівник і науковець А. Муо (1826–1861), після чого в тих місцях почалися розкопки, розчищення джунглів та ін. дії з відновлення початк. вигляду іст.-архitekt. пам'ятки. Від 1898 провідну роль у цих роботах відігравав Франц. ін-т Дал. Сходу та організована ним Археол. місія в Індокитаї. Після краху в 1950-х режиму франц. колоніального панування в Індокитаї польові дослідження було згорнуто. Суттєвої шкоди пам'яткам А. внаслідок актив вандалізму завдав режим «червоних кхмерів» (1975–1979). Після його повалення А. перетворено на іст. заповідник і взято під охорону камбоджійської д-ви, яка за міжнар. підтримки поновила відновлювальні роботи та зробила А. гол. іст.-турист. пам'яткою країни. Найбільший храм. комплекс А. — збудований за часів сдаты Сур'явармана II (1113–1150) та присвячений богу *Вішну* гол. індуїст. «Храм А.» Ангкор-Ват (пл. понад 200 км²). Цей пірамідальний із 3 прямокут. терасами та 5 баштами храм складається з прикрашених різьбою і *барельєфами* й об'єднаних у єдиний архitekt. ансамбль галерей, стін і веж (вис. центральної — 65 м). Серед ін. храмових комплексів А. особливо цінними є культова споруда Яшод-

Ангкор. Ангкор-Ват

гарапурі — храм Бантай Кдей; присвячений «предку *Брахми*» храм Тапрум, який Джаяварман VII наказав збудувати на честь своєї матері, та храм Байон — гол. архitekt. пам'ятка комплексу, кам'яні вежі якої прикрашені вирізьбленими з каменю гігант. портретами. Припускають, що це зображення кхмер. сдаты Джаявармана VIII (1243–1295), за правління якого споруджено храм.

Лит.: Glaize M. V. Les monuments du groupe d' Angkor. Paris, 1993; Forbes A., Henley D. Angkor: Eighth Wonder of the World. Chiang Mai, 2011; Кучменко Е. М., Мельничук Т. Ф. Культурологія. Історія світової культури. 2-ге вид., допов. Київ, 2014; Petrotchenko M. Le guide des temples d'Angkor. Bangkok, 2015; Підберезних І. Є. Країни Південно-Східної Азії: історичний, політичний, культурний екскурс. Миколаїв, 2016.

В. А. Рубель

Англéз (франц. anglaise, букв. — англійська) — назва групи танців англ. походження, поширених у Європі в 17–19 ст.: *контрданс*, *балада* чи *балет* (2-дольні чи 4-дольні), *горнпайп* (3-дольний, рідше 2-дольний), *екосез* («шотландський», з акомпанементом волинки, спочатку 3-дольний, пізніше 2-дольний). Танці здебільшого мають рондоподіб. форму (див. *Рондо*), що вказує на їх коріння — нар. *хороводи*. Танці А. з парною

ритмікою переважно швидкі. Усім танцям типу А. властива хода пар «за лініями», «ланцюжком», по колу та «навхрест», виконання реверансів, підскакування з виносом ноги вперед, обертання під руку з дівчиною. Іноді перед поч. танцю виконувався *ритурнель* на 8 чи 16 тактів. Танці групи А. дали поштовх появи їх наступників: лансьє, гротфатера, тампета, матредура, *кадрилі*. А. використовували в інструмент. сюїтах Й. С. Бах, Г. Ф. Гендель, Ф.-А. Філідор, І. Фішер та ін. Вони посіли вагоме місце в операх та балетах, напр., у Ж. Б. Люлі чи Ж. Ф. Рамо. Л. Бетховен написав низку екосезів, а в 4-й частині «Героїчної» симфонії використав контрданс як осн. мелодію.

Лит.: Летягова Т. В., Романова Н. Н., Филиппов А. В. и др. Краткий словарь танцев. 2-е изд. Москва, 2011; Онищенко Л. Г. Історія розвитку бального танцю від XV до кінця XIX століття. Вінниця, 2017; Kassing G. History of Dance. 2nd ed. Champaign, 2017.

Н. М. Кушка

Англєр, Франсуа́ (Енглєр; франц. Englert, François; 06.11.1932, м. Еттербек, Брюссельський столич. регіон, Бельгія) — фізик-теоретик, фахівець у галузі статистич. фізики, квантової теорії поля, космології, теорії струн та супергравітації, почес. професор Брюссельського вільного ун-ту (з 1998), Східнокитайського, Пекінського, Единбург. ун-тів (усі — з 2014), Ун-ту ім. Бар-Ілана (Ізраїль, з 2015) та ін. Закінчив Брюссел. вільний ун-т за спеціальністю інженер-електромеханік (1955), а згодом здобув ступінь доктора філософії з фізики (1959). Відтоді до 1961 працював у Корнелльському університеті (США) разом із фізиком-теоретиком Р. Браутом (1928–2011). У 1961 А. повернувся до Брюссел. ун-ту, де обійняв професор. посаду. Водночас з 1984 А. — професор Школи фізики та астрономії Тель-Авівського ун-ту. З 2011 — гостьовий професор у Чепменському ун-ті (шт. Каліфорнія, США). А. — лауреат Нобелівської премії з фізики (2013) разом із П. Гігсом за теор. відкриття механізму, який допомагає розуміти походження маси субатомних частинок й існування якого було доведено виявленням передбаченої елементар. частинки в експериментах на Великому адронному колайдері в ЦЕРН (CERN) — Європейській організації з ядерних досліджень. Здобув низку престижних міжнар. нагород за розроблення механізму генерації маси калібрувальних вектор. бозонів: 1997 — премію Європ. фізичного товариства, 2004 — премію Вольфа з фізики (обидві — разом із Р. Браутом і П. Гігсом), 2010 — премію Сакураї в галузі фізики елементар. частинок (спільно з Дж. Гуральником, К. Гейгеном, Т. Кібблом, П. Гігсом та Р. Браутом). 2013 отримав премію принца Астурійського в галузі тех. та наук. досліджень (спільно з П. Гігсом та ін-том ЦЕРН). У липні 2013 король Бельгії Альберт II надав А. титул барона.

Пр.: Englert F., Brout R. Broken Symmetry and the Mass of Gauge Vector Bosons // Physical Review Letters. 1964. № 13.

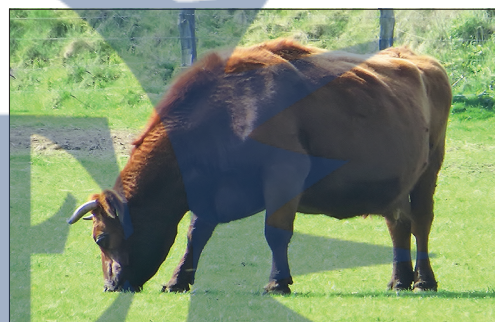
Лит.: Миколенко О. О., Булига І. Є., Слабок Т. В. Нобелівська премія та її лауреати. Суми, 2013; Горбар Е. В., Гусинін В. П. Бозон Хігса: передбачення, пошук, відкриття // Вісн. Нац. акад. наук України. 2014. № 3.

Англєрська порода, ангельська порода ВРХ — молочна або м'ясо-молоч. порода. Виведена в 19 ст. на п-ві Ангельн (тепер земля Шлезвіг-

Англєр Франсуа

Гольштейн, ФРН). Цілеспрям. роботу з удосконалення породи розпочато 1879, коли там було створене с.-г. т-во. До 1950 А. п. поліпшували методом чистопород. розведення, завдяки чому худоба, що мала однобичну молочну продуктивність, незадовільні м'ясні якості й низький вміст жиру в молоці, поступово перетворилася на високопродуктивну, найкращу серед нім. порід за вмістом жиру й корисних речовин у молоці. В Україну завезено в 19 ст., розводять у Донец., Запоріж., Одес., Херсон. областях. Молочна продуктивність А. п. у серед. становить 5500–6500 кг молока за лактацію, жирність молока — 4,6–5,1 %, вміст білка — 3,7 %. За м'ясною продуктивністю А. п. близька до комбівон. порід: бугаї у віці 18 міс. мають живу масу 450–480 кг, забійний вихід — 53–55%. Серед. жива маса дорослих корів — 500–550 кг, бугаїв — 900–1000 кг. Масть

Англєрська порода старого типу

темно-вишнева з чорною шерстю навколо носа й біля вим'я. А. п. використовували під час виведення жирномолоч. типу укр. червоної молочної породи.

Лит.: Дмитриев Н. Г. Породы скота по странам мира. Ленинград, 1978; Зубец М. В., Карасик Ю. М., Бородай В. П. и др. Преобразование генофонда пород. Киев, 1990; Племенная работа / За ред. М. В. Зубца, М. В. Басовського. Киев, 1995; Племенные ресурсы Украины. Київ, 1998; Шкурко Т. П. Продуктивне використання корів молочних порід. Дніпропетровськ, 2009; Гладій М. В. Генезис і перспективи червоної молочної худоби в Україні // Розведення і генетика тварин. 2016. Вип. 51.

І. С. Бородай

Англійська література — див. у статті Велика Британія.

Англійська мова (англ. English language, English) — мова західногерман. підгрупи герман. групи індоєвроп. сім'ї мов (див. *Індоєвропейські мови; Германські мови*). У розвитку А. м. увиразнюються три періоди: давньоангл. (5–12 ст.), середньоангл. (12 — поч. 16 ст.) та сучас. період розвитку (від 16 ст. до сьогодні). А. м. сформувалася на основі говорів герман. племен (англів, саксів, ютів і частини фризів), які переселилися з континенту на Британ. о-ви в 5 ст. Унаслідок подальших завоювань тер. сучас. Великої Британії зазнала значного впливу скандинавських (8–11 ст.) і франц. (11–15 ст.) мов. Упродовж 15 ст. відбулися зміни в системі голосних, правопис. нормах, граф. оформленні звуків і поступово мова наближалася до унорм. літ. варіанта, який остаточно сформувався в 15–16 ст. на основі діалекту м. Лондона. У цей період А. м. активно запозичувала іноз. слова, що значно розширило її лекс. склад. А. м. має держ. статус у

Великій Британії, США, Австралії і Новій Зеландії; є однією з держ. мов Ірландії, Канади, Південно-Африканської Республіки, Ліберії, Кенії та ін. (усього 52 держав-членів ООН) та закріпленій у законодавстві статус офіційної в 15 незал. д-вах та багатьох залеж. територіях. Одна з 6 офіц.

Англійська національна опера

(поряд з араб., іспан., кит., рос. та французькою) та одна з двох роб. мов ООН (поряд із французькою). Заг. кількість носіїв, для яких А. м. є рідною, — від 360 до 400 млн осіб (2006; оцінка), кількість носіїв на рівні другої або іноз. мови — бл. 1 млрд осіб (2006, оцінка). За кількістю носіїв на рівні рідної мови є 3 за поширенням у світі (після кит. та ісп.), однак за кількістю носіїв, для яких є другою або іноз., — найпоширеніша мова світу. Сучасна А. м. вирізняється багатством голосних (21 звук, зокрема 9 дифтонгів), тоді як приголосних 25. Для голос. звуків характерними є довгота або звич. вимова, для приголосних — відсутність пом'якшення. Наголос рухомий, найчастіше падає на 1-й склад кореня. Ненаголош. голосні зазнають сильної редукції. Інтонація висхідна й низхідна. За типол. класифікацією А. м. належить до *аналітичних мов*. Категорії відмінків і числа в А. м. спрощені. Категорія роду відсутня. Прикметник утратив відмінювання і не узгоджується з іменником. Категорія часу для дієслів змінна за чотирма групами: simple, continuous, perfect та perfect continuous (по 3 часи в кожній групі: минулий, теперішній і майбутній). У лексиці А. м. є багато запозичень із роман. мов (передусім зі старофранц.). Словник. запас сучас. А. м. — 800 000 слів. На тер. Великої Британії поширена низка діалектів А. м., один із них — шотл. мова — має офіц. статус у Шотландії як окр. мова. На тер. США існує три групи діалектів, найпошир. із яких — середньозах., що становить основу місцевої амер. мовної норми. А. м. в англ. країнах вирізняється багатством соціолектів і жаргонів. Писемність А. м. на основі лат. алфавіту. Орфографія ґрунтується на етимол. принципі. У США, Канаді, Австралії й Новій Зеландії сформовані нац. варіанти літ. А. м., які відрізняються від британської переважно на лекс. і фонет. рівнях.

Лит.: Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов. Вінниця, 2008; Андрейчук Н. І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV — по-

чатку XVII століття. Львів, 2011; Верба Л. Г. Історія англійської мови. 3-тє вид. Вінниця, 2012; Richard M. A History of the English Language. Cambridge, 2015; Bragg M. The Adventure of English: The Biography of a Language. London, 2016; Селігей П. О. З історії пуризму в англійській літературній мові // Мовознавство. 2017. № 5.

Англійська музика — див. у статті *Велика Британія*.

Англійська національна опера, АНО (англ. English National Opera, ENO) — британська оперна компанія. Створена в м. Лондоні 1931 театр. діячкою і власницею театру «Олд Вік» («Old Vic») Л. Бейліс. Першим сценіч. майданчиком трупи був театр «Сендлерс Веллс» («Sandler's Wells»), першою поставленою оперою — «Кармен» Ж. Бізе. Під час Другої світової війни театр було закрито, а трупа гастролювала містами Великої Британії. 1945 балетна і драм. трупи, які працювали разом з оперною у складі театру, відокремились. Відтоді театр «Сендлерс Веллс» існував як оперна трупа. Новий етап в історії «Сендлерс Веллс» почався прем'єрою опери Б. Бріттена «Пітер Граймс» 07.06.1945. У 1968 трупа переїхала до Лондонського Колізею. У листопаді 1974 компанії перейменовано на АНО. 1992 компанія викупила приміщення; 2000–2004 проведено його масштаб. реставрацію та реконструкцію. Зала театру розрахована на 2350 глядацьких місць — одна з найбільших у Великій Британії. У репертуарі — оперна класика: Ж. Бізе, Р. Вагнер, Дж. Верді, В. А. Моцарт, С. Прокоф'єв, Дж. Россіні, І. Стравінський та ін. Досягненням трупи стала постановка вагнерівської тетралогії «Кільце Нібелунгів» (1970–1973). Серед англ. і зарубіжних композиторів того часу — Б. Бріттен, Л. Бернстайн та ін. З-поміж прем'єр — «Маска Орфея» Г. П. Бертвісла (1986), «Срібна Тассі» М.-Е. Терніджа (1999) тощо. На поч. 21 ст. з'явилися нові інтерпретації світ. оперної класики («Мадам Баттерфляй» Дж. Пуччіні; премія Л. Олів'є за найкращу нову оперну постановку, 2007), використовуються інновац. костюми. Театр має постійну оперну трупу, до складу якої входять здебільшого співаки з Великої Британії. Серед ушлюблених виконавців АНО: П. Пірс, А. Ремедіос, Б. Боттоне. Особл. роль у формуванні театру зіграв його перший гол. диригент і директор (1941–1946) Л. А. Коллінгвуд (1887–1982). Усі вистави здійснюються англ. мовою, від 2005 супроводжуються субтитрами. АНО — перша інозем. опера, яка здійснила гастрольне турне в США (1984), СРСР (1990; міста Москва, Ленінград, Київ). Серед гастрольних вистав — «Макбет» Дж. Верді, «Поворот гвинта» Б. Бріттена, «Ксеркс» Г.-Ф. Генделя. Постановки театру неоднораз. відзначались премією Л. Олів'є, Золотою медаллю Королівського філармонічного т-ва (Велика Британія). 2016 хор театру удостоєний Міжнар. оперної нагороди.

Лит.: Gilbert S. Opera for Everybody: The Story of English National Opera. London, 2017.

Т. Д. Мороз

Англійська революція — релігійно-політич. та соц. конфлікт в Англії сер. 17 ст., зумовлений суперечностями між феодално-королівською системою та швидкою *капіталізацією* країни. Передумови для А. р. виникли під впливом осо-

бливостей соц.-екон., політ. й духовно-реліг. розвитку Англії наприк. 16 та в перші десятиліття 17 ст. (швидкого розвитку мануфактур, господарства, торгівлі та збезземелення селянства, загострення конфлікту між королем і парламентом тощо). Гол. завдання А. р.: ліквідація пережитків феодалізму в промисловості, торгівлі, с. г.; встановлення нової парламент. форми правління, яка мала враховувати інтереси передусім буржуазії та нов. дворянства, а не старих феодальних верств; очищення Англіканської церкви від пережитків католицизму. У розвитку А. р. увиразнилися дві революц. хвилі. Перша — «пуританська» революція 1640–1660, що характеризувалася громадян. війнами політ. й реліг. характеру, збройним протистоянням між королем і парламентом, ліквідацією королів. влади (09.02.1649 Карла I Англійського було страчено), проголошенням республіки, встановленням військово-реліг. диктатури лорда-протектора О. Кромвеля, реставрацією монархії Стюартів на чолі з королем Карлом II. Друга — Славна революція 1688, яка призвела до знищення прокатолицького курсу королів. влади в особі Карла II і Якова II та мирного держ. перевороту в грудні 1688. Унаслідок останнього престол посів Вільгельм III Оранський, а Англія перетворилася на конституційну (парламентську) монархію. Відтоді держ. лад в Англії ґрунтувався на засадах обмеження влади короля й верховенстві парламенту в англ. політ. системі на базі прийнятого 1689 Біллю про права. Іст. значення А. р.: завдала удару по феодалізму, сприяла утвердженню віротерпимості, відкрила простір для швидкого зростання капіталістичних відносин в одній із провідних країн 3х. Європи і справила суттєвий вплив на розвиток нових політ. і соц.-екон. процесів у межах усієї Європи.

Лит.: Morrill J. S. Oliver Cromwell and the English Revolution. London, 1990; Барг М. Английская буржуазная революция в портретах ее деятелей. Москва, 1991; Ковард Б. Оливер Кромвель / Пер. с англ. О. А. Гуньковой. Ростов-на-Дону, 1997; The Oxford Handbook of the English Revolution / Ed. by M. J. Braddick. Oxford, 2015.

С. С. Троян

Англі́йський конституціоналі́зм, британський конституціоналізм — політич. система, політико-правова теорія та механізм держ. управління Великої Британії, ґрунтована на ідеях верховенства парламенту та верховенства права, а також відсутності конституції в традиц. її розумінні. А. к. визначає осн. конституційно-правові характеристики Великої Британії як держави, сусп.-ва її країни. Так, за держ.-тер. устроєм Велика Британія є унітарною, за змістом правління — конституційною, за формою правління — монархією. Сусп.-во є громадянським, а країна — демократичною. Найвпливовішим суб'єктом держ. влади є обраний народом парламент, що забезпечує законодавчий процес. Змістовні та функціон. характеристики А. к. зумовлені особливостями еволюц. становлення вестмінстерської демократії в Англії, зокрема, багатокіт. формуванням ліберальної нації-держави з єдиним нац. ринком, етикою індивідуалізму та накопичення, вис. рівнем правової та госп. незалежності, становленням класу вел. власників, які намагалися парламент. засобами обмежити владу короля тощо. Історично сформувалися дві різні підвалини А. к. — писана й

неписана конституції. Остання об'єднує статuti (закони), судові прецеденти, конституц. звичаї та доктринальні джерела, а також т. з. конституційні угоди, які виникли в повсякденній політ. практиці: процедура формування уряду лідером партії, яка перемогла на загальнонац. виборах, парламент. відповідальність уряду, робота парламент. комітетів тощо. Писану конституцію утворює низка законів, ухвалених парламентом, зокрема Велика хартія вольностей 1215, Габеас корпус акт 1679, Білль про права 1689, закони про парламент 1911 та 1949, Вестмінстерський статут 1931, акти про міністрів Корони 1937, 1964 та 1975, акти про перів 1963 і 1999, акти про нар. представництво 1949, 1969, акт про місцеве самоврядування 1972 та ін. Відповідно, основу парламент. системи становлять окр. закони, прецеденти та звичаї. Характерною рисою А. к. є пріоритет правового порядку, який забезпечують демократичні засади правління, гарантовані права та свободи, вільний ринок, недоторканність індивіда та громадянського суспільства і, як наслідок, усталена соц. динаміка.

Лит.: Бориславська О. М., Різник С. В. Організація державної влади в сучасному світі. 2-ге вид. Львів, 2013; Алебастрова И. А. Конституционализм как правовое основание социальной солидарности. Москва, 2016; McIlwain C. H. Constitutionalism: Ancient and Modern. New Jersey, 2017; Dicey A. V. Comparative Constitutionalism / Ed. by J. W. Allison. Oxford, 2019.

М. П. Недюха

Англі́йський озе́рний край (англ. The English Lake District) — історико-культ. регіон і нац. заповідник у Пн.-Зх. Англії, графство Камбрія, Велика Британія; об'єкт *всесвітньої спадщини ЮНЕСКО* (з 2017). Місцеві болота, торфовища, озера, ліси тривалий час ізолювали регіон від людського втручання. У період рим. завоювання Британії тут було прокладено перші дороги; у період норман. завоювання розпочалася вирубка лісів. У середні віки економ. розвиток регіону був насамперед пов'язаний із діяльністю цистерціанського Фернесського монастиря (див. *цистерціанці*), засн. 1123. Виробництво вовни, виплавка заліз. руди, видобуток свинцю та міді супроводжувалися подальшою вирубкою лісів. 1537 монастир припинив своє існування. А. о. к. є яскравим прикладом північноєвроп. традиції *скотарства*, що базується на вирощуванні великої рогатої худоби та місцевих порід овець, адаптованих до гірського середовища. Туризм розвивається в регіоні з кінця 18 ст. Це пов'язано із політ. нестабільністю в континент. Європі, внаслідок якої мандрівники обирали ін. напрямки для поїздок, і зростанням інтересу до так званого «мальовничого туризму» (англ. *picturesque tourism*). Цьому посприяла публікація «Путівника по озерам» священика Т. Веста (1778). На популярність регіону вплинула творчість представників *Озерної школи* в англ. д-рі, насамперед поета В. Вордсворта, який опублікував власний «Путівник по озерам» (1810; до 1835 вийшло 5 видань цієї книги), а також дитячої письменниці й ілюстраторки Б. Поттер (1866—1943). У 1834 засн. асоціацію «Друзі Озерного краю», мета якої — зберегти ландшафт регіону для наступних поколінь. Розвиток залізнич. мережі (з 1840-х) і пароплав. Транспорту — ін. вагомий чинник розвитку регіону. Поява автотранспорту й подальше збільшення кількості

Англі́йський озе́рний край

туристів стали однією з причин заснування нац. парку (1951), мета якого — збереження природи регіону в первіс. вигляді. Тер. історико-культ. регіону А. о. к. приблизно збігається з тер. Камберлендських гір. Площа нац. парку — бл. 2 292 км². Більшість тер. парку — луки, пустирі, заболочені території, ліси; лише незначна частка — оброблені ділянки. На тер. об'єкта — значна кількість озер (звідси назва), з-поміж них 4 найбільші в Англії: Віндермір, Алсвотер, Бассентуейт і Дервент-Вотер. Тут розташована найвища точка Англії — г. Скофелл-Пайк, висота якої 978 м. На тер. парку зафіксовано 155 видів птахів і 1373 видів рослин, деякі з них унесено до Червоної книги; в озерах мешкають рідкісні та зникаючі види риб. Один із найзаселеніших нац. парків Англії: на його тер. проживає понад 41 тис. осіб (2011, оцінка). Більшість населення — жителі сіл, однак тут також розташовані невеликі міста (найбільші з них: Кесвік, Віндермір, Амблесайд. Осн. сектори зайнятості населення: туризм, роздрібна торгівля, транспорт і харчування, сервіс, сільське, лісове, рибне господарство. На тер. парку розташована значна кількість об'єктів і пам'яток, що мають іст. цінність, зокрема мегалітичні споруди — *кромлехи* Санкенкірк (бл. 25 ст. до н. е.) і Кастлріг (бл. 3200 до н. е.), руїни рим. форту Хардкнотт (між 120 і 138), дороги рим. періоду, класичні англ. садиби тощо. Другий за величиною нац. парк Великої Британії (після парку Кернгормс у Шотландії). Вважається одним із найживописніших регіонів Англії. Ландшафт А. о. к. сприяв усвідомленню краси природи й необхідності природоохорон. заходів. Місце, відвідване туристами з усього світу (за 2017 — бл. 19 млн осіб).

Лит.: Symonds H. H. Afforestation in the Lake District: a Reply to the Forestry Commission's White Paper of 26th August, 1936. London : J. M. Dent and Sons, Ltd., 1936; Squire S. J. Wordsworth and Lake District Tourism: Romantic Reshaping of Landscape // Canadian Geographer / Le Géographe canadien. 1988. № 32; Symonds H. H. Walking in the Lake District. McCormick Press, 2011; Hess S. Wordsworth Country: The Lake District and the Landscape of Genius. William Wordsworth and the Ecology of Authorship: The Roots of Environmentalism in Nineteenth Century Culture. University of Virginia Press, 2012.

І. В. Шліхта

Англійський ріжок, альтовий гобой — дерев'яний духовий інструмент із подвійною тростиною. Назву отримав випадково від помилкового використання франц. слова *anglais* (англійський) замість правильного *angle* (кут — про куту форму мислив. *гобоя*, від якого пішов А. р.). Інструмент був винайдений на початку 18 ст. Він прижився в мислив. практиці та військ. оркестрах. Його використовували у своїх оркестр. творах Й. С. Бах та К. В. Глюк, з початку 19 ст. — в опер. оркестрах Франції. До класич. симф. оркестру потрапив не відразу через специфіч. тембр. Це сталося 1830 завдяки Г. Берліозу, який уперше використав А. р. як інструмент, що виконує соло, у 3-й частині «Фантастичної симфонії» («Сцена в полях»). Має таку ж систему та аплікатуру, як і гобой, але більший за розмірами, з грушоподібним розтрубом і зігнутою металевою трубкою, що з'єднує мундштук з осн. (дерев'яним) корпусом. Об'єм звучання — від Мі малої октави до Сі-бемоля другої октави. Інструмент належить до транспонуючих у струї

Фа (in F), ноти пишуться в скрипковому ключі на *квінту* вище справж. звучання. Тембр А. р. порівняно з гобоем більш густий, повний і м'який. У *партитурі* партія ріжка розміщується нижче за партію гобоя.

Лит.: Барсова І. Книга про оркестр / Пер. з рос. Київ, 1988; Veale P. Die Spieltechnik der Oboe: ein Kompendium mit Anmerkungen zur gesamten Oboenfamilie. Kassel, 2014.

Н. М. Кушка

Англійці (самоназва — Englishmen, Englishwomen) — нація, представники якої становлять більшість населення *Великої Британії*. Назва походить від етноніма *англи*, який належав одному з англосаксон. племен, що в 5–6 ст. оселилося на тер. сучас. Великої Британії. А. становлять 51,41 % нас. Великої Британії, 60,38 % населення *Англії*. За даними перепису 2011 А. себе вважали понад 37,6 млн мешканців Англії та Велсу. А. також мешкають у США (27,6 млн), Австралії (7,2 млн) і Канаді (6,6 млн). Говорять *англійською мовою*. А. переважно сповідують *християнство* та належить до *англіканської церкви*. Також є представники інших протестантських церков і католики. А. — нащадки англосаксів, які ввібрали місцеві кельт. елементи (див. *Бритти*) і згодом змішалися з норманами, утворивши в 13–14 ст. єдину англ. нац. спільність. За даними палеоенет. досліджень, предки А. з'явилися на Британських о-вах в епоху неоліту (4–3 тис. до н. е.). Подальші завоювання Британії, відомі за археол. та писемними джерелами, не призводили до повної зміни населення. Ключову роль в етнокультур. розвитку давнього нас. Англії відіграли поширення культури дзвоноподібних келихів *бронзової доби* (3 тис. до н. е.) та розквіт культури британських племен 3х та Центр. Європи. У 17 ст. А. утворили націю. Формування модерної англ. нац. ідентичності стало наслідком низки взаємопов'яз. чинників. Важливе значення мали розквіт англ. літ. мови та культури нового часу, втрата Англією материкових зем. володінь у Європі через поразку у *Столітній війні*, *Реформація* та утворення Англікан. церкви, військ.-політ. протистояння з катол. Іспанією та Францією, епоха *романтизму*, піднесення та розпад Брит. імперії. У 17–19 ст. багато А. переселилося в колонії Англії, де вони стали одним із компонентів у формуванні відповід. націй. Своєрідність іст. розвитку Англії сприяла збереженню багатьох традиц. рис у побуті й сусп. житті А.

Лит.: Johnson P. The Offshore Islanders: a History of the English People. London, 1998; Jones E. The English Nation: The Great Myth. Stroud, 2003; Wasson E. A History of Modern Britain: 1714 — to the Present. Hoboken, 2009; Taylor D. Who do the English Think they Are?: from the Anglo-Saxons to Brexit. Stroud, 2018.

Г. М. Казакевич

Англіканство — напрям *християнства*, що виник у добу *Реформації* в Англії під час боротьби за незалежність світської та релігійної влади від папського престолу та набув «компромісної» ідентичності внаслідок сполучення істотних рис *католицизму* і *протестантизму*. Однозначне віднесення до катол. чи протестант. традиції є предметом гострих богослов. і наук. дискусій (зокрема і всеред. англікан. церков). Термін виник у 19 ст. Організаційно це *федерація* самост. регіон. *деномінацій* — Англіканська співдруж-

Англійський ріжок

ність. Охоплює самоврядні, помісні нац. церкви у Великій Британії, США, Канаді, Австралії, Тихоок. регіоні, які мають іст., рідше — адм. зв'язок із Церквою Англії. Офіційна держ. релігія Англії та Пн. Ірландії. Англіканські церкви переважно дотримуються катол. доктрини та обрядовості, але визнають також ключові положення класич. протестантизму. У віровченні поєднані положення катол. та протестант. — лютеранського (див. Лютеранство) й кальвіністського (див. Кальвінізм) — символів віри. А. ґрунтується на Святому Письмі, Апостольському, Нікейському та Афанасієвському символах віри, положеннях 4-х Вселенських соборів (Нікейського, Єфеського, Константинопольського й Халкідонського) та «39 статтях» Церкви Англії. Символом церк. єдності Англікан. співдружності є Книга спільної молитви. Англікани визнають догмат про спасіння вірою в спокутну жертву Ісуса Христа, Святе Письмо — єдиним джерелом віри. Заперечують владу Папи Римського, індульгенцій, вшанування святих та ікон, віру в запас добрих справ, чистилище, целібат священників тощо. Богослужіння ведеться англійською; збережено таїнства хрещення і причастя. Центр. місце в богослужінні відведено Євхаристії, але перевтілення хліба і вина в тіло і кров Христа не визнається. Зберігаються єпископат та триступенева ієрархія духовенства. Сучасне А. об'єднує 25 автономних церков і 6 церк. оргцій. Всесвіт. консультатив. центром Англікан. співдружності є Ламбетські конференції.

Лит.: Ward K. A History of Global Anglicanism. Cambridge, 2006; Kaye V. An Introduction to World Anglicanism. New York, 2008; Єрмакова Г. С. Англіканство Великої Британії та її окремий статус в Європейському Союзі: пошук причинно-наслідкових зв'язків // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Сер.: Юрид. науки. 2015. Вип. 6 (1); The Oxford History of Anglicanism : in 5 vol. / Ed. by A. Milton. Oxford; New York, 2017–2018.

О. С. Ігнат'єва

Англіканська церква — див. Церква Англії.

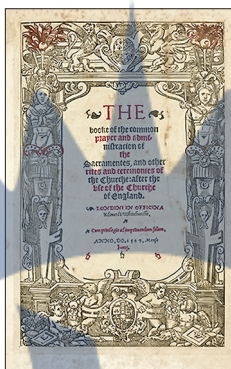
Англіцизми — див. Запозичення.

Англія (англ. England, лат. Anglia) — адміністративно-політична частина Великої Британії. Найбільша за площею країна серед ін. у складі Сполученого Королівства. В історичному минулому (до 1707) — держава в Європі (див. Англія, Королівство Англія). Назву «А.» часто вживають для позначення держави Велика Британія або о. Велика Британія, що не зовсім точно.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. А. займає пд. і сер. частини о. Велика Британія та прилеглі невеликі о-ви (Вайт, Шеппі, арх. Сіллі). Площа — 130 279 км² (понад 53,5% тер. Великої Британії). На сході межує з двома ін. частинами Сполученого Королівства — Уельсом на Зх. і Шотландією на Пн. Омивається водами Атлантичного океану: на Зх. — Ірландським морем, на Сх. — Північним морем, на Пд. Зх. — відкритим океаном. Від Франції А. відділяють протоки Паде-Кале (Дуврська) і Ла-Манш (Англійський канал). Шир. прот. Паде-Кале в найвужчій частині — 35 км.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Від 9–8 ст. до н. е. Британські о-ви заселяли кельтські племена та, ймовірно, ібери. Найчисленнішою етнічною групою серед кельтів були, очевидно, брители, тому остро-

ви названі Британськими. Брити займалися переважно землеробством, тваринництвом, виплавляли залізо з лімоніту, виробляли тканини, посуд, зброю. Значний вплив на подальшу історію А. мала Римська імперія. Римські легіони висаджувалися на острові і воювали з бритами за імператора Юлія Цезаря (1 ст. до н. е.). Підкорення А. римлянами відбулося під час правління імператора Клавдія 43 н. е. У 80-ті (за часів правління губернатора Агриколи) уся територія А. була завойована римлянами, які залишалися тут ще бл. 350 р. До А. постійно вторгалися сакси, англї, юти та фризи — германомовні народи тогочасної континентальної Європи. У 5–6 ст. сакси опанували значну частину Пд.-Сх. А., зокрема район сучас. м. Лондона, англї і юти — сх. і пд. узбережжя острова. У 7–9 ст. утворено 7 великих королівств: Вессекс, Ессекс, Кент, Мерсія, Нортумбрія, Сассекс, Сх. Англія. Період т. з. гептархії (семикоролів'я) тривав до захоплення значних територій А. данцями 850. У 1066 до А. з континенту (зараз тер. Пн. Франції) вторглася війська норманів, яке очолював Вільгельм I Завоювальник. Він здолав опір англосаксонців, але фактично спустошив центр. і пн. частини країни; збудував низку добре укріплених замків, зосередив у своїх руках державну й судову владу, встановив контроль над церквою. Королі нормандської династії правили А. до 1154, потім влада перейшла до династії Плантагенетів (до 1413). У цей період англ. знать розмовляла франц. мовою, королі А. вважалися васалами франц. монарха, але могли претендувати й на франц. трон. Це призвело до погіршення відносин із Францією. Розпочалася Столітня війна 1337–1453, яка тривала 116 років (з перервами). Боротьба почалася через претензії Едуарда III на франц. престол. Спочатку англійці здобули перемогу в низці визначних битв і полонили франц. короля в битві при Пуатьє 1356. Англ. король Генріх V підпорядкував половину франц. королівства, уклав т. з. Договір у Труа (1420), за яким мав приєднати всю Францію до А. Однак, після реформи франц. армії та росту симпатій до франц. королів у Гасконії та Нормандії англійці зазнавали нищівних поразок, зокрема в битві за Кастільйоні (1453). Того ж року відбулася капітуляція м. Бордо. В А. почався міжособний конфлікт між династіями Ланкастерів та Йорків, відомий як Червоної та Білої троянд війна 1455–1485, після якої престол посіли Тюдори. За їхнього правління А. стала багатою та сильною европ. державою. Тюдори сприяли роз-

Англіканство. Книга спільної молитви, титульний аркуш книги 1549

Англія. Прапор

Англія. г. Скофел-Пайк (оз. Васт Уотер)

Англія. Лінкольнський собор

витуку мореплавства й торгівлі, створили сильний військ.-мор. флот. Король *Генріх VIII* розірвав відносини з *Католицькою церквою* і був проголошений главою *Англіканської церкви*. 1585 розпочалася англо-іспанська війна. У ній А. домоглася визнання широких прав у торгівлі та користуванні мор. портами. Виснажливі війни призвели до чергової економ. кризи, до якої за правління короля Карла I додалася ще політична та загострення відносин із Шотландією. Унаслідок цього в А. почалися громадянські війни (1642–1646, 1648–1649 та 1649–1651) між роялістами (кавалерами), що підтримували короля, та парламентаристами. На боці останніх воював *О. Кромвель* який, створивши т. з. армію нового зразка, остаточно переміг роялістів і придушив повстання в Шотландії та Ірландії. 1653 проголошений довичним лордом-протектором. Карла I страчено. Фактично до смерті *О. Кромвеля* в 1658 А. була республікою. Наступного року за реставрації монархії трон посіла династія Стюартів. Унаслідок Славної революції 1688 влада перейшла до *Вільгельма Оранського*, правителя Нідерландів, який узяв ім'я *Вільгельма III Оранського*. Ухвалено *Біль про права 1689* (гарантував осн. громадянські свободи) та Акт про вірнопимість; відбувся перехід від *абсолютної монархії* до конституційної. *Вільгельм III Оранський* здолав військ. опір католицьких громад Шотландії та Ірландії, остаточно звільнив А. від впливу *Католицької церкви*. 1707 ухвалено Акт про унію, за яким А. і Шотландія об'єдналися в Королівство Великої Британії. Настав період політ. стабільності та економічного зростання. Подальшу історію А. заведено розглядати як історію частини Великої Британії.

ПРИРОДА. Основу території А. становлять такі тектонічні одиниці: масив Мідленда на неопротерозойському складчастому фундаменті; Ірландсько-Шотландський та Лондонсько-Брабантський пояси *каледонської складчастості*; герцинський складчастий пояс Пд.-Зх. А. та Вельса (до нього належить Зх. частина п-ова *Корнуолл*). Неопротерозойський і каледонський складчастий фундамент перекритий потужною товщею осадових порід верхнього палеозою,

мезозою та кайнозою, що залягають моноклінально. Герцинські споруди Корнуоллу — потужна флішева товща, прорвана гранітними інтрузіями. У плейстоцені під час максимального зледеніння вся територія А. майже до р. Темзи була вкрита льодовиками, після яких залишилися моренні утворення, а на Пд. — *флювіогляціальні відклади*. Упродовж століть осн. корисною копалиною А. було *вугілля кам'яне*. Вугільні поклади пристосовані до 1200–1500-метрової вислокової товщі відкладів карбону. Осн. вугільними басейнами в А. були Південно-Йоркширський, Ланкаширський, Нортумберлендський і Даремський, менші родовища розроблялися в Камберленді, Пн. Стаффордширі, біля м. Бристоля. 1960 в А. було розташовано бл. 750 вугільних шахт (більше половини всіх шахт Великої Британії). Запаси вугілля поступово вичерпувалися, а його собівартість постійно зростала. У 1980-х бл. 95 % шахт в А. закрито. На п-ові Корнуолл до сер. 20 ст. інтенсивно розробляли середні та малі родовища олова, свинцю, вольфрам, арсеніту. Олов'яна шахта в Саут-Крофті діяла до 1998. Зараз на Корнуоллі добувають лише каоліни. До 19 ст. у різних районах А. видобували т. з. болотну залізну руду. Є родовища гірничохім. та будівельної сировини. Нині до осн. джерел мінеральних ресурсів А. належать вел. родовища нафти й газу на шельфі Північного моря. Хоча частина їх виснажена, біля берегів А. (за брит. районуванням, центр. та пд. сектори моря) підтвержені запаси нафти становлять бл. 80 млн т, природного газу — понад 190 млрд м³, що пор. менше, ніж у шотланд. секторі. Геоморфологічно А. поділяється на пн. регіон, де переважають гори й височини, та пд., де поширені низовини та горбисті куєстові рівнини. Корнуолл має різко розчленований рельєф, над яким височіє вирівняне структурне плато Дартмур (600 м). На Пн. у меридіональному напрямку простягаються Пеннінські гори, які відокремлюють Ланкаширську низовину на Зх. від Йоркширської на Сх. Пенніни — низькі гори, сер. висота до 700 м, найвища точка — г. Крос-Фел (893 м). До Пеннінських гір на Зх. прилягає невеликий гірський масив Камберленд або Озерний край, що має куполоподібну форму та радіальний малюнок гідрографічної мережі, найвища точка — г. Скофел-Пайк (978 м). Тут наявні льодовикові форми рельєфу й багато озер. Сх. і Пд. А. переважають маюють рівнинний характер. Типовим є чергування плоских понижень із невисокими куєстовими грядками та горбами. *Куєсти* складені вапняками та крейдою, пониження — нашаруванням глин, пісків та ін. пухких порід кайнозою.

Клімат А. — помірний морський, формується під впливом *Північно-Атлантичної течії* та інтенс. циклонічної циркуляції. Літо вологе, помірно тепле. Денні т-ри липня від +17,5 °С на Пн. А. до +21 °С у містах на узбережжі прот. Ла-Маншу. Восени та взимку погода мінлива, туман змінюється дощами й сильним вітром. Взимку т-ра рідко падає нижче за 0 °С. Пересічна т-ра січня від +2 °С на Пн. до +4,5 °С та Пд. А. Внаслідок вторгнення арктич. повітря з Пн. Сх. т-ра може ненадовго знизитися до –10 °С. На тиждень може утворитися сніговий покрив. Оподи розподіляються по території нерівномірно: на зх. схилах гір — 1200–2200 мм/рік, у Мідленді — 700 мм/рік, на Пд. Сх. А. — бл. 625 мм/рік.

Типова для А. хмарна погода, яка тримається більшу частину року, пов'язана з частим проходженням циклонів.

Внутрішні води. О. Велика Британія має невелику ширину і складні контури, тому всі річки незнач. довжини. Серед найдовших річок — Северн (354 км), що бере початок у Кембрійських горах і впадає в Бристольську затоку, і Темза (346 км), що тече рівнинами Пд. Англії і впадає в Північне море. Інші річки: Трент, Уз, Тайн. *Естуарій* Гамбер (гірло річок Трент та Грейт-Уз), естуарії річок Темзи, Северн, Мерсі утворилися внаслідок тектоніч. опускання гірлових ділянок долин і були штучно поглиблені для улаштування морських портів. Порти, судноплавні річки та пром. центри А. сполучені системою каналів, які до поч. 20 ст. мали транспортне значення.

Ґрунти на тер. А. дерново-карбонатні, дерново-підзолисті, часто кислі, на підвищеннях — бурі лісові, у низовинах — алювіальні. Є багато торфовищ.

Рослинний світ. Уся тер. А. розташована в зоні лісів. Однак із роками її майже повністю знеліснено, тому нині ліси займають менше як 5 % тер. (разом із вторинними). З деревних порід поширені дуб, в'яз, береза, бук, з чагарників — глід, ліщина, бересклет, у долинах річок — верба біла, у горах (понад 600 м) — зарості ялівцю. На Сх. А. збереглися ділянки первинних лісів із дуба англійського. Значно більші площі займають зелені протягом усього року злаково-різнотравні луки, у пониззях рельєфу — сфагнові болота. Для А. типові ландшафти вересковищ із трав'яною рослинністю та чагарниками, серед яких верес звичайний, пухівки, водянки, улекс.

Тваринний світ. Інтенсивне госп. освоєння тер. та полювання негативно позначалися на фауні А. Налічують до 70 видів ссавців, що живуть на суші та у воді, з них 13 інтродуковані. У заповідниках охороняються благородний, плямистий та водяний олені, козуля, лисиця, борсук. Орнітофауна також збіднена, типові види птахів — вільшанка, качка, мартини, припутьень із род. *Голубових*, у горах — куріпка. Утім, під національні парки виділено майже 10 % тер. А. Серед найвідоміших — Пік-Дистрикт, Лейк-Дистрикт, Норт-Йорк-Мурс, Дартмур.

НАСЕЛЕННЯ. Згідно з даними Нац. офісу статистики Великої Британії, заг. чисельність нас. — бл. 55,3 млн осіб (2018). Показники народжуваності — 12,17 ‰, смертності — 9,35 ‰. Серед. тривалість життя — 80,5 р. Вікова структура населення (2018): до 18 років — 18,9 %, 18–65 років — 62,9 %, 65 років і більше — 18,2 %. За пор. невеликого коефіцієнта природного приросту, нас. А. переважно зростає за рахунок імміграції. У 20 ст. тут здебільшого облаштовувалися мешканці колишн. брит. колоній, нині вел. потік іммігрантів і з ін. частин світу. 80,5 % нас. А. має брит. походження, водночас англійці переважають за чисельністю шотландців, ірландців, валлійців і корнців. Серед нац. меншин найбільше представників афр. національностей — 10,1 %; поляки становлять 1,5 %, вихідці з Індії — 1,5 %, з Пакистану — 1,0 %, з Бангладеш — 0,4 %, англосакси з ПАР, США та Австралії — 0,7 %, румуни — 0,7 %, італійці — 0,4 %, китайці — 0,4 % нас. А. тощо (2018, Нац. офіс статистики). Сер. густина нас. — 424 особи/км². Розселення нерівномірне — найбільша концентрація в ра-

йоні Великого Лондона (5280 осіб/км²), Мідлендсі, обабіч Пеннінських гір, а також в агломерації Ньюкасл — Сандерленд — Мідлсбро. Найменш заселені р-ни — Пн., Пн.-Зх. А. та п-ів Корнуолл. Рівень урбанізації — високий: у містах проживає бл. 85 % нас.

ГОСПОДАРСТВО. В епоху пром. революції та впродовж наступних етапів трансформації пром. вир-во А. вважалося одним із найпотужніших у світі. Тут були винайдені та широко впроваджені парові машини, прядильна машина, сталеплавильні печі Бессемера й Томаса, паротяг. У 20 ст. розвинулись вуглевидобувна, металургійна, хімічна, текстильна пром-сть і майже всі галузі машинобудування. Політика уряду, спрямована на подолання системної кризи в економіці А. 1960–1970-х, передбачала широку приватизацію підприємств, що призвело до закриття 1975–1989 вугільних шахт, металургійних комбінатів, судноверфей, з-дів важкого машинобудування. Текстильні заводи, насамперед Великого Манчестера, не могли конкурувати з дешевим виробництвом в Азії. У вел. пром. центрах (*Манчестері, Бірмінгемі, Лідсі, Гартлпулі,*

Англія. Бавовняні фабрики у Манчестері, 1820

Вулвергемптоні, а особливо в Шеффільді) зростала соц. напруга. Її зниженню сприяли дії уряду М. Тетчер — реформа енергетики, розвиток автомобілебудування, електроніки, фармацевтики та побутової хімії, стимулювання малого й серед. бізнесу. Зараз у пром-сті А. загалом зайнято лише 9 % працівників, вищі показники в Зх. та Сх. Мідлендсі — 11,6 % і 12,6 % відповідно (2017). Розвинене транспортне машинобудування. Що-

Англія. АЕС «Сайзвел Бі»

річно виробляють 1,6 млн автомобілів (2017) на заводах у містах Соліхалл [«Ленд Ровер»] («Land Rover»), Оксфорд [«Міні» («Mini»)], Свіндон [«Гонда» («Honda»)], Сандерленд [«Ніссан» («Nissan»)] та ін. Розвинена аерокосмічна пром-сть — вир-во авіадвигунів і вузлів цивільних авіалайнерів (у містах Дербі, Ковентрі, Бристоль

тощо), а також військових літаків (Вортон, Самлсбері) і гелікоптерів. Центри залізнич. машинобудування — міста Дербі, Ньютон-Айкліф, Бірмінгем. У минулому А. вважалася найзначнішим у світі виробником мор. суден. Нині 3/4 судноверфей закриті, проте будівництво військових кораблів і підводних човнів триває. Міста Фалмут, Мідлсбро та Геббурн залишаються важл. центрами судноремонту. Найбільші підприємства енергетичного машинобудування (у містах Ковентрі, Манчестері, Престоні, а також Редхіллі у граф. Стаффордшир) — у структурі корпорації «Дженерал Електрик» («General Electric»). Вир-во електроніки найбільше зосереджено в Кембриджському кластері, Великому Манчестері, містах Оксфордї, Редінгу. Розвинена хім. пром-сть. Один із найбільших кластерів нафтохімії, хімії полімерів та вир-ва мін. добрив Європи — у містах Стоктоні-он-Тіз, Білінгемі тощо; вир-во пластиків — у містах Бірмінгемі, Лестері. Розвинені галузі побутової хімії, фармацевтики (підприємства в передмістях Лондона, Лідсі). Вагоме значення має харчова пром-сть — рибна, кондитерська, пивоварна, а також вир-во алкогольних та неалкогольних напоїв, бакалій-

Англія. Порт Філікстоу

Англія. Аеропорт Гітроу

них виробів. Енерг. сектор винятково важливий для економіки А. Нині енергетика базується на видобутку нафти й газу з родовищ на шельфі Північного моря. Серед найбільших ТЕС, що працюють на вугіллі — Дракс, Дідкот, Раткліф. В А. знаходяться 5 АЕС, зокрема найновіша у Великій Британії «Сайзвел Бі» (1250 МВт) та «Дандженес Бі». На суходолі та в морі побудовано низку вітрових електростанцій, найпотужнішою є «Лондон-Ерей» (630 МВт), збудована на шельфі неподалік гирла р. Темзи. С. г. не відіграє істотної ролі. Головним сектором економіки А. є сфера послуг. У торгівлі зайнято 12,3% працівників, у сфері ІТ — 4,6%, фінансів і страхування — 3,9%, медіа, реклами та маркетингу — 2,0%, освіти — 10,5%, охорони здоров'я — 13,2%

(2019). Столиця Великої Британії, м. Лондон — один із найважливіших фін. центрів світу, де розташовані Банк Англії (центр. банк Королівства), Лондонська фондова біржа, Лондонська біржа металів. Окрім того, там знаходяться штаб-квартири багатьох комерц. та інвестиційних банків: «Ллойдз» («Lloyds»), «Барклайз» («Barclays»), «Ейч-ес-бі-сі» («HSBC») та ін., а також брокерські компанії, компанії з управління активами та юридичні фірми. У м. Лондоні розташовані студії відомих дизайнерів, модельєрів, видавництва та медіа організації, зокрема «Бі-бі-сі» («Британська телерадіомовна корпорація»; «BBC»). Невироб. сфера також розвинена в містах Манчестері, Бірмінгемі, Лідсі, Бристолі, хоча значно поступається столичній. Медицина, охорона здоров'я, мед. страхування — інноваційні сфери економіки, що постійно зростають. Наук. дослідження та прикладні розробки в галузі біології, медицини, фармації зосереджені у кластерах Великого Лондона, Кембриджа, Ноттінгема. За даними Нац. служби статистики (2019), сер. рівень безробіття в А. — 3,6%, найнижчий — на Пд. Зх та Сх. — 3,1%, найвищий — в агломерації Ньюкасл — Сандерленд — Мідлсбро — 5,5%.

ТРАНСПОРТ. В А. розвинений автом., залізничний, повітряний та мор. транспорт. Заг. протяжність автошляхів становить 304 000 км, залізниць — 11 500 км (2018). Вел. роль відіграє приміське залізничне сполучення: до м. Лондона в будні приїздить 581 тис. осіб., до м. Бірмінгема — 44 тис. осіб (2016). Мор. транспорт у А. зберігає важливу роль у контейнерних перевезеннях, постачанні вугілля і нафти, обслуговуванні шельфових нафтогазових промислів. Найбільші порти — Грімсбі, Лондон, Саутгемптон, контейнерний термінал — Філікстоу. Найважливіші порти 19–20 ст. — Ліверпуль, Бристоль, Ньюкасл і значною мірою Лондон — втратили своє значення. В А. понад 60 аеропортів, регулярні рейси виконуються з 20-ти. Аеропорт Гітроу за 20 км на Зх. від м. Лондона є найбільшим аеропортом Європи за пасажирообігом (понад 80 млн осіб, 2018). Окрім того, активно працюють аеропорти Гатвік, Станстед, Лутон, Манчестер, Бірмінгем. Осн. вид міськ. транспорту — автобус, значну частину маршрутів обслуговують знамениті брит. двоповерхові автобуси. Метрополітен функціонує в містах Лондоні (12 ліній, понад 250 станцій), Ліверпулі та граф. Тайн-енд-Вір (міста Ньюкасл, Сандерленд).

ОСВІТА, НАУКА, КУЛЬТУРА. Система загальної освіти побудована на традиціях, закладених ще у 18–19 ст. За останні десятиріччя її було значно оновлено. Школи поділяються на держ. та приватні, з повним циклом серед. освіти та окремо початкові, середні і старші. Досі функціонують приват. школи-пансіони, зокрема для іноз. учнів. В А. знаходяться старовинні ун-ти — Оксфордський (засн. 1096) та Кембриджський (засн. 1209). Серед ін. відомих ЗВО — Імперський та Університетський коледжі м. Лондона, Лондон. школа економіки та політ. наук; Даремський, Ланкастерський, Манчестерський ун-ти, Ун-т Лафборо. Це — гол. осередки наук. діяльності А. Значний обсяг досліджень належить Лабораторії Резерфорда — Еплтона, Нац. фіз. лабораторії, Брит. геологічній та антарктичній службі, Нац. центру океанографії, Ін-ту безпеки харчування, Лондон. королівському т-ву з розвитку знань про природу (діє з 1660). Діяльність

Місто	Чисельність населення (в адмін. межах, 2013–2018), осіб	Чисельність населення та найважливіші міста в агломерації, осіб
Лондон	9 тис. (Лондонське сіті — церемоніальне графство)	Великий Лондон (регіон і графство з 32-х районів) — 9 млн 787 тис.
Бірінгем	1 млн 100 тис.	2 млн 440 тис., зокр. Вулвергемптон (242 тис.), Соліхалл (95 тис.), Волсолл (68 тис.)
Лідс	789 тис.	1 млн 777 тис., зокр. Брадфорд (534 тис.), Гаддерсфілд (162 тис.), Вейкфілд (78 тис.)
Шеффілд	570 тис.	701 тис., зокр. Ротерем (109 тис.)
Манчестер	547 тис.	Великий Манчестер — 2 млн 553 тис., зокр. Стокпорт (280 тис.), Болтон (128 тис.), Рочдейл (109 тис.), Віган (103 тис.)
Ліверпуль	494 тис.	863 тис., зокр. Сент-Хеленс (93 тис.), Беркенхед (90 тис.)
		Тайнсайд — Вірсайд — 980 тис., зокр. Ньюкасл (301 тис.), Сандерленд (174 тис.), Гартлпул (90 тис.)

Ради з мед. досліджень Сполученого Королівства пов'язана з роботою ін-тів молекулярної біології, когнітивної діяльності та головного мозку (м. Кембридж), заг. мед. досліджень, нейробиології (м. Лондон), мед. інженерії (м. Бат) та ін. Фундаторами літератури, які писали новою англійською мовою (а не староанглійською чи франц.) вважаються Дж. Чосер (1340–1400) та Дж. Вікліф. Найвидатнішим літератором часто називають В. Шекспіра — поета, драматурга, автора сонетів і 38 п'єс, серед яких широко відомі «Ромео і Джульєтта», «Гамлет», «Король Лір» та ін. Знаними англ. поетами були Дж. Г. Н. Байрон, Т. Гуд, А. Теннісон, прозаїками — Ч. Діккенс, В. Теккерей, Л. Керролл. Широко відомі п'єси Б. Шоу та О. Вайлда, фантаст. романи Г. Веллса, пригодницькі твори Дж. Р. Кіплінга і Т. М. Ріда, детективні романи та оповідання А. К. Дойла та А. Крісті. Найвизначнішими митцями вважаються Дж. М. В. Тернер, Дж. Мілле, А. Г'юз і Е. Пойнтер. Серед сучас. художників — Д. Хокні, Т. Емін, Бенксі (справжнє ім'я — Р. Бенкс). Англ. класична музика розвивалася з 16 ст. Найвідоміші композитори А. працювали в сер. 19 — 20 ст.: Е. В. Елгар, Р. Воан-Вільямс, А. Салліван. Популярна рок- і поп-музика. Багато англ. виконавців і гуртів здобули популярність за межами Великої Британії, зокрема в США, а також у неангломовних країнах.

АРХІТЕКТУРА. В А. багато пам'яток епохи середньовіччя та нового часу, які за стилем схожі на італ. та франц. взірці. Серед відомих суто англ. стилів архітектури — тюдорівський, георгіанський та вікторіанський (названі відповідно до іст. періодів). Символами м. Лондона зокрема та А. загалом є *Лондонський Тауер*, *Вестмінстерський палац* із годинниковою вежею Біг Бен, Тауерський міст, Букінгемський палац. Також відомі Бодіамський та Віндзорський замки, замок Говард, Йоркський, Кентерберійський, Лінкольнський собори. Іст. споруди м. Лондона та ін. вел. міст поєднуються з архіт. ансамблями, створеними у стилі постмодернізму, раннього та пізнього хай-теку архітекторами Р. Роджерсом, Дж. Стерлінгом, Н. Фостером та ін.

СПОРТ. Частиною традиц. укладу англ. аристократії та серед. класу є спорт. До сер. 20 ст. ним займалися майже виключно чоловіки. В англ. ун-тах культивували *веслування академічне* та крикет, пізніше — *футбол*. Серед робітників було популярним регбі, на флоті — бокс, аристо-

Англія. Найбільші міста та міські агломерації

Англія. Королівський герб (1399–1603)

крати віддавали перевагу поло, *гольф*у й тенісу. Розвинені теніс, веслування, крикет і регбі. Щорічно від 1856 на р. Темзі (м. Лондон) відбуваються традиційні перегони човнів-вісімок, де змагаються команди Оксфордського та Кембриджського ун-тів — через це вид спорту називається академічним веслуванням. А. вважають батьківщиною футболу. У сер. 19 ст. у Кембриджському ун-ті були розроблені перші офіційні правила сучас. футболу; найперший у світі футбольний клуб був заснований у м. Шеффілді (1857). Станом на 2019 в А. зареєстровано понад 10 тис. профес. і amator. футбольних клубів. Найсильніші профес. клуби змагаються в турнірі Прем'єр-ліги А. Під егідою Англ. футбольної ліги (утв. 1888) також проводяться турніри на Кубок А. та в нижчих футбольних лігах. Другий за популярністю вид спорту в сучасній А. — теніс, ним займаються понад 2 млн осіб. Від 1877 у передмісті Лондона проводиться Вімблдонський турнір, який є одним із найпрестижніших у світі. З 18 ст. багато англійців, зокрема з аристократ. кіл, захоплюються кінним спортом. Серед відоміших змагань — королівські перегони в м. Аскот, «Епсом Дербі», Великі нац. кінні перегони. Вихідці з Африки та Вест-Індії формують основу нац. команд із легкої атлетики. Популярні також плавання, гольф, вітрильний спорт, автоспорт.

Лит.: Страны и народы. Зарубежная Европа. Западная Европа / Отв. ред. В. П. Максаковский. Москва, 1979; Goudie A. The Landforms of England and Wales. Oxford, 1993; Hardill I., Graham D., Kofman E. Human Geography of the UK: An Introduction. London, 2001; Бабарика С., Бойко И., Джулай Д. и др. Бей-бегі. История английского футбола. Киев, 2010; Vasconcelos R., Reis-Santos P., Costa M. et al Connectivity between Estuaries and Marine Environment: Integrating Metrics to Assess Estuarine Nursery Function // Ecological Indicators. 2011. Vol. 11; Удовенко О. Ю. Неоконсерватизм як актуальна проблема на прикладі Великої Британії за часів урядів Маргарет Тетчер // Наука. Релігія. Суспільство. 2013. № 1; Bailey D., De Propris L. Manufacturing Reshoring and its Limits: the UK Automotive Case // Cambridge Journal of Regions, Economy and Society. 2014. Vol. 7 (3); Transport Statistics Great Britain 2018. London, 2018; Regional Labour Market Statistics in the UK: November 2019. Newport, 2019.

В. П. Нагірна, М. В. Арістов

Англія, Королівство Англія (англ. England, Kingdom of England) — держава в Західній Європі, що займала пд. й центр. частину о. Велика Британія. Існувала 829–1707. Назва походить від назви герман. племені англів, які (як і близькі до них за мовою сакси і юти) переселилися на о. Велика Британія в 5–6 ст. Після завершення завоювання пд. частини острова представники цих племен заснували 7 англосаксон. королівств: Вессекс, Суссекс, Ессекс, Нортумбрію, Мерсію, Сх. Англію й Кент. У 829 вессекський король Екберт об'єднав під своєю владою всі королівства в єдину ранньофеод. англ. державу — А. Наприкінці 8 — на поч. 9 ст. розпочалися спустошливі набіги норманів на цю країну. 1066 норманд. герцог Вільгельм (див. *Вільгельм I Завойовник*) розбив військо англосаксів біля м. Гастінгса й встановив свою владу на тер. А. Резиденцією норманд. династії спочатку було м. Вінчестер, а від 12 ст. — м. Лондон. 1263–1267 в королівстві відбувалася громадян. війна, під час якої (1265) у Вестмінстері (тепер — район м. Лондона, де роз-

ташовано будівлю Парламенту Великої Британії — *Вестмінстерський палац*) зібрався перший англ. парламент. Він започаткував створення станово-представницької монархії. Унаслідок *Столітньої війни* з Францією (1337–1453) А. втратила свої континент. володіння. 1455–1485 тривала боротьба за англ. престол між династіями *Ланкастерів* і *Йорків* (див. *Червоної та Білої Троянд війна 1455–1485*), результатом якої став прихід до влади представника молодшої гілки *Ланкастерів Генріха VII Тюдора*. Під час правління династії *Тюдорів* (1485–1603) сформувався англ. абсолютизм. Представницьку демократію було відновлено внаслідок *Англійської революції* 1640–1660. Після коронації Вільгельма Оранського (1689) в А. остаточно встановлено парламент. монархію. 1707 лондонський парламент прийняв Акт про унію, за яким країну було об'єднано із Шотландією в єдине Королівство Великої Британії (від 1801 — Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії, з 1922 — Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії).

Лит: Davies N. The Isles. A History. Oxford; New York, 2001; The Oxford History of Britain / Ed. by K. Morgan. Oxford; New York, 2010; Kearney N. The British Isles, Second Edition: A History of Four Nations. Cambridge, 2012; Campbell K. A History of the British Isles: Prehistory to the Present. London, 2017.

М. О. Рудь

Англо-аргентинський конфлікт за Фолклендські острови 1982 — див. *Фолклендська війна 1982*.

Англо-бірманські війни — три військ. конфлікти (1824–1826, 1852–1853, 1885–1887) між *Великою Британією* та Бірманською імперією, які закінчилися здобуттям Великою Британією повного контролю над територією Бірми (тепер *М'янма*). Причини А.-б. в.: прагнення британ. адміністрації колонізувати тер., суміжні з Британ. Індією, розширити сфери впливу на

кого миру. Під контроль Великої Британії потрапили пд. обл. Аракан і Тенассерім, а Бірма зобов'язалася не втручатися у справи сусід. князівств Ассам, Качар і Джайнті, виплатити *контрибуцію* (1 млн фунтів стерлінгів), погоджувалася на укладення договору про свободу англ. торгівлі. Друга А.-б. в. 1852–1853 стала наслідком конфлікту між бірман. портовими чиновниками й англ. купцями, які вимагали додатк. привілеїв. Брит. торговці намагалися отримати поступки: грошову компенсацію розміром 100 тис. фунтів стерлінгів, дозвіл на прийняття англ. резидента в м. Аві та ін. Війна закінчилася 20.01.1853 прокламацією про анексію, однак без підписання мирного договору. Перемир'я укладено 30.06.1853 після перевороту в Бірмі та усунення від влади царя Паган Міна. Відповідно до угоди англо-бірман. торг. відносини було відновлено. Британ. імперія повністю підпорядкувала собі Пд. (Нижню) Бірму. Третя А.-б. в. 1885–1887 вибухнула під час правління царя Тібо з династії Конбаун. Її спричинило дипломат. зближення між Францією й Бірмою, зокрема домовленість про буд-во залізничі з Франц. Індокитаю до м. Мандалая. Брит. адміністрація намагалася уникнути посилення позицій Франції. 14.11.1885 розпочалися бойові дії. 28.11.1885 брит. війська ввійшли до м. Мандалая. Правитель Тібо капітулював у обмін на збереження життя своєї родини, хоча окр. спроби опору брит. адміністрації тривали до 1887. Гол. наслідком війни стала ліквідація незалежності Бірми та її повна колонізація й підпорядкування Брит. імперії (01.01.1886). Бірму було включено до складу Брит. Індії (26.02.1886).

Лит: Desai W. S. History of the British Residency in Burma: 1826–1840. Farnborough, 1972; Ерофеев Н. Англійський колоніалізм в середині XIX века. Москва, 1977; Harvey G. British Rule in Burma 1824–1942. London, 1992; Webster A. Gentlemen Capitalists: British Imperialism in South East Asia, 1770–1890. London; New York, 1998; Історія Востока : в 6 т. / Под ред. Р. Б. Рыбакова, Л. Б. Алаева, К. З. Ашрафяна и др. Москва, 2004. Т. 4: Восток в новое время (конец XVIII — начало XX в.): Кн. 1; Рубель В. Новая история Азии та Африки: Постсредневековий Схід (XVIII — друга половина XIX ст.). Київ, 2007; Doveton F. V. Reminiscences of the Burmese War, in 1824–5–6. London, 2018.

С. С. Троян

Англо-бірманські війни.
Правитель Тібо, королева Супаялат і принцеса Супаяджи, 1885

п-овах *Індостані* та *Індокитаї* на шкоду ін. держав, насамперед Франції. Британці реагували також на спроби правителів Бірми поширити свої володіння на прилеглі до неї невеликі незалеж. держави.

Перша А.-б. в. 1824–1826 відбулася в період правління бірман. царя Баджідо й перебування на посаді британ. губернатора лорда Амхерста. Завершилася 24.02.1826 укладенням Яндабусь-

Англо-бурські війни — війни *Великої Британії* проти бурських республік — Південно-Африканської Республіки (Трансваалю) та Оранжевої Вільної Держави (Оранжевої Республіки) за тер. на Пд. Африки наприк. 19 — на поч. 20 ст. Перша війна Великої Британії проти бурської ПАР (Трансваалю) відбулася 1880–1881. Приводом до бойових дій стала відмова одного з бурів сплатити протизаконно підвищений британ. адміністрацією податок (11.11.1880). Війна почалася 16.02.1881 пострілами бурів у м. Почефструм. Англ. війська на тер. проголошеної бурами ПАР (Трансваалю) не були готовими до ведення бойових дій. Вирішальна битва відбулася 27.02.1881 біля г. Маджуба. Брит. війська зазнали поразки. Втрати англійців у битві: загиблих — 92 особи, поранених — 131, полонених — 57 осіб; бурів: убитих — 1 особа, поранених — 6 осіб. 23.03.1881 укладено перемир'я. 03.08.1881 сторони підписали Преторійську конвенцію, згідно з якою Трансвааль отримав самостійність у внутр. справах, але передав контроль над зовн. політикою Великої Британії.

Друга англо-бурська війна (1899–1902) — одна з перших війн епохи імперіалізму й боротьби вел. д-в за переділ сфер колоніал. впливу. Перед початком бойових дій брит. війська окупували прилеглі до бур. республік тер. та закрили їм вихід до моря. Для недопущення прямої окупації

Англо-бурські війни. Битва біля г. Маджуба, фрагмент ілюстрації Річарда Кейтона Вудвіля-молодшого у газеті Ільюстрейтед Лондон ньюз

своїх тер. 09.10.1899 Трансвааль, а 11.10.1899 Оранжева Республіка, отримали значну кількість зброї й боєприпасів від кайзерів. Німеччини, та оголосили війну Великій Британії. Попри чисельну перевагу брит. військ, у перші 2 міс. війни вони зазнали двох поразок і були змушені додатково спрямувати на театр бойових дій 450 тис. військових, яким протистояли 80 тис. бурів. У лютому 1900 брит. війська перейшли в наступ. 13.03.1900 вони зайняли столицю Оранжевої Республіки м. Блумфонтейн, 01.06.1900 — м. Йоганнесбург, через місяць — м. Преторію. Після цього бур. війська відмовилися від регуляр. бойових дій і вдалися до партизан. тактики в Капській колонії — центрі колоніал. домінування Великої Британії на Пд. Африки. З метою позбавити бурів переваги на місцевості брит. війська спалювали ферми, а їхніх мешканців відправляли до концентрац. таборів. Кількість полонених мешканців бур. республік перевищила 200 тис. осіб — 120 тис. бурів і 80 тис. африканців. У концтаборах від хвороб і неприйнятних умов перебування загинуло понад 26 тис. бурів, зокрема жінок і дітей, а також від 13 до 20 тис. осіб африканців (точної кількості не зафіксовано). Втрати англ. військ — понад 20 тис. осіб, військ бурів — 14 тис. осіб. Загалом під час війни загинуло бл. 100 тис. осіб. Унаслідок війни Велика Британія встановила контроль над бур. держ. утвореннями — Оранжевою Республікою і Південно-Африканською Республікою (Трансваалем). Велика Британія витратила на війну 250 млн фунтів стерлінгів. Подальше ведення війни ставало все більш непопулярним серед знач. частини сусп.-ва. 31.05.1902 у м. Ферінгінгу було укладено мир. угоду, згідно з якою Велика Британія приєднала до своїх колоніал. володінь на Пд. Африки Оранжеву Республіку і Трансвааль, а їхні мешканці стали брит. підданими. 1906 і 1907 обидві республіки отримали права само-

врядування в рамках британ. корони, а Велика Британія закріпила у сфері свого колоніал. впливу всю Пд. Африку, за винятком нім. колонії Пд.-Зх. Африки (тепер Намібія).

Лит.: History of the War in South Africa : in 4 vol. / Comp. by Maj.-Gen. Sir F. Maurice. London, 1906–1910; Хаггард Г. Миссия в Трансвааль / Пер. с англ. Г. В. Яковлевича. Москва, 1973; Дрогозов И. Англо-бурская война 1899–1902 гг. Минск, 2004; Англо-бурская война 1899–1902 гг. и её отражение в художественной литературе / Ред.-сост. Г. В. Шубин, Н. Г. Воропаева, Р. Р. Вяткина и др. 2-е изд. Москва, 2008; Герштун А. Причины та передумови англо-бурської війни 1899–1902 рр. // Актуальні проблеми вітчизн. та всесв. іст. 2014. Вип. 25; The Boer War: Direction, Experience and Image / Ed. by J. Gooch. London, 2014.

С. С. Троян

Англо-ірландський договір 1921 (повна офіц. назва — «Статті угоди за договором між Великою Британією та Ірландією»; англ. «Articles of Agreement for a Treaty between Great Britain and Ireland») — угода між урядом *Великої Британії* та представниками незвіданої Ірландської Республіки, укладена в м. Лондоні 06.12.1921. Підписанням цього документа завершено партизан. війну, яку від 1919 вела *Ірландська республіканська армія* проти брит. адміністрації та сил безпеки в Ірландії. Угоді передували ухвалені брит. парламентом «Акт, покликаний забезпечити краще управління Ірландією» (1920), згідно з яким острів було поділено на дві самоврядні частини — Пд. (26 графств) та Пн. (6 графств) Ірландії. Ірланд. сторона погодилася на укладення А.-і. д. під тиском уряду Великої Британії, який погрожував розпочати повномасштаб. війну проти Ірланд. респ. армії. Від імені брит. делегації угоду підписали прем'єр-міністр Великої Британії Д. Ллойд Джордж (глава делегації), Дж. О. Чемберлен, В. Черчилль та ін., від ірландської — лідер партії «Шинн Фейн» А. Гріффіт (глава делегації), М. Дж. Коллінз, Р. Бартон та ін. А.-і. д. ратифікували парламент Великої Британії, Палата Громад Пд. Ірландії та революційна Асамблея Ірланд. Республіки. Відповідно до умов А.-і. д., Ірландія мала перетворитися на Вільну Ірландську Державу з правами брит. домінію. Головою д-ви залишався брит. монарх, якому мали складати клятву вірності члени майбут. парламенту Ірландії. Велика Британія зобов'язувалася вивести свої війська з тер. Вільної Ірландської Держави, за винятком кількох портів, залишених під контролем королів. ВМС. Пн. Ірландія зберігала за собою право виходу зі складу Вільної Ірландської Держави, яким вона скористалася 1922. Ірландія визнавала свою частину держ. боргу Великої Британії. Положення А.-і. д. мали перевагу перед нац. законодавством Ірландії. Укладення угоди призвело до розколу керівництва незвіданої Ірландської Республіки. Її президент та лідер нац.-визвольного руху Е. де Валера не підтримав угоду й 09.01.1922 склав повноваження. Проти договору виступила також значна частина членів партії «Шинн Фейн» та більшість командирів і особов. складу Ірланд. респ. армії. Розкол спричинив громад. війну 1922–1923, під час якої ірланд. урядові війська за військ.-тех. підтримки Великої Британії придушили опір прихильників негайного звільнення та об'єднання Ірландії. А.-і. д. завершив багатовікову боротьбу ірландців за створення власної д-ви, але санкціонував поділ країни на

пд. і пн. частини та збереження влади Великої Британії в останній. Це створило передумови для подальшого розгортання конфлікту між католиками-республіканцями та протестантами-лоялістами. Переважна частина положень А.-і. д. втратила чинність після введення в дію 29.12.1937 ухвалені на референдумі 01.07.1937 Конституції, що проголошувала утворення незалеж. д-ви — Республіки Ірландії.

Лит.: Macardle D. The Irish Republic. Dublin, 1999; Costello F. The Irish Revolution and its Aftermath, 1916–1923: Years of Revolt. Dublin; Portland, 2002; Atlas of Irish History / Ed. by S. Duffy. Dublin, 2012; Fanning R. Fatal Path: British Government and Irish Revolution, 1910–1922. London, 2013; Weeks L., Fathartaigh M. The Treaty: Debating and Establishing the Irish State. Newbridge, 2018.

Г. М. Казакевич

Англокатолицизм — течія англіканства, що обстоює католицьку ідентичність англікан, виступає за зближення з Римо-католицькою церквою через узгодження питань доктрини, літургійної практики та церков. орг-ції. Ідейними витоками А. стала опозиція частини єпископів Церкви Англії щодо кальвінізму та пуританства в 17 ст. Безпосер. виникнення А. пов'язують з «Оксфордським рухом», поширеним серед аристократ. кіл вищою англікан. духовенства (т. з. високої церкви). Його члени обстоювали ідеї іст. спадкоємності Церкви Англії від Католицької церкви, а не від Реформаційних рухів, збереження в англіканстві апостольського правонаступництва; виступали за доктринальну чистоту віросповідання, відмову від світських лібер. новацій та за приєднання до Римо-католицької церкви. Після розпаду «Оксфордського руху» деякі його лідери перейшли в католицизм (Дж. Г. Ньюмен), інші зберегли вірність англікан. традиції. Ідейними засадами сучас. А. є зближення догматики й обрядів англіканства та католицизму при збереженні елементів літургійної, муз., богослов. традиції англіканства; налагодження зв'язків із Католицькою церквою при збереженні власної автономії; розвиток екуменіч. діалогу між Церквою Англії і Римом. Меншість англокатоликів, відомі під назвою «англіканських папів», визнають вищу владу Папи Римського, є прибічниками створених за папи Бенедикта XVI «англіканських ординаріатів» під церков. юрисдикцією Святого престолу. На поч. 21 ст. існує 15 дієцезій Англокатол. церкви в Пн. і Пд. Америках, Сполученому Королівстві, Австралії та низка новостворених — у Пд. Африці. Діє понад 250 парафіяльних церков і місій у всьому світі. Заг. кількість послідовників А. становить бл. 2 млн.

Лит.: Cavanaugh St. Anglicans and the Roman Catholic Church: Reflections on Recent Developments. San Francisco, 2011; Стецкевич М. С. «Движение внутри движения»: путь Дж. Г. Ньюмена от англиканства к католицизму // Филос. науки. 2014. № 5; The Oxford History of Anglicanism: in 5 vol. / Ed. by A. Milton. Oxford; New York, 2017–2018.

А. В. Арістова

А́нгло-кита́йські війни — див. *Опіумні війни*.

Англосакси (давньоангл. Angul-Saxones, новолат. Anglo-Saxones, пізньолат. Angli Saxones) — загальна назва, що використовується в історіографії для позначення населення ранньосередньовіч. Англії (5–11 ст.). Термін уперше жив у 8 ст. чернець та історик Павло Диякон. Під тер-

міном «А.» розуміють англів, саксів, ютів, фризів та ін. племена (їх мови належали до герман. групи індоєвропейської мовної сім'ї), які з кін. 4 ст. здійснювали набіги на Британію із земель, що відповідають тер. сучас. Нідерландів, Данії та Пн. Німеччини. Після евакуації з Британії римських військ британські вожді запросили А. як союзників у боротьбі з племенами піктів та скоттів. Це призвело до розгортання герман. колонізації Пд. і Сх. о. Велика Британія. Історію завоювання А. Британії розкривають праці першого історика бриттів Св. Гільдаса та *Беда Преподобного*. А. вели переважно скотар.-землероб. спосіб життя, однак деякі галузі їхніх ремесел були високо розвинені. Це засвідчують, зокрема, коштовні предмети з курган. могильника Саттон-Гу (біля м. Вудбріджа). Соц. відносини в ранньому англосаксон. сусп-ві відображає давньоангл. героїч. епос «Беовульф». Характер взаємодії А. з місцевим кельт. нас. залишається предметом дискусій. На підставі середньовіч. джерел та враховуючи майже повну відсутність кельт. запозичень в англ. мові, дослідники вважали, що А. винищили попереднє населення. Сучас. палеогенетичні дослідження свідчать, що англосакс. завоювання (див. *Англосаксонський період*) не призвело до значних демогр. змін на Пд. Британії. На початковому етапі громади переселенців-А. було організовано у формі племен або вождівств (загалом відомо до 35 племен), які поступово консолідувалися в королівства Сассекс, Вессекс, Ессекс, Сх. Англія, Кент, Нортумбрія й Мерсія. На межі 6–7 ст. А. прийняли християнство. На поч. 9 ст. їхні землі стали об'єктом експансії данців, яким вдалося підкорити більшу частину володінь. Наприк. 9 ст. боротьбу проти них очолив король Вессексу Альфред Великий, якому вдалося консолідувати англосаксон. королівства. Процес об'єднання володінь А. у єдину д-ву завершило проголошення 973 Едгара I королем Англії. Наприкінці 10 ст. набіги данців на А. посилюлися. 1016 Англія увійшла до складу імперії данського короля Канута Великого. 1042 Едвард Сповідник відновив владу вессекської династії. З метою послаблення впливу англодан. аристократії він оголосив своїм спадкоємцем Вільгельма Нормандського. Але після смерті Едварда Сповідника королем було оголошено Гарольда Годвінсона. Вільгельм висунув свої претензії на трон Англії та розбив війська Гарольда біля м. Гастінгса (14.10.1066). Цим було завершено епоху А. в історії Англії. А. відіграли визначальну роль в етногенезі англійців. Давньоанглійська мова (англосаксон. мова), що виникла на основі англосаксон. діалектів, дала початок сучасній англ. мові. Збори англосакс. аристократії (вітенгемот) заклали підвалини для подальшого розвитку парламентаризму. Англосаксонські графства (шири) покінчено в основу сучас. адм.-тер. поділу Великої Британії.

Лит.: Campbell J., John E., Wormald P. The Anglo-Saxons. London, 1991; Stenton F. Anglo-Saxon England. 3rd ed. Oxford, 2001; Sykes B. Saxons, Vikings and Celts. The Genetic roots of Britain and Ireland. New York, 2007; Atherton M. The Making of England: a New History of the Anglo-Saxon World. London; New York, 2017; Porck T. Old Age in Early Medieval England: a Cultural History. Woodbridge, 2019.

Г. М. Казакевич

Англосаксонська мова — див. *Давньоанглійська мова*.

Англосакси.
Шолом з Саттон-Гу

Англосаксонська правова система, англо-американська правова система, англо-американська правова сім'я — сукупність нац. правових систем, в основу яких покладено судовий *прецедент*. Ін. назви: система заг. права (англ. common law) або суддівського права (англ. judge-made law). А. п. с. виникло у 12 ст. на основі діяльності королів, судів та прав. звичаїв, а пізніше — статутів. На її розвитку позначилася суд. практика з вирішення кримін. і цивіл. справ як протиставлення статут. праву. Це суддівське, некодифіковане право. У шир. знач. поняття заг. права — тип правових систем, що утворився під впливом системи англ. права: англо-амер. правова сім'я. У 15 ст. в Англії виникло право справедливості — система норм-прецедентів, які створював суд лорда-канцлера. У його основі були посилення на заг. принципи права, поняття добра та гуманізму заради справедливості. Під час суд. реформи 1873–1875 відбулось об'єднання права справедливості із заг. правом. Гол. риси прав. систем англосаксонського типу: наступність права; відсутність рецесії рим. права; розвиток заг. права юристами-практиками; менш абстрактний характер норм, ніж у *романо-германської правовій системі*; змагальна суд. процедура; важлива роль суду присяжних; яскраво виражений казуальний характер заг. права; пріоритет суд. прецеденту над ін. формами права; використання закону, а також правових звичаїв та доктрин як джерел права; розподіл права на заг. право та право справедливості; відсутність строгої диференціації права за галузями; переваження процес. права над матеріальним; здійснення консолідації (а не кодифікації) як суд. прецедентів, так і законів; високий рівень незалежності суд. влади щодо законодавчої та виконавчої влади та самостійність суддів у відправленні правосуддя та організації суд. системи. У системі заг. права виокремлюють дві групи: англ. (правові системи Великої Британії, Ірландії, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Індії, Нігерії та ін. д-в Брит. Співдружності) та амер. (правова система США та окр. шт. США). Англ. заг. право мало вирішальний вплив на розвиток правової системи США. Серед спільних ознак англосакс. права — розуміння права як засобу вирішення спору і знаряддя побудови сусп-ва; подібність поняття права (як права суд. практики), юрид. норм; подібність системи права; наявність суд. прецеденту як осн. джерела права; поділ суд. прецедентів на прецедент заг. права та інтерпретаційний прецедент; обов'язковість нормативно-правових актів, які суди можуть корегувати; відсутність поділу на публ. та приват. право; казуїст. характер, гнучкість системи; особлива роль процес. права; панівна роль консолідованих актів (наявність незначної частини кодифікованих актів); відсутність чіткої галузевої класифікації. Відмінності англ. та амер. права: відсутність в Англії писаної Конституції та конституц. контролю; децентралізоване правосуддя; формалізований прецедент; єдиний характер правової системи; три складники англ. права [заг. право, право справедливості, статутне (писане) право парламент. походження]; майже відсутні консолідовані та кодифіковані акти. Для права США характерні писана Конституція; централізоване правосуддя; визнання неформалізованого прецеденту; дворівневий характер правової системи — федеральної і штатних; на-

явність у кожному штаті відмінної системи зава та прецедентного права; відмінні способи врегулювання відносин; два складники амер. права (заг. і статут. право; наявність значної кількості консолідованих та кодифікованих актів). А. п. с. властиві чотири різновиди джерел права: а) літ. — конкретний документ, статут Парламенту, суд. звіт; б) формальне — орган влади, який ухвалює правове рішення — Парламент, уряд, суд; в) іст. — заг. право, право справедливості, рим. чи канонічне право; г) юрид. — законодавчий процес, суд. практика, процес формування звичаїв. Осн. джерелом англосакс. права нині є суд. прецедент — рішення суду в конкретній справі, що підказує ін. суддям, яке рішення треба ухвалити при вирішенні аналогічних справ у майб. Суд. прецедент складається із *ratio decidendi* (лат. — вирішальний довід; частина рішення суду, яка містить норми права, на підставі яких було вирішено справу, фіксує правову основу, що має силу закону й має чи може застосовуватись у вирішенні всіх наступних справ, також щодо всіх ін. осіб, а не лише сторін цієї справи) та *obiter dictum* (лат. — сказане доречно; зауваження суду щодо питань, які безпосередньо не входять до предмета суд. рішення, але висловлені для пояснення і мають заг. характер).

Лит.: Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / Пер. с фр. В. Туманова. Москва, 1999; Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / Пер. с фр. А. Грядова. 3-е изд. Москва, 2011; Петришин О. В., Зінченко О. В., Лук'янов Д. В. Порівняльне правознавство. Харків, 2016; Зінченко О. В. Англо-американська правова сім'я // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків, 2017. Т 3; Загальна теорія прав; Hudson J. The Formation of the English Common Law: Law and Society in England from King Alfred to Magna Carta. Abingdon; New York, 2018.

О. В. Зінченко

Англосаксонський період, англосаксонське завоювання — епоха в історії Великої Британії, пов'язана з процесом її завоювання герман. племенами *англосаксів* (англів, саксів, ютів і фризів)

Англосаксонський період.
Англосаксонська церква
(7—8 ст.), с. Ескомб, графство
Дарем

у 5–6 ст. Англосаксон. завоювання розпочалося в сер. 5 ст. масовим вторгненням герман. племен із Пн. узбережжя Німеччини й п-ова Ютландія (тепер Данія). Просування англосаксів углиб

країни супроводжувалося потужним опором кельт. населення, який очолив виходець зі знаної рим. сім'ї Амвросій Авреліан. Його війська здобули низку перемог над англосаксами. Серед найважливіших бойових зіткнень кельт. племен з англосаксами — битва біля Бадонського пагорба (тепер у графстві Дорсет; кін. 5 або поч. 6 ст., точна дата невідома), після якої англосакси впродовж кількох десятиріч не поновлювали своїх атак. Ім'я Амвросія Авреліана пов'язують з Артуріусом, який здобув 12 перемог над завойовниками і згаданий в «Історії бриттів» історика Неннія. Ймовірно, саме його постать стала зразком для формування легендар. образу короля Артура (див. *Артуріана*) в пізнішому лицар. епосі про короля Артура й лицарів Круглого столу. Від часу битви біля Бадонського пагорба до сер. 6 ст. у центр. р-нах країни існувало нас. бриттів і саксів. Під час бойових зіткнень 571 і 577 вбито трьох кельт. королів і захоплено кельт. центри (тепер міста Глостер, Сайренсестер та Баті). Англосакси остаточно розгромили кельтів на тер. сучас. графства Вілтшир (584–592). До 600 завойовання тер. Англії завершилося (*Вельс* і *Шотландію* не було захоплено). Місцеве нас. було частково германізовано або знищено. Ін. частина переселилася на п-ів Арморіка (тепер п-ів Бретань у Франції) і стала основою для *етногенезу* бретонців. До поч. 7 ст. на завойованих англосаксами землях утворилося сім королівств: Ессекс, Суссекс, Вессекс (королівства саксів), Мерсія, Нортумбрія, Сх. Англія (королівства англів) і Кент (королівство ютів). Відповідно на означення 7–8 ст. в історії Англії використовується термін «семикоролів'я» або «гептархія». 829 більшість англосаксон. земель об'єднав під своєю владою вессекський король Егберт. Відтоді датується створення королівства Англії як єдиної держави.

Лит.: Davies N. The Isles. A History. Oxford; New York, 2001; The Oxford History of Britain / Ed. by K. Morgan. Oxford; New York, 2010; Kearney H. The British Isles: A History of Four Nations. 2nd ed. Cambridge, 2012; Тищик Б. Й. Велика Британія: історія державності і права (V — початок XXI ст.). Львів, 2017; Wall M. Anglo-saxon Age: the Birth of England. Stroud, 2017.

М. О. Рудь

Англо-франко-китайські війни — див. *Опіумні війни*.

Анго́б (франц. engobe, від en — у, в, на і діалект. gobe — грудка землі) — фарба на основі рідкої глини тонкого помелу природ. кольору або забарвлена *пігментом*; наносить на поверхню кераміч. виробу до випалювання. Покриття може бути частковим або повним відповідно до мети — зробити менш чи більш гладку поверхню кераміки, укріпити структуру матеріалу. До застосування А. вдаються також за необхідності створити рельєфний малюнок, оздобити виріб чи змінити його забарвлення. Технологія розпису передбачає поступове нанесення фарби центр у центр. Форму утвор. на поверхні різнокольор. концентричних кілець можна корегувати, змінюючи нахил самого виробу. Простір між окр. елементами можна заповнювати солями металів. А. забезпечує матовість, чіткий малюнок, виконаний чистим кольором. За допомогою соли можна досягти м'якого контуру і прозорості, а лінію зображення зробити розпливчастою. Ви-

Ангоб. Кухоль з Англії, бл. 1740. Музей мистецтв округу Лос-Анджелес (США)

Ангولا. Прапор

Ангoola. Герб

користується в худ. декоруванні, вир-ві кольор. *цегли й облицювальних матеріалів*.

Лит.: Зиневич А. Роспись керамики // Наука и жизнь. 1979. № 4; Долорс Р. Керамика. Техника. Приёмы. Изделия / Пер. с нем. Москва, 2003; Пурдик А. В., Хоменко О. С. Розробка ангобних покриттів для клінкерної кераміки // Строит. материалы и изделия. 2017. № 3–4.

Анго́ла, Республіка Ангола (португ. Angola, República de Angola) — держава на Пд. Зх. *Африки*. Назва походить від слова «Ngola» (мовою банту — священний коваль) — спадкового титулу, який у 14–17 ст. носили монархи королівства Ндонго, що існувало на Пн. сучас. А.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. А. межує на Пн. з *Демократичною Республікою Конго* (довж. спільн. кордону 2 511 км, з них 220 км — кордон з ексклавом *Кабінда*), *Республікою Конго* (2 099 км, лише *Кабінда*); на Сх. — із *Замбією* (1 110 км), на Пд. — з *Намібією* (1 376 км). На Зх. омивається Атлантич. ок. Тер.: заг. — 1 246,7 тис. км²; протяжність берегової лінії — 1 600 км.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ. Столиця — м. *Луанда*. Країну поділено на 18 провінцій, разом із ексклавом *Кабінда*, 163 *муніципалітети* і 618 *комун*. Провінції А.: Бенгела, Бенго, Біе, Заїре, *Кабінда*, Квандо-Кубанго, Кунене, Луанда, Маланже, Мошико, Намібе, Пд. Кванза, Пд. Лунда, Пн. Кванза, Пн. Лунда, Уамбо, Уїже, Уїла.

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ. Державний гімн — «Ангола, уперед!» (португ. «Angola, avante!»), слова М. Монтейру, музика Р. Мінгаша (затв. 1975). Державний прапор. Полотнище з двох горизонт. смуг: червоної (угорі) та чорної (унизу). Червоний колір символізує кров, проливу ангольцями за часів колон. гноблення та нац.-визвольної боротьби, чорний — Африканський континент. У центрі — композиція з трьох предметів жовто-золотавого кольору: сегмента зубчастого шестірні, *мачете* та 5-кут. зірки. Затверджено 1975; вдруге схвалено Конституцією 2010. Державний герб з одного боку обрамлений сегментом зубчастого шестірні, а з ін. — вінком із кукурудзи, гілкою кавового дерева й бавовни. Унизу — розгорнута книга, яка символізує освіту й культуру, та сонце, яке сходить, — символ нової країни. У центрі розміщено перехрещ. мачете й мотику — символи праці, над ними 5-кут. зірку. У ниж. частині — золота стрічка з написом «Республіка Ангола» (португ. «República de Angola»). Створено й затверджено 1975; у 1992 внесено корективи, пов'яз. зі зміною назви країни, із якими герб затверджено Конституцією 2010.

Державна мова — *португальська мова*.

Грошова одиниця — *кванза (валюта)*.

Національне свято — День незалежності (11 листопада).

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД. Конституція ухвалена парламентом 21.01.2010 та набула чинності 05.02.2010. Згідно з нею, А. — президент. унітарна республіка. Глава д-ви — президент, який стає лідер партії, що перемогла на парламент. виборах. Особу, внесену до парт. списку під 2-м номером, призначають віце-президентом; він очолює Раду міністрів. Президент є главою виконав. влади, здійснює призначення на всі ключові держ. посади. При ньому діють 2 консультативні органи: Рада республіки — з питань розпуску парламенту, відставки уряду, війни та

миру тощо; Нац. рада безпеки — з питань політики нац. безпеки. Виконавча влада представлена віце-президентом та Радою міністрів. Уряд відповідає лише перед главою д-ви. Законодавча влада поділена між урядом та парламентом однопалатним — Нац. асамблеєю, яку обирають строком на 5 р. Парламент складається з 220 депутатів, яких обирають за зміш. системою: 130 — за загальнонац. списком, 90 — по 5 від кожн. з 18 провінцій. Вищими суд. органами є Конституц. суд, Верхов. суд, Суд аудиторів і Верхов. військ. суд. Шир. повноваження президента нівелюють дем. принцип поділу влад; бл. 38 р. державу очолював Ж. Е. душ Сантуш (з 1979 по 2017).

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ. В А. діє понад 40 політ. партій, з яких три є найвпливовішими. Народний рух за визволення Анголи (португ. Movimento Popular de Libertação de Angola), МПЛА (MPLA) — єдина легальна партія 1975–1991. У 1977 МПЛА проголосила парт. ідеологією *марксизм-ленінізм* та додала до своєї назви «Партія праці». У період антиколон. боротьби та громадян. війни отримувала підтримку від комуніст. країн (СРСР, Куби), після розпаду СРСР переорієнтувалася на співпрацю зі США. За результатами парламент. виборів 2017, МПЛА — Партія праці є керівною в державі. Національний фронт за звільнення Анголи (португ. Frente Nacional de Libertação de Angola), ФНЛА (FNLA) з 1992 діє як парламент. опозиц. партія. Ідеологія — консерватизм і християн. демократія. Національний союз за повну незалежність Анголи (португ. União Nacional para a Independência Total de Angola), УНІТА (UNITA) засн. 13.03.1966 внаслідок розколу у ФНЛА. На 2019 є найбільшою опозиц. політ. силою, зорієнтована на ідеологію соц. консерватизму.

УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ. А. — член ООН (з 1976) МБРР (1989), МВФ (1989), СОТ (1996), ОПЕК (2007) та ін.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Найдавнішим населенням А. були *бушмени*, витіснені на Пд. від А. племенами *банту* не раніше 6 ст. до н. е. У 13–14 ст. частина Пн. А. ввійшла до складу Королівства Конго, у 15 ст. частина тер. А. входила до складу держав Ндонго, Лунда, Бенгела, від 17 ст. — Матамба й Касанже. У 1482 до А. вперше потрапили португ. мореплавці; у 16 ст. вони заснували кілька *фортів*, зокрема Сан-Паулу-ді-Луанда (1576). У 17 ст. відбулося повстання проти португальців під керівництвом Зінги Мбанді Нголи, правительки Ндонго й Матамби. Після її смерті д-ва Ндонго розпалася, але д-ва Лунда зберігала незалежність до кін. 19 ст. Від 16 до сер. 19 ст. А. була одним із центрів работоргівлі у світі. За оцінками, Португалія вивезла бл. 5 млн осіб. У 1885–1894 між Португалією, Бельгією, Німеччиною та Великою Британією укладено угоди, які визначили сучас. кордони А. До 1951 А. мала статус португ. колонії, 1951 оголошена «заморською провінцією» Португалії. 1961 в А. почалося збройне повстання, яке згодом переросло у війну проти Португалії. Ангол. силами керували промарксистська орг-ція Нар. рух за визволення А. (МПЛА), що орієнтувалася на СРСР, та Нац. союз за повну незалежність А. (УНІТА), який спирався на ідеї афр. соціалізму та маоїзму, під проводом Ж. М. *Саїмбі*. Третьою, менш чисельною, силою був Нац. фронт визволення А. (ФНЛА), який склався пере-

важно з представників народностей баконго. Після Революції гвоздик 1974 і встановлення дем. влади, новий португ. уряд визнав право А.

Ангола. Будівля Національної асамблеї

на незалежність (проголошено 11.11.1975 в м. Луанді). Лідер МПЛА А. Нету, який очолював А., прагнув збудувати соціалістичну державу за прикладом СРСР та Куби. Розкол між осн. політичними силами призвів до громадян. війни, у якій партія підтримала війська Куби за сприяння СРСР. До А. були введені війська ПАР та Заїру. 1976 перший етап громадян. війни завершився перемогою МПЛА й виведенням із країни військ ПАР і Заїру. 1976–1991, протягом другого етапу громадян. війни, більшу частину тер. контролював уряд МПЛА. Останній отримував потужну військ. допомогу від Куби (до 22 дивізій — 25 тис. військових у 1975, 60 тис. у 1988) та від СРСР (понад 500 танків, бронемашини, артилер. системи, бронекатери, 22 літаки, бл. 50 гелі-

Ангола. Участь у міжнародних організаціях

Загальнополітичні організації	Організація Об'єднаних Націй; Міжпарламентський Союз; Рух Неприєднання; Група 77
Військово-політичні та правоохоронні організації	Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол)
Міжнародні економічні об'єднання	Економічне і валютне співтовариство африканських країн; Продовольча та сільськогосподарська організація; Міжнародне агентство з атомної енергії; Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку; Міжнародна організація праці; Міжнародна конфедерація профспілок; Всесвітня федерація профспілок; Організація країн — експортерів нафти; Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку; Всесвітня митна організація; Міжнародна асоціація розвитку; Світова організація торгівлі
Регіональні організації	Африканський Союз; Співтовариство розвитку Південної Африки; Організація Американських держав (спостерігач)
Валютно-фінансові організації	Африканський банк розвитку; Арабський валютний фонд; Міжнародний банк реконструкції та розвитку; Міжнародна фінансова корпорація; Міжнародний валютний фонд; Агентство з багатостороннього гарантування інвестицій
Гуманітарні організації	Організація Об'єднаних Націй із питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця; Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця; Всесвітня організація охорони здоров'я; Міжнародна організація з міграції; Співдружність португаломовних країн
Інші міжнародні організації	Міжнародна організація цивільної авіації; Міжнародна морська організація; Міжнародний Олімпійський комітет; Міжнародна організація зі стандартизації; Міжнародна організація супутникового зв'язку; Міжнародний Союз електров'язку; Всесвітня туристична організація; Всесвітній поштовий союз; Всесвітня організація інтелектуальної власності; Всесвітня метеорологічна організація

Ангола. Солдати португальської армії на початку війни в Анголі

коптерів). Хоча СРСР офіц. не брав участі у війні, через А. пройшло 10,7 тис. рад. військових. УНІТА і ФНЛА вели партизан. боротьбу за підтримки ПАР (до 1988) та Замбії. Нові фази військових дій відбувалися з 1992 до 1994 та з 1998 до 2002. МПЛА здобула повну перемогу лише 2002, коли УНІТА та ФНЛА втратили політ. і військ. підтримку. Громадян. війна посилила міжетніч. конфлікти, які супроводжувалися актами геноциду. Заг. втрати досі не з'ясовано. За оцінками ООН, загинуло понад 450 тис. осіб, руйнувань зазнали міста та інфраструктура. Завдяки низці конституц. правок 1991 та 1992 в А. були створені умови для утвердження багатопарт. системи. Встановлене заг. виборче право. Від 2008 в А. регулярно відбуваються парламент. вибори на багатопарт. основі, перемогу на яких зі знач. перевагою здобуває МПЛА.

ПРИРОДА. Геологічна будова А. знаходиться в межах Афр. платформи. Близько до поверхні залгають давні магматич. та метаморфічні породи. Плутони, складені найдавні. породами (архею, верхн. протерозою), розділені смугами протерозойської складчастості, до яких приурочені родовища корисн. копалин (залізних, марганцевих, поліметалевих руд, слюди). Родовища алмазів в А. були відкриті 1912. Упродовж наступних 60 р. їх видобували лише з розсіпів на Пн. Сх. А. Завдяки впровадженню геофізичних методів відкриті кімберлітові трубки Кагока, Чіуцо, Альто-Куїло. У зх. напрямку до кембр. фундаменту занурюється під товщу осадових відкладів; їх потужність різко зростає на атлантичному шельфі. З осадовими формаціями пов'язані родовища нафти.

Рельєф. Тер. А. перев. займають плато та плоскогір'я заввишки 1 000–1 300 м. На Зх. — гір. масив Біє з найвищ. вершиною А. — г. Моко (2 610 м). На Зх. плоскогір'я обривається крутими уступами (800–1 000 м) до смуги прибереж. рівнин шир. від 30 до 160 км. На Пд. гористий край плато (до 2 300 м) відомий як Сьєра-де-Чела. На периферії країни плоскогір'я знижується в пн. і пн.-сх. напрямках — до басейну р. Конго, у пд.-сх. — до западини пустелі *Калахарі*.

Клімат А. розташована перев. у тропіч. кліматич. поясі; провінції Кабінда, Уїже, Заїр — у субекваторіальному (т-ра від +27 до +31 °С; 700–1 000 мм опадів на рік). На клімат вузької примор. смуги впливає холодна Бенгельська течія. У приземному шарі повітря над океаном форму-

ються понижені т-ри, що перешкоджає утворенню хмар та опадів: дощів майже немає, але вологість пост. підвищена. У внутрішніх районах А. чітко виражені сухий сезон (травень — жовтень) і сезон дощів (лютий — квітень). Пересічна т-ра січня — від +29 до +30,5 °С, липня — від +23 до +25 °С. На високих плато у липні вночі т-ра може знижуватися до +10 °С. Рельєф місцевості позначається на к-сті опадів — від 650 до 1 350 мм. На Пд. Сх. А., поблизу пустелі Калахарі, т-ра в січні сягає +35 °С, у липні — бл. +24 °С. Внутрішні води. На височинах у центрі А. гідрограф. мережа має радіальний малюнок — звідси розходяться річки Кванза та Кунене (впадають до Атлантичного ок.), Окаванго (у межах А. називається Кубанго), Кванго та Чікапа (впадають до р. Касаї, притока р. Конго). Частину держ. кордону А. з Демокр. Республікою Конго (Заїром) формує р. Касаї. Режим річок залежить від к-сті атм. опадів. Найбільше госп. значення має р. Кванза (965 км), судноплавна в нижній частині; середньор. витрати води — 825 м³/с.

Ґрунти і рослинність. На Пн. А. ростуть вологі тропіч. багатоярусні ліси. Висота дерев у найвищ. ярусі сягає 50–60 м, серед них: афр. рожеве дерево (*Guibourtia*) та ін. представники род. Бобових, ентандрофрагми, толу (бальзамове дерево). На схилах плато Маланже та Біє простягаються гірські «туманні» ліси, які в А. ще називають кавовими через невисокі дерева дикої кави (*Coffea canephora*, *C. welwitschii*). Серед найпоширеніших рослин — альбіція (кілька видів), бавовняне дерево, каркас. Вел. площі займають зарості ландолфії та дикої неїстівн. ананаса. На плато Біє, на висоті понад 1 000 м, збереглися зарості каучуконосного фікуса. Повсюдно, крім аридних районів, представлені т. з. паркові ліси з розрідженим деревостаном (з баобабів, момбіну жовтого, афцелії) і щільним трав'яним ярусом. Описана рослинність сформувалася на червоноземах, черв. підзолистих та лесованих ґрунтах. На малородюч. ґрунтах — зарості посухостійких трав, із поодинок. баобабми та деревами криптосепалуму. Уздовж узбережжя пролягає смуга сухого рідколісся (з акаціями, каперцями колючими). На Пд. А. — сухі савани з молочаями, босціями.

Тваринний світ. Поширені афр. слон, чорний та білий носороги, бегемот, зебра, трубокозуб, а також антилопи — гну, чала, карликова, Дікдік, Орібі. Серед гризунів — піскарий, скельна та ангольська соні, сонячна білка, золотистий кріт та ін. Серед хижаків — гепард, вухата лисиця, чепрачний шакал. У лісах — численні популяції мавп (галаго, павіанів, колобусів) включно з ендемічними. Орнітофауна А. налічує понад 900 видів, серед яких фламінго, священний ібіс, квак, марабу, кілька видів чапель, на узбережжі — фрегати, пелікани, великий баклан тощо. У басейні р. Конго трапляються крокодили. Популяції багатьох тварин скоротилися внаслідок полювання. Під загрозою зникнення — горили, чорний носоріг, морські черепахи. Для охорони природи створено мережу заповідників і природ. парків.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість — бл. 25,789 млн осіб (2019, оцінка). Серед. густота становить 20,7 особи/км² (2014, перепис). В А. один із найвищих у світі показників народжуваності — 41,3 ‰. Коефіцієнт смертності — 9,8 ‰ (2016; показники розрахункові, оскільки 40 ‰ новона-

роджених не реєструють). Вікова структура нас. (2016): від 0 до 14 р. — 42,72 %, від 15 до 24 р. — 20,72 %, від 25 до 54 р. — 29,6 %, від 55 до 64 р. — 3,97 %, 65 р. і старше — 2,99 %. Серед. вік нас. — 18,2 р. (2016). У статевій структурі переважають жінки (51,5 %). Склад нас. за етніч. групами: овимбунду (37 %), кімбунду (25 %), баконго (13 %), ін. африканські національності (майже 20 %), метиси (2 %), європейці (1 %). За реліг. групами (2014, оцінка): католики (41,1 %), протестанти (38,1 %), ін. (8,5 %), нерел. (12,3 %). 71,5 % нас. володіє португ. мовою; крім того, 22,9 % розмовляє мовою умбунду, 8,2 % — кіконго, 7,8 % — кімбунду, 6,5 % — чокве, 3,4 % — нханека-хумбі (2014, перепис). Рівень урбанізації становить 65 %. Найбільші міста (2014, перепис) — Луанда (з передмістями; 6 млн 970 тис. осіб), Лубанго (601 тис. осіб), Уамбо (595 тис. осіб), Бенгела (555 тис. осіб), Кабінда (550 тис. осіб), Маланже (455 тис. осіб).

ГОСПОДАРСТВО. До здобуття незалежності економіка А. мала госп. комплекс, типовий для вел. колоній — рудники, плантації тропіч. культур і тваринницькі ферми (бл. 70 % належало португальцям). Для експорту сировини збудовано порти й залізниці: Бенгельську — від порту Лобіто до мідних рудників Заїру й Замбії; від порту Мосамедиш до родовищ заліза. Зі здобуттям незалежності А. обрала соціалістичний шлях розвитку, майно європейців було експропрійоване. За воєнний період ВВП знизився майже у 8 разів. 2000 заг. борг держ. і приватного сектору сягнув позначки 8,3 млрд (95 % ВВП). До кінця 20 ст. А. видобувала щорічно 8–9 млн т нафти, переважно в пров. Кабінда. 1996 при бурінні на ділянці шельфу між гирлом р. Конго та м. Луандо було відкрито родовище Жирасоль («Блок 17»); у 1999–2002 — шельфові родовища Далія, Жасмін, Орхідея та ін. З розвитком наф.-газ. сектору відбулося рекордне зростання ВВП: за 1999 — на 48 %, за 2007 — на 119 %. У 2011 європ. та амер. компанії, що освоїли технології глибоководного буріння, розвідали нові запаси вуглеводнів у т. з. підсольовому комплексі. Доходи від експорту нафти за 2008–2014 становили 80–85 % ВВП країни (щор. видобуток до 89 млн т нафти). Видобуток нафти у 2018 — 74,6 млн т (ОПЕК). Основна частина родовищ розробляється держ. компанією «Сонангол» («Sonangol»), зокрема в альянсі з китайською «Сінопек» («Sinopec»). На концесійних ділянках шельфу видобувають нафту «Брітіш Петроліум» («British Petroleum»), «Тотал» («Total»), «ЕксонМобіл» («ExxonMobile»), «Петробрас» («Petrobras») та ін. іноз. компанії. А. посідає 2-ге місце в Африці за видобутком алмазів (понад 10 млн каратів, 2015), осн. родовища — у пров. Луанда та долини Куанго. У галузі домінує «Ендіама» («Endiama») (АТ, створене 1981 із залученням ангол., рос., кит. та браз. капіталу), на 2019 — 100 % активів у держ. власності. Іноз. інвестиції становлять 15 млрд дол.; переважно надходять із КНР (2017). За екон. розширенням та нерівністю розподілу доходів А. посідає одне з перш. місць у світі. У багатьох провінціях доходи 50 % нас. менші за 2 дол. на день (ПРООН, 2014). Незважаючи на високі доходи від експорту нафти, А. не вдається подолати бідність, епідемії, розбудувати промисловість.

Промисловість. Обробна пром.-сть розвинуена слабо. Функціонують підприємства це-

ментної пром.-сті — у передмістях Луанди [зокрема нов. комбінат компанії «Нова Сімангола» («Nova Cimangola»)], а також у містах Лобіту, Бом-Жезуш, Катумбела; металообробної — у м. Луанді, деревообробної — у містах Луанді, Маланже, Кабінді. Осн. підприємства харч. пром.-сті: пиво-безалкогольної — у містах Бом-Жезуш, Луанді та Лубанго, м'ясної — у м. Луанді, рибної — у містах Лобіто, Мосамедиші. У портовій зоні м. Луанди збудовано комбінат «Солмар» («Solmar») з вир.-ва свіжозамороженої риби. Бюджетні інвестиції спрямовані переважно на будівництво металург. комбінату, судноверфі, 2-х гірн.-збагач. комбінатів на вел. родовищах залізних руд. На р. Кванзі споруджені ГЕС «Капанда», «Камбамбе» і «Лаука». Невеликі ГЕС працюють на р. Кунене.

Сільське господарство. Бл. 90 % плантацій А. були знищені за громадян. війни. С.-г. продукцію перев. виробляють невеликі селян. госп.-ва для особистого споживання. З усієї площі с.-г. угідь обробляється менше 20 %. Серед гол. культур — каसाва, кукурудза, бобові, овочі, банани, ін. тропічні фрукти. Вир.-во зернових культур та м'яса не задовольняє внутр. потреби країни. Світов. банк, Афр. банк розвитку та уряд А. від 2010 спрямовують цільові інвестиції в будівництво іригац. систем, нових систем обробит-

Ангולה. «Палац культури», м. Бенгела

ку ґрунту, розвитку овочівництва. Води Атлантики біля узбережжя А., багаті рибою (сардини, макрель, окунь, риба-меч, тунець). Квоти на вилов риби реалізуються здебільшого серед компаній з Португалії, Іспанії, Польщі, Тайваню. Від 2014–2016 А. має власні риболовецькі судна, у портах Мосамедиш, Луанда, Бенгела, Порт-Амбоім збільшилися потужності для переробки риби й морепродуктів. Рибпромисловий сектор забезпечує 3,6 % ВВП (2018).

Сфера обслуговування. На 2016 працювало 23 банки, домінували установи з держ. капіталом. Нац. банк А. засновано 1976. Функціонують страхові компанії та кредитні союзи. У м. Луанді — кілька вел. торговельних центрів, є розважальні заклади, ресторани, спортклуби. Країна має значн. турист. потенціал: різноманітні природ. ландшафти, багате біорізноманіття, нац. парки та ін. Однак, візові обмеження, наявність мінних полів, несприятлива епідеміологічна ситуація та вис. рівень злочинності стримують розвиток туризму. К-сть туристів — бл. 595 тис. (2014).

Транспорт. 2006–2014 відбудована Бенгельська залізниця заг. довж. 1 866 км (понад 1,5 млрд

дол. інвестувала КНР). Заг. довж. автошляхів А. становить 51 тис. км, тверде покриття мають лише 8 000 км (2014). Серед мор. портів — Луанда (найб.), Лобіту, Кабінда, Мосамедиш. Є понад 30 аеродромів із твердим покриттям (2013), місцеві аеропорти малоактивні. Гол. міжнар. аеропорт А. — Кватру-де-Февейру (м. Луанда).

З о в н і ш н я т о р г і в л я. Осн. експорт. товари є сира нафта (88 % експ. доходу, 2018), алмази, залізна руда, морожена риба, деревина. А. імпортує машини та обладнання, труби й арматуру для нафтопромислів, тканини та одяг, харч. продукти, ліки, озброєння. Серед осн. партнерів — Китай (48 % експорту, 22 % імпорту), Португалія, Індія, США, ПАР, Іспанія, Бразилія.

З в'язок. На 2015 к-сть моб. телефонів — 13,885 млн (71 одиниця на 100 осіб); інтернет-користувачі — 2,434 млн (12,4 %).

МЕДИЦИНА. 1975 запроваджено держ. систему охорони здоров'я, безкоштовне мед. обслуговування. Заг. стан розвитку медицини незадовільний, особливо в провінц. р-нах. Понад 70 % нас. не має доступу до мед. послуг, рівень забезпеченості лікарями — 0,21 на 1000 жит. (2017), показник дитячої смертності — один із найвищ. у світі (67,6 на 1000 новонароджених; 2017, ВООЗ). 2001–2018 неодноразово спалахували епідемії холери, жовтої лихоманки, поліомієліту, менінгіту тощо.

ОСВІТА І НАУКА. До 1975 політика колон. адміністрації у сфері освіти стосувалася лише португальців і невел. кількості афр. нас. Під час громадян. війни зруйновано бл. 1 500 шкіл. Нині матер. база шкіл слабка, вчителів недостатньо. Після здобуття незалежності запроваджено обов'язкову безкоштовну початк. освіту із 6 р., яка триває 4 р. Середня освіта має два цикли, останній із яких надає право вступати до закладів вищої освіти. Рівень писемності серед чоловіків — 80 %, серед жінок — 55 % (2014, ЮНЕСКО). Провідним ЗВО є Ун-т імені А. Нету (м. Луанда), до 2009 — єдиний держ. ун-т країни, тоді ж реорганізовано й утворено 7 окр. ун-тів регіон. рівня. 2002 засновано Нац. ін-т нафти. Серед приват.

на базі Ун-ту імені А. Нету створено Центр наук про Землю та сталого розвитку (Center for Earth Sciences and Sustainability), що однією з найбільших наук. установ А. Також діють Ін-т аграрних досліджень (м. Уамбо) з мережею дослідних станцій, Ін-т ветеринарії (м. Лубанго).

КУЛЬТУРА. Сучас. культура А. сформувалася під потуж. впливом Європи, особливо Португалії. Центром культур. життя є м. Луанда. Функціонують музеї: Дунду — найстаріший у країні (пров. Пн. Лунда; засн. 1936), *антропології*, *природничої історії*, будинок-музей О. Рібаша, збройних сил А. (усі — у м. Луанді), рабства (р-н Морру да Круж, пров. Луанда), королів Конго (м. Мбанза-Конго, пров. Зайре), археол. м. Бенгели тощо. Станом на 2020 на тер. А. до списку *Світової спадщини ЮНЕСКО* занесено один об'єкт (від 2017) — Мбанза-Конго, руїни столиці колиш. Королівства Конго.

РЕЛІГІЯ. А. — світська д-ва. Конституція А. від 2010 гарантує свободу совісті та реліг. переконань. Водночас діяльність реліг. організацій регламентується органами держ. влади. Нас. переважно сповідує *християнство* (бл. 80 %). Його історія пов'язана з порт. колонізацією: 1491 правитель Королівства Конго Нзінга Нкуву став першим христ. правителем екватора. Африки. Протестант. місіонери з'явилися в А. наприк. 19 ст. найб. конфесією є п'ятдесятники. За оцінками вчених, традиц. афр. вірувань і культів дотримується значно більше жителів А. ніж за даними перепису 2014 (0,6 %).

ПРЕСА, РАДІО, ТЕЛЕБАЧЕННЯ. П р е с а. Після проголошення незалежності було створено Нац. інформ. агентство преси А. 1976 ангол. преса була націоналізована. У сер. 1970-х в А. видавали 3 щоденні газети заг. накладом бл. 30 тис. примірників: «Діаріу ді Луанда» («Щоденник Луанди», з 1930), «Журнал ді Ангола» («Газета Анголи», з 1923) та «Провінсія ді Ангола» («Провінція Анголи», з 1923). На 2017 єдина щоденна загальнонац. газ. «Журнал ді Ангола» контролюється д-вою. Серед приват. газет — тижневики «О Паїс» («Країна», з 2008), «А Капітал» («Столиця») та ін.

Телебачення та радіо. Держ. телекомпанія Громад. телебачення А. (португ. Televisão Pública de Angola), ТПА (ТРА) засн. 1973 як Португ. радіотелебачення А. (португ. Radiotelevisão Portuguesa de Angola). Після здобуття А. незалежності була націоналізована. Від 2000 веде мовлення 2-й нац. телеканал ТРА 2. У 1977 засн. радіокомпанія «Національне радіо А.» («Rádio Nacional de Angola»), РНА (RNA), що об'єднує 6 радіостанцій. Транслюються радіопередачі португ., англ., франц., ісп. та місц. афр. мовами.

ЛІТЕРАТУРА. Розвивається переважно португ. мовою. Різноманітною є усна нар. творчість мовами сім'ї банту — кімбунду, умбунду та ін. Наприк. 19 ст. філолог, поет і етнограф Ж. Кордейру да Матта зробив перші записи фольклору, що ввійшли до книги «Народна мудрість в ангольських прислів'ях». Він також є автором збірки віршів «Безумства» («Delírios»; 1889), де чільне місце посідають афр. теми. Значний фольклорно-етногр. матеріал зібрано в праці письменника О. Рібаша «Історії» («Missosso»; т. 1–3, 1961–1964) і кн. «Ангольські обряди і божества» («Espíritos e Ritos Angolanos»; 1958). На основі легенд письменник Ф. М. Каштру Сороменью видав «Історію чорної землі» («Histórias da terra negra»;

Ангола. Каплиця Святого Мартина у місті-привиді Сан-Мартіньо-ду-Тігрес

ЗВО — Католиц. ун-т А., Незалеж. ун-т А., Ун-т імені Ж. Піаже в А. (усі — у м. Луанді) тощо. У м. Мосамедиші за фін. і тех. підтримки Польщі 2017 відкрита Академія риболовлі та мор. наук, що готує кадри для рибпромислового флоту та здійснює наук. дослідження. За підтримки ООН

т. 1–2, 1960). Писемна л-ра португ. мовою виникла в сер. 19 ст. Початковий період її розвитку характеризується формуванням поет. і малих прозових жанрів. Вагомим був вихід поет. зб. «Сповіді моєї душі» («Espontaneida des daminha alma»; 1848) Ж. да Сілви Майї Феррейри, романів «Сцени з африканського життя» («Cenas d'África»; 1880) П. Машаду і «Таємниця небіжчиці» («O Segredo da Morta»; 1934) А. ді Асіза Жуніора. Новий період розвитку л-ри розпочався після Другої світової війни. Критика колоніалізму є центр. темою романів Ф. М. Каштру Сороменью «Мертва земля» («Terra Morta»; 1949) і «Поворот» («Viragem»; 1957), віршів А Жасінту, А. Сантуша, Ж. Б. Віктора, М. ді Алмейди Гомеша та ін. Згодом літ. діяльністю займалося багато керівників нац. руху. Провідною в їхній творчості була політ. тематика. До найпомітніших надбань л-ри 1960-х належать поет. книги «Вірші» («Poemas»; 1961) і «Із сухими очима» («Com os olhos secos»; 1963) А. Нету, «Земля пурпурових акацій» («Terra das acácias rubras»; 1961) і «Ангольський час в Італії» («Tempo angolano em Itália»; 1963) Ф. Коста Андраде, збірка оповідань «Луанда» («Luanda»; 1965) та «Нові життя» («Vidas novas»; 1968) Луандіну Віейри (справжнє ім'я — Ж. М. Віейра ді Граса), роман Ф. М. Каштру Сороменью «Виразка» («A chaga»; 1970). Після 1975 осн. темою л-ри є політ. і соц. конфлікти в А. У поезії переважає громадян. лірика; найвідоміші збірки — «Священна надія» («Sagrada Esperança»; 1974; укр. переклад 1987) А. Нету, «Одинадцять поем» (1976) Ф. К. Андраде. Також видано антологію «Поезія Анголи» («Poesia de Angola»; 1976). Наприк. 20 — на поч. 21 ст. в л-рі увиразнюється намагання критично осмислити ситуацію в А. та події тривалої громадян. війни (проза Пепетели, роман письменника португ. походження Ж. Е. Агуалузи «Сезон дощів» («Estação das Chuvas»; 1996) та його пізн. твори зі заглибленням в соціокульт. і психол. теми [роман «Жінки мого батька» («As Mulheres de Meu Pai»; 2007)]. Португаломам. ангол. письменники друкуються в португ. і бразил. вид-вах, твори деяких, як-от Ж. Е. Агуалуза, активно перекладають європ. мовами. Переклади укр. мовою Л. Литвинця, Ю. Покальчука, М. Жердинівської, М. Москаленка, В. Кордуна, П. Мовчана, Г. Козаченко, В. Ткаченка, Г. Лагника віршів А. Нету, Ф. К. Андраде, А. Сантуша опубліковано в журн. «Всесвіт» (1974, № 11), антології «Поезія Африки» (1983) — М. Антоніу, Л. Віейри, А. Жасінту, Е. Л. Герри, А. Нету. Також перекладено дит. книжки М. Е. Нето «І в лісах звірі говорили» (1982; В. Ксьондзик) і повісті Пепетели «Майомбе» й «Муана Пуо» (обидві 1985; А. Бережний). У 1990–2000-ті твори ангол. авторів в Україні майже не перекладалися.

В. І. Ткаченко

АРХІТЕКТУРА. Давні селища А. мали кругове планування. Житлові будинки прямокут. (зрідка круглої) форми, на каркасі з кілків, обплетени гіллям або обмазані глиною. З приходом європейців виникли міста, де будинки зводилися у формах порт. *бароко* й ран. *класицизму*. У м. Луанді збережено будівлі часів колонізації: *фортеця* Сан-Мігель (1575–1576; тепер Музей збройних сил), церква єзуїтів, собор Святого Спасителя, храм Мадонни з Назарета (усі — 17 ст.), будинок резиденції губернатора, будинок ун-ту. У стилі *еклектизму* кін. 19 ст. споруджено Заліз.

палац, збудований у Франції 1890 та доправл. до м. Луанди кораблем (за припущеннями, будинок був павільйоном на виставці в м. Парижі, виготовл. на ф-ці Г. Ейфеля). Серед споруд 20 ст. — будинок Мін-ва публ. робіт (арх. В. Віейра да Кошта, 1968), будинок Нац. радіо А. (арх. Ф. Сімоеш ді Карвалью, 1963–1967; обидва — у м. Луанді). Після завершення громадян. війни в А. реалізовано буд. проекти з використанням сучасних технологій та з огляду на клім. умови країни. Серед споруд — архітектур. комплекс «Скай-центр» у м. Луанді, 26-поверх. житл. комплекс «Бенгела 88» у м. Бенгелі (обидва — 2012), будівля Ун-ту А. Нету (2011) у м. Луанді та ін. Забудова в містах та особливо селах є однією з примітивною та попри те, що в 21 ст. в А. почали використовувати новітні буд. матеріали.

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО. Першими мист. творами були наскальні малюнки із зображеннями тварин у Канінгірі (8–5 тис. до н. е.). У комплексі Чітунду-Хулу, за 137 км на Сх. від м. Мосамедишу збереглися наскальні доістор. малюнки тварин і різноманітні схемат. зображення в печерах, яким понад 4 тис. р. Традиц. ангол. скульптури виготовляли з дерева, каменю, слон. кістки. Серед найвідоміших форм нац. мистецтва — виготовлення малюнк., різьбярство, *кераміка*, ткацтво, гончарство, плетіння циновок із дерев. волокна тощо. Діє Нац. спілка ангол. художників. Серед відомих митців — В. Тейшейра (псевд. Вітейкс), А. Оле, Р. Сілва, К. Кіа Хенда, Ж. Гумбе, Ф. Алвім. Найбільші мист. центри та худож. галереї розташ. в м. Луанді.

МУЗИКА й танці поділяють на традиц. та сучас. Традиц. муз. інструменти: диканза, куйта, бонго, марімба, скрипка какош, дзвони лонга, *барабани* нгома, кісанже (тип *ксилофона*), муз. лук мбулумбумба; струнні — нджимба, жунсу, унгу та ін. Від 1950 розвивається поп-музика. Одним із найпопул. ангол. муз. і танцюв. жанрів є семба, гол. особливість якої полягає в імпровізації, яскраво вираж. синкоп. (див. *Синкопа*) манері виконання. Серед муз. і танцюв. напрямів — кудуру, кізомбо. На сучас. музику А. вплинули сусідні афр. країни, а також Куба та Бразилія. Її батьком вважають акуст. гітариста та конга-барабанщика К. Анісето Віейра Діаша. Серед ансамблів — «Нгола ритмуш» (засн. 1957), «Тріо фемініну» (засн. 1964) та ін. Відомим виконавцем семби та ін. жанрів ангол. популяр. музики є Бонга (або *Весвіта* Куенда), перший афр. музикант, який випустив у Португалії золоті та платин. диски й отримав неофіц. титул «посла» ангол. музики. З-поміж співаків кін. 20 — поч. 21 ст. — Л. Ван Нунен, Дж. С. Него (псевдонім — Перл), Анселму Ралф, П. Флореш.

ТЕАТР Від 17 ст. церков. свята в реліг. школах супроводжували театралізовані дійства. Перша напівпрофес. театр. труппа «Провіденс» виникла в м. Луанді 1847. Відтоді до 1869 в А. було поставлено бл. 25 п'єс. У 1960-ті з ініціативи Нац. ради з культури засн. театр. колектив «Нгонго». У 1960–1970-ті активно працювали Театр. компанія А. (португ. Companhia Teatral de Angola, СТА) і Клуб ангол. театру. Після 1975 багато європ. театр. діячів покинуло А. Невдовзі була створена Нац. школа театру, і за кілька місяців труппа «Амадор» поставила балетно-театрально-муз. виставу «Ангола». У грудні 1977 представлено виставу «Африка, свобода». 1988 у м. Луанді засн. театр «Елінга». Серед провідних театр.

труп 1990–2000-х — «Жулу» (засн. 1992), «Ету-Лене» (засн. 1993), «Міраженш» (засн. 1995), «Енрікі Артїш» (засн. 2000) і «Пітабел» (засн. 2001). Також діють маленькі театр. трупи при навч. закладах.

КІНО. Перший документальний фільм в А. знято 1913 («Залізниця Бенгели», реж. А. Перейра). Ін-т кіно створено 1978, від 1999 його функції здійснює Нац. ін-т індустрії культури. Серед фільмів — «Свято життя» (реж. Р. Дуарті ді Карвалью), «Я анголець і працюю, не шкодуючи сил» (11 серій) і «19 років славної боротьби» (знятий на честь 19-ї річниці МПЛА; усі — 1975), «Волюда, народний командир» (реж. Л. Вейра), «Учитися, щоби краще служити» (реж. А. Оле; обидва — 1976). Перший ігровий фільм — «Будь сміливим, товаришу!» (1977, реж. Р. Дуарті ді Карвалью). 2004 вийшов повнометраж. худ. фільм «Порожнє місто» (про нац. трагедію громадян. війни) спільного ангольсько-португ. виробництва за участі франц. кінематографістів (реж. і автор сценарію — М. Ж. Ганга), що здобув кілька призів міжнар. кінофестивалів. Один із провідних режисерів — Зезе Гамбоа, його фільми «Герой» (2005; драм. стрічка про війну; спільне вироб. А., Франції та Португалії) і «Великий Кілапі» (2012; комедія-драма; спільне вироб. А., Португалії та Бразилії) здобули перемогу на міжнар. кінофестивалях. 2003 створено Ангол. ін-т кіно, аудіовізуал. і мультимедійних матеріалів.

СПОРТ. Нац. олімп. комітет А. засновано 1979, визнано МОК 1980. А. дебютувала на *Олімпійських іграх літніх* 1980 у м. Москві, відтоді брала участь у всіх літніх Олімпіадах (окрім 1984). Станом на 2016 ангол. спортсмени не завоювали олімп. медалей. Збірна А. з футболу брала участь у Чемпіонаті світу 2006, виграла Кубок КОСАФА (Ради Південноафр. Асоціації; 1999, 2001, 2004). У 2010 А. приймала Кубок афр. націй — континент. першість, найважливіший футбол. турнір Африки для нац. збірних. Серед найпопулярніших видів спорту, які культивуються в А., — баскетбол, гандбол, плавання, академ. веслування, бокс, легка атлетика, серед традиц. бойових мист-в — капойра А., що поєднує елементи танцю, боротьби, акробатики й музики. Чоловіча збірна А. з баскетболу й жіноча збірна з гандболу неодноразово ставали чемпіонами Африки. Гребець А. Матіаш — багатораз. призер чемпіонатів Африки.

УКРАЇНА ТА А. Дипломатичні відносини між А. та Україною встановлено 30.09.1994. Посольство України в А. розташоване в м. Луанді. Посольства А. в Україні немає. Торг. оборот А. з Україною становить майже 24 млн дол. (2018). Україна експортує до А. борошно та крупи (73 % заг. експорту), зерно, олію, метал, комплектувальні елементи до літаків. Реекспортує з А. машини та обладнання; імпортує деревину. В Україні — позитивне сальдо зовн. торгівлі з А. Станом на 2019 в А. постійно проживає менше ніж 500 українців. Напрями укр.-ангол. співпраці: с. г.; геол. розвідка на тер. А.; гірничодобув. пром-сть; освіта; військ.-тех. співпраця; медицина. 1996–1999 укр. військові брали участь у миротворчій місії ООН в А., зокрема будували й ремонтували мости. У вересні 2001 у м. Дніпропетровську (тепер м. Дніпро) відбувся перший афро-укр. фестиваль «Дні дружби Ангола — Україна». Художник Н. Москіту 2014 отримав у м. Києві премію фонду В. Пінчука.

Літ.: Давези Р. Ангольцы / Пер. с фр. Москва, 1970; Рязова Е. Португалоязычные литературы Африки. Москва, 1972; Современные литературы Африки : в 2 ч. / Под ред. И. Д. Никифоровой. Москва, 1974. Ч. 2: Восточная и Южная Африка; Взаимосвязи африканских литератур и литератур мира / Под ред. Н. Я. Севериной. Москва, 1975; Ксьондзик В. Сучасна поезія Анголи // Всесвіт. 1979. № 6; Мириманов В. Б. Искусство Тропической Африки: Типология. Систематика. Эволюция. Москва, 1986; Первенцев В. А. Ангола. Москва, 1987; Дориа Ж. Экономический суверенитет Анголы. Москва, 1997; Хазанов А. М. История Анголы в новое и новейшее время. Москва, 1999; Derbyshire D., Derbyshire I. Political Systems of the World : in 2 vol. Oxford, 1999; Encyclopedia of African Peoples. New York, 2000; Ангола. 25 лет независимости: итоги и перспективы. Москва, 2002; Stories for Trees: Stories and Images of Angola / Ed. by M. Coppé, F. Power. Luanda, 2002; Саидов А. Х. Национальные парламенты мира. Москва, 2005; Дахно І. І., Тимофєв С. М. Країни світу. Київ, 2011; Катугойко М. К. Государственная власть в Анголе (1975–2011 годы) // Вестник Ворон. гос. ун-та. Сер.: Ист. Полит. Социол. 2013. № 1; Крищенко Д. С. «Ангольська карта» у «Великій грі» США та СРСР (1975–1991 pp.) // Гілея. 2013. № 72; Faria P. C. J. The Post-War Angola: Public Sphere, Political Regime and Democracy. Newcastle, 2013; Бинданда А. А. Социально-экологические требования к медицинским учреждениям Анголы // Международные проблемы современной науки. Уфа, 2014; Angola, 40 anos de estatística, 1975–2015. Luanda, 2015; Традиционная и современная медицина в Африке. Москва, 2017; Agostinho I. Angola, formação e democratização do Estado. Roma, 2018.

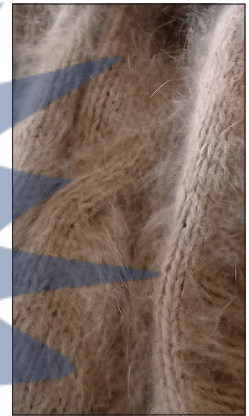
Ангольська література — див. у ст. Ангола.

Ангорська вовна — шерсть ангорської породи кролів, відома своїми властивостями: тонкістю, легкістю, м'якістю, пухнастістю та шовковистістю. Волокно А. в. дуже тонке (діаметр бл. 12–16 мкм). М'які волокна використовують переважно в камвольних тканинах, для виробництва високякіс. трикотажу. Отримують А. в. вичісуванням під час линяння кролів. Довжина волокна бл. 50 мм. Волокна А. в. мають невелику густину — 1,15–1,18 г/см³ порівняно з овечою вовною (1,33 г/см³) та бавовною (1,50 г/см³). Одяг, виготовл. з А. в., має невелику вагу й водночас забезпечує терморегуляційні властивості: добре зберігає тепло за високого показника вологостійкості. Волокна А. в. не дуже міцні, їх неможливо надійно закріпити в пряжі. Тому в чистому вигляді її майже не використовують, натомість додають до натуральних та напіввовняних тканин на основі шерсті та акрилу.

Літ.: Байдакова Л. И., Фадеева Н. И., Сергеева Г. В. и др. Товароведение обувных и пушно-меховых товаров. Киев, 1990; Разумеев К. Э., Кудрявцева Т. Н. Производство фасонной пряжи. Москва, 2005; Дергуляс Е. П., Рибальченко В. В., Супрун Н. П. Текстильные материаловедство. Київ, 2011; Kadolph S. J., Marcetti S. B. Textiles. Boston, 2016.

І. О. Стецюк

Ангорська порода кіз — вовнова порода кіз. Назва походить від турецького міста й одноймен. провінції Ангора (тепер *Анкара*), хоча батьківщиною А. п. к. вважають зх. р-ни Туркменістану. До Європи вперше завезено зі Священної Римської імперії *Карлом V Густавом* бл. 1554. Нині порода поширена переваж. в США, Туреччині та Пд. Африці. Невеликі стада А. п. к. розводять у країнах Серед. Азії. У пд. р-нах їх вико-

Ангорська вовна

ристовують здебільшого для поліпшення якості вовни місцевих кіз. В Україні А. п. к. розводять у приватних фермер. госп-вах. Вовна А. п. к. май-

Ангорська порода кіз

же однорідна, напівгруба, із сильним блиском (люстрою), вирізняється винятковою міцністю і пружністю. Середня тонина (за брадфордської класифікацією) — 44–46-ї якості, що приблизно відповідає тонині від 37,1 до 43 мкм. Мохер завдовжки 18–25 см, іноді досягає 35 см. Настриг вовни від дорослих кіз становить 3–5 кг, від козлів — 4–6 кг. Вихід чистого волокна — 75–80 %. Довжина вовни — від 18–25 до 35 см. Використовують для виготовлення плюшу, оксамиту, трикотажу, килимів, штучного хутра. Тривалий час розводили А. п. к. лише білого забарвлення, нині селекціонери вивели чорних (глибокий чорний, сірий і срібний), коричневих і червоних (червоне забарвлення зникає з віком). А. п. к. потребують кращої годівлі й мають менш міцну конституцію порівняно з ін. породами, поширеними в Україні. Маса тіла кіз — 32–35 кг, козлів — 50–55 кг. На відміну від більшості овець, А. п. к. стрижуть двічі на рік. Провідними виробниками мохеру є США, Туреччина та країни Пд. Америки.

Лит.: Арипов У. Х., Виноградов В. М., Воробьев П. А. и др. Овцеводство и козоводство. Москва, 1990; Чикалев А. И., Юлдашбаев Ю. А. Козоводство. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 2018.

І. С. Бородай

Ангорська порода кішок — одна з найдавніших довгошерстих порід домашніх кішок. Походить із м. Анкари (раніше — Ангора), столиці Туреччини, звідси й назва. У Європі з'явилися у Франції ще у 16 ст., тому певний час їх називали «французькими». А. п. к. дещо втратила свою популярність після появи довгошерст. перських кішок. Унаслідок безладного схрещування з ін. довгошерст. кішками (переважно перськ.) А. п. к. було майже втрачено, а перськ. тип почав переважати. Сучас. А. п. к. відтворено в США на основі напівдовгошерст. орієнтальних кішок, які є аналогом ранніх перськ., та ангорів із білим забарвленням шерсті з Туреччини. А. п. к. стрункі, гнучкі, граційні, з довгим корпусом і тонкою шиєю, міцною конституцією. Кінцівки довгі, задні — трохи довші за передні. Лапи маленькі, округлі, з пучками шерсті між пальцями. Хвіст довгий, схожий на в'яло з пір'я. Голова серед. розміру, клиноподіб. форми. Ніс довгий, прямий. Вуха великі, загострені, високо поставлені. Найчастіше в ангорів відсутній слух. Очі великі, переважно бурштинов. забарвлення, погляд уважний. У коричневих і чорних особин очі мо-

жуть бути зеленими або карими, у білих — блакитними. Шерсть серед. довжини, шовковиста, ледь блискуча. Забарвлення здебільшого біле, можливе чорне, блакитне, шоколадне й лілове, з малюнком таббі. Загалом А. п. к. цінують за життєрадісність і товариськість, відданість господарям. Прикметною рисою кішок ангор. породи є їхнє вміння плавати.

Лит.: Заведия Т. Л. Сучасна енциклопедія любителя кішок: 1500 корисних порад фахівців. Донецьк, 2004; Hoyerstone H. Turkish Angora Cats Owner's Manual. Turkish Angora Cats Care, Personality, Grooming, Health and Feeding. [W. p.], 2014.

Ангорська порода кролів — одна з найстаріших порід кролів пухового напрямку продуктивності. Батьківщиною породи вважають Туреччину, назва походить від столиці, м. Анкари (раніше — Ангора). У сер. 18 ст. А. п. к. було завезено до Франції, де вони швидко набули популярності й до поч. 19 ст. поширилися майже по всьому континенту. Нині найбільш розповсюджена у Великій Британії, Франції, Чехії, Польщі, Угорщині. Найбільшими виробниками кролячого пуху є Китай і Франція. В Україні чисельність А. п. к. незначна, їх вирощують у приватних фермерських господарствах. Тонкий, довгий, шовковистий пух становить 90–92 % усього волосяного покриву ангор. кролів. Його вичісують із 2–2,5-міс. віку тварини. Пухова продуктивність дорослого кроля за рік — 150–500 г пуху, у кращих кролематок із приплодом — 1–1,5 кг. Трапляються особини білого, чорного і блакитного забарвлення. З пуху виготовляють трикотаж, текстиль, фетр (див. *Ангорська вовна*). Жива маса — 2,5–4 кг. Самиці вирізняються турботою про нащадків і вигодовують по 7–8 кроленят. Осн. недоліком породи є ослаблена конституція тварин. Є багато різновидів А. п. к., серед найвідоміших — англ., франц., нім., гігант., атласні. У деяких країнах функціонують нац. асоціації ангор. кролівників (напр., Американська асоціація заводчиків кролів).

Лит.: Вакуленко І. С. Кролиководство. Харьков, 1998; Бала В. І., Донченко Т. А., Безпалый І. Ф. та ін. Технологія виробництва продукції кролівництва і звірівництва. Вінниця, 2009; Коцюбенко Г. А., Рясенко В. І., Галімов С. М. Технологія виробництва продукції кролівництва та звірівництва. Миколаїв, 2011; Бащенко М. І., Гончар О. Ф., Шевченко Є. А. Кролівництво. 3-ге вид., перероб. Чорнобай, 2018.

І. С. Бородай

Ангра-ду-Ероїшму історичний центр (португ. Centro Histórico de Angra do Heroísmo) — пам'ятки архітектури міста м. Ангра-ду-Ероїшму в Португалії, розташованого в автоном. регіоні Азорські острови, на о. Терсейра в Атлантичному океані, об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (з 1983). За однією з версій, поселення Ангра (порт. — бухта) засн. 1478 порт. мореплавцем А. Мартіншем. За іншою, 1450–1451 фламанд. дворянином Я. ван Брюгге, який перебував на службі в ініціатора колонізації Азорських о-вів, порт. принца Генріха Мореплавця. Після заснування міста в ньому споруджено оборонну фортифікаційну систему. 21.04.1534 Ангра отримала статус міста й того ж року стала резиденцією архієпископа Азорських о-вів. Під такою назвою місто існувало до 1829, коли королева Марія II надала нову — Ангра-ду-Ероїшму (порт. — геро-

Ангорська порода кішок

Ангорська порода кролів.
Французька ангорська

ічна бухта) — на згадку про успішну оборону острова та своєї резиденції від мигелістів (прибічників короля Португалії Мігеля I; у ширшому значенні — прибічників абсолютизму). Упро-

Ангра-ду-Ероїшму
історичний центр

довж 15–19 ст. (до появи пароплавів) місто було обов'язковим місцем зупинки для суден, що перетинали Атлантику. Місто відоме кафедральним собором у готичному стилі (1570–1618); бароковими палацами Бетанкур (кін. 17 — поч. 18 ст.) і Капігаїш-Женераїш (16 ст.), який був резиденцією короля, а тепер — Президента Азорських о-вів; церквами 17–18 ст., а також міськ. музеєм та *обсерваторією*. У центрі міста розташована Стара площа з будинком Ратуші (1866). Міські укріплення — фортеці Сан-Себастьян (16 ст.) і Сан-Хуан-Баптіста (16–17 ст.) є унікальними зразками військ. архітектури. Місто асоціюється з подією всесвітньо-іст. значення — *Великими географічними відкриттями*. М. Ангра-ду-Ероїшму — виразний приклад населеного пункту, заснування та розвиток якого пов'язані з мор. торгівлею.

Лит.: Raimundo P. Angra do Heroísmo: Terceira. Angra do Heroísmo, 2014; Cities at Risk: Planning for and Recovering from Natural Disasters / Ed. by P. Filion, G. Sands, M. Skidmore. Abingdon, 2018.

А́нгрстем (Å) — позасистем. одиниця довжини, що дорівнює одній десятимільярдній частці метра: $1\text{Å} = 10^{-10}\text{ м} = 10^{-8}\text{ см} = 0,1\text{ нм}$. Застосовується здебільшого в *оптиці*, *фізиці атомній*, *фізиці елементарних частинок*. Названа на честь фізика й астронома А.-Й. Ангстрема, одного з фундаторів спектроскопії.

Лит.: Дякон В. М., Ковальов Л. Є., Миколайчук М. Н. Основи фізики. 2-ге вид., випр. та допов. Бровари, 2015.

В. Г. Козирський

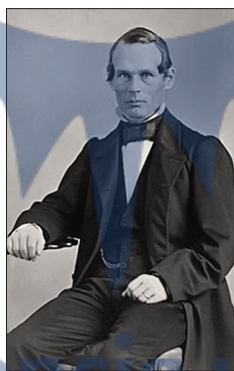
А́нгрстем, А́ндерс-Йо́нас (швед. Ångström, Anders Jonas; 13.08.1814, тер. заводу Леде, комуна Тіпра, тепер лен Вестерноррланд, Швеція — 21.06.1874, м. Уппсала, Швеція) — фізик і астроном, один із фундаторів спектр. аналізу, член Швед. королів. АН (з 1850), Данської королів. АН (з 1873), чл.-кор. АН Франції (з 1873). Народився в сім'ї лютеран. пастора. Батько був священником церкви, збудованої для працівників млина й заводу. 1833 після навчання в серед. школі у м. Гернесанді вступив до *Уппсальського*

університету, де вивчав *математику* й *фізику*. Кошти на навчання заробляв приват. уроками. Закінчив ун-т 1839, відтоді працював у ньому. З 1843 — наук. співробітник *обсерваторії астрономічної*, від 1858 — професор фізики, 1870–1871 — ректор. Запровадив викладання лаб. роботи. Член міської ради м. Уппсали (1868–1873). Член Королів. швед. наук. т-ва в м. Уппсали (з 1851), Фізюогр. т-ва в м. Лунді (з 1866), Лондон. королів. т-ва з розвитку знань про природу (з 1870). Дослідив *спектри випромінювання* полум'я, електр. дуги, *Сонця*, *планет*. Першим виявив їхній подвійний характер, зауважив зумовленість деяких ліній *електродами*, а решти — *газом* між ними. Висловив припущення, що гази випромінюють і поглинають світло тієї самої довж. *хвилі* (на цьому ґрунтується спектр. аналіз). 1853 опублікував монографію «*Оптичні дослідження*», де навів результати вимірювань *спектрів атомних*. 1862 відкрив *водень* у соняч. атмосфері (див. *Атмосфера зорі*), а 1867 першим дослідив спектр пн. сйява. Виміряв довж. хвиль соняч. випромінювання і склав перший детальний *атлас* (1868) ліній соняч. спектра. Визначив довж. хвиль *Фраунгофера ліній*. Виявив складний характер спектрів *сплавів*. Наук. праці також стосуються теплоти (зокрема, зміни *теплопровідності від температури*), *магнетизму*, вивчення *металів*, оптич. явищ у *кристалах*, траєкторії *Галлея комети* та ін. галузей, переважно *оптики*. Нагороджений медаллю Б. Румфорда (1872). На честь А. названо одиницю довж. (див. *Ангрстем*), лаб. в Уппсальському ун-ті, *кратер метеоритний на Місяці* та *астероїд 42487*.

Пр.: Recherches sur le Spectre Solaire. Spectre normal du soleil. Atlas. Upsal, 1868.

Лит.: Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006.

Андалузі́т (від *Андалузія*) — мінерал класу *силікатів*. Поліморф квінтіту й силіманіту. Затверджений мінер. вид. Ще до 18 ст. у Європі траплявся камінь, який називали хрестовиком, що був одним із різновидів А. Перша наук. згадка про А. датована 1754, коли монах Х. Торрубія (1698–1761, Іспанія) у книзі «Устрій природної історії Іспанії» описав хрестовик, однак не дав йому унікальної назви. Пізніше А. у *породах гірських* виявив А. Г. Вернер (1750–1817, Німеччина). Він описав мінерал і вказав місцем його знахідки Андалузію, хоча насправді родовище було в місцевості Ель-Кардосо-де-ла-Сьєрра (пров. Гвадалахара, Іспанія). У 1798 А. було виявлено на зразках граніт. порід у місцевості Форез (регіон *Овернь* — *Рона* — *Альпи*, Франція) описано як «*шпат польовий* адамантин фіолетово-червоний». Того ж року Ж.-К. Деламетері (1743–1817, Франція) повторив помилку А. Г. Вернера щодо місця першої знахідки; назвав цей мінерал А. Хім. склад (63,2 % Al_2O_3 і 36,8 % SiO_2) відповідає ф-лі $\text{AlAl}[\text{SiO}_3]\text{O}$, що відображає наявність у структурі *катіонів* Al^{3+} , оточених різн. кількістю атомів Оксигену. Тип. домішками є *Ферум*, *Манган*, *Калій*, *Натрій*. Колір А. рожевий, червоний, сірий, жовтуватий, зрідка трапляються прозорі безбарв. зразки. Блиск скляний до матового, твердість за *Мооса шкалою твердості мінералів* — 6,5–7,5; густ. становить 3,1–3,2 г/см³; крихкий, злам нерівний. Оптичні характеристики: двовісний, $n_g = 1,643$; $n_m = 1,638$; $n_p = 1,632$; $(-2)V = 78-86^\circ$. *Сингонія* — ромбічна. *Кристали*

Ангрстем А́ндерс-Йо́нас

Андалузіт

призм. *габітусу*, псевдотетрагон., з квадрат. перерізом; спайність ясна по {110}. Зелений, багатий на Манган різновид наз. віридином. Чорний від домішок вуглистої речовини А. з хрестоподіб. фігурою в центрі кристалів отримав назву хіастоліт (хрестовик). А. — тип. контактовий мінерал, часто утворюється на контакті виверж. порід з *аргілітами*, трапляється серед *гнейсів*, метаморф. сланців, у *пегматитах*. Вел. родовище А. відоме в *Каліфорнії*, є родовища в *Іспанії* (Ель-Кардосо-де-ла-Сьєрра, Сантьяго-де-Компостела, Сьєрра-де-Гвадаррама, Сьєрра-Альбаррана), *Бразилії*. В Україні А. порівняно рідкіс. мінерал. Його кристали сантиметр. розміру виявлено в жилі серед *порід гірських метаморфічних* у Приазов'ї, відомі знахідки в кристал. сланцях і гнейсах Приазов'я, Криворіжжя, *сланцях глинистих Кримських гір* і *Карпат*. А. разом із кіанітом і силіманітом використовують для виготовлення вогнетривких і кислотостійких матеріалів, отримання *силуміну*. Прозорі забарвлені різновиди А. застосовують у ювелір. справі.

Лит.: Костов И. Н. Минералогия. Москва, 1971; Шербак Н. П., Павлишин В. И., Литвин А. Л. и др. Минералы Украины. Киев, 1990; Павлишин В. И., Довгий С. О. Минералогия : у 2 ч. Київ, 2014. Ч. 2; Павлов Г. Г. Петрографія. Київ, 2014; Минералого-петрографичний словник : в 2 т. / Уклад.: В. С. Білецький, В. Г. Суярко, Л. В. Іщенко. Харків; Київ, 2018. Т. 1.

Г. О. Кульчицька

Андалузія, Андалусія (ісп. Andalucía) — область та автономна спільнота *Іспанії*. Розташована на Пд. Зх. країни. Назва походить від араб. слова «Аль-Андалус», яким араби позначали Піренейський п-ів. А. включає 8 провінцій: Альмерія, Гранада, Кадіс, Кордова, Малага, Севілья, Уельва та Хаен. Адм. ц. — м. *Севілья*. Тер. — бл. 87,3 км² Автономна спільнота була утворена за результатами референдуму 28.02.1980. Місцевий орган законодавчої влади — Парламент А. (у м. Севілья), виконавчої влади — Андалузський автономний уряд (там само), що поділяє повноваження з центр. іспанським урядом. Вищий орган судової влади — Верховний суд А. (у Гранаді). ІСТОРІЯ. Приморські міста області були відомі ще до нашої ери, зокрема Тартесс (біблійське Тартиш). А. була завойована римлянами та увійшла до Римської імперії як провінція Бетіка. У 8 ст. встановилося панування маврів та арабів. 929–1031 на тер. А. була заснована сильна мусульм. держава *Кордовський халіфат*, що потім розпався на низку автономних утворень: Кордовський, Гранадський та ін. За *реконквісти* (13 ст.) А. відвоювала кастильсько-леонсько-арагонська армія. Гранада залишалася підвладною маврам до 1492. Період «золотої доби» Іспанії (16 — перша пол. 17 ст.) також вважається часом розквіту Севільї та Кадіса. У Новий час в А. залишалися пережитки феод. системи господарювання, а в 19 — на поч. 20 ст. область відставала за рівнем економ. розвитку.

ПРИРОДА. В А. переважають гори й долини. Гори Сьєрра-Морена та Кордильєра-Бетіка (ін. назва — *Андалузські гори*) простягаються з Пд. Зх. на Пн. Сх. Між ними розташована Бетіцька (Андалузська) низовина, де сформувалася долина р. *Гвадалквівір*. У нижній частині річки — заболочена низовина, відома як Кампінья. В Андалузських горах виділяються такі пасма: Кордильєра-Пенібетіка (найв. точка — г. Мула-

сен, 3478 м), Кордильєра-Суббетіка та Кордильєра-Пребетіка. Від 3–4 ст. здійснюється видобуток міді, срібла, а також заліза та урану.

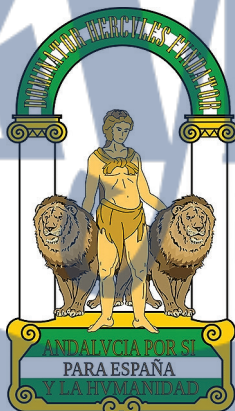
Клімат типовий середземноморський. А. вважається найсереднішою областю Іспанії. Середньодобові т-ри в липні — серпні +24,5...+26 °С, вдень до +38 °С. Пересічна т-ра січня — від +2 °С у горах до +8,5 °С на узбережжі. Опади переважно взимку. На їх розподіл істотно впливає рельєф: підвітряні схили гір отримують 1200–1500 мм на рік, тоді як навітряні — менше за 500 мм. К-сть опадів у внутр. долинах Андалузських гір — 200 мм на рік, що зумовило виникнення аридних ландшафтів. Головна річка А. — Гвадалквівір — впадає до Атлантичного океану. Вона приймає багато приток, які беруть початок на схилах гір, серед яких річки Хеніль, Гвадалімар, Корбонес та ін. Ландшафти А. мозаїчні. Бетіцька низовина з родючими ґрунтами майже повністю зайнята орними землями, садами та плантаціями. У її пд. частині — широка *дельта* р. Гвадалквівіру, з *болотами*, лагунами, рухомими дюнами та плантаціями рису. На зволжених схилах гір ростуть хвойні та широколистяні ліси, на посушливих — ксерофітні середземноморські чагарники й дерева. У провінціях Малага, Кадіс та Альмерія — гаї з карликовим пальм і зарості опунцій. Окрім того, в Альмерії поширені ландшафти гірських і приморських напівпустель. Діє Нац. парк Доньяна, популяція птахів у ньому становить до 0,5 млн особин. Серед них — *фламінго*, чаплі, султанки та перелітні птахи (лелеки, журавлі, гуски).

НАСЕЛЕННЯ. Заг. к-сть — 8 млн 409 тис. осіб (2017, оцінка). У віковій структурі переважають дорослі (від 21 до 60 р.) — 56,3 %. Спостерігається стабільне зменшення чисельності дітей та молоді. У нац. структурі домінують *іспанці* — бл. 92 %; вихідці з Пн. і Зх. Африки — 3,5 %, з Пд. Америки — 2,2 %. Англійці, шведи, данці та ін. експати, що проживають в А., становлять бл. 0,7 % нас.

ГОСПОДАРСТВО. Економіка області має загальнодержавне значення, особливо аграрний сектор, туризм, будівництво й ринок нерухомості. Водночас рівень доходів у багатьох провінціях А. один із найнижчих у державі. Частка А. у ВВП Іспанії — менш як 12 % (2016, оцінка). Під час світової економ. рецесії 2007–2014 в А. було зафіксовано істотне зниження доходів, а також один із найбільших у ЄС рівень *безробіття* (26,5 %, 2012). Падіння попиту на нерухомість в А. протягом 2007–2010 негативно позначилося на дотичних секторах сфери послуг і буд. галузі.

Андалузія. Прапор

Андалузія. Герб

Андалузія. Площа Іспанії у м. Севільї

Андалузія. Будинок парламенту

С.-г. угіддя займають значну частину Андалузької низовини та схили гір. Інтенсивно застосовується зрошення, площа богарних угідь скорочується. Вирощують оливки, цитрусові, хурму, персики, полуниці, черешні, а також зернові — пшеницю, кукурудзу, просо, рис. А. — традиційний район виноробства, виноградарники займають понад 40 тис. га. Особливо відомі кріплені вина з околиць м. Херес-де-ла-Фронтери та солонки — з м. Малаги. Упродовж 19–20 ст. А. була важливим районом видобутку й виплавки кольорових металів. Територією області проходить Іберійський піритовий пояс, до якого приурочені найбільші в Європі поклади *піриту, халькопіриту, сфалериту, галеніту*, самородного срібла. Найбільшими центрами кольорової металургії до 1980-х були Лінарес (виплавка свинцю та цинку), Уельва (міді), Адра та Кордова. Станом

на 2019 в А. працює лише комбінат у м. Уельві. Річний видобуток руд становить 244 тис. т (2012). Також добувають натуральне каміння — *мармур, діабаз*. Найрозвиненіша галузь сучас. пром-сті А. — харчова, зокрема виноробна, плодоконсервна, вир-во оливкової олії. Інші галузі: аерокосмічна — вир-во композитних матеріалів і комплектувальних елементів до літаків (центри — міста Севілья та Кадіс); залізничне машинобудування (м. Лінарес); моторобудування (м. Севілья); хімія та нафтохімія (міста Сан-Роке та Уельва); взуттєва (міста Убрике та Кордова). Сфера послуг А. зорієнтована на обслуговування ринку нерухомості, рекреаційно-туристичний комплекс. На узбережжі А. розташовані важливі мор. порти — Кадіс, Уельва та Альхесірас. КУЛЬТУРА. А. відома музикою та хореографією. У 10–11 ст. зародилася андалузька музика. *Лютня, гітара* й ребек виникли в Кордовському еміраті, який був центром вир-ва музичних інструментів. А. є батьківщиною *фламенко* — відомого стилю музики й танцю, зі специфічною гармонією, ритмом і манерою вокалу. Популярною в А. є *коріда*, тут розташовано понад 100 арен для боїв із биками. У містах Малазі, Бенальмадені та Кадісі проходить щорічні кінофестивалі, у 9 містах області — фестивалі фламенко (найбільший у м. Севілья). ТУРИЗМ. А. має розвинений рекреаційно-туристичний комплекс. К-сть туристів, що побували в області, — 7,39 млн (2016). Найбільші курортні міста — Малага, Альмерія та Кадіс, а також невеликі приморські містечка — Мохакар, Торремолінос, Фуенхірала, Бенальмадена та ін. Найдорожчими вважаються курорти Марбелья та Сотогранде. У містах А. збереглися пам'ятки архітектури й культури багатьох епох. Тут відбувається багато культ. і спортивних заходів.

Севілья (688 тис. осіб; 2018, оцінка) — найбільше місто, науковий та освітній центр А., відомий багатьма пам'ятками історії та архітектури, серед яких собор Марія-де-ла-Седе, Індійський архів, королівський палац Алькасар, арена для кориди Маестранса та ін. У м. Гранаді — архітектурно-парковий ансамбль Альгамбра, сади Хенераліфе тощо. У м. Кордові — Мескіта, палацовий комплекс Медина аз-Захара, вежа Калаорра та ін. У м. Малазі — центри курортного регіону Коста-дель-Соль — знаходяться музеї та палади, найбільший в області аеропорт, багато готелів і розважальних закладів. Кадіс — найбільший порт А., де збереглися давні фортифікаційні споруди, мавританські будівлі Старого міста.

Лит.: Guichot J. Historia general de Andalucía : in 2 vol. Córdoba, 1982; Guardia G. Historia natural de Andalucía. Madrid, 1991; 25 años de autonomía en Andalucía. Sevilla, 2007; Золотой глобус. № 33: Андалузія. Волшебный край фламенко. Москва, 2009; Gill J. Andalucía: A Cultural History. Oxford, 2009; Minguéz C. The Management of Cultural Resources in the Creation of Spanish Tourist Destinations // European Journal of Geography. 2012. Vol. 3 (1); Hintzen-Bohlen Br. Andalusia: Art & Architecture. Potsdam, 2013; Trott V. Southern Spain: Andalucía & Costa del Sol. London, 2018.

Андалузький діалект — див. *Арабська мова*.

Андалузькі гори — див. *Сьєрра-Невада*.

Андаманське море — материкове окраїне море на Пн. Сх. *Індійського океану*, сх. напівзамкнена частина *Бенгальської затоки*. Назва моря походить від малайської форми імені індуїст. божества Ханумана або зі санскриту *paṅgamaṇaba* — гола людина. На Пн. та Пн. Сх. А. м. обмежене п-вом *Індокитай*, у який глибоко заходить зат. Моттама (Мартабан), на Сх. — *Малайським півостровом*. Від Бенгальської зат. відділяється *Андаманськими й Нікобарськими островами*. На Пд. Сх. через *Малаккську протоку* сполучається з *Тихим океаном*. Площа акваторії А. м. — 605 тис. км². Значну частину сх. та пн. частин моря займає шельф із глибинами до 450 м (понад 40 % площі мор. дна). Материковий схил дуже стрімкий, особливі між 12° та 14° пн. ш., на Зх. від арх. Мергуй. У центр. частині моря — глибоководна улоговина. Макс. глибина А. м. — 4 198 м. Зх. межа моря — тектонічно активна зона, зі складними розривними та складчастими дислокаціями, розташованими на стику двох літосферних плит. У рельєфі виражена дугою Андаманських та Нікобарських о-вів та паралельно розташованим ландшафом підводн. гір. У цій зоні відбуваються сильні землетруси (до $M = 8,4$), що формують руйнівні *цунами*. На Пн. до А. м. впадає р. *Іраваді*, яка вносить вел. обсяг піщано-глинистих мас, що утворюють потужний шар пухких донних відкладів. Також р. Іраваді значно опріснює воду: біля її дельти, на Пн. А. м., солоність становить 20–25 ‰, тоді як у центр. частині моря — 30,5–33 ‰. Характерні високі припливи та відпливи (до 7 м у зат. Моттама) та сильні сезонні течії. Клімат А. м. тропічний мусонний, на Пд. — субекваторіальний, вологий і дуже теплий. Річна кількість опадів — до 2 400 мм. Т-ра поверхневого шару води — у межах 26–29,5 °С. Уздовж Сх. узбережжя А. м. на *літоралі* (глибини 1,5–5 м) розкинулася «підводні луки» — великі за площею мілко-

водні рівнини із заростями морських вищих водних рослин, що відрізняються багатим біорізноманіттям, зокрема тут мешкає кілька видів

Андаманське море

черепах та дюгоні, або морські корови. На мілководді живуть гребенясті крокодили (найбільші представники *крокодилових*), у відкритому морі — іравадійські дельфіни. У пелагічній зоні — бл. 200 видів риб, з яких пром. значення мають макрель, ставридові, *тунець*. Найбільші порти на сх. узбережжі А. м. — *Янгон* у *М'янмі*, *Пенанг* у *Малайзії*, *Лхоксеумаве* в *Індонезії*. Пд. частина А. м. та Малаккська протока є районами інтенс. судноплавства, попри напади піратів на торг. судна, особливо впродовж 1990–2005 (див. *Піратство міжнародне*). Поширене культивування їстівних і перлинних молюсків. З 1970-х, особливо на узбережжі *Таїланду*, розвивається рекреаційна галузь із центром на о. *Пхукет*. Ведуться геологорозвідувальні роботи на нафту й газ.

Лит.: Cavendish M. World and Its Peoples: Eastern and Southern Asia : in 11 vol. New York, 2007; Sampan P. Sustainable Fisheries in the Andaman Sea Coast of Thailand. New York, 2008; Devdas V., Varghese S., Kartikeyan M. et al. The Morphological Setup of Andaman-Nicobar Trench and Accretionary Prism: A Study Using Multibeam Bathymetry // Indian Journal of Geosciences. 2015. Vol. 69. № 3–4; The Andaman-Nicobar Accretionary Ridge: Geology, Tectonics and Hazards / Ed. by P. Bandopadhyay, A. Carter. London, 2017.

А. С. Івченко

Андаманські й Нікобарські острови (гінді अंडमान और निकोबार द्वीप, англ. Andaman and Nicobar Islands) — союзна територія в складі *Індії*, на однойменних островах.

Андаманські й Нікобарські острови, м. Порт-Блер, годинникова вежа

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Острови розташовані в *Бенгальській затоці* між *Індією* та *М'янмою*. Архіпелаг розділений *протокою Деся-*

того градуса на дві частини: пн. — *Андаманські* та пд. — *Нікобарські о-ви*. Пл. Андаманських о-вів — понад 6 400 км², заг. к-сть о-вів — 204. Серед них за площею найб. Північний, Середній та Південний Андаман, які розташовані поруч і розділені, відповідно, вузькими і звивистими протоками *Стюарта* та *Андаманською*. Південніше, через прот. *Мак-Ферсон*, лежить о. *Рагленд*, ще далі на Пд. — о. *Малий Андаман*. На Сх. від *Вел. Андаману* розташований архіпелаг *Рітчис*. Площа *Нікобарських о-вів* — понад 1 800 км², заг. к-сть о-вів — 22. Найб. серед них — *Вел. Нікобар*, *Мал. Нікобар*, *Кар-Нікобар*, *Нанкаурі*, *Кагчал*. Обидві групи о-вів архіпелагу омиває зі *Сх. Андаманське море*, зі *Зх.* — води *Бенгал. зат.*

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ. А. й Н. о. поділяються на три округи: *Нікобар*, *Пн. та Серед. Андаман*, *Пд. Андаман*. Округи поділяються на адм. підрозділи та райони (талуки). Тер. — 8 249 км². Столиця — м. *Порт-Блер*.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Відомості про заселення о-вів *Бенгал. затоки* датовані поч. 11 ст. Першими з європейців на архіпелаг прибули *данці*. Їхня колонія існувала протягом 1756–1784. У 1789 *Велика Британія* заснувала порт на о. *Чатем*, а *Андаман. о-ви* використовувала як каторгу, де відбували покарання *індійські повстанці*. 1889 збудовано поселення *Порт-Блер*, центральним місцем якого стала *Стільникова в'язниця* (діяла до 1939, тепер — музей). Під час *Другої світової війни* о-ви окупувала *Японія*, після закінчення війни вони потрапили під контроль *Індії*, 1950 отримали статус союз. території. Унаслідок *нищівного цунамі* 2004 на о-вах загинуло бл. 2 тис. осіб.

ПРИРОДА. Архіпелаг є вершиною *хребта підводного*, який розділяє *глибинні води Бенгал. зат.* й *Андаманського моря* та є підводн. продовженням *хребтів Ракхайн* у *М'янмі* й *Барисані* на о. *Суматра*. Підвод. гір. хребет утворився на стику двох літосферних плит. Андаманські о-ви складені *палеогеновими турбідітами*, на яких залягають *неогенові осадові породи* — *вапняки*, *мергелі*, *глинисті сланці*. Відомі *верхньокрейдяні офіоліти*. Уздовж дуги *Андаманських о-вів* простягнувся підводн. хребет, дві вершини якого — *вулканічні о-ви Баррен* (з активним вулканом) та *Наркондам* (зі згаслим). На о. *Баратанг* (поблизу *Серед. Андаману*) активний *грязьовий вулканізм*. Рельєф місцевості А. й Н. о. майже однотипний — *невисокі плато* з полог. схилами, спрямованими до берега, які переходять у *прибереж. рівнини*. Найвищ. точка *Андаман. о-вів* — г. *Радхихайн* (738 м; на о. *Великий Андаман*), *Нікобар. о-вів* — г. *Карай-Лата* (642 м, на о. *Великий Нікобар*). На островах архіпелагу є поклади *цементної сировини*. Рудопрояви *піриту*, *нікелю* й *золота* вивчені недостатньо. На *шельфі* А. й Н. о. ведеться *пошук вуглеводнів*. Перспективними для *видобутку* вважаються поклади *газових гідратів* поблизу *Андаман. о-вів*, запаси яких оцінюються бл. 6 трлн м³. Клімат — *субекваторіальний*. Т-ри протягом року майже незмінні від +29 до +30,5 °С. Заг. к-сть опадів — 2 700–3 000 м. Чітко увиразнюються *сухий сезон* (січень — квітень) та *сезон дощів* (кінець травня — жовтень). Ґрунти А. й Н. о. загалом бідні на *поживні речовини*. У *прибереж. районах* — *кислі сульфатні* (рН = 4,5–6,0), на *гір. плато* — *червоні вилугувані*, у *міжгір'ях* — *намиті*, *важкі*,

зазнають сезон. коливання рівня ґрунт. вод, у долинах річок — *алювіальні ґрунти*. На А. й Н. о. значна кількість невел. повновод. річок і струмків, які беруть початок на гір. плато та впадають в океан. Осн. річка на Пд. Андамані — Дханіхарі, що тече з Пд. на Пн. острова. Для потреб м. Порт-Блера за часів брит. панування на ній збудовано греблю завдовжки 132 м і заввишки 37 м. *Водосховище*, утворене після буд-ва *дамби*, є осн. джерелом питної води. На о. Пд. Андаман

Андаманські й Нікобарські острови.

Корінне населення, автор фото та дата невідомі

лише м. Порт-Блер має систему для відведення стічних вод у море. На о. Серед. Андаман гол. потік — Рангат, а на о. Пн. Андаман — Калпонг. На о. Великий Нікобар — 5 невел. річок. Тропічні ліси займають понад 90 % тер. А. й Н. о., де росте понад 2 600 видів рослин, серед них понад 150 папоротей (див. *Папоротеподібні*), 100 *орхідей*, а також *пальмові*, *диптерокарпові*, *сандалові дерева* тощо. Понад 80 видів є ендемічними (див. *Ендеміки*). На о-вах архіпелагу представлені переважно лісові біотопи: тропічні вічнозелені, андаманські напіввічнозелені, вторинні вологі листяні ліси, *мангри*; вологі бамбукові (див. *Бамбук*) зарості; прибережні *пальмові гаї*. На о. Баратанг — карстовий ландшафт (див. *Карст*); понад 175 *вапняк. печер*. Навколо о-вів — *коралові рифи*, де мешкає безліч риб і мор. змій. Фауна троп. лісів налічує 60 видів ссавців, серед яких довгохвості макаки, макака-резус та ін. мавпи, дикі кабани, ендемічні види рукокрилих і гризунів. На узбережжі — чисельні популяції мор. черепах. На А. й Н. о. розташовано 9 *національних парків*, понад 90 *резерватів*.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість (2019, оцінка) — 434 тис. осіб, густина — 55 осіб/км². Частка дітей до 14 р. — 28 %, нас. віком 15–59 р. — 69 %. Чоловіків — 53,2 %, жінок — 46,8 %. Мовна структура нас. (2011, перепис): бенгальська (28,5 %), гінді (19,3 %), *тамільська мова* (15,2 %), *телугу* (13,2 %), *малайлам* (7,2 %), *нікобарські мови* (5,5 %) та ін. Реліг. структура: індуїсти (69,4 %), християни (21,7 %), мусульмани (8,5 %), сикхи та буддисти (>1 %). Від 2014 нас. стабільно збільшується внаслідок зростання народжуваності та міграції. Найбільші міста — Порт-Блер (100 тис. осіб), Рангат (40 тис. осіб). Є кілька містечок — Дігліпур, Маябундер, Гарахарма та ін. Коефіцієнт урбанізації — 38 %. На Нікобар. о-вах міст немає, адм. ц. — с. Малакка (1,5 тис. осіб, 2018). На А. й Н. о. проживають *аборигени*, які досі зберегли первинний устрій, займаються риболовлю, збиральництвом і полюванням (використовують списи, луки та стріли). Деякі племена не носять одягу. Аборигени архіпелагу, особливо Нікобар. о-вів, належать до неконтактних племен, іноді вороже ставляться до чужин-

ців. Точна їхня кількість невідома. Племя каренів (2 000 осіб) живе і на Нікобар. о-вах, і в районі м. Маябундер. На Андаман. о-вах мешкають племена джарава (340 осіб), онге (101 особа), андаманці (44 особи), сентінельці (невідомо; 2011, перепис). Спілкуються *андаманськими мовами*. На багатьох Нікобар. о-вах живуть *нікобарські аборигени* та *шомпени*, останні — лише в глибині о-ва Вел. Нікобар.

ГОСПОДАРСТВО. Більшість населення зайнята ремеслами, виволом риби й крабів, с. г. Площа угідь — 48 675 га. У долинах вирощують рис — головну продовольчу культуру, бобові та овочі, на горб. ділянках — *фрукти: манго, сапону, банани, папая, ананаси*. На узбережжях — плантації кокосових пальм. Рослини для виготовлення спецій (див. *Пряноці*), як-от *перець*, *гвоздика* (див. *Гвоздичне дерево*), *мускат. горіх* і *кориця*, культивують на штучн. багатогірн. терасах. Пром-сть представлена підприємствами з виготовлення пластмас, рибообробними ц-дами та з-дом безалк. напоїв, меблевими цехами. Відкриті відділення Держ. банку Індії, ін. банків, розширюється торгівля, мережа моб. зв'язку. Туризм розвивається на А. й Н. о. лише в ост. 10–15 років. Пн. і Серед. Андаман. о-ви, о. Баратанг, о. Хавелок мають потужний турист. потенціал — *незаймані джунгли, печери, пляжі, тепле*

Андаманські й Нікобарські острови.

Колишня в'язниця, тепер меморіал у м. Порт-Блері

море. Сфера послуг та інфраструктура розвинені недостатньо. Збудовано понад 20 готелів. Діють візові обмеження для іноземців. К-сть туристів — 438 тис. осіб (2017). Індія суворо охороняє неконтактні племена Нікобар. о-вів, тому доступ на архіпелаг на Пд. від прот. Десятого градуса заборонений. На Андаман. о-вах розміщено бази індійських ВМС. Осн. вид транспорту — мор. Головний порт — у м. Порт-Блері, крім нього — *невеликі порти і причали* на різних о-вах. Основні пас. перевезення між о-вами здійснюються морем, відстань до портів Індостану — понад 1 200 км. Транспортне сполучення значно покращилося з розширенням аеропорту в м. Порт-Блері. На ін. о-вах споруджені місцеві злітно-посадкові смуги. 2000–2010 реконструйовано осн. автошлях — Вел. Андаман. автомагістраль між м. Порт-Блером на Пд. та м-ком Дігліпуром на Пн. (230 км).

НАУКА, ОСВІТА, КУЛЬТУРА. Функціонують Андамансько-нікобарський регіон. центр Антр. служби Індії, Центр. острівний с.-г. н.-д. ін-т та ін. На А. й Н. о. 218 поч., 84 серед., 65 загальноосв. шкіл (2016), 3 коледжі, школа мед. сестер.

Грамотність серед чол. — 91 %, жінок — 83 %. Найвідоміший меморіал у м. Порт-Блері — Стільникова в'язниця. Діють музеї лісу, антропології, риболовлі та ін. Поширені нар. промисли, зокрема різьблення по дереву й мушлях, виготовлення посуду з кокосових горіхів, виdobуток перлів, лютіння з джуту, плетіння кошків. СПОРТ. Розвиваються різні види водного спорту та активного туризму: підводне плавання з маскою або аквалангом, серфінг, катання на вод. лижах та *кайках*, спорт. риболовля тощо. Серед місц. населення популярні крикет, сх. бойові мистецтва. У м. Порт-Блері збудовано багатоцільовий стадіон «Негаджі», на якому проводять спорт. змагання.

Лит.: Mishra J. History of Andaman and Nicobar Islands (1800 to 2014). New Delhi, 2015; The Andaman-Nicobar Accretionary Ridge: Geology, Tectonics and Hazards / Ed. by P. Bandopadhyay, A. Carter. London, 2017; Biodiversity and Climate Change Adaptation in Tropical Islands / Ed. by C. Sivaperuman, A. Velmurugan, A. Singh et al. London, 2018; Tripathi P. The Vulnerable Andaman and Nicobar Islands: A Study of Disasters and Response. London; New York, 2018.

Р. С. Молікевич

Андаманські мови — за генетич. типологією мов — умовно виокремлена мовна сім'я, що об'єднує мови, поширені на *Андаманських островах*. Причина виокремлення — значна типол. подібність, яку можна пояснити віддаленням у часі спільним походженням. До А. м. входять дві групи — північно- та південноандаман. мови. Подібність між ними може бути також пояснена тривалими міжмов. контактами носіїв. У такому разі вони є двома окр. мовними сім'ями, що підтверджується значн. відмінностями в базовій лексиці. Їхню окремішність доводить лінгвістка А. Аббі (Індія). Більшість А. м. є мертвими. Інші перебувають на межі зникнення (сукуп. кількість живих носіїв не перевищує кількості осіб). Новоандаман. мовою володіє бл. 35 осіб (1997, оцінка). Усі її носії також володіють *гінді*. Мовою онге володіє бл. 100 осіб. Мовою джарава — бл. 200 осіб. Більшість носіїв онге і джарава — монолінгви. Лінгвіст М. Рулен (США) виявив суттєві типологічні подібності між А. м. і мовою кусунда (мова-ізолят племені кусунда, Непал). Дослідження А. м. важливе для формування уявлення про мови додравдського і доіндоєвроп. мовного субстрату в Індії. Північноандаман. (великоандаман.) мови поділяються на пн. (бо, ерева, кора, чаріар), пд. (балава й беа) і центр. (джуваї, кеде, кол і пучіквар) підгрупи, а також сформовану в 19–20 ст. новоандаман. мову. До південноандаманських (онганських) мов входять джангіль, джарава і онге. Існує гіпотеза про можливу приналежність сентинельської мови до південноандаманських, однак на 2020 дані про неї відсутні (нас. о-ва Пн. Сентинел не контактує з цивілізацією). Кількість носіїв сентинельської мови невідома. Північноандаман. мови описано фрагментарно. Усі вони вимерли у 19–20 ст. Водночас сформувалася креол. новоандаманська мова, в основі якої лежить ерева з числен. запозиченнями з ін. північноандаманських мов і гінді. Південноандаман. мова джангіль вимерла наприк. 19 — на поч. 20 ст. Південноандаман. мови вивчено краще, ніж північноандаманські, проте недостатньо для широких узагальнень. За типол. класифікацією А. м. на-

лежать до *аглотинативних мов*. Серед засобів словотворення в А. м. поширені *суфіксація* та *префіксація*. Специфіч. риса фонетики А. м. — майже повна відсутність фрикатив. приголосних (виняток — звук [h]). У мовах північноандаман. групи відсутня граматич. категорія числа. Важлива риса морфології північноандаман. групи — наявність виражених у специфіч. префіксах імен. класів, якими іменники поєднуються з певними частинами тіла. У А. м. майже відсутній *числівник* як частина мови — наявні числівники зі значенням «один», «два», «ще один», «кілька», «усі».

Лит.: Man E. Dictionary of the South Andaman Language. Bombay, 1923; Abbi A. Endangered Languages of the Andaman Islands. München, 2006; Abbi A. Dictionary of the Great Andamanese language. Port Blair, 2011; Abbi A. A Grammar of the Great Andamanese Language. Leiden; Boston, 2013.

Анданте (італ. *andante*, букв. — крокуючий) — 1) У музиці — помірно повільний темп, швидший за *адажіо*, але повільніший за *андантіно* та *модерато*.

2) П'єса або її частина, написана в характері А., яку виконують у цьому темпі.

Андантіно (італ. *andantino*, букв. — маленьке анданте) — 1) У музиці — темп, дещо швидший за *анданте*, але повільніший за *модерато*.

2) П'єса або її частина, написана в характері А.

Андварі (давньоісл. *Andvari*, букв. — обережність) — у германо-скандинав. *міфології* — темний *альв*, карлик-дверг (цверг), володар фатального золота й магічного персня. Завдяки цьому предмету А. мав владу над темними альвами і збільшував золоті запаси. Перстень карлик створив у чарівний спосіб із золота, викраденого в дів Рейну. Через отримані закляття чарівний перстень А. поименовано перснем *Нібелунгів*, а золоті скарби дів Рейну — скарбами *Нібелунгів*. Сам А. став персонажем героїч. епосу «*Пісня про Нібелунгів*». А. фігурує в прозаїч. вступі та строфах пісень збірки епіч. творів ісланд. літ. 10 ст.: «*Старшої Едди*» («Пророцтво вольви», «Промови Регіна» й «Мова Фафніра») та у творі «*Молодша Едда*» («Мова поезії») поета-скальда С. Стурлусона (1178–1241, Ісландія). В образотвор. мист-ві А. фігурує здебільшого в ілюстраціях. Худ. Р. Метьюс (нар. 1945, Велика Британія) зобразив А. на картині «Кузня скарбів Андварі»; серед іл. худ. К. Васильєва (1942–1976, РФ) — «Карлик Андварі та рейнські діви»; художник-ілюстратор Д. Люткин (нар. 1989, РФ) створив ілюстрації до проекту «Міфи й легенди».

Лит.: Werner A., MacCulloch J., Moore G. et al. The Mythology of All Races : in 13 vol. New York, 1964. Vol. 2; Anderson R. Norse Mythology: Myths of the Eddas. Honolulu, 2003; Старшая Эдда / Пер. с исл. А. Корсуна. Москва, 2011; Петрухин В. Мифы викингів. Москва, 2015.

О. В. Наумовська

Андеграунд (англ. *underground*, букв. — нижній шар ґрунту, тут — підпілля, від *under* — під і *ground* — ґрунт, земля) — сукупність творчих напрямів сучасного мист-ва (музики, літератури, кіно, образотвор. мист-ва та ін.), що протиставляють себе *культурі масовій* та офіц. мист-ву, складник *контркультури*. Термін вживається з 2-ї пол. 20 ст., коли кінокритик М. Фарбер

(1917–2008, США) назвав А. відзняті поза Голлівудом кінострічки про нетрадиційне кохання. Згодом термін став означати заборонену при тоталітаризмі культуру. А. орієнтований на свідоме порушення загальновизн. традицій, епатаж, бунтарство. А. притаманні критика панівної ідеології, незгода зі загальноприйнятими етич. й естетич. цінностями та нормами, встановлення своїх поведінкових сценаріїв. Типовими для зх. А. є антирелігійність, «сексуальна революція», культ наркотиків, піднесення проблем маргінальних груп. У 1960-ті А. називали амер. та англ. рок-групи, що виступали виключно в клубах, ігноруючи фірми звукозапису. В СРСР до А. зараховували мист-во, не визнане владою, на виникненні якого позначилася цензура. Неможливість офіційно надрукуватися зумовила появу самвидаву — нелегальних публікацій; магнітвидаву — андеграунд. поширення музики; квартирників — неофіц. концертів і виставок. А. в укр. образотворч. мист-ві 1960–1980-х — радикальна форма мистецького спротиву соцреалізму. 1960–1964 функціонував київ. «Клуб творчої молоді» (Л. Танюк, А. Горська, В. Зарецький, В. Коробко та ін.). 1977 утворилося громад. об'єднання «Рух». Альтернативні художники створювали нетрадиц. худ. форми у вигляді інсталяцій, перформансів тощо. Сучас. музику укр. А. представляють групи «Devil Race» (гараж-рок, м. Київ), «Dracula Drops D “Saivo”» (пост-рок, м. Львів), «Martiansdoitbetter» (гараж-рок, м. Київ) та ін. Найепатажніші твори художників А. високо цінуються колекціонерами, зберігаються в багатьох музеях світу — худ. музеї Зіммерлі Ратгерського ун-ту (США), Національному художньому музеї України, Музеї шістдесятництва (обидва — м. Київ), Галереї NT-Art (м. Одеса) та ін.

Лит.: Разговори об андеграунде // Культура. 2003. № 4; Федулов А. Н. Неофициальная культура СССР (вторая половина 1960-х–1980-е гг.). Элиста, 2013; Юрчук О. «Голоси» українського літературного андеграунду // Житом. літ. студії. 2013. Вип. 7; Юрчук О. У тіні імперії. Українська література у світлі постколоніальної теорії. Київ, 2013; Колошук Н. Г. «Мое трагичне покоління»: про андеграунд української літератури у повоєнний період // Вісник Львів. ун-ту. Сер. філол. 2018. Вип. 67 (2).

С. В. Оборська

Андезін (від Анди) — мінерал класу силікатів, різновид плагіоклазу. Уперше виявлено 1841 О. В. Г. фон Абихом (1806–1886, Німеччина) у руднику Армагі на тер. департаменту Чоко в Колумбії. Пізніше — на тер. Європи й Азії. В ізоморф. ряду плагіоклазів альбіт — анортитом розташований посередині. Хім. ф-ла — $(\text{Na}, \text{Ca})\text{Al}(\text{Si}, \text{Al})_3\text{O}_8$, при цьому вміст анортиту від 30 % до 50 % (An_{30-50}). Сингонія — триклинна. Твердість за Мооса шкалою твердості мінералів — бл. 6, крихкий. Густ. — 2,66–2,68 г/см³. А. властиві товстоплитчасті або стовпчасті кристали. Часто утворює зерна неправильної форми, вкраплені в породу. Спайність — досконала. Кристали прозорі й непрозорі, останні — білого або світло-сірого кольору, іноді з блакитними, зеленкуватими, рожевими відтінками. Відрізнити А. від ін. плагіоклазів та визначити точний хім. склад можливо лише методами поляризац. мікроскопії, рентгенології. Найточніші результати забезпечує ІЧ-спектроскопія. На Мадагаскарі, у Канаді і США відомі родовища молочно-білого А. з

білого опалесценцією (т. з. мадагаскар. місячний камінь). У горах Тибету видобувають А. червоноуватих відтінків, в Індії — зеленуватих. А. — типовий породотвір. мінерал в інтрузив. (див. Інтрузія) та ефузив. (див. Ефузія) породах серед. складу (андезит, діорит, сієніт, габродіорит, анортозит), а також у породах гірських метаморфічних. Поширений у породах кристал. щитів, а також у виверж. породах вулкан. областей світу. Мінерал міститься в породах Українського щита, трапляється на Волині, Побужжі, у Кривому Розі, Приазов'ї. Відіграє важливу роль у вивченні складу й генезису магмат. порід. Цінним є прозорий червоний та червоно-помаранч. А. (трапляється рідко). Прозорі кристали А. придатні для огранювання. З них виготовляють гарні й недорогі самоцвіти, маса яких може становити десятки каратів. Низькосорт. А. використовують у пром-сті як сировину для вир-ва особливих сортів скла, кераміки, стійких прозорих покриттів тощо.

Лит.: Feldspar Mineralogy : in 2 vol. Berlin; Boston, 1983. Vol. 2; Deer W., Howie R., Zussman J. Rock-forming Minerals : in 5 vol. London, 2001; Павлов Г. Г. Петрографія. Київ, 2014; Мінералого-петрографічний словник : в 2 т. / Уклад.: В. С. Білецький, В. Г. Суярко, Л. В. Іщенко. Харків; Київ, 2018. Т. 1.

Г. О. Кульчицька

Андезит (від Анди) — магматична порода гірська вулканічна серед. складу, норм. лужності. А. визначив і назвав геолог Х. Л. фон Бух у 1836. Серед. хім. склад: SiO_2 56–64 %, TiO_2 0,5–0,7 %, Al_2O_3 16–21 %, Fe_2O_3 3–4 %, FeO 3–5 %, MgO 3–4 %, CaO 6–7 %, Na_2O 2–4 %, K_2O 1–2 % (Петрографічний кодекс України). Має зазвичай темно-сірий або майже чорний колір, масивну або пузирч. текстуру, порфірову структуру з гіалопілітовою чи плітакаситовою основною масою; остання утворена субпаралельними мікролітами плагіоклазу. Укрупнені представлені плагіоклазом зон. будови (від лабрадору до олігоклазу) та одним або кількома темноколір. мінералами: кліно- (авгіт) й ортопіроксеном (гіперстен), роговою обманкою, рідше біотитом, за наявністю та співвідношенням яких виокремлюють різновиди. Мінерали другорядні: інколи олівін (в основних), кварц (у найкисліших), калієвий шпат польвовий, скло вулканічне. Густина — 2,28–2,68 г/см³. Твердість за Мооса шкалою твердості мінералів — 5. Опір стисканню — 80–240 МПа. Т-ра плавлення становить 1 200 °С, пористість — 0,8–9,6 %, рідше до 14 %, коефіцієнт розм'якшення (водостійкість) — 0,8–1,0. А. пов'яз. поступ. переходами з більш основними андезибазальтами й більш кислими дацитами. Утворює лавові потоки, субвулканічні тіла (дайки, штоки), екструзії (купола). Є ефузивним аналогом кварц. діориту. Характер. для деструктив. геодинамічних режимів (зрілих острів. дуг та актив. континент. окраїн андійського типу) та їхніх палеоаналогів (складчастих областей). Це одна з найпоширеніших вулкан. порід світу. Великі родовища А. відомі в Кордильєрах (США), у Франції, Бельгії, Вірменії, на Далекому Сході, Камчатці, Кавказі. В Україні невел. масиви А. розвинені в складч. областях Криму (міжріччя Бодрак — Альма, Карадаг), Карпатах (Вигорлат-Гутинська гряда), на Донбасі в зоні зчленування з Українським щитом. Використовують переважно як буд. камінь, для виготовлення

Андезит

Андезит

кислототривких матеріалів. Розробляють кар'єрним способом у Закарпатті.

Лит.: Магматические горные породы: Кислые и средние породы / Отв. ред. В. В. Ярмолюк, В. И. Коваленко. Москва, 1987; Петрографічний кодекс України / Відп. ред. І. Б. Щербаков. Київ, 1999; Павлов Г. Г. Петрографія. Київ, 2014; Мінералого-петрографічний словник: в 2 т. / Уклад.: В. С. Білецький, В. Г. Суярко, Л. В. Іщенко. Харків; Київ, 2018. Т. 1.

К. Є. Шнюкова

Андеркарт, андеркард (англ. undercard, від under — під, при, до і card — картка, номер програми) — попередній боксер, бої перед осн. поєдинком. А. може складатися з одного або кількох боїв, не обов'язково в тій же категорії, що й осн. бій. Зазвичай для А. обирають перспек. боксерів, які мріють про чемпіонство. Глядач. інтерес до боїв в А. зазвичай незначний. А. також влаштовується й у ін. видах спорту: профес. боротьбі, кінних та автоперегонах тощо.

Лит.: The American Heritage Dictionary of the English Language. Boston, 2016.

Андерклас (швед. underclass, англ. underclass — нижчий клас, від under — префікс, що означає унизу, нижче, та class — клас) — частина населення, що перебуває на найнижчих щаблях соці.-екон. драбини, на т. з. дні соціально-класової структури суспільства. Поняття «А.» замінив термін «люмпен-пролетаріат» (за К. Марксом: найнижчий прошарок відносно надлишкового населення). Поняття увів у наук. обіг 1962 Г. Мюрдаль на позначення постійних безробітних, частково чи тимчасово зайнятих та непрацездатних. Подальші інтерпретації явища залежали від соціально-класової позиції дослідників і варіювалися від марксист. до соціал-дарвіністських. У країнах Європи дослідники надають

Андерклас

перевагу концепту «соціальне виключення» (ексклюзія), а не концепту «А.». Заг. критерієм належності суб'єкта до А. вважається виключення з ринку праці, бідність і залежність від отримання держ. соц. допомоги. У західній соціології сформувався вузьке й широке розуміння А. У вузькому значенні до цієї групи відносять переважно «пасивних бідних», змушених жити на соц. допомогу після втрати роботи. У широкому — до складу А. включають (окрім безробітних) частково зайнятих і непрацездатних, а також жебраків, безхатченків, наркоманів, душевнохворих, представників кримі-

нального світу, зайнятих у тіньовій економіці тощо. Поняття «А.» часто використовується як синонім «чорного А.» і «міського А.», оскільки його історія бере початок у США й тісно пов'язана з формуванням «чорних гетто» в індустріальних центрах. Ключові характеристики А.: виключеність із ринку праці; бідність; екон. залежність від соц. допомоги з боку д-ви; високі показники злочинності; значна питома вага матерів-одиначок; виключеність із домінантної в сусп.-ві культури й способу життя осн. маси населення. Виникнення та відтворення А. зумовлено структурними й поведінковими чинниками. До структурних належать зміни в економіці, деіндустріалізація, передислокація роб. місць із центр. частини міст у передмістя, внаслідок чого відбувається концентрація бідності й соц. патологій в анклавах сегрегації, що виникають. Поведінкові чинники розглядають за порівнянням способів життя, норм поведінки представників А. та осн. частини населення. Для А. характерним є низький рівень запитів, брак досяжних цінностей, схильність до утриманства, безвідповідальності, безпорадності, асоціальні типи поведінки. Це призводить до утвердження в маргінальному середовищі «культури бідності», різко обмежує можливість вертикальної мобільності. Однак дослідження брит. вчених (1990-ті) свідчать про брак вагомих доказів наявності особливої культури А. В укр. сусп.-ві проблема А. (попри численні вияви цього феномену) перебуває на маргінесі сусп.-політ. і наук. дискурсу.

Лит.: Myrdal G. The Challenge of World Poverty: A World Anti-Poverty Program in Outline. New York, 1970; Auletta K. The Underclass. New York, 1982; Djao A. W. The Underclass // Inequality and Social Policy. The Sociology of Welfare. Toronto, 1983; Wilson W. J. The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass and Public Policy. Chicago, 1987; Erol R., Mincy R. Growth of the Underclass: 1970–1980 // Journal of Human Resources. 1990. № 25; The «Underclass» Debate: Views from History / Ed. by M. B. Katz. Princeton, 1993; Murray Ch. The Underclass Revisited. Washington, 1999; Giddens A., Sutton P. Is there an Underclass? // Giddens A., Sutton P. Sociology. 7th ed. Cambridge, 2013; Струченков О. В. Особливості андеркласу в Україні // Вісник Одес. нац. ун-ту. Соціол. і політ. науки. 2016. Т. 21. Вип. 3.

А. Г. Арсєнко, Т. О. Петрушина

Андеррайтер (англ. underwriter, від underwrite, первісно — писати унизу, підписувати, з under — префікс, що означає унизу, нижче, і write — писати) — 1) У банків. діяльності, на ринку цінних паперів — фіз. або юрид. особа, яка гарантує емітенту цін. паперів (акцій, облігацій) розміщення їх на ринку на погоджених умовах за спец. винагороду. А. може бути банк, фін. або ін. компанія, що має ліцензію на здійснення торгівлі цін. паперами та бере на себе ризики в процесі андеррайтингу. А. зобов'язується розмістити або викупити перший випуск цін. паперів за заздалегідь визначеною ціною. Купуючи в емітента цін. папери, А. вкладає свої кошти й бере на себе ризики з отримання збитків від фін. операцій.

2) У страхуванні — юрид. особа, відповідальна за укладання страхових (перестраховувальних) контрактів. А. аналізує ризики й вирішує, чи доцільно страхувати об'єкт, формує страховий портфель, класифікує ризики з метою отримання найбільшої страхової премії. В Україні — те саме, що і *страховий агент*.

Дж.: Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України № 3480-IV від 23.02.2006 // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 31; Про затвердження Положення про порядок здійснення емісії облігацій підприємств, облігацій міжнародних фінансових організацій та їх обігу: Рішення національної комісії з цінних паперів і фондового ринку України № 2998 від 27.12.2013.

Лит.: Мальська М. П., Мандюк Н. Л., Занько Ю. С. Корпоративне управління: теорія і практика. Київ, 2012; Сич Є. М., Ільчук В. П., Гавриленко Н. І. Ринок фінансових послуг. Київ, 2012; Худік О. О. Корпоративне управління як система відносин учасників діяльності // Вісник Фінанси та банківська справа. 2013. № 2; Азізова К. М., Рац О. М., Чабанова Л. О. Андеррайтинг: сутність, форми та особливості впровадження в банківський сектор України // Комунальне госп-во міст. Сер.: Екон. науки. 2014. Вип. 117; Шишпанова Н. О., Михайловська К. В. Проблеми та перспективи розвитку андеррайтингу в менеджменті страхової компанії // Вісник Бердян. ун-ту менедж. і бізнесу. 2016. № 4.

Андеррайтинг (англ. underwriting, від underwrite, первісно — писати унизу, підписувати, з under — префікс, що означає унизу, нижче, і write — писати) — 1) У банківській діяльності, на ринку цінних паперів — купівля та продаж на первинному ринку цінних паперів нових випусків із подальшим перепродажем. Здійснюється інвестиційними компаніями, банками та вел. брокерськими фірмами, які виступають як андеррайтери. Види А.: гарантований — здійснення операцій із купівлі-продажу цін. паперів влас. коштом; посередницький — розміщення цін. паперів за коміс. вигодою (андеррайтер виступає як брокер, за дорученням клієнта; усі фін. ризики, пов'язані з розміщенням випуску, повністю перекладено на емітента); обмежений — операція з купівлі-продажу цін. паперів, коли андеррайтер розміщує їх як брокер і гарантує емітенту викуп нерозміщеної частки випуску влас. коштом. Різновидом обмеж. А. є придбання опціону на підписку. Можливі модифікації А.: з авансуванням; конкурентний; «стенд-бай»; консорціумний.

2) У страхуванні — діяльність страховика з ідентифікації, аналізу, оцінки ризиків, вибору оптимального страхового покриття, перевірки збалансованості страхового портфеля. Види А. в страхуванні: стандартний — визначення типу угоди, під який підпадає об'єкт страхування; індивідуальний — вивчення умов нестандарт. операції та встановлення індивід. тарифу і страхової премії.

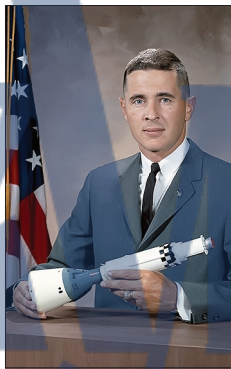
Дж.: Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України № 3480-IV від 23.02.2006 // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 31; Про затвердження Положення про порядок здійснення емісії облігацій підприємств, облігацій міжнародних фінансових організацій та їх обігу: Рішення національної комісії з цінних паперів і фондового ринку України 2998 від 27.12.2013.

Лит.: Мальська М. П., Мандюк Н. Л., Занько Ю. С. Корпоративне управління: теорія і практика. Київ, 2012; Сич Є. М., Ільчук В. П., Гавриленко Н. І. Ринок фінансових послуг. Київ, 2012; Худік О. О. Корпоративне управління як система відносин учасників діяльності // Вісник Фінанси та банківська справа. 2013. № 2; Азізова К. М., Рац О. М., Чабанова Л. О. Андеррайтинг: сутність, форми та особливості впровадження в банківський сектор України // Комунальне госп-во міст. Сер.: Екон. науки. 2014. Вип. 117; Шишпанова Н. О., Михайловська К. В. Проблеми та перспективи розвитку андеррайтингу в менедж-

менті страхової компанії // Вісник Бердян. ун-ту менедж. і бізнесу. 2016. № 4.

Андерс, Вільям Елісон (англ. Anders, William Alison; 17.10.1933, Гонконг, тепер адм. район Китаю) — військ. льотчик, інженер, 33-й космонавт світу і 21-й астронавт США, учасник першого пілотов. польоту до Місяця. Закінчив Військово-морську академію США за фахом інженера-електрика (1955), пройшов конкурс до Військ.-повітр. сил (ВПС) США й отримав льотну ліцензію (1956). Служив в ескадрильї винишувачів у Каліфорнії та Ісландії. За час служби у ВПС заг. тривалість польотів на різн. типах літ. апаратів перевищила 8 000 год. З 1958 навчався в Авіац. технол. ін-ті (м. Дейтон, шт. Огайо). 1962 отримав ступінь магістра за спеціальністю «ядерна техніка» й почав працювати над проектами з радіац. захисту в лабораторії ВПС США у шт. Нью-Мексико. Водночас служив пілотом-інструктором на реактив. літаках (див. Реактивний літальний апарат). 1963 зарахований до команди астронавтів НАСА. Був дублером пілота корабля космічного «Джеміні-11»; згодом долучений до програми «Аполлон». 1967 призначений пілотом екіпажу косміч. корабля «Аполлон-8», до складу якого також увійшли Ф. Борман і Дж. Ловелл. 21.12.1968 «Аполлон-8» стартував і 24.12.1968 вийшов на орбіту Місяця, де провів 20 год. 10 хв. (зробив 10 обертів). Гол. завданням місії стала підготовка майбут. висадки на Місяць, зокрема пошук місць для посадки місяч. модуля. Загалом експедиція тривала 6 діб 3 год. 1969–1973 був виконавчим секретарем Нац. ради США з питань аеронавтики та космосу (тепер Нац. управління з аеронавтики й дослідження косміч. простору, НАСА). Відповідав за розробку стратегії косміч. досліджень та планування авіац. і косміч. систем. 1973 призначений членом Комісії з атом. енергії США, де опікувався питаннями енергетики. Був головою спільної американсько-радянської програми в галузі технологій ядер. енергетики й термоядер. синтезу. 1975–1976 — голова Комісії з ядерного регулювання, що відповідала за ядерну безпеку, 1976–1977 — посол США в Норвегії. 1977 закінчив держ. кар'єру і став одним із топ-менеджерів корпорації «Дженерал Електрик» (англ. «General Electric»), де відповідав за енергетич. і згодом авіац. напрями. 1984 став віце-президентом з аерокосміч. діяльності компанії «Текстрон» (англ. «Textron»). З 1990 працював у корпорації «Дженерал Дайнемік» (англ. «General Dynamics Corporation»): спочатку заст. Голови; 1991–1994 — голова та ген. директор. Заснував фундацію (англ. William A. Anders Foundation), яка опікується питаннями освіти та охорони навколишнього середовища. 1996 під егідою фундації створено Музей авіаційної спадщини (англ. Heritage Flight Museum) у м. Беллінгемі (шт. Вашингтон), яку очолив А. Нагороджений медаллю ВПС США «За видатні заслуги», медаллю НАСА «За видатні заслуги». 1983 ім'я А. внесено до Міжнар. косм. зали слави, 1997 — до Зали слави амер. астронавтів. Кратер Андерса на Місяці названо на його честь.

Лит.: Franco F., Burgess C. In the Shadow of the Moon. A Challenging Journey to Tranquility, 1965–1969. Lincoln; London, 2010; Israelien G., May B., Eicher D. et al. Starmsu: 50 Years of Man in Space. London, 2014; Kluger J. Apollo 8: the Thrilling Story of the First Mission to the Moon. New

Андерс Вільям Елісон

York, 2017; Kurson R. Rocket Men: The Daring Odyssey of Apollo 8 and the Astronauts Who Made Man's First Journey to the Moon. New York, 2018.

Ю. Ю. Торопчинов

Андерс, Гюнтєр (нім. Anders, Günther; справж. ім'я — Гюнтєр Зігмунд Штєрн, нім. Günther Siegmund Stern; 12.07.1902, м. Бреслау, тепер м. Вроцлав, Польща — 17.12.1992, м. Відєнь, Австрія) — письменник, філософ, журналіст, громад. діяч, один із фундаторів та ідеологів міжнар. руху проти ядерної зброї. Закінчив ун-т у м. Фрайбурзі; доктор філософії (1923). Серед його вчителів — Е. Гуссерль, М. Гайдеггер, Е. Кассірєр, П. Тіліх. За поглядами близький до Франкфуртської школи соц. досліджень. Був тричі одружений; перша дружина — письменниця й філософ Г. Арєндт (1929–1937). Працював журналістом у м. Берліні. Під тиском антисеміт. настроїв обрав псевдонім «Андерс» (букв. «інший», «інакший»), під яким писав до кінця життя. Після перемоги націонал-соціалістів (див. *Націонал-соціалізм*) позбавлений нім. громадянства; емігрував до Франції (1933), згодом до США (1936). У 1950 повернувся до Європи, жив і працював у м. Відні. Відвідав яп. міста Хіросіму та Нагасакі (1958), концтабір «Аушвіц» в Польщі (1966), видав нариси й щоденники. Брав участь у Трибуналі Рассєла з розслідування військ. злочинів у В'єтнамі (1967). Називав свій філос. підхід «філософією понять». Ввів поняття «Прометєєвий розрив» — як протиріччя між рівнем створених людиною технологій та її здатністю усвідомити їхні згубні наслідки. Один із перш. критиків ядерних технологій та глобал. загроз ядерн. зброї. На прикладах зародження тоталітар. режимів міркував про використання технологій в інтересах політ. еліт, зловживання владою, масов. репресій, стеження за населенням. Один із перших філософів *медіа*. Попереджав про негат. наслідки соц. медіа, перев. телебачення: нівеляцію людських стосунків; баналізацію мислення; деформацію потреб тощо. Розвивав ідеї «негативної антропології». Серед найвідоміших праць: «Антикварність людини» («Die Antiquiertheit des Menschen», 1956); «Людина на мосту. Щоденник із Хіросіми та Нагасакі» («Der Mann auf der Brücke. Tagebuch aus Hiroshima und Nagasaki», 1959); «Візит до Аїда. Аушвіц і Вроцлав» («Besuch im Hades. Auschwitz und Breslau», 1966); «Напис на стіні. Щоденники 1941–1966» («Die Schrift an der Wand. Tagebücher 1941–1966», 1967); «Час кінця та Кінець часу. Думки про атомну ситуацію» («Endzeit und Zeitenende. Gedanken über die atomare Situation», 1972); «Хіросіма — всюди» («Hiroshima ist überall», 1982) та ін. Автор монографій про Б. Брєхта, Дж. Гросє, М. Гайдеггєра, Ф. Кафку, О. Родєна. Серед нагород — Велика літ. премія Бавар. академії витончених мист-в (1978); премії Теодора Адорно (1983), Андреаса Гріфіуса (1985), Зігмунда Фройдє за наукову прозу (1992) тощо. Член Нім. академії мови й поезії, Берлін. академії мистецтв.

Пр.: Kafka: pro und contra. Die Prozeß-Unterlagen. München, 1951; Die Antiquiertheit des Menschen : in 2 bd. München, 1956–1980; Besuch im Hades. Auschwitz und Breslau 1966. Nach «Holocaust» 1979. München, 1979; Hiroshima ist Überall. München, 1982; Р о с п е р е к л . — Мир как фантом и матрица. Философские размышления о радиовещании и телевидении // Искусство и кино. 2005. № 2; Катакомбы Молюссии. Москва, 2019.

Андерс Гюнтєр

Лит.: Lohmann M. Philosophieren in der Endzeit. Zur Gegenwartsanalyse von Günther Anders. München, 1996; Dijk P. van. Anthropology in the Age of Technology. The Philosophical Contribution of Günther Anders. Amsterdam; Atlanta, 2000; Liessmann K. P. Günther Anders. Philosophieren im Zeitalter der technologischen Revolutionen. München, 2002; Bahr R. Günther Anders Leben und Denken im Wort. Wien, 2010; Müller M. Von der Weltfremdheit zur Antiquiertheit. Philosophische Anthropologie bei Günther Anders. Marburg, 2012; Єрмоленко А. Відродження філософської культури зі світу перекладу // Філосо. думка. 2016. № 5; Beck M. Günther Anders' Gelegenheitsphilosophie. Exilerfahrung — Begriff — Form. Mit einem Vorwort von Konrad Paul Liessmann. Wien, 2017.

А. В. Арістова

Андерс, Федір Фердинандович (02.06.1868, м. Київ, тепер Україна — 31.05.1926, там само) — інженєр, конструктор першого в Україні *дирижабля*, один із фундаторів пасажир. сполучення на літальних апаратах. Навчався в реальному та землемір. уч-щах у м. Києві, цікавився *авіацією*, вивчав конструкції літальних апаратів. Перший дирижабль «Київ» побудував 1910–1911 разом із сином, частково на пожертви киян. Цей дирижабль м'якої (тобто безкаркасної) конструкції довж. бл. 40 м та діам. 7 м мав сигароподіб. форму; довж. гондоли становила 25 м, вага конструкції — 524 кг. Був оснащений електроосвітленням, розвивав швидкість до 35 км/год. Крім двох механіків, міг підняти в повітря ще трьох пасажирів. Перший політ дирижабля «Київ», керованого А. та ще двома членами екіпажу, відбувся в серпні 1911 на манєврах Київ. військ.

Андерс Федір Фердинандович. Художня поштова марка «100 років першого польоту дирижабля «Київ» (№ 1118)

округу. Літальний апарат досяг вис. 1 000 м, проте перебої в роботі *двигуна* змусили екіпаж перейти на вільний політ і здійснити посадку за 120 км від м. Києва. 1911–1912 А. удосконалив дирижабль, здійснив на ньому понад 150 польотів та перевіз бл. 200 пасажирів. Це були перші в Рос. імперії пасажир. перевезення на дирижаблях. 22.10.1912 продемонстрував перед активом Київського товариства повітроплавання модель нової розробки — гідродирижабль «Київ-2», розрахований на 12 осіб, для рейсів між містами Києвом та Москвою. Гондола могла триматися на поверхні води в разі приводнення. Однак цей проект не було реалізовано. Рік працював у Німеччині на дирижаблебудів. верфі Ф. Цеттеліна. Після повернення до м. Києва займався проектуванням каркасних дирижаблів. Застосовував оригін. тех. рішення, яке давало змогу дирижаблю тривалий час працювати на тому самому водні. Через поч. Першої світової війни цей проект також не був реалізований. 1918 А. заочно закінчив Київ. політех. ін-т (тепер Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»). У 1921–1924 працював над створенням дирижа-

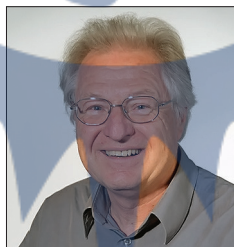
бля на 100 місць для регуляр. пасажир. перевезень. За проектом швидкість польоту мала становити 128–149 км/год, висота польоту — 2 500 м, запас пального планувався на 68 год., екіпаж — 15 осіб. У м. Києві було створено акціонер. т-во для буд-ва та експлуатації дирижаблів А. («Акопеда»), проте тоді виникло питання доцільності пасажир. перевезень дирижаблями і проект не отримав підтримки. А. був членом Київ. т-ва повітроплавання та Авіаційного наук.-тех. т-ва при Київ. політех. ін-ті. На вшанування пам'яті А. 1970 встановлено мемор. дошку (арх. В. Лоботинський) на будинку № 50 по вул. Б. Хмельницького в м. Києві.

Лит.: Арие М. Я. Дирижабли. Киев, 1986; Савин В. С. Авиация в Украине: очерки истории. Харьков, 1995; Згуровский М. З. Киевские политехники — пионеры авиации, космонавтики, ракетостроения. 2-е изд., перераб. и доп. Киев, 2011; Васильчук В. М. Німецька спільнота у Києві: історія і сучасність // Україна — Європа — Світ. Сер.: Іст., міжнар. відносини. 2015. Вип. 16 (2).

Андерсен, Ганс Крістіан (дан. Andersen, Hans Christian; 02.04.1805, м. Оденсе, Данія — 04.08.1875, м. Копенгаген, Данія) — письменник. Писав данською мовою. Нар. в родині бідного шевця. Після смерті батька 1816 був змушений заробляти на життя самостійно. 1819 переїхав до м. Копенгагена. Захоплювався театром, відвідував уроки в балет. школі. Початкову освіту здобув пізно. 1828 закінчив *Копенгагенський університет*. Паралельно з навчанням активно писав літ. твори та сценарії; на отримані гонорари подорожував Європою для знайомства з відомими літераторами: Г. Гайне, Ч. Діккенсом, В. Гюго, О. де Бальзаком та ін. 1867 отримав чин статського радника. Літ. дебют п'єсою «Сонце ельфів» («Alfsol»; 1822) був провальним. 1826–1827 опубліковано перші вірші А., зокрема «Вмираюче дитя» («Det døende Barn»). Славу А. принесли казки, які почав публікувати від 1835: «Дюймовочка» («Tommelise»; 1835), «Принцеса на горошині» («Prindsessen paa Ærten»; 1835), «Кресало» («Fyrtoiet»; 1835), «Русалонька» («Den lille Havfrue»; 1837), «Стійкий олов'яний солдатик» («Den standhaftige Tinsoldat»; 1838), «Гидке каченя» («Den grimme Ælling»; 1843), «Снігова королева» («Sneedronningen»; 1844), «Дикі лебеді» («De vilde Svaner»; 1838) та ін. Деякі казки адресовані дорослим і зображують явища сусп. життя: «Свинопас» («Svinedrengen»; 1841), «Нове вбрання короля» («Keiserens nye Klæder»; 1837), «Соловей» («Nattergalen»; 1843), «Дівчинка із сирниками» («Den lille Pige med Svovstikkerne»; 1845), «Побратими» («Venskabs-Pagten»; 1842) тощо. Автор романів «Імпровізатор» («Improvisatoren»; 1835), «Тільки скрипаль» («Kun en Spillemand»; 1837), «Дві баронеси» («To Jomfruer»; 1853) та ін., а також п'єс, подорожніх нотаток, автобіографії «Казка мого життя» («Das Marchen meines Lebens ohne Dichtung»; 1847) та ін. Казки А. тісно переплетені з фольклором, насичені гумором, динамікою та поєднанням із реал. життям. А. наслідував прогрес. романтиків, у казках унікав дидакт. основ та високої шани до представників королів. сім'ї. Твори А. перекладено 145 мовами. Рос. мовою перекладала зокрема *Марко Вовчок*. Укр. мовою вперше 24 казки переклав М. Старицький («Казки Андерсена з короткою його життєписсю», 1873). Пізніше твори А. перекладали П. Гравовський, М. Загірня, М. Грінченко,

Андерсен Ганс Крістіан

Андерсен Оле Крог

Андерсен-Нексе Мартін

Олена Пчілка, М. Рильський, О. Іваненко та ін. За творами А. знято низку кінофільмів і мультфільмів у різних країнах світу. Інсценізації творів А. входять до репертуарів театрів України. А. встановлено кілька пам'ятників у Данії, а також статуї в містах Братиславі, Малазі, Москві, Нью-Йорку. У м. Копенгагені є статуя «Русалонька» (1913, скульптор Е. Еріксен). 1953 в Данії засновано Андерсенівську премію для відзначення дитячих письменників, творцями яких здобула заг. визнання. Цієї премії удостоєні укр. письменники Б. Чалий і В. Нестайко. Щорічно 2 квітня (в день народження А.) в усьому світі відзначають Міжнар. день дитячої книги. 1985 на честь А. названо астероїд 2476 Андерсен.

Та.: Nye Eventyr : in 2 bd. Kjøbenhavn, 1845–1848; Das Marchen meines Lebens : in 2 bd. Leipzig, 1848; Укр. п. е. р. е. к. л. — Вибрані казки / Пер. з дан. Г. Кирпи. Тернопіль, 2017; Казки / Пер. з дан. М. Старицького, О. Іваненко. Харків, 2017; Казки / Літ. переказ: Д. Турбаніст, Г. Михайлова, О. Зав'язкін; пер. з рос. Д. Турбаніста. Київ, 2019; Казки Ганса Крістіана Андерсена / Пер. з англ. О. Гордичука. Київ, 2019.

Лит.: Gronbech B. Hans Christian Andersen. Boston, 1980; Zipes J. Hans Christian Andersen: The Misunderstood Storyteller. New York; London, 2005; (Re)lire Andersen. Modernité de l'œuvre. Paris, 2007; По небесной радуге за пределы мира. К 200-летию юбилею Х. К. Андерсена / Отв. ред. Н. А. Вишнева, А. В. Коровин, Е. Ю. Сапрыкина. Москва, 2008; Binding P. Hans Christian Andersen: European Witness. New Haven, 2016; Roes A. Kierkegaard en Andersen: De filosoof en de sprookjesdichter Een ontmoeting in Kopenhagen. Soesterberg, 2017.

В. І. Пащенко

Андерсен, Оле Крог (дан. Andersen, Ole Krogh; 11.05.1942, м. Копенгаген, Данія) — фізик, член Королів. данської АН (з 1982), почес. доктор Ун-ту м. Уппсали (з 2008), член НАН України (з 1992), почес. професор Штутгарт. ун-ту (з 1982). Доктор. ступінь отримав у Данському тех. ун-ті (1969). Відтоді працював наук. співробітником Ун-ту Пенсильванії (США). З 1970 — доцент *Копенгагенського університету*, з 1972 — викладач Данського тех. ун-ту. 1978 став професором *Женевського університету*, того ж року — наук. членом Т-ва імені М. Планка для сприяння розвитку наук та директором Ін-ту досліджень твердого тіла ім. М. Планка (Німеччина). Вийшов на пенсію 2012. Учений в галузі електрон. техніки та фізики твердого тіла. Автор понад 250 наук. публікацій. Лауреат премії Брінча Данського фіз. т-ва (1978), премії Європ. фіз. т-ва (1980). Нагороджений медаллю Е. Маха Чеської АН (2002).

Пр.: Linear Methods in Band Theory // Physical Review B. 1975. Bd. 12. № 8; Успів в а в т. — Band Theory and Mott Insulators: Hubbard U instead of Stoner I // Physical Review B. 1991. Bd. 44. № 3; Improved Tetrahedron Method for Brillouin-Zone Integrations // Physical Review B. 1994. Bd. 49. № 23; Emergence of Supersymmetric Quantum Electrodynamics // Physical Review Letters. 2017. Bd. 118. № 16.

Андерсен-Нексе, Мартін (дан. Andersen-Nexø, Martin; справж. прізвищ. — Андерсен, псевдонім — Нексе; 26.06.1869, м. Копенгаген, Данія — 01.06.1954, м. Дрезден, тепер Німеччина, похов. у м. Копенгагені, Данія) — письменник, почесний доктор ф-ту мистецтв ун-ту м. Грайфсвальда (з 1949). Писав дан. мовою. Нар. в багатодітній ро-

дині. 1877 сім'я А.-Н. переїхала до м. Нексе, назву якого письменник згодом використав як псевдонім. У молоді роки працював вівчарем, був учнем шевця, помічником муляра. 1893 закінчив нар. школу в м. Аскові. Після цього працював учителем у м. Оденс. 1894–1896 побував в Італії, Пн. Африці та Іспанії, де лікувався від туберкульозу. Після повернення з мандрівки працював учителем у м. Фредеріксборзі. Член Компартії Данії від 1919, один із її засновників. 1941 заарештований нацистами. 1943 втік до Швеції. З 1944 жив у СРСР. 1945 повернувся до Данії. З 1951 жив у Німеччині. Активний діяч антифашист. і антимілітарист. руху. Член Всесвіт. Ради Миру (з 1950). У л-рі дебютував у 1890-х. Як гуманіст і реаліст розвивав традиції нац. класич. л-ри. На поч. 20 ст. опановував метод *соцреалізму*. Писав новели, романи, а також публіцист. матеріали. У центрі його творів — життя трудящих, класова боротьба. Розкрив психологію людини праці. Найвизначніші романи: «Пелле-завойовник» («Pelle Erobreren», т. 1–4; 1906–1910); «Дітте — дитя людське» («Ditte Menneskebarn», т. 1–5; 1917–1921); трилогія «Мортен Червоний» («Morten hin Røde»; 1945–1954, незакінчений). Автор публіцист. книг про СРСР — «Назустріч молодому дню» («Mod Dagingen»; 1923), «Два світи» («To Verdener»; 1934) та ін. В Україні твори А.-Н. перекладали з 1920-х. Серед перекладачів — Д. Загул, О. Сенюк, З. Віденко, В. Козаченко та ін. Астероїд 3535 Дітте, що відкрив астроном М. Черних 1979, названо на честь гол. героя роману «Дітте — дитя людське». У будинку А.-Н. в м. Нексе відкрито спец. музей (1990). У 1996 А.-Н. посмертно надано звання почесного громадянина м. Нексе.

Та.: Pelle Erobreren : in 2 bd. København, 1971; Ditte Menneskebarn : in 2 bd. København; Valby, 2005; Р о с . п е р е к л . — Собрание сочинений : в 10 т. Москва, 1951–1954; У к р . п е р е к л . — Льотерійний швед. Харків; Київ, 1932; Пелле-завойовник. Київ, 1955; У залізному віці. Київ, 1955; Пасажири вільних місць, та інші новели. Київ, 1969.

Лит.: Неустроєв В. П. Мартин Андерсен Нексе: життя і творчість. Москва, 1951; Переслегина Э. В. Мартин Андерсен Нексе. Москва, 1969; История зарубежной литературы конца XIX — начала XX века / Под ред. Л. Г. Андреева. 2-е изд. Москва, 1978; Yde H. Nexø: Martin Andersen Nexø's liv og værk. Kopenhagen, 2019.

Н. М. Матузова

Андерсон, Бенедікт Річард О'Горман (Anderson, Benedict Richard O'Gorman; 26.08.1936, м. Куньмін, провінція Юньнань, Китай — 13.12.2015, м. Бату, провінція Східна Ява, Індонезія) — політолог, синолог, антрополог, історик, соціолог, член Американської академії мист-в і наук (з 1994), Американського філософського т-ва (з 2009). Фахівець із Південно-Східної Азії (зокрема, Індонезії). Брат П. Андерсона. Народився в сім'ї службовця колоніального митного управління. 1941, рятуючись від яп. окупації, родина переїхала до Каліфорнії, 1945 повернулася до Ірландії. З 11 р. А. навчався в Ітонському коледжі, пізніше вивчав класич. мови в *Кембриджі* (*Велика Британія*), де 1957 отримав звання бакалавра мист-в з *античної культури*. 1957 А. остаточно переїхав до США. 1961–1964 у *Корнелльському університеті* (м. Нью-Йорк, США) працював над дисертацією, яку присвятив боротьбі яванців із голланд. *колоніалізмом* («Ява

часів революції: окупація та опір, 1944–1946»). У 1967 отримав ступінь доктора філософії в Корнелльському ун-ті за програмою вивчення Індонезії. Наприкінці 1960-х — 1971 працював у Індонезії, пізніше — у Таїланді. Викладав у Корнелльському ун-ті до виходу на пенсію (2002). А. досліджував проблеми політ. розвитку Пд.-Сх. Азії (зокрема, Індонезії, Таїланду, Філіппін). *Національність*, нац. належність і *націоналізм* розумів як культурні артефакти особливого роду. Увів у наук. обіг поняття «уявлені спільноти», «друкарський капіталізм» і «офіційний державний націоналізм». Вважав, що «офіційний націоналізм» склався історично як реакція на нар. нац. рухи, спрямовані проти імперських центрів. А. запропонував концепцію «натуралізації» европ. правлячих монархій. Автор концепції націогенезу як процесу виникнення, формування й розвитку комплексу уявлень, згідно з якими певний соціум об'єднується в *націю*. Концепція є розвитком психологічної конструктивіст. теорії націй, у якій серед ознак національної ідентичності пріоритет має почуття солідарності, іст. свідомість тощо. Окр. увагу приділяв політ. інструментам формування нац. свідомості. Згідно з теорією А., нація як уявлена спільнота виникає внаслідок занепаду культ.; і реліг. основ соціуму, його монархічної орг-ції та розриву іст. безперервності, коли зростає роль ін. видів комунікації всередині спільноти. Наголошував, що націоналізм зародився не в Європі, а в Америці під час революції та боротьби за незалежність іст. колоній у Лат. Америці. Вирішальним чинником уважав поширення преси, що сприяла інтеграції аудиторії читачів як уявної спільноти. Аналогічним був процес націєтворення і в Європі, де розвиток комунікаційної мережі забезпечив пропаганду націєінтегруючих політ. та екон. ідей. Останньою хвилею утворення уявлених спільнот А. вважав *деколонізацію*, під час якої інтелектуали поліетнічного за складом населення колоній були змушені шукати засоби їх об'єднання в нації. *Перша світова війна* поклала край епосі великих династій, відтоді легітимною міжнар. нормою стала національна держава. Загострення національно-мовних відносин стало нагальною проблемою для політ. життя багатьох европ. д-в. Автор праць: «Деякі аспекти індонезійської політики під японською окупацією: 1944–1945» («Some Aspects of Indonesian Politics under the Japanese Occupation: 1944–1945»; 1961); «Попередній аналіз 1 жовтня 1965, переворот в Індонезії» («A Preliminary Analysis of the October 1, 1965, Coup in Indonesia»; 1971); «Інтерпретація індонезійської політики: тринадцять внесків у дебати» («Interpreting Indonesian Politics: Thirteen Contributions to the Debate»; 1982); «Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму» («Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism»; 1983); «У дзеркалі: література й політика в Сіамі в американську еру» («In the Mirror: Literature and Politics in Siam in the American Era»; 1985); «Мова й влада: дослідження політичних культур в Індонезії» («Language and Power: Exploring Political Cultures in Indonesia»; 1990); «Привид порівнянь: націоналізм, Південно-Східна Азія і світ» («The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia, and the World»; 1998); «Насильство й держава в Індонезії Сухарто» («Violence and the State in Suharto's Indonesia»;

Андерсон Бенедікт Річард О'Горман

2001); «Обговорюючи світову літературу» («Debating World Literature»; 2004); «Під трьома прапорами: анархізм і антиколоніальна уява» («Under Three Flags: Anarchism and the Anti-Colonial Imagination»; 2005); «Доля сільського пекла: аскетизм і бажання в буддистському Таїланді» («The Fate of Rural Hell: Asceticism and Desire in Buddhist Thailand»; 2012) та ін. Лауреат Азійської премії культури Фукуока (2000).

Пр.: Forestillede Faellesskaber: refleksjoner over nationalisms oprindelse og udbredelse. Frederiksberg, 2001; Southeast Asia over Three Generations. Ithaca, 2003; Language and Power: Exploring Political Cultures in Indonesia. Jakarta, 2006; Mapping the Nation. New York; London, 2012. (у співавт.); Buried City, Unearthing Teufelsberg: Berlin and its Geography of Forgetting. New York, 2017; A Life Beyond Boundaries. London, 2018; Р о с п е р е к л. — Нации и национализм / Пер. с англ. и нем. Л. Переяславцевой, М. Панина, М. Гнедовского. Москва, 2002. (у співавт.); Воображаемые сообщества: размышления об истоках и распространении национализма / Пер. с англ. В. Николаева. Москва, 2016; У к р п е р е к л. — Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Пер. з англ. В. Морозова. Київ, 2001;

Лит.: Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. Київ, 1999; Карасевич А. О., Шачковська Л. С. Політологічна енциклопедія : у 9 т. Умань, 2016. Т. 1; Андрущенко Т. В., Бабкіна О. В., Горбатенко В. П. та ін. Політична думка ХХ — початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : у 2 т. / За заг. ред. Н. М. Хоми. Львів, 2017. Т. 2.
Б. Л. Дем'яненко

Андерсон, Кард Девід (03.09.1905, м. Нью-Йорк, США — 11.01.1991, м. Сан-Маріно, Каліфорнія, США) — фізик, член Нац. АН США (1938), лауреат *Нобелівської премії* (1936). Нар. в сім'ї швед. емігрантів. 1927 закінчив Каліфорн. технол. ін-т, де вивчав *фізику* та інженерію. Там само 1930 здобув ступінь доктора філософії, 1930–1933 — наук. співробітник, з 1933 — доцент, 1939 — професор. На початку наук. діяльності вивчав *рентгенівські промені*. 1930 разом із Р. Е. Міллікеном розпочав дослідження косм. променів, результатом якого стало відкриття *позитрона* (1932), явища народження електрон-позитрон. пари з *γ-кванта* (1933), *мюона* (1936). Лауреат Нобелівської премії з фізики (1936) за відкриття позитрона. Нагороджений золотою медаллю Амер. ін-ту м. Нью-Йорка (1935); медаллю Елліота Крессона — найвищою нагородою Ін-ту Франкліна у Філадельфії (1937); медаллю Джона Еріксона (1960) Амер. т-ва шведських інженерів.

Пр.: The Positive Electron // Physical Review. 1933. Vol. 43. № 6; The Apparent Existence of Easily Deflectable Positives // Science. 1932. Vol. 76. № 1967.

Лит.: Anderson C. D. The Discovery of Anti-Matter: the Autobiography of Carl David Anderson, the Youngest Man to Win the Nobel Prize. Singapore, 1999; Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006.

Андерсон, Клейтон Конрад (англ. Anderson, Clayton Conrad; 23.02.1959, м. Омаха, шт. Небраска, США) — інженер у галузі аерокосмічної техніки, *астронавт* США. Здійснив два космічних польоти та шість виходів у відкритий космос. 1977 закінчив школу в м. Ашленді, шт. Небраска. 1981 одержав ступінь бакалавра наук із фізики в коледжі в м. Гастінгсі, 1985 — ступінь магістра наук у галузі аерокосм. інженерії в Ун-ті шт. Айова в м. Еймсі. 1983 почав працювати в *Космічному центрі імені Ліндона Джонсона* у від-

Андерсон Карл Девід

Андерсон Клейтон Конрад

ділі планування та аналізу експедицій, де брав участь у розрахунку проектів траєкторій польотів для експедицій багаторазових транспорт. космічних кораблів та станцій. 1988 на посаді менеджера Центру управління польотами керував командою розробки траєкторій для автоматичного міжпланет. корабля «*Galileo*» (STS-34), яка була також використана для планетарної місії «*Магеллан*» (STS-31). 1989 обрано керівником секції стартових траєкторій, а після реорганізації — інженер. відділу розробки польотів Дирекції планування і динаміки польотів. 1993 призначено начальником відділу матем. програм. забезпечення польотів. 1996–1998 обіймав посаду менеджера Центру надзвичайних операцій. У червні 1998 А. зараховано до команди астронавтів НАСА, де він пройшов повний курс заг. косм. підготовки і 1999 одержав кваліфікацію спеціаліста польотів. У процесі підготовки до косм. польотів працював оператором зв'язку з екіпажем під час польотів *спейс-шаттлів* (далі — шаттл). Під час роботи четвертої осн. експедиції на *Міжнародній космічній станції* (МКС) працював керівником розробки систем оповіщення та безпеки електроенергет. системи МКС. 2002 завершив тренінг за програмою підвищення кваліфікації для роботи у відкритому космосі. Стартував у складі екіпажу шаттла «*Атлантіс*» (STS-117) 08.06.2007 як спеціаліст польоту та другий бортінженер екіпажу МКС. Стикування зі станцією відбулося 10.06.2007. Тривалість польоту становила 151 добу 18 год. 23 хв. Упродовж польоту А. здійснив 3 виходи у відкритий космос (заг. тривалістю 18 год. 01 хв.). Повернувся на Землю на шаттлі «*Діскавері*» (STS-120) 07.11.2007. Вдруге стартував у космос 05.04.2010 у складі екіпажу шаттла «*Діскавері*» (STS-131) як спеціаліст польоту. Завданням експедиції було доправлення обладнання та матеріалів у транспорт. модулі «*Леонардо*». Стикування з МКС відбулося 07.04.2010. Тривалість польоту становила 15 дів 2 год. 47 хв., за цей час А. здійснив 3 виходи у відкр. космос (заг. тривалістю 20 год. 17 хв.). Шаттл з екіпажем, до якого входив А., приземлився 20.04.2010. У січні А. 2013 звільнився з НАСА у зв'язку з відставкою. Відзнаки та нагороди: «Видатна молода людина Америки» (1981, 1985, 1987); «Видатний випускник коледжу Гастінгс» (2008); медалі НАСА за косм. політ (2008, 2011) і виняткову службу (2008, 2011), а також РФ за заслуги в освоєнні космосу (2011).

Лит.: Anderson C. The Ordinary Spaceman: From Boyhood Dreams to Astronaut. Lincoln, 2015.

Ю. Ю. Торпичиню

Андерсон, Маріан (англ. Anderson, Marian; 27.02.1897, м. Філадельфія, шт. Пенсильванія, США — 08.04.1996, м. Портленд, шт. Орегон, США) — співачка (*контральто*), виконавиця класичної музики, афроамериканських пісень (спірічуелс). Із 6 р. співала в баптист. церк. хорі. Уже в ранньому віці за вокал. здібності А. назвали «дитиною-контральто». Володіла голосом шир. діапазону: виконувала альтові і сопранові партії, які переважали в репертуарі, а також партії в ансамблевих номерах. З 13 р. співала в різних хор. колективах м. Філадельфії. 1921 закінчила серед. школу р-ну Пд. Філадельфії. Не була прийнята до Муз. академії Філадельфії (тепер Ун-т мист-в) через афроамер. походження. Бра-

ла приватні уроки співу в педагогів і вокалістів М. С. Паттерсон, А. Рейфснайдер, згодом у Ф. Ла Форжа. Найбільший вплив на формування вокал. майстерності А. справив Дж. Богетті, який був її вчителем і наставником упродовж багатьох років. 1925 здобула перемогу у вокал. конкурсі, організованому Нью-Йоркською філармонією, та отримала право виступити в амфітеатрі стадіону «Левісон-Стадіум» (м. Нью-Йорк) з філармонічним симф. оркестром. Відтоді розпочалася активна концертна діяльність А. 1928 відбувся її сольний концерт у «Карнегі-холі» (м. Нью-Йорк), 1930 — у «Вігмор-холі» (м. Лондон). Від 1930 гастролювала країнами Європи (Німеччина, Велика Британія, скандинавські країни тощо). Її концерти мали успіх як серед слухачів, так і муз. критиків. 1935 А. виступала в СРСР — у містах Москві, Ленінграді (тепер Санкт-Петербург), Тифлісі (тепер Тбілісі), Баку. У м. Москві, крім концертів, відбулися приватні зустрічі з К. Станіславським, композитором М. Іполітовим-Івановим та ін. представниками мист. громади міста. К. Станіславський, високо оцінюючи талант А., запропонував їй підготувати партію Кармен до вистави, над якою працював в Оперно-драм. студії. Влітку 1936 відбулися концерти А. в Україні — у містах Києві, Одесі та Харкові. 09.04.1939 виступила в м. Вашингтоні, на площі, біля підніжжя меморіалу А. Лінкольна. Концерт просто неба був влаштований друзями співачки з-за відмови реакц. орг-ції «Дочки американської революції» надати для виступу А. вashington. «Констібьюшен-хол» через її афроамер. походження. Концерт зібрав понад 75 000 слухачів і став демонстрацією підтримки афроамериканців, транслювався по радіо та був відзнятий на кіноплівку. У часи *Другої світової війни* та *Корейської війни 1950–1953* співачка виступала з концертами в військ. базах та у шпиталях. 1955 відбувся дебют А. на опер. сцені в партії Ульрики (Дж. Верді «Балмаскарад») у *Метрополітен-опера*. Вона стала першою темношкірою солісткою, що виступила на сцені цього театру. 1956 написала автобіографію «Господи, що за ранок!» («My Lord, What a Morning») за назвою популярного спірічуелс. Від 1958 стала делегаткою ООН, «послом доброї волі» в країнах Африки та Азії. Останній концерт А. відбувся 18.04.1965 у «Карнегі-холі». Після закінчення виконав. кар'єри мешкала на власній фермі в м. Денбері (шт. Коннектикут). Похована на кладовищі Іден (м. Коллінгдейл, шт. Пенсильванія). За 40 р. інтенсив. концерт. діяльності А. дала понад 2 000 концертів (іноді бл. 100 за сезон). Її виконання вирізнялося вокал. майстерністю, витонченою музикальністю, щирістю, почуттям смаку, внутр. шляхетністю та продуманістю інтерпретації. Голос А. вражає густим оксамит. забарвленням, потужністю, насиченістю та тембр. багатством. Різностильовий репертуар включав арії з опер, ораторій, кантат; зразки камерно-вокал. музики; нар. пісні, а також спірічуелс. Основу концерт. програм становили твори західноєвроп. композиторів (Й. С. Баха, Г. Ф. Генделя, Л. ван Бетховена, Ф. Шуберта, Р. Шумана, Й. Брамса, Г. Малера, Я. Сібелюса, Е. Гріга, К. Сен-Санса, Дж. Верді, К. Дебюссі, Р. Штрауса); опуси амер. композитора Дж. Гершвіна. Рос. класика була представлена творами П. Чайковського, С. Рахманінова. Найулюбл. композитором співачки був Ф. Шуберт,

усі свої концерт. програми А. розпочинала його творами. Талант А. увиразнився в лірич. сфері — вона створила елегійно-споглядальні, піднесено-скорботні, сповнені внутр. драматизму та шляхет. стриманості, образи. А. стала першою виконавицею афроамер. походження, яка отримала світ. визнання (попри бойоти й перешкоди расистів); її ім'я стало символом боротьби афроамериканців за громадян. права та расову рівність. А. виступала на інавгураціях амер. президентів Д. Ейзенхауера і Дж. Кеннеді, співала для королів Швеції та Данії. Удостоєна держ. нагород і премій США: Президентської медалі Свободи (1963), Золотої медалі Конгресу США (1977), Нац. медалі США в мистецькій галузі (1986) тощо. Лауреат премії «Греммі» в номінації «За життя в мистецтві» (1991), Філадельфійської премії Е. Бока (1940) та ін. За внесок у розвиток індустрії звукозапису на голлівуд. «Алеї слави» 08.02.1960 відкрито іменну зірку співачки. 1998 у м. Філадельфії в будинку, де мешкала А. (1924–1943), відкрито музей. 2005 на її честь випущено пошт. марку. 2019 Національна портретна галерея в м. Вашингтоні організувала виставку «Одне життя: Маріан Андерсон». Для підтримки молодих співаків А. започаткувала спец. стипендію (1941–1976, 1990–1998). У 1998 її перетворено на премію Андерсон («Marian Anderson Award»), якою, крім вокалістів, нагороджують діячів культури за досягнення в гуманітар. сфері (серед лауреатів — Е. Тейлор, О. Вінфрі, Р. Гір тощо).

Тв.: My Lord, What a Morning: An Autobiography. Urbana and Chicago, 2002; Р о с п е р е к л. — «Господи, що за утро!» Главы из автобиографии. // Исполнительское искусство зарубежных стран : в 9 вып. Москва, 1962. Вып. 1.

Лит.: Тиц Б. Маріан Андерсон. // Сов. музика. 1935. № 3; Тимохин В. Ее стихия — возвышенная лирика (к 70-летию со дня рождения Маріан Андерсон) // Сов. музыка. 1972. № 5; Kaplan H. Marian Anderson. San Francisco, 2007; Eidsheim N. The Race of Sound: Listening, Timbre, and Vocality in African American music. Durham, 2019; Meacham J., McGraw T. Songs of America: Patriotism, Protest, and the Music that Made a Nation. New York, 2019.

Андерсон, Пєррі (англ. Anderson, Perry; 11.09.1938, м. Лондон, Велика Британія) — історик і соціолог-марксист, один із провідних представників *матеріалізму історичного* в науці. Брат Б. Р. Андерсона. Народився в сім'ї службовця митниці. 1941 родина переїхала до Каліфорнії, а після *Другої світової війни* — на південь Ірландії. Навчався в Ітонському, а згодом у Вустерському коледжах *Оксфордського університету* (1956–1960). Там познайомився з істориком і публіцистом І. Дойчером, який вплинув на майбутню кар'єру А. та його наук. інтереси. У цей час А. захопився *марксизмом*. 1962–1982 та 2000–2003 А. — гол. редактор лівого політ. наук. журналу «Нью лефт рев'ю» («New Left Review»; видається у м. Лондоні), з 2003 — член його редакції. У журналі публікувалися соціологи й філософи Ю. Габермас, П. Бурдьє, І. Валлерстайн, Ж.-П. Сартр. З 1980 — професор Нової школи соц. досліджень (м. Нью-Йорк). На 2019 викладає історію та соціологію в *Каліфорнійському університеті* у Лос-Анджелесі. У 1960-х стояв біля витоків руху «нових лівих» у Великій Британії. А. належить термін «нові ліві». Ним позначив ідейний напрям, що розвинувся серед молоді в 1950–1960-х (заперечення як лєнінської

Андерсон Маріан

Андерсон Пєррі

ортодоксії, так і консерватив. установок західних неолібералів). Автор праць, у яких проаналізував розвиток людської цивілізації в ракурсі іст. матеріалізму. У раних працях «Переходи від античності до феодалізму» (1974) та «Родовід абсолютистської держави» (1974) подано універсальний аналіз європ. історії та соц. розвитку. Наприк. 1970 — на поч. 1980-х А. написав своєрідну трилогію, де здійснив критич. аналіз марксист. теорії 20 ст.: «Роздуми про західний марксизм» (1977); «Дискусії в англійському марксизмі» (1980); «На шляхах історичного матеріалізму» (1983). Інші праці: «Витоки постмодерну» (1998), «Індійська ідеологія» (2012), «Американська зовнішня політика та її творці» (2014). Автор численних статей, присвячених проблематиці сучасного світоустрою крізь призму марксизму.

Пр.: Spectrum: From Right to Left in the World of Ideas. New York, 2007; Lineages of the Absolutist State. New York, 2013; Passages from Antiquity to Feudalism. New York, 2013; The Origins of Postmodernity. New York, 2014; Р о с п е р е к л. — Переходы от античности к феодализму. Москва, 2007.

Лит.: Elliot G. Perry Anderson: The Merciless Laboratory of History. Minneapolis, 1998; Джери Д., Джери Дж. Большой толковый социологический словарь : в 2 т. / Пер. с англ. Н. Марчук. Москва, 1999. Т. 1; Blackledge P. Perry Anderson, Marxism and the New Left. London, 2004; Куреной В. А. Исследовательская и политическая программа культурных исследований // Логос. 2012. № 1.

В. В. Ченак

Андерсон. Пол Томас (англ. Anderson, Paul Thomas; 26.06.1970, м. Лос-Анджелес, США) — режисер і сценарист. Народився в сім'ї актора. Зростав у долині Сан-Фернандо. Змінив багато шкіл, два семестри навчався в коледжі Емерсона (м. Бостон), а також у *Нью-Йоркському університеті*, який залишив. Працював виробн. асистентом на телебаченні в містах Нью-Йорку та Лос-Анджелесі. Згодом розпочав кар'єру режисера. Зацікавився кінорежисурою ще в шкільні роки. 1988 зняв перший короткометраж. псевдодокумент. фільм «Історія Дірка Дігглера», який розповідає історію порнознірки. Прототипом гол. героя цього фільму, а також створеної на його основі повнометраж. стрічки «Ночі в стилі бугі» (1997) став порноактор Дж. К. Голмс (1944–1988; США). 1992 А. зняв другий короткометраж. фільм «Сигарети і кава», до якого увійшли історії п'яти пов'язаних між собою персонажів. Цю картину поціновано на амер. фестивалі незалеж. кіно «Санденс» (1993; м. Парк-Сіті, шт. Юта, США). Ідеї фільму покладено в основу першої повнометраж. стрічки А. «Фатальна вісімка» (1996, показаної 1996 на *Каннському кінофестивалі* у програмі «Особливий погляд»). Фільм-драма «Магнолія» (1999) розповідає історію людей, які живуть у долині Сан-Фернандо. Картина здобула приз «Золотий ведмідь» на Берлінському МКФ (2000), а також низку премій асоціації кінокритиків і кінопреси. Її було номіновано на премію «Оскар» у трьох категоріях. 2002 стрічка «Кохання, що збиває з ніг» отримала приз на Каннському МКФ за найкращу режисуру. Фільм «Нафта» (англ. «There will be Blood», букв. «І буде кров»; 2007), знятий за романом Е. Сінклера «Нафта!» (1927), був названий критиками одним із найкращих фільмів десятиліття, а також отримав приз «Срібний ведмідь» Берлінського МКФ (2008) за найкращу режису-

Андерсон Пол Томас

Андерсон Філіп Воррен

ру, його номіновано на премію «Оскар» у кількох категоріях (2008), премію «Сезар» за найкращий інозем. фільм (2009) тощо. 2012 на *Венеційському міжнародному кінофестивалі* відбулася прем'єра драм. картини «Майстер», за яку А. отримав «Срібного лева» за найкращу режисуру. 2014 вийшов у прокат фільм «Вроджена вада», 2017 — «Примарна нитка». Характерною ознакою фільмів А. є присутність багатьох персонажів і кількох сюжет. ліній. При цьому камера фокусується на героєві, що переживає складну емоцію. У картинах поєднано витонченість форми зі складним багатоглибким змістом. Фільми А. демонструвалися в укр. прокаті й на телебаченні.

Лит.: Sperb J. Blossoms and Blood: Postmodern Media Culture and the Films of Paul Thomas Anderson. Austin, 2014; Toles G. Paul Thomas Anderson. Urbana, 2016; Carter Ch. Metafilm: Materialist Rhetoric and Reflexive Cinema. Columbus, 2018.

Андерсон. Філіп Воррен (англ. Anderson, Philip Warren; нар. 13.12.1923, м. Індіанополіс, шт. Індіана, США — 29.03.2020, м. Принстон, шт. Нью-Джерсі, США) — фізик-теоретик, член Національної АН США (від 1967), лауреат *Нобелівської премії* (1977). Виріс у м. Урбані (шт. Іллінойс), де його батько працював професором фітопатології. Ще в початк. школі у віці 8–9 р. А. захопився хімією. Закінчив *Гарвардський університет* (бакалавр, 1943; магістр, 1947; доктор філософії, 1949). Під час *Другої світової війни* працював радіоінженером у Військово-мор. дослідн. лабораторії США (1943–1945). Від 1949 до 1984 працював у лаб. компанії «Белл», 1967–1975 — професор фізики *Кембріджського університету*, а від 1975 обіймав посаду професора фізики в *Принстонському університеті*. Вагомим став внесок у теорію локалізації, антиферромагнетизму, порушення симетрії, високотемператур. *надпровідності*. Збагатив *філософію науки* оригін. поглядами на *емержентність*, що стали основою вчення про складні системи. Осн. наук. здобутки: розробив концепцію локалізації протяжних квант. станів за наявності домішок чи безладу в системі (Андерсонівська локалізація), створив домішкову модель А., яка описує поведінку магніт. домішок у перехід. металах, розробив механізм утворення маси (відомий як механізм Гігса) у фізиці елементарних частинок, створив псевдоспіновий підхід у теорії *надпровідності* Дж. Бардіна — Л. Н. Купера — Дж. Р. Шріффера, проводив плід. дослідження не-*s*-симетричного спарювання в надтекучому He-3 внаслідок спонтан. порушення симетрії, започаткував дослідження спінового скла. Експериментально сумісно з Дж. Роуеллом виявив 1963 стаціонарний *Джозефсона ефект* і розробив мікроскопічну теорію. Побудував модель крит. струмів надпровідників 2-го роду з дефектами. А. обрано стипендіатом Амер. академії мистецтв і наук (1963). Удостоєний щорічної премії Олівера Баклі (1887–1959, США) у галузі фізики конденсованого стану, що присуджує Амер. фіз. т-во (1964). У 1977 спільно з Н. Ф. Моттом і Дж. Х. ван Флеком став лауреатом Нобел. премії з фізики «за фундаментальні теоретичні дослідження електронної структури магнітних та неупорядкованих систем». Іноземний член Лондонського королівського т-ва з розвитку знань про природу (1980). Нагороджений Нац. наук. медаллю США (1982).

Пр.: Basic Notions of Condensed Matter Physics. Boulder, 1997; Concepts in Solids: Lectures on the Theory of Solids. Singapore, 1997; A Career in Theoretical Physics (World Scientific 20th Century Physics). 2nd ed. Hackensack, 2005; The Theory of Superconductivity in the High-Tc Cuprate Superconductors. Princeton, 2017.

Лит.: The Hutchinson Dictionary of Scientific Biography : in 2 vol. Oxford, 2000; Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006; Abrahams E. 50 years of Anderson localization. New Jersey, 2010.

А. М. Швайка

Андерсон, Шервуд (англ. Anderson, Sherwood; 13.09.1876, м. Камден, шт. Огайо, США — 08.03.1941, м. Колон, тепер Панама) — письменник. Писав англ. мовою. Походив із багатодіт. родини лимаря. 1883 разом із сім'єю переїхав до м. Клайда (шт. Огайо), яке стало прототипом м. Вайнсбурга в однойменній зб. новел. Середньої освіти не здобув через скрутне матеріал. становище. 1896 після переїзду до м. Чикаго був призваний до армії, брав участь в *Американо-іспанській війні* 1898. У 1900 навчався у Віттенберзькому коледжі в м. Спрингфілді; займався рекламою. 1906–1912 — власник фірми з вир-ва фарб у м. Елірія (шт. Огайо). 1912 розпочав літ. діяльність, спочатку працював у м. Клівленді, а згодом у м. Чикаго, друкувався в часописах. 1921–1927 подорожував Європою. На поч. 1930-х брав акт. участь у громад. житті. 1941 під час чергової подорожі до Пд. Америки захворів і помер. Перші есе й оповідання написав ще під час навчання в коледжі. Формально дебютував повістю «Син Вінді Макферсона» («Windy McPherson's Son»; 1916). Популярність А. принесла зб. новел «Вайнсбург, Огайо» («Winesburg, Ohio»; 1919). Автор зб. новел «Триумф яйця» («The Triumph of the Egg»; 1921), «Коні та люди» («Horses and Men»; 1923), «Смерть у лісі та інші історії» («Death in the Woods and Other Stories»; 1933); романів «Усі враз» («Marching Men»; 1917), «Білий бідняк» («Poor White»; 1920), «Багато шлюбів» («Many Marriages»; 1923), «Темний сміх» («Dark Laughter»; 1925); автобіогр. та мемуар. прози «Тар: Дитинство на Середньому Заході» («Tar: A Midwest Childhood»; 1926), «Спогади Шервуда Андерсона» («Sherwood Anderson's Memoirs»; 1942) та зб. есеїв «Спантеличена Америка» («Puzzled America»; 1935). Характерними рисами творів є емоц. напруга, широке використання монтажу як гол. структур. принципу, зміст. навантаження деталі, символу, точність опису побут. ситуацій, факти, розкриття яких заховано в підтекст. Ключовим концептом прози А. став «протеск», яким позначені трагічно усамітнені, «інші» персонажі, що не вписуються в провінц. норми. 2012 ім'я А. включено до Галереї літ. слави м. Чикаго. Укр. мовою окремі твори А. переклали Б. Антоненко-Давидович, М. Лисиченко, П. Шарандак.

Та.: The Complete Works of Sherwood Anderson : in 21 vol. / Ed. by K. Ohashi. Kyoto, 1982; Death in the Woods and Other Stories. New York, 1986; Winesburg, Ohio. London, 1997; The Egg, and Other Stories. Mineola, 2000; У к р. п е р е к л. — Історія одної людини // Сучасна чужоземна новела. Київ, 1928; Шедевр Блекфута // Американська новела / Сост. А. И. Старцева. Київ, 1976; Я хочу знати чому // Американська новела / Сост. А. И. Старцева. Київ, 1976.

Лит.: Howe I. Sherwood Anderson. New York, 1951; White R. I. Sherwood Anderson: A Reference Guide. Boston,

1977; Bassett J. E. Sherwood Anderson: An American Career. Selinsgrove, 2006; Rideout W. Sherwood Anderson: A Writer in America : in 2 vol. Madison, 2006–2007; Тагієва Н. Проблематика и поэтика новеллистики Шервуда Андерсона // Філол. науки. 2011. Вип. 9; Денисова Т. Н. Історія американської літератури ХХ століття. Київ, 2012; Кузєба В. В., Грєчуха Л. О. Лінгвостилістичні та структурні особливості романної прози Шервуда Андерсона (на матеріалі твору «Кіт Брендон») // Вісник Маріупольського держ. ун-ту. Сер.: Філол. 2018. Вип. 18.

Н. О. Висоцька

Андерсон Шервуд

Андерссон, Рой Арне Леннарт (швед. Andersson, Roy Arne Lennart; 31.03.1943, м. Уддевала, за ін. даними — м. Гетеборг, лен Веста-Йоталанд, Швеція) — кінорежисер, почес. доктор Гетеборзького ун-ту (з 2001). Навчався в Лундському ун-ті (1963–1967), де вивчав історію театру й кіно; з 1967 — у кіношколі при Шведському кіноін-ті (тепер у складі Стокгольм. ун-ту мист-в). У студент. роки зняв як режисер кілька фільмів, серед яких документ. стрічка «Білий спорт» (1968) про демонстрацію проти проведення в м. Бостаді матчу *Кубку Девіса* Швеція — Родезія (тепер Зімбабве). Картина отримала швед. премію «Золотий жук» у категорії «Найкращий фільм» (1969). Також був автором реклам. роликів. Після закінчення навчання працює як режисер і кіносценарист. 1969 зняв перший повнометраж. худ. фільм «Історія кохання», який отримав кілька нагород, зокрема премію Міжнар. спілки кінокритиків і приз критиків Берлінського МКФ (обидва 1970), Картина «Гілап» (1976) не мала успіху, через що А. на певний час залишив худ. кіно та зайнявся створенням реклам. роликів. Кілька з них отримали премії Міжнар. фестивалю творчості «Канські леви». 1977 А. заснував продюсер. компанію «Рой Андерссон продакшн» («Roy Anderson Production»), 1981 — «Студіо 24» («Studio 24»), якою відтоді керує. Зняв понад 400 реклам. роликів. Створив короткометраж. фільми, серед яких «Прекрасна земля» (в англ. прокаті «Світ слави»; 1991), показана на *Гетеборзькому кінофестивалі* та *Фестивалі короткометраж. фільмів* у м. Клермон-Феррані (1992; здобула приз преси). 2000 А. розпочав роботу над екзистенційною трилогією, до якої увійшли стрічки: сюрреаліст. комедія «Пісні з другого поверху» (2000; Премія журі *Канського кінофестивалю*, п'ять премій «Золотий жук» та ін., усі — 2000), трагікомедія «Ти, що живеш» (2007; премія Північної ради, 2008), чорна комедія «Сидів голуб на гілці, міркуючи про буття» (2014; премія «Золотий лев» *Венеціанського міжнародного кінофестивалю*, 2014; демонструвався в Україні). Фільм «Про нескінченність» (2019) створений у стилі поперед. трилогії: чорна комедія, складена з епізодів, легка, сповнена абсурду, іноді гумору й роздумів. Картина здобула «Срібного лева» за найкращу режисуру на Венец. МКФ (2019). Автор кількох книг, зокрема «Сьогоднішній страх перед серйозністю» (2 ч.; 1995, 1997). У вересні 2009 Музей сучас. мист-ва в м. Нью-Йорку представив ретроспективу робіт А. У 2015 Музей мист-в та дизайну в м. Нью-Йорку продемонстрував ретроспективу робіт А. «Важко бути людиною: кіно Роя Андерссона».

Лит.: Soila T. The Cinema of Scandinavia. London, 2005; Hjort M., Lindqvist U. A Companion to Nordic Cinema. Chichester; Malden, 2016.

Андерссон Рой Арне Леннарт

Анджапарідзе Веріко
Івліаніна

Анджапарідзе, Веріко Івліанівна (груз. ვერიკო ივლიანი ასული ანჯაპარიძე; 06.10.1897, м. Кутаїс, тепер м. Кутаїсі, Грузія — 31.01.1987, м. Тбілісі, тепер Грузія) — актриса театру й кіно, театр. режисер, педагог, нар. артистка СРСР (з 1950). Дружина народного артиста СРСР М. Чіаурелі. Народилася у дворян. родині, батько працював нотаріусом. Навчалася 1916–1917 у Школі актора *Малого театру* С. Айдарова (м. Москва), 1918–1920 — у студії Г. Джабадарі (м. Тбілісі). Працювала 1920–1926 в Грузинському драм. театрі імені Шота Руставелі (тепер Грузинський ун-т театру і кіно імені Шота Руставелі), 1926–1928 — у театрах міст Батума (тепер м. Батумі) та Тифліса (тепер м. Тбілісі). З 1928 — актриса 2-го Держ. театру під керівництвом К. Марджанішвілі (спочатку діяв у м. Кутаїсі, від 1930 — у м. Тбілісі; тепер Тбіліський держ. академ. драм. театр імені К. Марджанішвілі), де працювала до кінця життя (з перервою 1932–1933, коли грала в Московському реаліст. театрі під керівництвом М. Охлопкова). 1957–1960 була худ. керівником театру. Похована в Пантеоні письменників і громадських діячів Грузії на г. Мтацмінда. Мала широкий творчий діапазон — від трагіч. до коміч. ролей. Ролі в театрі: Саломея (одноіменна п'єса О. Вайльда), Офелія («Гамлет» В. Шекспіра), Юдіф («Уріель Акоста» К. Гуцкова), Графиня Альмавіва («Одруження Фігаро» П. Бомарше), Маргарита Готье («Дама з камеліями» за А. Дюма-симоном), Клеопатра («Антоній і Клеопатра» В. Шекспіра), Мірандоліна («Шинкарка» К. Гольдони), Бабуся Евхенья («Дерева вмирають стоячи» А. Касона), Медея (одноіменна трагедія Евріпіда), Маги («Маги» К. Чапека), Джавара («Вігнанець» Важа Пшавели), Даріджан («Його зірка» І. Мосашвілі) та ін. Втілила образ укр. жінки (Галина Романівна) у п'єсі О. Корнійчука «Пам'ять серця» (1971, реж. Д. Алексідзе). Режисер-постановник низки вистав. Від 1923 зіграла в понад 30 фільмах. Серед ролей у кіно: Княгиня Манана Бараташвілі («Арсен», 1937), Русудан («Георгій Саакадзе», 1942), Отарова вдова (одноімен. фільм, 1957), усі — реж. М. Чіаурелі; княгиня («Кето і Коте», 1948 реж. Ш. Гедеванішвілі й В. Табляшвілі), Дафіна («Великий воїн Албанії Скандерберг», 1957, реж. С. Юткевич), прочанка («Покаяння», реж. Т. Абуладзе, 1984) та ін. Підтримувала дружні зв'язки з М. Бажаном, О. Корнійчуком, П. Тичиною. Нагороди і відзнаки: Герой Соціалістичної Праці (з 1979); Державні (Сталінські) премії СРСР (1943, 1946, 1952); Державна премія Грузинської РСР імені К. Марджанішвілі (1975); Державна премія Грузинської РСР імені Шота Руставелі (1979).

Лит.: История советского драматического театра : в 6 т. Москва, 1966–1971; Урушадзе Н. А. Верико Анджапаридзе. М.: Р. А. С. 1979.

Анджар

дзе. Москва, 1972; Ниникашвили К. Г. Верико Анджапаридзе. Тбилиси, 1979; Гращенкова И. Н. Киноантропология XX. Москва, 2014.

Т. Д. Мороз

Анджар (араб. عنجر) — архіт. комплекс одноімен. міста епохи *Омейядів* (8 ст.), розташований на тер. *Лівану*; об'єкт *Світової спадщини ЮНЕСКО* (з 1984). Місто А. засн. у період правління в *Арабському халіфаті* Валіда I Абд аль-Маліка (705–715), *халіфа* з династії Омейядів. Назва походить від джерела прісної води, розташов. за 3 км на Пн. Сх. від міста. В античності було відоме як «джерело Герри», араб. населення називало його «айн Герра», «айн Жара», «айн аль-джаар» (вода зі скелі). А. збудований у сх. частині долини Бекаа, між горами Лівану та Антілівану, приблизно за 58 км на Сх. від теперіш. столиці Лівану м. *Бейрута*. У місті розкинулася таємна резиденція й літній палац халіфа Валіда I та його спадкоємців. А. бурхливо розвивався впродовж 30 р. завдяки розташуванню на перетині важливих торг. шляхів, що з'єднували міста Бейрут і Дамаск та м. Хомс через долину Бекаа з м. Тиверіадою на березі Тиверіадського оз. (Галілейського моря). Після падіння династії Омейядів у Арабському халіфаті А. частково спустошено та полишено мешканцями, його тер. перетворилася на болотисту місцевість. Дослідники припускають, що в околицях А. було розташоване стародавнє м. Халціс, але його руїн не знайдено. Археол. розвідки в районі ранньосередньовіч. А. розпочалися під керівництвом Гол. управління старожитностей Лівану 1943 з осушення та меліорації боліт. Розкопано осн. частину тер. міста, що охоплювало 114 000 м², та відновлено деякі пам'ятки. У плані місто становить прямокутник 385 на 350 м, оточене товстою (2–4 м) оборон. стіною (збудована з суміші глини й щебеню) з 40 оборон. баштами. Кожна стіна мала масивні брами з портиками. Уздовж стін із внутр. сторони були колони, які утворювали ніші. Місто поділялося двома гол. широкими прямими перпендикуляр. вулицями (20 м) на 4 вел. квартали. Вулиці з'єднували протилеж. ворота. Уздовж кожної було облаштовано кам'яний жолоб для води й колектор. У місці перетину вулиць підносилися тетрапілон — архіт. ансамбль з 4 колон, що нагадував давньорим. тріумфальні арки. Уздовж вулиць тягнулася *аркада* (шир. 5 м), під якою розміщувалися крамниці торговців, що забезпечували життя халіф. палацу й мешканців міста. Віднайдено понад 600 таких магазинів. Гол. вулиці А. чітко зорієнтовані по осях Пн. — Пд. (довша) та Зх. — Сх. (коротша). Житл. квартали, палаци, *мечеті* та громад. будівлі розташовувалися у пд.-зх. частині міста, у пн.-зх. — загони для худоби. 1949 розпочато розкопки палацу халіфа — комплексу з внутр. двором пл. 40 м². На Пн. від вел. палацу археологи віднайшли рештки мечеті 45 м × 32 м, із двома заг. входами та одним приватним для халіфа. Розкопано 3 палаци, мечеті, 2 комплекси громад. бань із *мозаїками*, ринок, 2 житл. квартали (із 4). Дослідники виявили на стінах міста понад 60 написів і *графіті*, за якими можна датувати окр. події розвитку А. Руїни палацу Валіда I та прилегла до них тер. — виняткова за збереженістю пам'ятка архітектури й містобудування епохи Омейядів, що продовжує традицію «палаців-міст» Стародав. Сходу.

Лит.: Chehab H. K. On the Identification of 'Anjar ('Ayn al-Jarr) as an Umayyad Foundation // *Muqarnas: An Annual on the Visual Cultures of the Islamic World* : in 36 vol. Leiden, 1993. Vol. 10; Ansary A., Muaikel K. The City in the Arab World in Light of Archaeological Discoveries: Evolution and Development / Ed. by A. R. Ansary, K. I. Muaikel, A. M. Al-sharekh et al. Riyadh, 2008; Deliyannis D., Dey H., Squatriti P. Fifty Early Medieval Things: Materials of Culture in Late Antiquity and the Early Middle Ages. Ithaca; New York, 2019.

Ю. О. Гюман

Анджеєвський, Єжи (польськ. Andrzejewski, Jerzy; 19.08.1909, м. Варшава, тепер Польща — 19.04.1983, там само) — письменник, журналіст, політик. Писав польською мовою. Народився в родині крамаря. Філол. освіту здобув у *Варшавському університеті* (1927–1931). Працював журналістом у часописі «АВС» та тижневику «Прямо з мосту» («Prosto z Mostu»; 1935–1937). З 1936 — член Спілки польськ. літераторів. У роки Другої світової війни брав актив. участь у діяльності літ. підпілля та був уповноваженим Делегатури у справах допомоги письменникам. Член Польської об'єднаної робітничої партії (1950–1957). Депутат Сейму (1952–1957). Голов. редактор тижневика «Культурний огляд» («Przegląd Kulturalny»; 1952–1955), член редколегії літ. журн. «Творчість» («Twórczość»; 1955–1956). З 1960 мешкав у м. Парижі. Член редколегії журн. «Література» («Literatura»; 1972–1979). Співзасновник Комітету захисту робітників (1976). Дебютував оповіданням «Заради чийогось життя» («Wobec czyjegoś życia»; 1932). Перший роман «Спокій серця» («Ład serca»; 1938), який приніс А. визнання, був написаний у дусі катол. моралізування. За часів нацист. окупації створив багато оповідань на воен. тематику, що лягли в основу зб. «Ніч» («Noc»; 1945). Роман «Попіл та діамант» («Popiół i diament»; 1948), де зображено траг. для Польщі події 1944–1947, закріпив популярність А. Сусп.-політ. ситуація в Польщі після 1953 спричинила зміни в ідейно-політ. поглядах А., що можна простежити в повістях «Темрява вкриває землю» («Ciemności kryją ziemię»; 1957) та «Ворота до раю» («Bramy raju»; 1960); останню він назвав «поемою в прозі». Обидва твори належать до філол. прози, що тяжіє до жанру парабол та універс. і гуманіст. узагальнень. Роман «Йде, стрибає по горах» («Idzie skacząc po górach»; 1963) присвячено темі мист-ва й митця в сучас. світі. Сатир. настрої твору стали причиною відмов у публікації впродовж наступ. 10 р. У прозі А. відображено трагізм, складність і сум'яття епохи. Домінантою творчості А. стали морально-філол. проблеми сучас. світу з способи їхнього вирішення з погляду гуманіста. 1972–1981 на сторінках журн. «Література» А. публікував «З дня на день. Літературний щоденник, 1972–1979» («Z dnia na dzień. Dziennik literacki; 1972–1979»). За мотивами книг А. знято фільми: «Попіл і діамант» (1958, за одноймен. романом; реж. А. Вайда), «Торквемада» (1989, за книгою «Темрява вкриває землю»; реж. С. Барабас), «Страсний тиждень» (1995, за одноймен. оповіданням; реж. А. Вайда) та ін. А. писав сценарії до екранізації влас. творів. Окремі романи й повісті перекладено англ., італ., нім., рос., румун., франц. та ін. мовами. Серед укр. перекладачів, зокрема, О. Медущенко. А. нагороджений орденом «Прапор Праці» I ступеня (1950) і Командор. хрестом ордена

«Відродження Польщі» (2006, посмертно); лауреат низки літ. премій.

Тв.: Trzy opowieści. Wrocław; Kraków, 1998; Miazga. Wrocław, 2002; Popiół i diament. Kraków, 2010; Bramy raju. Kraków, 2011; Р о с п е р е к л. — Сочинения : в 2 т. Москва, 1990; У к р п е р е к л. — Варшав'янка: Оповідання // Сучасні польські оповідання. Київ, 1951; Велика купа піску і мала // Всесвіт. 1974. № 4.

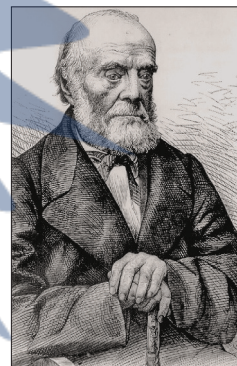
Лит.: Вєдина В. П. Современная польская проза. Киев, 1971; Британишский В. Смятение эпохи // Анджеєвський Є. Сочинения : в 2 т. Москва, 1990. Т. 1; Nowacki D. «Ja» nieuniknione. O podmiocie pisarstwa Jerzego Andrzejewskiego. Katowice, 2000; Swan O. Introduction // Andrzejewski J. Holy Week: a Novel of the Warsaw Ghetto Uprising. Athens, 2007; Demadre-Synoradzka A. Jerzy Andrzejewski. Przyczynek do biografii prywatnej. Warszawa, 2016.

О. С. Анненкова

Андрейовський, Антон Лукіянович (серпень 1785, с. Варковичі, тепер Дубенського р-ну Рівненської обл., Україна — 12.12.1868, м-ко Ставище, тепер смт Київ. обл., Україна) — ботанік, зоолог, засновник палеонтол. досліджень в Україні, письменник. Початк. освіту здобував у м. Корці, згодом навчався в містах Тучині (тепер село Гошанського р-ну Рівнен. обл.), Межирічі Корецького повіту (тепер с. Великі Межирічі, Корецького р-ну Рівнен. обл.). 1801 переїхав до м. Вільна (тепер м. Вільнюс, Литва), де вчився малярству під керівництвом худ. Й. Олешкевича; приватно відвідував лекції С. Юндзілла з ботаніки та зоології, А. Лобенвейна — з анатомії у Вілен. ун-ті (тепер Вільнюський ун-т). 1806 вступив до Вищої Волин. (Кременецької) гімназії, де студіював ботаніку у Ф. Шейдта і В. Бессера. Після її закінчення працював гувернером, закладав парки, впорядковував оранжереї в садибах. Від 1815 працював помічником В. Бессера, від 1818 — ад'юнктом Волин. гімназії (з 1819 — Кременецької ліцей), викладав ботаніку й зоологію. Разом із В. Бессером та Д. Міклером доглядав бот. сад ліцею. З 1834 — ад'юнкт каф. зоології Київ. ун-ту (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*), з 1839 — проф. природничих наук Ніжин. гімназії князя Безбородька (тепер *Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя*). У період 1814–1830 здійснював тривалі щорічні флорист., фауніст. і геол. виїзди по тер. Литви й України (Волинь, Поділля, до берегів Чорного моря). Після відставки в 1841 (за ін. даними, світ. 1852 або 1856) жив у містах Житомирі, Немирові та Білій Церкві, де захоплювався садівництвом (акліматизацією культ. рослин). 1862 переїхав із м. Немирова й мешкав у м-ку Ставище Таращан. повіту (тепер смт Ставище, райцентр Київ. обл.) у маєтку графа О. Браницького. Під впливом В. Бессера А. упродовж кількох років вивчав флору й рослинність колишніх Волин., Поділ., Київ., Катериносл., Херсон. і Тернопіл. губерній. За результатами цих досліджень опублікував роботи «Нарис ботанічний...» (1823, 1830), «Флора України...» (1869). Також вийшли друком «Ботанічні терміни...» (1825); у співавт. з В. Бессером підготував «Назви рослин грецькою...» (1827). Бот. матеріали з експедиції 1829 використав та опублікував викладач Кременецького ліцею Е. Ейхвальд у «Природознавчі нариси Литви...» без зазначення авторства А. Досліджував систематику і морфологію *хрестоцвітних* (капустяних). За зразками з культури описав нові рід і вид рослин *Czackia liliumstrum*

Анджеєвський Єжи

Андрейовський Антон Лукіянович

(1818). Результат багаторіч. вивчення хрестоцвітих — у рукописі дисертації на ступінь доктора (зберігається в Київ. міському архіві). Загалом описав бл. 100 таксонів рослин. Зібрав гербарій у 10 000 зразків, з яких 9 000 передав до Київ. ун-ту (за що А. обрали чл.-кореспондентом). Київ. частина гербарію зберігається в персональний колекції В. Бессера в Гербарії *Института ботаники ім. М. Г. Холодного* НАН України, а в наук. бібліотеці установи — її рукописний каталог. Досліджував фауну (описав 51 вид викопних молюсків та амфібій), флору міоцену та мінералів і гірських порід тер. колишніх Поділ., Катеринослав., Херсон. губерній, а також геол. будову Зх. України. Є автором першої геол. карти Поділля. А. як один із небагатьох стихійн. еволюціоністів 1-ї пол. 19 ст. визнавав спільне походження рослин і тварин. Висловлював ідеї про мінливість виду під впливом навколиш. середовища. Рукопис флори околиць м-ка Ставище А. після його смерті опублікував П. Рогович у роботі «Обозрение...» (1869). Дійсний член Московського т-ва дослідників природи з 1823, член Одеського т-ва с. г. Пд. Росії, Рос. т-ва любителів садівництва та низки ін. наукових об'єднань. Написав автобіогр. повість (1861–1862) та іст. повісті, зокрема «Грамоти старого Детюка про Волинь» («Ramoty Starego Detiuka o Wołyniu», 1861). Лит. твори у 4 т. (псевдонім Старий Детюк) вийшли польськ. мовою (м. Вільно, 1861–1862). На честь дослідника названо низку таксонів рослин: рід *Andrzeiowskia* Rhb., *Cheirinia andrzeiowskiana* Hort. Berol. ex Steud. з родини хрестоцвітих (капустяних), *Dianthus andrzeiowskianus* Kulcz., *Hieracium andrzeiowskii* Blocki, *Rosa andrzeiowskii* Steven ex Besser, *Thalictrum andrzeiowskii* Zapal. *Persicaria lapathifolia* subsp. *andrzeiowskiana* (Klok.) Sojak. та ін.

Пр.: Rys botaniczny krain zwiedzonych w podrózach pomiędzy Bohem i Dniestrem od Zbruczy aż do morza Czarnego, odbytych w latach 1814, 1816, 1818, 1822. Wilno, 1823; Nauka wyrazow botanicznych. (Dictionarium glossologiae botanicae). Cremenecii, 1827; Nazwiska roślin Grekom starożytnym znanych na język polski przetumaczone // Dziennik Umiejetności i Sztuki na rok 1827. 1827. № 2. (у співавт.); Rys Botaniczny krain zwiedzonych w podrózach pomiędzy Bohem i Dniestrem aż do uścyciu tych rzek w morze, odbytych w latach 1823 i 1824. Ciąg drugi. Wilno, 1830; Flora Ukrainy czyli opisanie roślin dziko rosnących w Ukrainie Przed-Dnieprowej i w sąsiednich z nią okolicach Wołynia, Podola i Guberni Chersońskiej). Warszawa, 1869.

Лит.: Słownik biologów polskich / Red. S. Feliksiak. Warszawa, 1987; Колесник В. В. Відомі поляки в історії Вінниччини. Вінниця, 2007; Свинко Й. Вища Волинська (Крем'янецька) гімназія та ліцей: розвиток освіти й вивчення природи Волині та Північного Поділля // Наук. записки Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер.: Географія. 2011. № 1 (29); Шевера М., Зав'ялова Л., Федорчук М. та ін. Антоній Анджеївський. Талан і таланти відомого натураліста. Київ, 2018; Зав'ялова Л. В., Сенчило О. О., Коломієць В. П. та ін. Вшанування пам'яті Антонія Анджеївського // Укр. бот. журн. 2019. № 76 (1).

Л. В. Зав'ялова, М. В. Шевера

Андзюлайтіс, Юозас [лит. Andziulaitis, Juozas; псевд. — Кальненас (Kalnėnas); 01.12.1864, с. Гайсрай, тепер Маріямпольського повіту, Литва — 30.01.1916, м. Нью-Брітен, шт. Коннектикут, США] — поет, перекладач, лит. критик, журналіст. Писав лит. мовою. Закінчив 1883 учит. семінарію. Вчителював у м. Гарлява. 1884–1886 —

ред. журн. «Зоря» («Aušra»). 1886 емігрував до США. Співпрацював із журн. «Єдність литовців» («Vienybė Lietuvininkų»), «Литовський голос» («Lietuviškasis Balsas») та ін. 1894 закінчив мед. коледж Балтиморського ун-ту й почав мед. практику, припинивши літ. діяльність. Перший перекладач віршів Т. Шевченка лит. мовою («Тополя», «Утоплена», «Причинна», «Іван Підкова», «Ой чого ти почорніло» тощо). Публікував їх у період. виданнях 1885–1887: «Зоря» (1885, № 7/8, 10/11), «Сторож Німану» («Nemuno sargas», 1886, № 24/25), «Литовський голос» («Lietuviškasis Balsas», 1887, № 5/6). У влас. віршах «Наука» («Mokslas»), «Бджоли» («Bitės») та ін. використав деякі сюжети з творів Т. Шевченка, напр., із посланням «До Основ'яненка» перегукується вірш А. «Ксаверу Ванагелісу» («Ksaverui Vanagėliui»; 1885). Осн. мотиви поезії — патріотизм, оспівування краси природи, захоплення багатством і милозвучністю рідної мови. Автор наук.-популяр. іст. нарисів, крит. статей про поезію: «Томас Мюнцер і Великий хрестовий похід» («Tomas Munceris ir didysis būrys maištas»; 1892), «Вірменія та вірмени» («Armėnija ir armėnai»; 1893). Перекладав твори М. Гоголя, Гі де Мопассана, А. Міцкевича та ін.

Тв.: Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft: in 6 bd. Heidelberg, 1883–1912; Raštai. Vilnius, 1971.

Лит.: Литовские поэты XIX века. Москва; Ленинград, 1962; Шешельгіс О. Шевченко в литовському літературознавстві і критичі // Збірник праць сімнадцятої наукової шевченківської конференції / Відп. ред. С. Кирилук. Київ, 1970; Шевченківський словник: у 2 т. Київ, 1976–1978; Калинин А. Тарас Шевченко і літератури близького зарубіжжя: проблеми і підсумки роботи в «Шевченківській енциклопедії» // Шевченкознавчі студії. 2016. Вип. 19; Stepukonienė I. Garliavos literatūros mylėtojų būrelis: Juozas Andziulaitis-Kalnėnas, Ksaveras Sakalauskas-Vanagėlis, Jonas Mačys-Kėkštās // Gimtasai krastas. 2016. № 1 (10).

В. А. Ванагас

Анди — гірська система на заході Південної Америки, одна з найдовших і найвищих на Землі. Простягається від *Карибського моря* на Пн. до Вогняної Землі на Пд. Складчастий пояс А. продовжується на Пн. — у Кордильєрах Центр. Америки, на Пд. — у вигляді підводних хребтів і гір *Антарктичного півострова*. Згідно з концепцією *тектоніки літосферних плит*, А. сформува-

Андзюлайтіс Юозас

Анди. Наслідки виверження вулкана Невадо-дель-Руїс, м. Армеро

лися при зіткненні літосферних плит Наска й Антарктичної із Зх. та Південноамериканської зі Сх. Унаслідок процесу *субдукції* зх. плити з важкою земною корою океанічного типу «занурилися» під Південноамер. плиту. Ці тектонічні рухи тривають і нині. А. утворилися в епоху *альпійської складчастості*. До альп. складчастої споруди приєднані мезозойські та, ймовірно, гер-

динські складчасті утворення, представлені дислокованими товщами вапняків, пісковиків і вулканогенних порід. У центр. частині А. сформувалися вел. внутрішні, а на сх. периферії — зовн. тектонічні прогини, з якими пов'язані поклади нафти й газу. Надра А. багаті на метал. корисні копалини: мідь, свинець, цинк, олово, літій та срібло. Також відкриті родовища залізних і молібденових руд, золота, гірничо-хім. сировини (селітри, калійних солей), коштовного каміння (смагдів, аметистів, опалів). Економіка країн, через які простягаються А., зокрема Чилі, Перу й Болівії, побудована на експорті руд і металів. Вулканічний пояс А. є частиною Тихоокеанського вогняного кола. В А. 204 вулкани, з них 66 вивергалися в іст. час, з яких у 11 виверження були експлозивними. Жодна із сучас. гір. систем не має такої кількості активних вулканів. Особливо небезпечними вважаються виверження вище снігової лінії, оскільки лава та гарячі гази швидко розтоплюють маси снігу й льоду. Виникають лахари — грязьові водно-кам'яні маси, що рухаються зі швидкістю до 60 км/год, найбільш руйнівні з усіх типів сельових потоків (див. Сель). 1985 за виверження вулкана Невадо-дель-Руїс лахари накрили міста Армеро та Чинчина (Колумбія), унаслідок чого загинуло понад 23 тис. осіб. Можливі сильні землетруси, пов'язані з рухом тектонічних плит та окремих блоків за тектонічними розломами. А. перетинають 5 клімат. зон. Загалом у горах виділяють 3 паралельні пасма: Західне (Кордильєра-Оксиденталь); Центральне (Кордильєра-Сентраль); Східне (Кордильєра-Орієнталь). Вони зливаються в гір. вузлах чи навпаки розділяються глибинними розломами або річк. долинами на менші пасма. На території Колумбії простягаються всі 3 вел. пасма. Висота Зх. пасма становить 3500–4000 м, Центр. та Сх. — 4600–5100 м (найвища точка — г. Рітакуба-Бланко, 5410 м). Їх розділяють долини річок Каука й Магдалена. У межах Центр. Кордильєри є низка згаслих та активних вулканів, серед яких Невадо-дель-Уїла (5 365 м), Невадо-дель-Руїс (5 321 м), Невадо-дель-Толіма (5 726 м), Кумбаль (4 764 м); у межах Зх. — Галерас (4 276 м). Серед вулканів в Еквадорі — згаслі Чімборасо (вл. 6 300 м) та Лїнса (5 248 м); активні Котопахі (5 897 м), Тунгурауа (5 023 м) та Пічінча (4 784 м), розташований над столицею Кіто. У Колумбії в передгір'ях А. також розташовані вел. міста, як-от столиця Богота, Медельїн, Манісалес. На Пн. материка, на кордоні Колумбії та Венесуели, Кордильєра-Оксиденталь розгалужується на 2 пасма, що огинають западину Маракайбо. Зх. гілка — Сьера-де-Періха, а сх. — Кордильєра-де-Мерида, яка, повертаючи до Карибського м., утворює Венесуельське берегове пасмо (т. з. Приморські А.). У Пн. А. добре виражена поясність висотна: до 1 200 м — троп. ліси, плантації бананів та цукр. тростини; від 1 200 до 2 000 м — густі троп. та субтроп. ліси, на вологих підвітряних схилах до 2 300 м — гір. дощові ліси (тьєрра темплада); від 2 300 до 3 900 м — мішані ліси, зарості чагарників та папороті, луки, плантації картоплі, троянди та ін. квітів (тьєрра фріа). На висоті понад 3 900 м розташовані специф. ландшафти парамо, що вирізняються багатоманітним складом альпійською рослинністю. Вище — зона гір. тундри, снігів та льодовиків. Центр. А. займають значну територію Перу та Болівії. Виділяють 4

паралельні гір. системи: Кордильєра-Негра; Кордильєра-Бланка (з горами Уаскаран — 6 747 м, Гуантсан — 6 369 м, Чопікалкі — 6 354 м; вкриті льодовиковими шапками); Кордильєра-Сентраль (з г. Асуангате — 6 350 м); Кордильєра-Орієнталь, де пасма відособлені. Вони розділені глибокими повздовжними річк. долинами Санти, Мараньйона та Уайяги. Останні дві прорізають Центр. та Сх. Кордильєри, утворюють водоспади. Набувши рис шир. рівнинних річок, зливаються в межах Амазонської низовини. В А., між Перу та Болівією, на висоті 3 800 м знаходиться вел. і глибоке (до 281 м) оз. Тітікака, улоговина якого має тектонічне походження. У центр. частині гір розташоване високе плоскогір'я Альтиплано, яке обмежують Кордильєри-Оксиденталь (із Зх.) і пасма Кордильєри-Сентраль і Кордильєри-Реаль (зі Сх.). Високі гори блокують надходження вологого повітря, унаслідок чого всередині гір. системи сформувалися посушливі аридні високогірні регіони, відомі як Пуна. Однак у вологий сезон на Сх. ви-

Анди. Вулкан Котопахі, худ. Черч Фредерік Едвін, 1862. Детройтський інститут мистецтв

падає 700–800 мм опадів. Попри відсутність дощів протягом 6–7 міс., тут поширена високо-травна рослинність (місц. назва — халка). Центр. і зх. частина Пуни й Альтиплано — висо-

Анди. Пуна біля м. Пуно, Перу

когірна пустеля (3600–4000 м) із суворим кліматом: добовою амплітудою температур — до 30 °С, сильними вітрами й розрідженим повітрям. Річна к-сть опадів — 50–150 мм. Розлогі улоговини зайняті солончаками — Салар-де-Ююні (10,5 тис. км²), Арісаро, Койпаса. У центрі одного з них розташоване солоне оз. Поопо (пл. — 1,3 тис. км², серед. глибина — 1,5 м). Рівнини вкри-

Анди. Салар-де-Уюні

ті уламками гір. порід, білою чи рожевою сіллю. На межі Альтиплано знаходиться м. Ла-Пас, фактична столиця Болівії, що вважається найбільш високогірною у світі (3 640 м над рів. моря). Від перуан-

Анди. Льюлььяйляко

сько-чилійського кордону, між узбережжям Тихого ок. і Кордильєрою-Домейко, більш ніж на 600 км вузькою смугою простягається пустеля *Атакама*. На Пд. від 23° пд. ш. домінує рельєф Центр. Кордильєри, якою проходить кордон між Чилі та *Аргентиною*. У її межах знаходяться гори *Аконкагуа* (6 962 м, найвища вершина А.), *Мерседаріо* (6 720 м), а також вулкани *Охосдель-Саладо* (6 887 м, найвищий вулкан у світі) і *Льюлььяйляко* (6 739 м). Паралельно до Центр. Кордильєри з боку Чилі простягнулася Берегова Кордильєра, відділена Центр. долиною. З боку Аргентини розташовані масиви *Передкордильєри*, далі на Сх. — гір. пасма *Сьєри-де-Фаматіна* та *Сьєри-де-Вільга*. У Пд. А. у нижн. висотному поясі ростуть ксерофітні чагарники, що зумовлено посушливим кліматом (у м. Сантьяго-де-Чилі опадів випадає 250 мм/рік), вище знаходиться зона вічнозеленої середземномор. рослинності, виноградники та плантації цитрусових, на висоті 1200–1800 м — мішані та хвойні ліси, 1800–2200 м — листяні ліси, понад 2 200 м до снігової лінії — альп. луки й гір. тундра. Серед. висоти Патагонських А. на Пд. материка — від 3 000 до 3 200 м. Найвищою точкою є г. Сан-Валентин (4 058 м). У високогір'ях значні площі займають льодовики. У нижн. частині гір субтроп. клімат змінюється помірним океанічним, річна к-сть опадів сягає 4 000 мм. Поширені льодовикові форми рельєфу, озера та короткі повноводні річки. На Пд. Чилі береги розчленовані глибокими *фіордами*. А. мають багату фауну. У джунглях, дощових та мішаних лісах тропічних А. мешкають пуми *ягуарунді*, андський (окулярний) ведмідь, чіпкохвоста мавпа, білорогий олень, карликовий олень, андський тапір. Тварини, що живуть у високогір'ях, пристосовані до різких перепадів температури, збідненої рослинності та гір. рельєфу. До них належать лама, *альпака*, вікунья. У Пд. та Патагонських А. мешкають магеллановий пес, карликовий броненосець гемал патагонський, південноандський

олень. Багато археол. знахідок свідчить про існування в А. розвинених цивілізацій. Інки мешкали в гір. районах сучас. Перу до кін. 15 ст. — до моменту міжусобних війн і вторгнення європейців. Нині серед туристів популярні давні міста *Куско* (див. *Куско стара частина*), *Пісак* і *Мачу-Пікчу*. Також їх приваблює природне та етнограф. різноманіття гір.

Лім.: Pulgar Vidal J. Geografía del Perú: Las ocho regiones naturales, la regionalización transversal, la microregionalización. Lima, 1987; Лукашова Е. Н. Южная Америка // Физическая география материков и океанов / Под общ. ред. А. М. Рябчикова. Москва, 1988; Hermelin M. Desastres de origen natural en Colombia, 1979–2004. Medellín, 2005; Tilling R. I. Volcanism and Associated Hazards: the Andean Perspective // Advances in Geosciences. 2009. Vol. 22; Margirier A., Audin L., Robert X. et al. Time and Mode of Exhumation of the Cordillera Blanca batholith (Peruvian Andes) // Journal of Geophysical Research: Solid Earth. 2016. Vol. 121. № 8; Ryan J. Aconcagua and the Southern Andes. Kendal, 2018.

М. А. Вишневський, І. П. Бахмач

Андієвська, Емма Іванівна (19.03.1931, м. Стадіно, тепер Донецьк, Україна) — письменниця, художниця. Пише укр. мовою. З 1943 — в еміграції. Має громадянство США. Навчалася у *Вільному українському університеті* (м. Мюнхен, Німеччина). 1957 захистила магістер. роботу з філософії та філології. Працювала на радіостанції «Свобода» [див. «Свобода» (радіостанція); 1954–1957, 1959–1995]. У 1957–1959 мешкала в м. Нью-Йорку (США), працювала дизайнером у «Норкрос грітін кард компанії» («Norcross Greeting Card Company»), бібліотекарем у мед. б-ці. З 1994 член Нац. спілки письменників України, Міжнар. ПЕН-клубу, Спілки професійних митців Німеччини. Автор поет. зб., переважно ілюстрованих власноруч: «Поезії» (1951), «Кути опостінь» (1962), «Наука про землю» (1975), «Каварня» (1983), «Спокуси святого Анто-

Андієвська Емма Іванівна

нія» (1985), «Архітектурні ансамблі» (1989), «Знаки. Тарок» (1995), «Вілли над морем» (2000), «Атракції з орбітами і без» (2000), «Хвилі» (2002), «Дилі» (2009), «Міражі» (2009), «Мутанти» (2010), «Маратонський біг» (2016), «Щодення: перископи» (2017), самвидавного літ.-худ. альб. «Сегменти сну» (1998) та ін. Автор зб. малої прози: «Подорож» (1955, перевидано в Україні 1995),

«Тигри» (1962), «Джалапіта» (1962), «Проблема голови» (2000), «Казки» (2000), а також романів «Герострати» (1971), «Роман про добру людину» (1973, перевидано в Україні 1992), «Роман про людське призначення» (1982, перевидано в Україні 1992). Творчість А. розгортається на стику модернізму та постмодернізму. Стильова домінанта її лірики періоду 1960–1970-х — сюрреалізм. Тематика поезій 1980–2000-х — процеси трансформації, оновлення світу, перехід від старого буття через фазу небуття — до нового. Провідний жанр лірики А. — сонет. Окрім того, пише поеми («Базар»), лічки («Бездзигарний час»). Поетеса експериментує з трансгендерністю, стилізуючи гомосексуальний нарратив («Риба і розмір», «Хвилі»). Усупереч її позиції, А. зараховують до Нью-Йоркської групи з огляду на участь у спільних виданнях цього товариства (1960-ті). Стрижневий мотив малої прози А. — метаморфоза буття, очуднення предметів, які позбуваються своїх властивостей. Абсурдизація дійсності осмислена іронічно, як життєва даність. Представлена циклом мініатюр («Джалапіта»), новелетками, оповіданнями, казками, мала проза письменниці часом близька до притчі, «житія», «фрески». Життя українців у таборах для переміщених осіб у післявоєнній Німеччині, проблеми ментального коріння й природи укр. душі — в епіцентрі «Роману про добру людину» та «Роману про людське призначення». Твори А. перекладені пол., англ., нім., франц., рос. мовами, івритом і есперанто. З 1956 виставляє маляр. роботи. У малярстві А. відчутні традиції далекосхідного живопису, а також авангардизму 20 ст. — фовізму, експресіонізму, кубізму, сюрреалізму. Її картини (переважно акрил, олія) близькі до примітивізму (див. *Мистецтво найне*), їхня тематика — антропо-фантазія. Про життя і творчість А. знято док. фільм «Містерія в монологах. Емма Андієвська» (реж. О. Демчук, 2014), її постать згадується у стрічці «Акваріум у морі» (реж. О. Фразе-Фразенко, 2016). Лауреат премії Т. та О. Антоновичів (1984), Міжнар. літ. премії «Тріумф» (2003), *Національної премії України імені Тараса Шевченка* (2018).

Тв.: Роман про людське призначення. Київ, 1992; Роман про добру людину. Київ, 1993; Казки Емми Андієвської. Париж; Львів; Цвікау, 2000; Твори: в 5 т. / Упоряд. О. Деко. Хмельницький, 2004–2010.

Лит.: Струк Д.-Г. Як читати поезії Емми Андієвської // Сучасність. 1981. № 12 (252); Стех М.-Р. Пошуки істини крізь інтелектуальну візію Всесвіту, або Дещо про поезії Емми Андієвської // Сучасність. 1989. № 2 (334); Возняк Т. «Небуття хамелеон» в поезії Емми Андієвської // Сучасність. 1992. № 5 (373); Сорока П. Емма Андієвська. Літературний портрет. Тернопіль, 1998; Жінка як текст: Емма Андієвська, Соломія Павличко, Оксана Забужко: фрагменти творчості і контексти / Упоряд. Л. Таран. Київ, 2002; Державин В. Поезія Емми Андієвської // Кур'єр Кривбасу. 2004. № 170; Зборовська Н. Від спонтанної міфотворчості до сюрреалізму // Стильові тенденції української літератури ХХ століття. Київ, 2004; Зиморя І. Поліфонізм прози Емми Андієвської. Дрогобич, 2004; Рубчак Б.-Т. Поезія звільненої особистості // Кур'єр Кривбасу. 2004. № 170; Жодані І. Емма Андієвська і Віра Вовк: тексти в контексті інтерсеміотики. Київ, 2007; Смерек О. Романи Емми Андієвської: художньо-філософські шукання, міфологізм, поетика творчості. Львів, 2007; Шаф О. Сонет Емми Андієвської в західноєвропейському контексті. Дніпропетровськ, 2008; Шаф О. «Догори ногами — світ», або Час без дзигари // Андієвська Е. Бездзигар-

ний час. Київ, 2013; Емма Андієвська // Луцій С. І. Романістика української діаспори 1960–1980-х років: проблематика, жанрово-стильові парадигми. Тернопіль, 2017.

О. В. Шаф

Андієвські мови — див. *Аваро-андо-цезькі мови*.

Андō Сьōекі (яп. 安藤 昌益; 1703, с. Нііда, провінція Дева, тепер префектура Акіта, Японія — 29.11.1762, там само) — лікар, філософ, критик буддизму, синтоїзму та конфуціанства, енциклопедист. Походив із селянської родини. Вивчав буддизм, для поглиблення знань переїхав до м. *Кіото*. Розчарувався в релігії, після чого звернувся до вивчення китайських філософії і медицини. У 1740-х мав лікарську практику в м. Хатінохе (тепер префектура Аоморі). Подорожував до м. *Нагасаки*. Бл. 1760 повернувся до рідного села, де й помер. З 1750-х став відомий як соц. і політ. мислитель. Його праці зберігалися здебільшого в рукописах; переважно втрачені за пожежі 1923 в 6-ці *Токійського університету*. Погляди А. С. наближені до сучас. соціально-дем., лібер., еколог. і феміністичних концепцій. Критикував феодальну систему *сьогунату* Токугава та ієрархічне сусп-во, конфуціанську філософію періоду Едо. А. С. — прихильник відкритості Японії світу, але водночас і прибічник сильної влади імператора й аграрної *утопії*. Розробив теорію «істинного користування природою» та оголосив соц. ідеалом «природний світ». Обстоював ідею повернення до сусп. ладу, де всі мають працювати. Головна праця — «Глумачення управління згідно з природними законами» («*Shizen shineidō*»; 1753) присвячена досягненню гармонії людини з природою та в сусп-ві, розкриває принципи еколог., природного управління. А. С. закликав ліквідувати панівну верству й повернутися до егалітарного сусп-ва, керованого нац. урядом. А. С. висловлював револ. для свого часу погляди: засуджував сучас. правителів і священнослужителів, мізачів попередніх епох. Критикував безшлюбність буддійських монахів як таку, що суперечить людській природі. За життя А. С. мав небагато послідовників, став популярним уже після *Другої світової війни*. Один із перших яп. мислителів, який вивчав європ. філософію. Вважається попередником руху за відродження імператор. влади в Японії (див. *Мейдзі революція*).

Пр.: *Todo shinden*. Tokyo, 1966; *Kōhon Shizen shineidō*. Tokyo, 1981.

Лит.: Herbert E. N. *Andō Shōeki and the Anatomy of Japanese Feudalism*. Tokyo, 1949; Радуйль-Затуловський Я. Б. Андо Сьєки. Філософ — матеріаліст ХVІІІ віка. Москва, 1961; Harata X. *История философской мысли в Японии* / Пер. с яп.; общ. ред. Ю. Б. Козловского. Москва, 1991; *The Japanese and Europe: Images and Perceptions* / Ed. by B. Edstrom. London, 2016; Tucker J. *Andō Shōeki's Agrarian Utopianism: An East Asian Philosophical Contextualization* // *Agricultural Ethics in East Asian Perspective* / Ed. by K. Thompson, P. Thompson. Cham, 2018.

Андон, Пилип Іларіонович (16.10.1938, с. Кирилівка, тепер Флорештський район, Молдова) — вчений у галузі *інформатики, програмування та інформ. систем*, доктор фіз.-матем. наук (1987), засл. діяч н. і т. України (1998), академік НАН України (2006), академік-секретар Відділення інформатики НАН України (2015). У 1961 закін-

Андон Пилип Іларіонович

чив фіз.-матем. ф-т Кишинівського держ. ун-ту (тепер Держ. ун-т Молдови) й почав працювати в Обчисл. центрі АН УРСР (тепер *Інститут кібернетики імені В. М. Глушкова НАН України*). 1967 захистив кандидат., 1987 — докт. дисертації. 1969–1980 — керівник відділення в Спец. конструктор. бюро математичних машин і систем, 1980–1985 — заст. директора Спец. конструкторсько-технол. бюро програм. забезпечення, з 1985 — його директор. 1992 організував і очолив *Інститут програмних систем НАН України*. 1961–1969 виконав цикл робіт з *автоматів теорії*, розробив нові методи мінімізації функцій *алгебри логіки*, які використовують для створення засобів автоматиз. проектування систем дискретної дії. Від 1969 осн. напрям наук. діяльності — програмування та інформ. системи. Запропонував модель конвеєр. програм. систем і методи їх синтезу, аналізу, оптимізації та орг-ції конвеєр. обчислень на *базах даних* і *базах знань* вел. обсягів. Долучився до формування методології створення прикладних програм. систем, у межах якої розробив методи й засоби забезпечення надійності та якості програм, розрахунків вартості, ризику й трудомісткості, а також осн. стандарти інженерії програм. систем. А належить обґрунтування формальнологіч. основи побудови інтелект. інформ. систем. Упровадив низку методів узагальнення інформації на базах даних; запропонував методологію створення інформ.-аналітич. систем для підтримки технологій проведення контент-аналітич. досліджень на повнотекстових базах даних із метою кількісного аналізу, аналітич. обробки й узагальнення змісту текстів. Під його керівництвом створено й упроваджено відповід. програм. засоби (система «КОНТЕНТ»), першу в СРСР систему керування базами даних реляц. типу «ПАЛЬМА», а також низку складних розподілених систем загальнодерж. і галуз. рівнів (автоматиз. інформ. системи «ЮПТЕР», «ГАРТ», «АРИАДНА»); побудовано високошвидкісну оптоволокон. академ. мережу обміну даними; запроваджено новіт. інформ. технології в діяльність НАН України; розроблено засоби й технології створення електронних наук. бібліотек. Від 2010 наук.-практич. зусилля вченого сконцентровано на розробці теорії синтезу прикладних програм. систем у семантичному інтернет-середовищі. Як один з ініціаторів створення Нац. програми інформатизації, сприяв формуванню індустрії програм. забезпечення в Україні. Вхід до Консульта. ради з питань інформатизації при ВР України. Автор понад 200 наук. праць, зокрема 5 монографій. Станом на 2019 А. підготував 5 докторів та 12 кандидатів наук. Засновник і гол. ред. наук. журн. «Проблеми програмування» (1999), заст. голови наук.-тех. ради Програми інформатизації НАН України (з 2004). Член міжнар. орг-цій, які займаються розвитком та вдосконаленням теорії та практики комп'ютерних та інформ. технологій — Асоціації розробників комп'ютер. технологій «Ей-Сі-Ем» (англ. Association for Computing Machinery, ACM), Комп'ютерного т-ва «Ай-І-І-І» (англ. IEEE Computer Society). Очілює програм. комітету Міжнар. конференції з програмування «Укрпрог». Нагороди та відзнаки: орден Трудового Червоного Прапора (1986), «За заслуги» III ступеня (2008); Держ. премія в галузі науки і техніки УРСР (1977) та України (2003); премії

НАН УРСР ім. В. М. Глушкова (1989), Ради Міністрів СРСР у галузі науки і техніки (1990); НАН України ім. С. О. Лебедева (2014); Почесна грамота ВР України (2008).

Пр.: У співавт. — Логические модели интеллектуальных информационных систем. Киев, 1999; Основы инженерии качества программных систем. 2-е изд. Киев, 2007; Инструментальные средства автоматизации параллельного программирования на основе алгебры алгоритмов // Кибернетика и сист. анализ. 2015. Т. 51. № 1; Впровадження сучасних інформаційних технологій в наукових дослідженнях НАН України // Проблеми програмув. 2017. № 3; Методи алгебраического программирования. Формальные методы разработки параллельных программ. Киев, 2017; Алгебро-алгоритмичні моделі та методи паралельного програмування. Київ, 2018.

Літ.: 70-річчя академіка НАН України П. І. Андона // Вісник Нац. акад. наук України. 2008. № 10; Науковці України — Еліта держави / Авт.-упоряд. Я. Білейчук. Київ, 2010; Національна академія наук України. Видатні досягнення. 1918–2018. Київ, 2018.

Ю. В. Погушина

Андоньєв, Сергій Михайлович (09.09.1910, м. Харків, тепер Україна — 01.03.1984, там само) — вчений у галузі металургії, доктор тех. наук (з 1958), професор (з 1961), засл. винахідник України. 1930 вступив на сантех. ф-т Харк. інженерно-буд. ін-ту (тепер *Харківський національний університет будівництва та архітектури*), навчання закінчив 1935 за спеціальністю «водопостачання та каналізація». Від 1935 працював інженером Держ. ін-ту з проектування підприємств коксохім. пром-сті «Діпрокок» (м. Харків) Мін-ва чорної металургії СРСР. 1940 перейшов на роботу до Науково-дослідного проект. ін-ту (НДПІ) металург. пром-сті «Діпросталь» (м. Харків), де працював інженером-бригадиром, начальником сектору водопостачання. Протягом 1941–1944 брав участь у буд-ві Актюбін. з-ду феросплавів (тепер Казахстан). 1944 повернувся до Харкова. 1947 захистив канд. дис. «Водяне охолодження мартенівських печей». З 1947 — керівник н.-д. групи, від 1949 — начальник сектору випар. охолодження в НДПІ «Діпросталь». 1958 захистив докт. дис. «Випар. охолодження домен. печей» та обійняв посаду заст. директора НДПІ «Діпросталь» із наук. частини. 1966–1975 — директор створ. ним на базі наук. частини НДПІ «Діпросталь» Всесоюз. НДІ з очистки технол. газів та стіч. вод і використання вторин. енергет. ресурсів чорної металургії, 1975–1984 — професор, викладач Харк. ін-ту інженерів комун. буд-ва (тепер *Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова*). Під час евакуації в м. Актюбінську групою під керівництвом А. відкрито вод. ресурси долини р. Ілеш та розв'язано проблему забору води, що сприяло розвитку пром-сті та с. г. Зх. Казахстану. Після повернення до м. Харкова займався питаннями водопостачання металург. підприємств і проблемами охолодження металург. агрегатів. 1946 одержав автор. свідоцтво на винахід «Спосіб охолодження металургійних печей», який надалі визначив напрями розробки та впровадження методу охолодження елементів усіх металург. агрегатів і дав змогу значно скоротити витрати охолоджув. води, виключити простий печей через прогоряння елементів, відмовитися від дорогого облад-

Андоньєв Сергій Михайлович

нання оборот. циклів, використовувати тепло, яке втрачає вода, зробити систему охолодження незалеж. від електропостачання, розв'язати проблему створення безстіч. систем вод. госп-ва металург. агрегатів. У повоєн. роки колектив спеціалістів під керівництвом А. також розробляв, досліджував і впроваджував випар. охолодження мартен. печей на багатьох підприємствах чор. металургії СРСР, а від 1960-х — ще й за кордоном (у країнах Азії, Європи, США та в Австралії). НДІ під керівництвом А. виконав обсяг проект. і н.-д. робіт, екон. ефект від яких становив сотні мільйонів крб на рік. Ліцензії на використання випар. охолодження придбали різні країни, зокрема Японія, США, Канада, ФРН, Швеція, Бельгія, Франція. Від 1975 викладав на каф. санітар. техніки Харк. ін-ту інженерів комун. будівництва. Підготував доктора та 15 кандидатів техн. наук. Одержав понад 100 автор. свідоцтв та патентів, є автором 10 монографій і понад 110 друк. праць. За розробку та освоєння нової системи охолодження мартенів. печей у 1951 колектив спеціалістів, очолюв. А., відзначено Сталін. премією I ступеня.

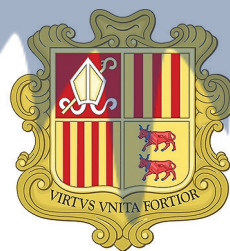
Пр.: Устройство и эксплуатация испарительного охлаждения мартеновских печей. Харьков, 1953; Испарительное охлаждение металлургических печей. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 1970; Успивавт. — Охлаждение доменных печей. Москва, 1972; Пылегазовые выбросы предприятий чёрной металлургии. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 1979; Особенности промышленного водоснабжения. 2-е изд. Киев, 1981.

Лит.: Андоньев Сергей Михайлович // Кобзарь В. В., Кобзарь А. В. Водоснабжение и водоотведение / Под ред. А. Е. Попова. Киев, 2002; Андоньев Сергей Михайлович // Харківська державна академія міського господарства / Редкол.: Т. П. Єлісєєва, О. Л. Рябченко, Н. П. Тріпутіна та ін.; гол. ред. Г. В. Стадник. Харків, 2002; К 100-летию со дня рождения С. М. Андоньева (1910–1984 гг.) // Экол. и пром. 2010. № 3 (24); Андоньев Сергей Михайлович // Єлісєєва Т. П., Лобинцева Т. О., Тріпутіна Н. П. Харківський інститут інженерів комунального будівництва. 1941–1945. Харків, 2015.

Андорра, Князівство Андорра (каталан. Andorra, Principat d'Andorra; ісп. Andorra, Principado de Andorra; франц. Andorre, Principauté d'Andorre) — держава на Пд. Зх. Європи, розташована між Францією та Іспанією. Походження назви д-ви точно не відомо. За однією з версій назва походить від баск. слова Ameturga (букв. 10 джерел; йдеться про 10 невеликих приток р. Валіри). За ін. версією — від слова з наваррського діалекту *andurrial* — вкритий чагарником. У 2 ст. до н. е. *Полібій* розповідав про народ, що називався грец. Ἀνδοσίνοιοι або лат. Andosinoi.

Андорра. Прапор

Андорра. Герб

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. А. межує на Пд. та Зх. з Іспанією (протяжність кордону — 65 км), на Сх. та Пн. — з Францією (кордон — 60 км). Геогр. координати — 42°30' пн. ш., 1°30' сх. д. Тер.: заг. — 468 км²; суходіл — 468 км²; вода — 0 км²; протяжність кордону — 125 км.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ. Столиця — м. *Андорра-ла-Велья*. Країна поділяється на 7 парафій: Андорра-ла-Велья, Канільйо, Ла-Массана, Ордіно, Сант-Жулія-де-Лорія, Енкамп, Ескальдес-Енгордань.

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ. Державний гімн — «Карл Великий» (каталан. «El Gran Carlemany»). Офіційно прийнятий 08.09.1914. Автор слів — Хуан Багиста Бенльок-і-Віво (1864–1926). Автор музики — Енрік Марфань Бонс (1871–1942).

Державний прапор. Полотнище складається з 3-х вертик. смуг синього, жовтого й червоного кольорів (символ заступництва Франції та Іспанії). У центрі жовтої смуги розміщується герб А. Співвідношення розмірів смуг — 8:9:8. Прапор затверджено 1866.

Державний герб. Складається з 4 частин: гербів м. Ла-Сеу-д'Уржелъ у каталан. провінції Льейда (Іспанія), колиш. графства Фуа (тепер частина франц. департаменту Ар'єж, регіон Окситанія), колиш. королівства Арагон (тепер Каталонія, Іспанія), колиш. віконства Беарну (тепер частина франц. департаменту Атлантичні Піреней, регіон Нова Аквітанія). У ниж. частині герба розташований нац. девіз.

Національний девіз — «Virtus Unita Fortior» (лат. «У єдності сила»).

Державна мова — каталанська. Поширені також франц. та іспанська.

Грошова одиниця — євро.

Національне свято — День Андорри (8 вересня). Збігається з днем свята покровительки А., Різдом Пресвятої Богородиці.

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД. Перші згадки про А. датуються 805. Від 1278 А. — під подвійним протекторатом Іспанії та Франції. У різні часи князми-співправителями А. були: з боку Іспанії — єпископ єпархії м. Ла-Сеу-д'Уржелъ; від Франції — графи де Фуа, королі Наваррські, згодом як їх спадкоємці — королі, імператори Франції та франц. президенти. 1866 прийнято конституцію А. під назвою «Проект реформи, затверджений у Долинах Андорри 31 травня 1866 року». У січні 1981 підписано декрет «Про реформу інститутів» (поділ влади). Чинна конституція А. ухвалена парламентом 02.02.1993, ратифікована на референдумі 14.03.1993 та почала діяти з 28.04.1993. Вона замінила Осн. законодав. акт 1866. Прийняття дем. конституції було вимогою Ради Європи для здійснення інтеграції А. з ЄС. Конституція обмежила повноваження ісп. і франц. представників на користь уряду А.; проголосила А. «парламентським князівством»; закріпила свободу зборів, релігій, право створення профспілок, заборону на торгури і смертну кару; скасувала низку норм середньовіч. права. За осн. законом д-ви, А. — унітар. дем. князівство, конституц. монархія. У конституції політ. система А. визначається як парламент. співкнязівство (каталан. — el Coprincipat parlamentari). Співправителями А. є два рівних за статусом і повноваженнями голови князівства А., які мають титул князів. На 2017 співправителями А. є Ж.-А. Бібас, єпископ Уржелський (або Урхельський; Іспанія), та Е. Макрон (президент Фран-

ції). Їхні постійні представники (віг'е) в А. — намісник Уржельської єпархії та префект франц. деп. Сх. Піренеїв відповідно. Після прийняття конституції 1993 повнота викон. влади перейшла до глави уряду, а повноваження князів-співправителів залишаються переважно церемоніальними. Викон. влада представлена Викон. Радою А., що складається з 12 міністрів на чолі з прем'єр-міністром. Глава уряду має всю повноту викон. влади, обирається парламентом на 4 р. і формально затверджується князями-співправителями. Традиційно головою уряду обирається голова партії, яка має більшість у парламенті. Законодавча влада належить Генеральній раді долин (Consell General de les Valls) — одному з найстаріших парламентів у Європі, що під назвою Рада землі (Consell de la Terra) діяв з 1419. Тоді за такої системи управління встановилося фактич. панування в країні кількох знатних сімей. У 1866 були проведені реформи, спрямовані на демократизацію держ. управління та ліквідацію впливу аристократ. олігархії. Результати реформ були закріплені в Осн. законодав. акті 1866. У 1933 заг. виборче право отримали всі чоловіки старші за 25 р. (до цього право обирати мали лише глави родин). 1970 право голосу отримали жінки. Сучас. Ген. рада долин складається з 28 членів, які обираються на 4-річний строк за пропорц. системою. При цьому 14 депутатів обираються в загальнодерж. виборч. округі, ін. — у місц. округах (по 2 депутати від 7 парадій). Глава парламенту — ген. синдик (до 1993 — перший синдик). Найвищою ланкою в структурі судів заг. юрисдикції та апеляц. інстанцією для Кримінального трибуналу є Вищий Суд Правосуддя А. (Tribunal Superior de la Justicia d'Andorra), що складається з 3 відділень: цивільного, кримінального і відділення з питань адм. права та соц. забезпечення. А. входить до романо-герман. правової сім'ї, але правові норми знач. мірою залишаються некодифікованими. Право А. тісно пов'язане з каталонським. 1748 видано шеститомний «Звід законів нейтральних Долин Андорри» (каталан. «Manual Digest de las Valls neutras de Andorra»), де зібрані норми звичаєвого права (одна з найгрунтовніших спроб кодифікації андоррського права). 1990 прийнято Кримінальний кодекс, доти в судочинстві застосовувались норми звичаєвого права.

УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ. А. отримала міжнар. статус лише 1993, коли стала повноправ. членом ООН, а 1994 увійшла до Ради Європи. А. не є членом ЄС, але має з ним особливі відносини й використовує євро як нац. валюту. А. — член низки міжнар. орг-цій (див. табл.).

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Іст. традиція виводить існування А. з 805, коли місц. жителі начебто провели війська франків у тил маврів, за що *Карл Великий* дарував їм хартію про самоуправління, однак автентич. документів про це не збереглося. У сер. 9 ст. *Карл II Лисий* дарував владу над А. графам Уржель (Уржель); 1133 граф Ерменгол VI Уржель — єпископству Уржель. 1278 року укладено угоду про пареаж А., якою встановлено її точні кордони (незмін. дотепер) та її васалітет щодо двох сюзеренів: Франції (граф Фуа) та Іспанії (єпископ м. Ла-Сеуд'Уржеля). З 1589 право співсюзеренітету фактично належало франц. королю у зв'язку зі сходженням на франц. престол носія титулу графа Фуа *Генріха II Великого*, з 1607 цей перехід права

Загальнополітичні організації	Організація Об'єднаних Націй; Міжпарламентський Союз
Військово-політичні та правоохоронні організації	Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол); Міжнародний кримінальний суд; Організація із заборони хімічної зброї
Міжнародні економічні об'єднання	Продовольча та сільськогосподарська організація; Всесвітня митна організація; Світова організація торгівлі (спостерігач); Конференція ООН з торгівлі та розвитку
Регіональні організації	Організація з безпеки і співробітництва в Європі; Рада Європи
Гуманітарні організації	Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); Міжнародна рада Червоного Хреста і Червоного Півмісяця; Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця; Всесвітня організація охорони здоров'я; Міжнародна організація франкофонії; Латинський Союз
Інші міжнародні організації	Міжнародна організація цивільної авіації; Міжнародний Олімпійський комітет; Міжнародний Союз електров'язку; Всесвітня туристична організація; Всесвітня організація інтелектуальної власності; Всесвітня метеорологічна організація; Міжнародна рада з чистого транспорту; Міжнародна організація цивільної авіації; Міжнародна морська організація; Міжнародний Олімпійський комітет; Міжнародна організація зі стандартизації; Міжнародна організація супутникового зв'язку; Міжнародний Союз електров'язку; Всесвітня туристична організація; Всесвітній поштовий союз; Всесвітня організація інтелектуальної власності; Всесвітня метеорологічна організація

Участь Андорри у міжнародних організаціях

сюзеренітету закріплено офіційно через усадкування володінь графів Фуа франц. короною. 1793 революц. Франція відмовилася від сюзеренітету над А. як пережитку феодалізму. Цей акт залишався чинним до 1806, коли *Наполеон I Бонапарт* дав згоду на прохання А. про відновлення подвійн. сюзеренітету над нею. Під час *Наполеонівських війн* А. зберігала нейтралітет, який було перервано короткочас. анексією з боку Франції (упродовж 1812–1814 А. було включено до складу деп. Серг. утв. на анексов. Францією землях Каталонії). 1866 ухвалено конституцію А. 1914 А. формально оголосила війну Німеччині й підтримала *Антанту*, однак участі в бойових діях *Першої світової війни* не брала. Оскільки А. не було згадано у *Версальському мирному договорі 1918*, князівство юридично перебувало в стані війни з Німеччиною до 1958. 08.07.1934 Держ. рада (парламент) оголосила А. незалеж. королівством і обрала на престол рос. емігран-

Андорра. Каса-де-ла-Валь

та-авантюриста Б. Скосирева, який в 1933 отримав підданство А. Його правління тривало до 20.07, коли Б. Скосирева було заарештовано ісп. жандармами, виклик. єпископом Уржельським, і вислано з країни. Під час *Другої світової війни* А. зберігала нейтралітет, її тер. використовували як шлях для контрабанди зброї франц. партизанами. 1982 Держ. рада А. уперше призначила свій викон. орган (уряд А.) відповідно до декрету «Про реформу інститутів» (поділ влади) від січня 1981. Чинна конституція А. (1993) встано-

вила чіткий поділ влади, дозволивши діяльність політ. партій і профспілок, а також незалежність судів. У новому осн. законі за президентом Франції та єпископом Уржельським (Іспанія) збережено права «конституційних глав держави».

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ. Перші політ. партії з'явилися в А. 1976, а юрид. статус отримали 1992. У 1976 утв. першу політ. орг-цію — Дем. партію А. Значна кількість партій виникла після 1992. У сучас. історії А. виразнюють декілька найвпливовіших партій.

Національно-демократична група утв. 1993, того ж року отримала найбільше парламент. представництво (8 з 28 місць). Лідер партії О. Рібас Реч сформував коаліц. уряд, але 1994 той втратив вотум довіри. Уряд очолив лідер «Ліберального союзу». Перед виборами 2001 розпалася на Соціал-дем. партію А. та Дем. партію.

Ліберальна партія — правочентрист. партія, засн. 1992 під назвою «Ліберальний союз». Переіменована перед виборами 2001. Партія входить до Ліберального інтернаціоналу та Союзу лібералів і демократів Європи. У 1994–2009 представники партії очолювали уряд А. Нині найбільша партія в країні.

Соціал-демократична партія засн. 2000 після розколу Нац.-дем. групи. Після виборів 2004 стала осн. парламент. опозиц. партією, здобувши понад третину голосів виборців. 2009 партія отримала половину місць у парламенті й стала керівною. На виборах 2015 перебувала в коаліції з «Громадянською ініціативою», «Зеленими» та незалеж. кандидатами й дістала чверть голосів виборців (3 місця в парламенті).

Демократи для Андорри — правочентрист. партія, засн. 2011 внаслідок об'єднання партії «Новий центр» і Ліберальної партії А. На виборах 2011 здобула 20 парламент. місць із 28. На виборах 2015 також отримала більшість у парламенті. Ін. партії, що мають менший вплив і незначне парламентське представництво: Дем. партія (утв. 2001 внаслідок розколу Нац.-дем. групи); Зелена А. (еколог. партія, засн. 2003); Новий центр (християнсько-дем. партія, 2005); А. за зміни (центрист. політ. партія, 2009); Соціал-демократія і прогрес А. (лівоцентрист. партія, 2013) тощо.

ПРИРОДА. Рельєф А. розташована на пд. макросхилі Піренейських гір. Гір. рельєф розчленований, з глибокими ущелинами, карами, долинами. Трапляються лавини, осипи й обвали. Найвищі вершини розташовані на стику кордонів А., Іспанії та Франції — Кома-Педраса (2 943 м), Рока-Ентравесада (2 928 м), а також на кордоні з Францією — Пік де Серрера (2 912 м). Клімат. У долинах клімат близький до субтропічного. Пересічні середньодобові т-ри липня — +19 °С, січня — +2,5 °С. Річна к-сть опадів становить бл. 500 мм. У горах клімат альпійський. Серед. т-ри липня — +10 °С, лютого — до -6 °С. К-сть опадів — 1200–1300 мм/рік, формується глибок. і стійкий сніг. покрив.

Внутрішні води. Найбільша річка — Валира. Усього в А. розташовано 172 озера, природ. і штучних, серед них є озера льодовик. походження. Найбільше — оз. Жуклар у долині Інклез.

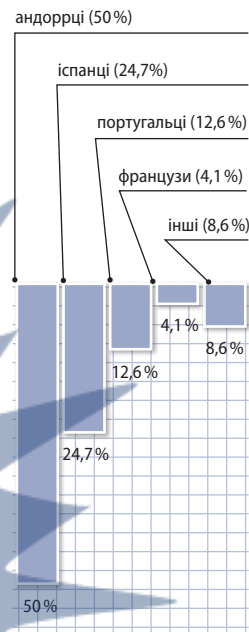
Ґрунти. Домінують буроземи. Також у різних частинах А. представлені гірсько-лучні скелетні та алювіальні ґрунти.

Рослинний і тваринний світ. У ландшафтах А. виражена *поясність висотна*: 900–1300 м — пояс широколистяних лісів (бук, ка-

штан, дуб); 1300–2000 м — хвойних лісів (ялина європейська, сосна піренейська, ялиця); 1900–2000 м — хвойний стелюх. Вище 2 000 м — субальпійські високотравні луки з чагарниками (напр., *рододендронами*), від 2 500 м — альпійські низкотравні луки (з крокусами, анемонами, гвоздиками, тирличем, ломикаменем). Фауна зазнала значного впливу людини, збіднена. Трапляються зайці, лисиці, з птахів — глушець, боривітер. У широколистяних лісах мешкають кабани, на високогір'ї — козиця піренейська. Охороняється хохуля піренейська.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 78,2 тис. осіб (2016, оцінка). Пересічна густота — 156 осіб/км² (2016). Склад нас. за етніч. групами (2016, оцінка): андоррці (50 %), іспанці (24,7 %), португальці (12,6 %), французи (4,1 %) та ін. Вікова структура нас. (2016): від 0 до 14 р. — 14,7%, від 15 до 24 р. — 9,5%, від 25 до 54 р. — 47,0%, від 55 до 64 р. — 13,6%, 65 р. і старше — 15,2%. Серед. вік нас. — 43,7 р. (2016). Коефіцієнт народжуваності — 7,8 на 1000 осіб (2016). Коефіцієнт смертності — 7,1 на 1000 осіб (2016). У містах живуть 85 % осіб від заг. кількості нас. (2015). Найбільшим містом є *Андорра-ла-Велья* (22 тис. осіб; 2016).

ГОСПОДАРСТВО. А. має один із найвищих у світі показників ВВП на душу населення. До 2012 діяли обмеження прав власності для іноз. компаній. Зі змінами в законодавстві в А. дозволено реєструвати міжнар. компанії зі 100 % іноз. капіталом. Корпоративний податок для компаній резидентів та нерезидентів — 10 % (один із найнижчих у Європі). Холдинги, які займаються інвест. діяльністю за межами А., сплачують лише 2 % податку на прибуток. Встановлено податок на репатріацію капіталу. Розвинений банківський сектор. В А. підтримують високий рівень банків. таємниці. Іноз. інвестиції до А. становили 152 млн євро (2018).

Андорра. Етнічний склад населення, 2016

Андорра. Оз. Жуклар

ПРОМИСЛОВІСТЬ. Діють лише малі та середні підприємства харчової і деревообробної пром-сті тощо. Є будівельні підприємства, спеціалізована компанія з буд-ва ЛЕП і доставки конструкцій у гори гелікоптерами. Уряд А. спільно з регіон. радою Нової Аквітанії (Франція) підписав програму з переробки текстил. відходів. А. — енергозалежна країна, у якій виробляється 1/3 необхід. електроенергії. Ухвалено нову нац. енергетичну стратегію зі зменшення енергозалежності від ін. країн, а також буд-ва малих ГЕС.

2017 введена в експлуатацію перша міні-ГЕС поблизу с-ща Сольдеу.

Сільське господарство. Розвиток с. г. обмежується малими площами орних земель (4%). Продукція: тютюн, картопля, овочі. Розвинене пасовищно-стійлове вівчарство. Також розводять свиней і ВРХ.

Сфера послуг. Головне джерело доходів А. — туризм і безмитна торгівля. Кількість ту-

Андорра. Сант-Жоан-де-Каселлес, 11–12 ст.

ристів (2016) — 8 млн осіб. Бл. 65% приїжджають на день за дешевими товарами. А. — гірськолижний центр загальноєвроп. значення. Відповідні курорти зосереджені у р-ні Грандваліра. В А. розташований термальний комплекс Кальдеа, один із найбільших у Європі. Зі сферою туризму пов'язана третина працівників.

Транспорт. Осн. вид транспорту — авто. Є регулярне автомобільне сполучення між А. та містами Барселоною, Жероною, Леридою, Тулузою. Автошляхи проходять через високогірні перевали й тунелі. Є спец. аеропорт А.-Ла-Сейд'Уржел, розташований за 12 км від А. З 2015 фінансується спільно урядами А. та Каталонії. На 2019 регулярних і чартерних рейсів не приймає. Пасажири прибувають до А. з м. Барселони, рідше з м. Тулузи. Найближча залізнична станція — Латур-де-Кароль у Франції, за 76 км від А. Місцевий транспорт — автобуси. До гірськолижного центру на плато Енкамп веде канатна дорога (6 км).

Торгівля. Експорт становить 70 млн дол. (2012). Серед товарів — тютюн, меблі, електро товари, парфуми, алкоголь. Країни-партнери на 2012: Іспанія (58%), Франція (34%) та ін. Імпорт — 1,43 млрд дол. (2012). Осн. товари: харчі, паливо, електрика. Країни-партнери на 2012: Іспанія (48%), Франція (35%).

Зв'язок. В А. працює одна телекомунікац. компанія «Андорра Телеком» («Andorra Telecom»). Кількість мобільних телефонів (2015) — 38,8 тис. (45 одиниць на 100 осіб), інтернет-користувачів (2015) — 83 тис. (96,9%).

ОСВІТА І НАУКА. Історично в А. сформувалися три системи безперерв. освіти: андоррська, франц., ісп. Вони є складниками нац. системи освіти А. Координація та забезпечення діяльності іспан. і франц. шкіл в А. здійснюється згідно з угодами зі співпраці в галузі освіти з Францією (2004) та Іспанією (2007). Рівень грамотності нас. — бл. 100% (2015). Андоррська система освіти має 4 рівні: дошкільна, початкова, середня, повна середня. Базова освіта за будь-якою системою є безкоштовною та обов'язковою. Остання не обов'язкова, але надає право вступу

до закладу вищої освіти. Ісп. та франц. система ідентичні системам освіти Франції та Іспанії. Серед особливостей — додатк. вивчення каталан., англ. мови, а також культури А. Єдиним держ. ун-том А. є Ун-т А. (засн. 1997, розташ. у парафії Сант-Жулія-де-Лорія), до складу якого входять колежі охорони здоров'я і освіти; бізнесу й технологій; дистанц. і безперерв. навчання. При ун-ті діють науково-дослідницькі групи: дослідження проблем мови, освіти, фінансів та екон. діяльності, охорони здоров'я і мед. обслуговування.

КУЛЬТУРА. Культура А. є частиною культури каталон. країн. На неї особливо вплинули традиції сусід. Іспанії та її провінцій: Каталонії, Валенсії, Арагона. Серед музеїв А. — Каса-де-ла-Валь (середньовіч. фортеця), Дім-музей сім'ї Арені-Пландоліт (на тер. маєтку розташовані нац. концерт. зал і Зоологічний музей). Також діють музеї автомобілів, мотоциклів, електрики, коміксів, парфумерії, пошти, тютюну, мікромініатюри (експонує роботи українця М. Сядристого), православ. іконографії (в експозиції, напр., представлені православ. ікони 15–19 ст. з України). Найбільшим книгосховищем А. є Нац. бібл. в столиці. Станом на 2015 лише 1 об'єкт внесено до списку об'єктів *Світової спадщини ЮНЕСКО* — *Мадріу-Перафіта-Кларор долина* (внесено до переліку 2004, розширено 2006). 2 об'єкти — у списку кандидатів: іст. пам'ятки м. Санта-Колома та роман. храми А. (обидва — з 1999).

РЕЛІГІЯ. Держ. релігії немає. Конституція А. передбачає свободу віросповідання і визнає особливі відносини з *Римо-католицькою церквою*. Бл. 90% нас. країни — католики. Святою покровителькою А. вважається Богоматір Мерічельська. Є представники ін. християнських конфесій: Англіканської та Новоапостольної церков, Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів і Свідків Єгови. Мусульманська громада переважно складається із північноафриканських іммігрантів. Є також невеликі громади індістів і бахаїстів.

ПРЕСА, РАДІО, ТЕЛЕБАЧЕННЯ. У країні виходять три нац. газети каталан. мовою — «Діарі Д'Андорра» («Diari D'Andorra»), «Ель Періодік» («El Periòdic»), «Бон Діа» («Bon Dia») та кілька місц. газет. «Національна телекомунікаційна компанія Андорри», СТА («Servei de telecomunicacions d'Andorra», STA) — єдина компанія, що керує нац. мережею цифр. ТВ і радіо, стаціонар. і моб. зв'язку, а також Інтернету. Єдиний телеканал А. — «Радіо і телебачення Андорри», РТВА («Ràdio i Televisió d'Andorra», RTVA). Радіокомпанії «Національне радіо Андорри» («Radio Nacional d'Andorra») належать дві радіостанції: «Радіо Андорри» («Radio Andorra») та «Андоррська музика» («Andorra Música»). Крім того, у цифр. форматі доступні ісп. та франц. телеканали та радіостанції.

ЛІТЕРАТУРА. До 20 ст. А. не мала власної л-ри. Її культ. життя було й залишається тісно пов'язаним із Каталонією. Сучас. л-ра А. створюється здебільшого каталан. мовою, однак окр. літератори пишуть також іспанською. Найпомітнішим поетом і публіцистом А. у сер. 20 ст. був Россенд Марсоль Клуа (псевдонім — Сікоріс; 1922–2006), уродженець А., який почав літ. і журналіст. кар'єру в м. Барселоні, однак 1940 був змушений повернутися до А. через опозицію до режиму Ф. Франко. Автор кількох поетичних збірок.

У 2-й пол. 20 ст. почав літ. діяльність каталансько- та іспаномовний письменник А. Сальвадо (нар. 1951), який працює в жанрі дитячої л-ри й іст. роману. Жанр короткого оповідання й новели представлено творами письменника П. Бургес Монсеррат (нар. 1958). У жанрі великої прози помітне місце займають твори політ. діяча й дипломата Ж. Міновеса (нар. 1969, у різний час обіймав різні посади в уряді А., зокрема був міністром іноз. справ і міністром зі зв'язків із громадськістю, а також представником А. в ООН). Найзначніший його твір — роман «Століття пам'яті» («Segles de Memòria»; 1989).

АРХІТЕКТУРА. В архітектурі А. відчутний вплив сусід. країн (Іспанії та Франції), однак виявляється і власна ідентичність. Панування роман. стилю тут тривало довше ніж в ін. країнах Європи. Найстаріші церкви А. побудовані у 11–12 ст., невисокі, вирізняються простотою й гармонією з природою. Серед церков А.: церква Сант-Жоан-де-Каселлес (11–12 ст.) і церква Сант-Серні (побудована 1758–1768 на місці церкви 11 ст.), церква Святої Богоматері Мерічельської (остання, новобудов. датується 1976), усі — у м. Канільйо, церква Святої Евлалії (11 ст., остання перебудова 1924), м. Енкамп, церква Сант-Марі-де-Кортинада (12 ст., перебудована у 17–18 ст.) тощо. Серед ін. споруд: іст. комплекс Ле Бон (церква Сент-Рома, будинок-фортеця, рив та обвідний канал) у м. Енкамп, Будинок Долин (Каза-де-ла-Валль; приміщення, де 1702–2011 відбувалися засідання парламенту А.), мости Ла Маргінеда (15 ст.; довжина 33 м) і Сант-Антоні-де-ла-Грелла (побудов. за часів середньовіччя; довжина 21,2 м) через р. Валіра. У 20 ст. відбулися зміни у традиц. архітектурі. З'явилися будинки в стилі модерн: Каза дель руссос, (1919, арх. С. Мартінелл) у м. Санта-Колома, Каза-ла-Крус (1940, арх. Ж. Пуч-і-Кадафалк) у м-ку Ескальдес. У містах А. є споруди сучас. архітектури в новатор. дусі й авангард. стилі: оздоров. комплекс Кальдеа у м. Андорра-ла-Велья (1994, за проектом франц. арх. Ж.-М. Руольса; найбільший у Пд. Європі, пл. понад 30 тис. м²), Паризький міст (2005, довжина 45 м; за проектами інженерів Л. Фернандеса Трояно і Г. Аюсо Кальє). **ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО.** З-поміж провідних митців А. Ж. Віладомат — скульптор, який після громадян. війни в Іспанії переїхав до А. Зазвичай працював із каменем, його роботи були представлені на численних світових виставках. Після смерті скульптора (1989) на його честь засн. музей («Viladomat Museum»), де представлено 250 скульптур. 1991 в А. ініційована програма підтримки сучас. скульптури. Серед сучас. скульпторів і художників — А. Кальвенте, учасник багатьох міжнар. виставок (автор скульптури «Данина поваги Хосе Рісалью», 2012 та ін.), Роке (представник заліз. скульптури), Ж. Андрі (автор інсталяції «Спільна душа», 2014 тощо).

МУЗИКА. Традиц. нар. музика завжди відіграла важливу роль у житті населення А., вона виконувалася на різноманіт. фестивалях, особливо як супровід для таких танців, як-от сардана та марратхі. Має спільні риси з музикою сусід. регіонів Франції та Іспанії. А. відома як країна з насиченими муз. програмами, які підтримує мін-во культури. Серед них: Міжнар. фестиваль ім. Нарсісо Епеса, започаткований 1983 серіями концертів класич. музики. Широку популярність у Європі мають Нац. хор хлопчиків А.

(засн. 1991) і Нац. оркестр класич. музики А. (1992). Серед виконавців класич. музики, які здобули світову славу — скрипаль Ж. Кларет і віолончеліст Л. Кларет (1977 перший лауреат Міжнар. конкурсу віолончелістів М. Ростроповича, 1976 переможець конкурсу П. Казальса). Серед найвідоміших муз. колективів — метал-гурт «Персефон» («Persefone»). Представники А. 2004–2009 брали участь у конкурсі пісні «Свробачення» (зо-

Андорра. Міст Сант-Антоні-де-ла-Грелла

крема 2005 у м. Києві), але не проходили до фіналу. **ТЕАТР.** 2007 за ініціативи уряду країни було засновано Нац. театр А. Першою виставою став «Трамвай бажання» амер. драматурга та письменника Т. Вільямса. Серед сучас. акторів А. — М. Картес, Р. Касамажор, І. Ферріс. **СПОРТ.** 1971 в А. створено Нац. олімп. комітет. 1975 А. була прийнята до Міжнар. олімп. комітету. Спортсмени А. беруть участь у всіх Літніх та Зимових Олімп. іграх від 1976, олімп. медалей не завойовували. Андоррці беруть участь в Іграх малих держав Європи. Найбільш популярні зимові види спорту, а також футбол, легка атлетика, стрільба, велоспорт, регбі та ін. Федерація футболу А. утворена 1994, перший матч збірної відбувся 13.11.1996 (товариський, проти збірної Естонії, 1:6). У футб. збірній команді грають як проф. футболісти, так і любителі. Збірна А. жодного разу не проходила відбору на Чемпіонати Європи чи світу. Збірні України і А. (на 2019) грали між собою 4 рази й щоразу виграла збірна України. 2014 у м. Андорра-ла-Велья відкрито стадіон «Естаді насьональ д'Андорра» (каталан. «Estadi Nacional d'Andorra»; вміщує 3 306 осіб), на якому відбуваються матчі з футболу та регбі. На тер. А. кілька разів проходили етапи велоперегонів «Тур де Франс» і Вуельта Іспанії, а також Пірени (європ. перегонів на собаках запрягах). Розвинутий гірськолиж. спорт. Перша відповідна станція відкрита 1957. Є дві гірськолижні зони — Грандваліра і Вальнорді. В А. відбуваються міжнар. змагання, зокрема етапи Кубка світу з гірськолиж. спорту (2016).

УКРАЇНА ТА А. Справами українсько-андоррських взаємин керує Посольство України в Іспанії. 24.09.2008 відкрито почес. консульство України в А. 2011 делегація А. на чолі з міністром туризму відвідала Україну. Було укладено низку угод про співпрацю в туристичній сфері. Укр. діаспора в А. представлена Спільною українців А., засн. 06.11.2012. Щорічно проводиться Укр. гірськолиж. тиждень в А.

Лит.: Ольгин Л. Долины Андорры // Вокруг света. 1988. № 12; Правовые системы стран мира / Под ред. А. Я. Сухарева. 3-е изд., перераб. и доп. Москва, 2003; Viadier R.

L'Andorre du IX au XIV siècle: montagne, féodalité et communautés. Toulouse, 2003; Дербишайр Дж., Дербишайр Я. Политические системы мира : в 2 т. / Пер. с англ. Москва, 2004. Т. 2; Culture of the World. Andorra. Tarrytown, 2009; Andorre. Paris, 2017; Andorra: Doing Business and Investing in Andorra Guide: Strategic, Practical Information, Regulations, Contacts. [W. p.], 2019.

Андорра-ла-Велья (катал. Andorra la Vella) — місто, столиця *Андорри*. Розташоване на Сх. Піренеїв на висоті 1 023 м над рів. м. (найвища столиця Європи) поблизу гирла гір. річок (Пн. Валіри і Сх. Валіри), які утворюють р. Валіру. Тер. — 12 км². Місцевість була заселена ще в період пізнього неоліту племенем андосинів. Місто засн. на поч. 11 ст., а з 1278 А.-ла-В. стала гол. містом *Андорри*. Тут розташоване т. з. старе місто — Баррі Антік. Найвідоміша зі споруд — Каса-де-ла-Валь (16 ст.), де від 18 ст. розміщувався парламент д-ви (т. з. рада долин). В ост. десятиліття 20 ст. А.-ла-В. розвивалася як комерц. центр, що спонукало до формування мережі банків. і фін. установ. Побудовані нові готелі, гірськолижні комплекси, оскільки місто претендувало на проведення *Зимових Олімпійських ігор 2010*. Заг. кількість нас. — 22,128 тис. осіб (2016, оцінка), густота — 4614,24 особи на км² (2016, оцінка). Склад нас. за етніч. групами: іспанці (43%), андоррці (33%), португальці (11%), французи (7%), решта — марокканці, філіппінці та ін. Пе-

Андорра-ла-Велья вночі

реважають римо-католики. Клімат типовий для долин Піренеїв. Серед. т-ра липня — +18 °С, січня — від +6 °С удень до -2,5 °С вночі. Середньоріч. кількість опадів — 810 мм, більшість випадає в теплу пору року. А.-ла-В. — комерц. центр країни, де зосереджені місцеві банки, юрид., консалт., тур., трансп. компанії. Працюють пекарні, малі підприємства з вир-ва меблів, тютюнових виробів і брендів. Сфера обслуговування — провідна в економіці міста. А.-ла-В. — центр міжнар. туризму. Розвинута турист. інфраструктура, діє понад 50 готелів. Щорічно місто відвідують бл. 9 млн туристів. Найпоширенішим видом транспорту в місті є приват. автомобілі. Невеликий аеропорт *Андорра-Ла-Сеу-д'Уржел* розташований за 12 км на Пд. від міста. Здебільшого туристи дістаються до А.-ла-В. автобусами й авто з Іспанії та Франції. Залізнич. сполучення відсутнє, але близько до кордону проходить залізниця, яка з'єднує між собою кілька муніципалітетів Франції. В А.-ла-В. є початкові та середні школи. У місті працює Ісп. Ін-т *Андорри*. Тут розташована Нац. бібліотека *Андорри*. А.-ла-В. є

культ. центром країни. 1992 створено комунальний театр. Гол. театром і музеєм є Держ. виставковий зал. Для проведення конференцій і важливих заходів держ. значення побудовано Конгрес-центр. У місті розташована Академія музики. Щороку проводиться шоу музики й танцю (з 1994). У липні — серпні відбувається цикл концертів рок-гуртів. Популярним є Міжнар. фестиваль клоунів, який відбувається з 2001. Найстарішою будівлею є церква Санта-Колома (9 ст.). 1999 її номіновано на внесення до списку *Світової спадщини ЮНЕСКО*. Архіт. пам'ятки міста: фортеця 16 ст. Каса-де-ла-Валь, церква Сент-Естев, міст Маргінеда (романський міст), замок і церква Сент Вісенс д'Енklar. В А.-ла-В. є комунальний стадіон (розрахов. на 1 300 місць), спорт. центр (на 4 000 осіб) та муніцип. спорт. центр *Сераделз* (побудований до Ігор малих країн Європи 1991).

Лит.: Матвеев Г. П. *Андорра, Лихтенштейн, Монако, Сан-Марино*. Москва, 1959; Иванова К. Г. Влияние градоформирующих факторов на планировку г. Андорра-ла-Велья, его архитектуру и благоустройство // Известия вузов. Инвестиции. Строительство. Недвижимость. 2012. № 1 (2); Andorra: Doing Business and Investing in Andorra Guide: Strategic, Practical Information, Regulations, Contacts. [W. p.], 2019.

С. А. Поляцкий

Андрогогіка [від грец. ἀνδρ (άνδρος) — чоловік і αγωγή — виховання] — пед. галузь, що охоплює теор. і практ. проблеми освіти, навчання й виховання дорослих. А. як наука вивчає зміст, форми, методи та засоби орг-ції навчання дорослих із метою його полегшення, задоволення освіт. потреб, підвищення операціональності отриманої освіти під час розв'язання життєвих проблем, досягнення індивід. цілей, самореалізації особистості. А. визначають як науку про формування людини упродовж життя; пізнання й узагальнення практики освіти дорослих; теорію освіти дорослих; цілі, умови, результати й закономірності свідомої та цілеспрямованої, організованої освіти й виховання та самоосвіти й самовиховання дорослих; мист-во допомоги дорослим щодо здобуття заг. та проф. знань; філософію та практику освіти дорослих; педагогіку дорослих; дослідження проблем освіти, самоосвіти й виховання дорослих. Поняття «А.» ввів у наук. обіг 1833 історик педагогіки А. Капп (1799–1869, Німеччина), розвинув у теорію освіти для дорослих педагог М. Ноулз (1913–1997, США). А. як наука в країнах Зх. Європи бере початок з 1950–1960-х. Від сер. 1960-х освіта дорослих стає самостійною галуззю сусп. освітан. практики. У 1970-ті освіта дорослих стає органічним складником підсистеми *освіти безпервної*. Від 2-ї пол. 20 — поч. 21 ст. розвиток освіти дорослих в Україні аналізують у контексті її неперервності на основі гуманіст. ціннісних орієнтацій. Концепція неперервності освіти дорослих реалізується через формування потреби й здатності до самонавчання; доступ до будь-яких видів і типів освіти на основі індивід. здібностей людини; формування міждисциплінарних програм для здобуття паралельних і дод. спеціальностей; надання можливостей для вільного вибору різних видів навчання: формал., неформал., інформал. Принципи навчання дорослих: самостійність навчання; опора на жит. досвід; створення власної програми навчання;

індивідуалізація, системність, конкретність і елективність навчання; актуалізація результатів навчання. Підґрунтя для теорії розвитку освіти дорослих в Україні заклали Х. Д. Алчевська, Г. Ващенко, Г. Гринько, Т. Лубенець, С. Сірополко, М. Скрипник, М. Пирогов, Я. Ряпто, К. Ушинський та ін. Значний вклад у розвиток А. як науки зробили С. Болтівець, Л. Вовк, М. Громкова, О. Кукуєв, О. Колесникова, Л. Турос та ін.

Лит.: Turós L. Andragogika: zarys teorii oświaty i wychowania dorosłych. Warszawa, 1980; Головенкін В. П. Педагогіка вищої школи (Андрогогіка). Київ, 2009; Лук'янова Л. Б., Аніщенко О. В. Освіта дорослих: короткий термінологічний словник. Київ; Ніжин, 2014; Орос І. Конкретизація категорій: «освіта дорослих», «неформальна освіта», «дорослість», «андрагогіка» // Пед. науки: теорія, іст., інновац. технол. 2018. № 8 (82); Професійна освіта: андрагогічний підхід / За ред. О. А. Дубасенюк. Житомир, 2018; Боярська-Хоменко А. В. Принципи навчання дорослих в науково-педагогічній думці країн Центральної та Східної Європи // Інновац. пед. 2019. Вип. 14. Т. 2.

Т. І. Ляуріна

Андраш I Католік (угор. I. Katolikus András; I. Katolikus Endre; бл. 1013 — бл. 05.12.1060) — король Угорщини (1046–1060) із династії *Арпадів*, з роду угор. вождя *Такиоша*. Щоб не допустити до угор. престолу Вазула (батька А. I К.), його за наказом короля Стефана I осліпили (1031), а дітей вигнали з Угорщини. 1031–1046 А. I К. перебував поза межами країни — у землях Пшемислідів, *П'ястів* та *Рюриковичів*. У м. Києві *Ярослав Мудрий* видав за А. I К. свою доньку Анастасію (див. *Анастасія Ярославна*). У них нар. донька Аделаїда та сини Соломон і Давид. Восени 1046 А., ймовірно за підтримки тестя, повернувся в Угорщину, скинув із престолу племінника Стефана I — Петра Орсеоло, придушив язич. повстання та став королем, відновив у країні *християнство*. 1046–1053 спільно з братом-герцогом Белою успішно відбив кілька нападів імператор. військ Генріха III, який відмовлявся визнати А. I К. угор. королем. 1055 А. заснував бенедикт. абатство в Тихані, поряд з'явилися обитель для ченців сх. обряду та поселення вихідців із Русі. Зазнав поразки під час конфлікту з герцогом Белою за корону, яку А. I К. планував віддати старшому синові Соломону. Був важко поранений і помер ще до коронації брата 06.12.1060. Похований у Тиханському абатстві.

Лит.: Werthner M. Az Árpádok családi története. Nagybeszkereken, 1892; Erdélyi L. A Tihányi apátság kritikus oklevelei. Budapest, 1906; Kristó G., Makk F. Az Árpád-házi uralkodók. Budapest, 1988; Юрасов М. К. Русско-венгерские отношения второй трети XI в. // Венгрия и Россия в историческом прошлом. Материалы междисциплинарного семинара 26 января 2002 г. Сомбатхей, 2003; Юрасов М. К. Когда Анастасия (?) Ярославна вышла замуж за венгерского королевича Эндре? // Мининские чтения. Труды научной конференции. Нижегородский государственный университет им. Н. И. Лобачевского (20–21 октября 2006 г.). Нижний Новгород, 2007; Волощук М. М. «Русь» в Угорському королівстві (XI — друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції / Відп. ред. Л. В. Войтович. Івано-Франківськ, 2014.

М. М. Волощук

Андраш II Єрусалимський (угор. II. Jeruzsálemi András; II. Jeruzsálemi Endre; 1175 — 21.09.1235) —

галицький князь (1188–1189) та король Угорщини (1205–1235) з династії *Арпадів*. Зійшов на престол після тривалої боротьби зі старшим братом, королем *Імре I*, та його малолітнім сином Володиславом. У серпні 1205, після загибелі князя *Романа Мстиславовича*, на зустрічі з його вдовою в м. Сянок погодив отримання титулу короля Галичини і Володимирії та захист малолітніх спадкоємців — Данила й Василька Романовичів. 1211 для оборони сх. кордонів д-ви від половців А. II Є. запросив до Угорщини лицарів *Тевтонського ордену*, надавши їм володіння в області Бурца (Трансильванія), але через наміри *хрестоносців* вивести ці землі з королів. підпорядкування в 1225 вислав їх із країни. Взяв участь у П'ятому хрестовому поході (1217–1221), однак, не досягнувши суттєвих успіхів, 1218 повернувся на батьківщину. Сприяв діяльності католицьких місіонерів. У 1220-х розселив половців в Угорщині. У внутр. політиці А. II Є. спирався на магнатів та іноземців, надавав їм вел. земельні володіння, що спричинило невдоволення сервієнтів (слуг короля, зобов'язаних нести військ. службу). На їх вимогу 1222 А. II Є. видав «Золоту буллу», яка обмежувала права короля й водночас закріплювала привілеї серед. і дрібної знаті, дозволяла чинити спротив династам у разі невиконання ними своїх зобов'язань. Нова ред. «Золотої булли» (1231) та договір А. II Є. з папським легатом Я. Пренестіно біля Берега (1233) закріплювали привілеї угор. духівництва.

Лит.: Werthner M. Az Árpádok családi története. Nagybeszkereken, 1892; Гарайда И. Галицька політика угорських королів Бейлы III-го и Андрія II-го // Зоря. 1943. № 1–4; Font M. II. András király politikája és hadjárata // Századok. 1991. Évf. 125. Sz. 1–2; Kristó G. Die Arpaden-Dynastie: Die Geschichte Ungarns von 895 bis 1301. Budapest, 1993; De bulla aurea Andrae II regis Hungariae, 1222 / Ed. by L. Besenyei, G. Érszegi, M. Gorlero. Verona, 1999; Масан О. Німецький орден у Семигороді // Питання стародавньої та середньовічної іст. й етнол. 2002. Т. 1; Головка О. Б. Східна політика угорського короля Андрія II (перша третина XIII ст.) // Укр.-угор. етюд. 2010. Вип. 1; Zimmermann H. Der Deutsche Orden im Burzenland: eine diplomatische Untersuchung. Köln; Weimar; Wien, 2011; Berend N., Urbančzyk P., Wiszewski. P. Central Europe in the High Middle Ages: Bohemia, Hungary and Poland, c. 900–c. 1300. Cambridge, 2013.

Т. С. Горбач, М. М. Волощук

Бюст **Андраша I Католіка** у Національному парку культурної спадщини м. Опустасєри (Opusztaszer Heritage Park)

Андраш III (угор. III. András, III. Endre; бл. 1265, м. Венеція, тепер Італія — 14.01.1301, м. Буда, тепер м. Будапешт, Угорщина) — король Угорщини та Хорватії (1290–1301), ост. представник династії *Арпадів*. Син герцога Славонії Іштвана (Стефана) Постума та венеційської заможної дами Томазіни Морозіні, онук *Андраша II*. За правління короля *Ласло IV Куна* права А. III на угор. престол ставили під сумнів через імовірне позашлюб. походження його батька. Після вбивства половцями Ласло IV (10.07.1290) відбулася коронація А. III (23.07.1290) за участі очільника Угор. церкви архієпископа м. Естергома (1279–1297) Лодомера. Правління А. III минуло в постійній боротьбі з опозицією знаті (воеводою Трансильванії Ласло Каном, магнатом Матушем Чаком Тренчинським, родиною магнатів Kesegi та ін.), архієпископа м. Естергома (1298–1303) Гергеля Бічкеї та претензіями на престол ін. претендентів. Зокрема, їх висувало неаполітан. відгалуження династії *Анжу* за підтримки Папи

Римського *Бенедикта VIII* й австр. герцога Альбрехта I. Ситуацію для А. III ускладнювала відсутність прямих спадкоємців від обох укладених королем шлюбів. 1300 за підтримки хорват. знаті в боротьбу за престол втрутився неаполітан. принц Карл Роберт. Невдовзі А. III помер. Після його смерті припинилося правління династії Арпадів в Угорщині. Престол посів *Карл I Роберт*, заснувавши угор. гілку Анжу-Сицилійської династії.

Лит.: Werthner M. Az Árpádok családja története. Nagy-Becskerekén, 1892; Kristó G., Mákk F. Az Árpád-házi uralkodók. Budapest, 1988; Szűcs J. Az utolsó Árpádok. Budapest, 2002; Cartledge B. The will to Survive: a History of Hungary. London, 2011.

М. М. Волошук

Андреадіс, Галина Алісія (англ. Andreadis, Halyna Alicia; уроджена Минаїв або Минаї чи Минаєва, Алла; 22.06.1932, м. Ставрополь, тепер РФ — 28.12.2002, м. Вашингтон, похована в м. Сутланд, шт. Меріленд, США) — оперна й концертно-камерна співачка (меццо-сопрано). У дитинстві жила в м. Запоріжжі (Україна). 1943 разом із батьками виїхала до Німеччини (м. Ашаффенбург), а 1949 — до Аргентини. Закінчила 1960 консерваторію в м. Буенос-Айресі (клас А. Цетера). Водночас студювала опер. репертуар із диригентом Ф. Калусіо. 1959 дебютувала в опер. театрі «Колон» (м. Буенос-Айрес), з 1960 — його солістка. Виступала також в Аргентин. опер. театрі м. Ла-Плата, театрі Рівера Індарте (тепер театр ім. генерала Сан-Мартіна, м. Кордова) та ін. Від 1963 — у США. З 1980 керувала Укр. опер. ансамблем, який пропагував здобутки укр. муз. мист-ва на теренах Америки й Канади, та єдиною у світі Укр. опер. компанією. Виступала з концертами на амер. радіо. Багаторазово гастролювала на амер. континенті (у Канаді, Венесуелі), у Зх. Європі (Австрії, Італії, Швейцарії та ін.), 1974 в Австралії. Брала участь у заходах укр. діаспори, співала на укр. святах і вечорницях. Серед опер. партій: Анна, графиня Монморансі («Анна Ярославна — королева Франції» А. Рудницького), Мати («Мавра» І. Стравинського), Марфа («Хованщина» М. Мусоргського), Амнеріс, Азучена, Магдалена, Ульріка (відповідно «Аїда», «Трубадур», «Ріголетто», «Бал-маскарад» Дж. Верді), Лола («Сільська честь» П. Масканьї), Фрірка («Валькірія» Р. Вагнера). У складі Укр. опер. ансамблю виконувала такі партії: Одарка («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Одарка («Купало» А. Вахнянина), Терпилиха («Наталка Полтавка» М. Лисенка), Мати («Катерина» М. Аркаса), Стеха («Назар Стодоля» К. Данькевича. У концерт. репертуарі — твори укр. (М. Лисенка, В. Барвінського, А. Вахнянина, А. Гнатюшина, С. Людкевича, Б. Лятошинського, В. Матюка, Я. Степового, К. Стеценка та ін.), рос. (М. Мусоргського, І. Стравинського, П. Чайковського) та західноєвроп. (Дж. Верді, К. Сен-Санса, Ф. Шуберта, Р. Шумана) композиторів. Записала грамплатівки (1964–1976; усі — у США), зокрема «Світе тихий. Українські солоспіви і дуети» (1964), «Українські пісні любові» (12 пісень, серед яких народні, а також твори О. Білаша, В. Косенка, О. Нижанківського, Я. Степового, К. Стеценка), «Алісія Андреадіс співає “Запорожець за Дунаєм” із симфонічним оркестром Буенос-Айреса» (обидві платівки — 1972), «Білі лебеді» (11 укр.

Андреадіс Галина Алісія

Андрєєв Борис Федорович

пісень, серед них твори О. Білаша, І. Шамо, П. Майбороди»), «Алісія Андреадіс — вибрані оперні арії із симфонічним оркестром Буенос-Айреса», «Алісія Андреадіс співає український національний гімн та інші українські соло і дуети» (усі три — 1976). Лауреат Держ. конкурсу камер. співаків у м. Буенос-Айресі (1960, Аргентина) і конкурсу співаків у м. Лінці (1966, Австрія).

Лит.: Гердан О. Концерт Галини Минаїв-Андреадіс в Нью-Йорку // Свобода. 1964. № 10; Три нові платівки Галини Андрреадіс (Замість рецензії) // Визвольний Шлях. 1977. № 3; Українці в Аргентині / Упоряд. Н. Прибега. Київ, 1997; Карась Г. Хронограф музичного життя українського зарубіжжя на сторінках часопису «Екран» (США): джерелознавчий аспект // Культура і сучасність. 2010. № 1; Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття. Івано-Франківськ, 2012; Близнюк М. «Войной навек проведена черта...». Вторая мировая война и русские артисты: под оккупацией, в Рейхе, в лагерях Ди-Пи. Москва, 2017.

Г. В. Карась

Андрєєв, Борис Федорович (рос. Андреев, Борис Федорович; 09.02.1915, м. Саратов, тепер РФ — 25.04.1982, м. Москва, тепер РФ) — актор театру і кіно, нар. артист СРСР (з 1962). Народився в робітничій сім'ї. Працював слюсарем і відвідував драм. гурток. Закінчив 1937 Саратов. театр. уч.-ще. 1937–1938 — актор Саратов. театру драми ім. К. Маркса (тепер Саратов. держ. академ. театр драми ім. І. А. Слонова), 1938–1941 — Київ. кіностудії (тепер *Національна кіностудія художніх фільмів імені О. Довженка*), 1944–1982 — Театру-студії кіноактора (м. Москва, тепер Держ. театр кіноактора). Був головою актор. секції Спільн. кінематографістів СРСР (1960–1982). Створив низку психол. глибоких, реаліст. образів. Знімався на укр. кіностудіях у фільмах: «Винищувачі», «Трактористи» (обидва — реж. І. Пир'єв), «Велике життя» (реж. Л. Луков), усі — 1939; «Богдан Хмельницький» (1941, реж. І. Савченко), «Олександр Пархоменко» (1942, реж. Л. Луков), «Максимко» (1952, реж. В. Браун), «Доля Марини» (1953, реж. В. Івченко, І. Шмарук), «Над нами Південний Хрест» (1965, реж. І. Болгарин, В. Ілленко), «Нісенітниця» («Сапоги всмятку»; 1978, реж. М. Ілленко), усі — Київ. кіностудія; «День ангела» (1968, реж. С. Говорухін, Одес. кіностудія худ. фільмів). Зіграв ролі в стрічках за сценаріями О. Довженка: Сава Зарудний («Поєма про море», 1958), Генерал Глазунов («Повість полум'яних літ», 1960), дід Платон («Зачарована Десна», 1964), усі — реж. Ю. Солнцева, «Мосфільм». Серед ін. фільмів: «Два бійці» (1943), «Сказання про землю Сибірську» (1947), «Падіння Берліна» (1949), «Ілля Муромець» (1956; перший рад. широкоекран. фільм), «Похмурий ранок», «Жорстокість» (обидва — 1959), «Дорога до причалу» (1962), «Оптимістична трагедія» (1963), «Острів скарбів» (1971), «Діти Ванюшина» (1973), «Сльози капає» (1982) та ін. Брав участь у зйомках документ. фільмів «Петро Мартинович і роки великого життя» (1974, присвячений П. Алейникову), «Іван Пир'єв» (1978) та ін., а також в озвучуванні мультфільмів. Нагороди: Держ. (Сталінські) премії (1948, 1950); Премія за найкращий актор. склад Каннського МКФ (1955; фільм «Велика родина»); Премія за найкращу чоловічу роль Всесоюз. кінофестивалю в м. Києві (1959); за участь у фільмі «Поєма

про море»); Премія МКФ у м. Сан-Франциско «Золоті ворота» (1963; за участь у фільмі «Оптимістична трагедія»). Нагороджений орденами Леніна (1967), Жовтн. революції (1974), Червоної Зірки (1944).

Лит.: Іванова Т. В. Борис Андреев. Москва, 1966; Кіно / Гл. ред. С. І. Юткевич. Москва, 1986; Борис Андреев. Воспоминания, статьи, выступления, афоризмы. Москва, 1991.

Т. Д. Мороз

Андрєєв, Костянтин Олексійович (27.03.1848, м. Москва, тепер РФ — 29.10.1921, с. Александріада, публ. м. Севастополя, тепер АР Крим, Україна) — математик, засновник наук. школи проективно-геометр. напрямку, член-кор. РАН (з 1884), засл. професор Моск. ун-ту (з 1898). Походив із купец. родини. 1867 із золотою медаллю закінчив 3-ю Моск. гімназію та зарахований на матем. відділення Моск. ун-ту (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*). Після завершення навчання А. залишено «для вдосконалення в науках» та 13.12.1873 затверджено на посаді приват-доцента Харків. ун-ту (тепер *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*). Дис. «Про геометричне утворення плоских кривих» захистив 13.03.1875 і здобув ступінь магістра. За результатами захисту 03.03.1879 дис. «Про геометричні відповідності тосовно питання про побудову кривих ліній» Радою Моск. ун-ту затверджений у ступені д-ра наук. А. — один з організаторів роботи Харків. матем. т-ва, його голова та редактор праць (1884–1899). Протягом 1873–1898 працював у Харк. ун-ті, від 1879 — на посаді професора, 1898–1921 — проф. Моск. ун-ту, одночасно (до 1907) — директор Моск. Олександр. комерц. уч-ща, директор (1904–1908) Миколаїв. жін. комерц. уч-ща ім. статс-секретаря С. Ю. Вітте, викладач математики (1899–1902) у Вищому тех. уч-щі (тепер Моск. держ. тех. ун-т імені М. Е. Баумана). Декан фіз.-мат. ф-ту Моск. ун-ту (1905–1911). Наук. і творчий доробок — понад 40 праць із *геометрії, аналізу математичного, історії математики, підручники з різн. розділів математики*. Осн. наук. досягнення — у проектив. геометрії, зокрема висловлено необхідність побудови її аксіоматики (див. *Аксиома*). Незалежно від Й. П. Грама (1850–1916, Данія) використав т. з. визначник Грама для дослідження розкладання визнач. інтеграла за ф-лою, запроп. П. Чебишевим.

Пр.: О таблицах смертности. Москва, 1871; Высшая алгебра. Москва, 1899; Элементарная математика. Москва, 1901; Основной курс аналитической геометрии. Москва, 1909; Избранные работы. Харьков, 1955.

Лит.: Горлевский Д. З. К. А. Андреев — выдающийся русский геометр (1848–1921). Харьков, 1955; Черняев М. П. Константин Алексеевич Андреев как геометр // Ист.-мат. исслед. 1956. Вып. 9; История отечественной математики : в 4 т. Киев, 1968–1970; Боголюбов А. Н. Математики. Механики. Биографический справочник. Киев, 1983; Волков В. А., Куликова М. В. Московские профессора XVIII — начала XX веков. Естественные и технические науки. Москва, 2003.

Андрєєв, Леонід Миколайович (рос. Андреев, Леонид Николаевич; 22.08.1871, м. Орел, тепер РФ — 12.09.1919, с. Нейвола, Фінляндія) — письменник. Писав рос. мовою. Народився в багатодітній сім'ї землеміра. Займався самоосвітою,

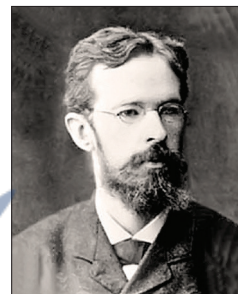
закінчив Моск. ун-т (1897). Працював журналістом, ред. газ. «Кур'єр». 1906 змушений виїхати до Німеччини, згодом переїхав на о. Капрі. 1912 подорожував Африкою. Від 1917 жив у Фінляндії. Похований на тер. маєтку Маріюки (Фінляндія), а 1956 перепохований у м. Санкт-Петербурзі. Перше оповідання «Баргамот і Гараська» («Баргамот и Гараська»; 1898) опубліковано в газ. «Кур'єр». Після виходу друком оповідання «Жили-були» («Жили-были»; 1901) в журн. «Життя» почався літ. злет А. Раннім творам притаманні скептицизм, реал. зображення сусп. побут. життя, соц.-психол. проблем та зневіра в людському розумі: «Петько на дачі» («Петька на даче»; 1898), «Ангелик» («Ангелочек»; 1899), «Думка» («Мысль»; 1902), «Безодня» («Бездна»; 1903) та ін. Мотиви соц. протесту, зростання революц. настроїв відображено в оповіданнях і повістях «У темну далечінь» («В темную даль»; 1900), «Життя Василя Фівейського» («Жизнь Василя Фивейского»; 1903) та ін. Події революції 1905–1907 знайшли відгос у п'єсі «До зірок» («К звездам»; 1906), романі «Сашко Жегульов» («Сашка Жегулев»; 1911) та ін. Зневіру в можливості перетворення сусп.-ва на засадах гуманізму й соц. справедливості зображено в оповіданнях «Пітьма» («Тьма»; 1907), повісті «Мої записки» («Мои записки»; 1908), драмах «Цар-Голод» («Царь Голод»; 1908), «Чорні маски» («Чёрные маски»; 1908), «Анатема» («Анатэма»; 1909) та ін. У творчості А. реаліст. тенденції поєднуються з рисами *модернізму*. Вважається родоначальником рос. *експресіонізму*. Поетика творів мала помітний вплив не лише на рос., а й на західноєвроп. л-ру. Укр. мовою твори А. перекладали М. Виноградова, Г. Коваленко, О. Гаморак, В. Сімович, М. Лозинський, О. Копиленко, І. Андрусяк та ін.

Тв.: Собрание сочинений : в 17 т. Санкт-Петербург, 1910–1916; Сочинения. Избранное автором, 1899–1907. Москва, 2001; Романы; Повести; Рассказы. Москва, 2007; Избранное. Москва, 2010; Укр. перекл. — Любов до ближнього. Київ, 1909; Семеро повішених. Львів, 1912; Чорні маски. Львів, 1912; Життя людини. Львів; Київ, 1922.

Лит.: Андреевский сборник. Исследования и материалы. Курск, 1975; Иезуитова Л. А. Творчество Леонида Андреева (1892–1906). Ленинград, 1976; Беззубов В. И. Леонид Андреев и традиции русского реализма. Таллинн, 1984; Леонид Андреев: материалы и исследования : в 2 вып. / Ред. В. А. Келдыш, М. В. Козьменко. Москва, 2000–2012. Вып. 1; Кен Л., Рогов Л. Жизнь Леонида Андреева, рассказанная им самим и его современниками. Санкт-Петербург, 2010; Леонид Андреев. Далекіе. Близкіе. Сборник: к 140-летию со дня рождения Л. Н. Андреева / Сост. авт. вступ. ст. и коммент. И. Г. Андреева. Москва, 2011; Боева Г. Н. Творчество Леонида Андреева и эпоха модерна. Санкт-Петербург, 2016.

І. Д. Бажинов

Андрєєв, Микола Андрійович (рос. Андреев, Николай Андреевич; 26.10.1873, м. Москва, тепер РФ — 24.12.1932, м. Москва, тепер РФ) — скульптор, графік, засл. діяч мист-в РРФСР (з 1931). Народився в сім'ї тесляра. Навчався в м. Москві в Строганов. уч-щі (1885–1891) та Уч-щі живопису, скульптури й архітектури (1892–1901) у С. Волнухіна. 1900 брав участь у Всесвіт. виставці в м. Парижі. З 1904 був членом Т-ва передвижників (див. *Пересувних художніх виставок товариство*). Брав участь у здійсненні ленинсько-

Андрєєв Костянтин Олексійович

Андрєєв Леонід Миколайович

го плану «монументальної пропаганди». У ранній творчості перебував під впливом передвижників (скульптура «Жниця з дитиною», 1899) та імпресіонізму. Створив низку композит. етюдів («Жінка, що стриже вівцю», бл. 1900 та ін.), серію портретів рос. та укр. письменників і митців (Л. Толстого, Л. Андрєєва, І. Рєпіна тощо). Був одним із майстрів рос. модерну (барельєфи «Весна» і «Осінь для готелю «Метрополь», м. Москва», 1901). Автор пам'ятника М. Гоголю в м. Москві (1904–1909). Для створення пам'ятника їздив в Україну, робив замальовки укр. селян. 1910 виконав бюст доктору Ф. Гаазу як дар м. Москві. А. звернувся до традиції антич. скульптури при створенні статуї Свободи для обеліска, присвяченого першій Радянській Кон-

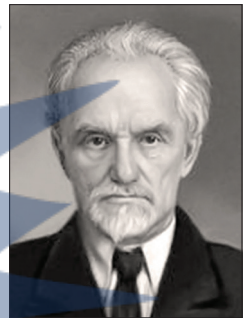
Андрєєв Микола Андрійович. Пам'ятник М. Гоголю в м. Москві

ституції (1918–1919; не збереглася). Автор статуї О. Герцена та М. Огарьова, встановлених поряд із Моск. ун-том (1920–1922). У реалістич. манері виконав пам'ятник драматургу О. Островському, встановлений біля *Малого театру* в м. Москві (1929). На основі замальовок і скульптур. етюдів із натури створив «Ленініану» (1920–1932), що містить понад 100 скульптурних і низку граф. портретів В. Леніна. Оформляв театральні спектаклі в *Московському художньому академічному театрі* («Каїн» Дж. Байрона, 1920; «Ревізор» М. Гоголя, 1921; «Людина, яка сміється» за В. Гого, 1927–1929 тощо). Брав участь у конкурсах на проекти пам'ятників Т. Шевченкові для міст Києва (1907, 1913), Харкова й Канева (обидва — 1929). Виконав статуєтку «Кобзар» (1910).

Лит.: Трифонова Л. П. Андрєєв. Москва, 1960; Стернин Г. Художественная жизнь России 1900–1910-х годов. Москва, 1988; Шмидт И. Русская скульптура второй половины XIX — начала XX века. Москва, 1989; Семенова Н. История андреевской Ленинианы: к формированию эстетики казарменного социализма // Искусство. 1990. № 4; Семенова Н. Скульптор Николай Андрєєв // Наше наследие. 1997. № 43/44; Домогацкая С. П., Красникова И. Ф., Морозова М. Г. и др. Скульптор Николай Андрєєв. «Кем вы были до 1917 года?». Москва, 2017.

Андрєєв, Микола Миколайович (рос. Андрєєв, Николай Николаевич; 28.07.1880, с. Курмани, тепер Сумської обл., Україна — 31.12.1970, м. Москва, тепер РФ) — фізик, академік АН

СРСР (з 1953), почес. доктор-інженер Дрезден. техн. ун-ту (з 1959), іноз. член Польської АН (з 1960), один із засновників наук. шк. акустики в СРСР. 1898 закінчив Моск. кадет. корпус і вступив до Моск. тех. уч-ща. За рік висланий у Саратов. губ. (тепер *Саратовська область*) за участь у студент. виступах. Після повернення у 1899/1900 продовжив навчання в Тех. уч-щі, згодом перейшов слухачем до Моск. ун-ту (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*), де від 1-го курсу працював у проф. математики М. Бугаєва (1837–1903, Росія) й асистував йому на лекціях. Через два роки за браком коштів перервав навчання, служив креслярем на Києво-Воронезькій з-ці й оцінювачем нерухомого майна в Моск. міськ. управі. 1904 виїхав до Німеччини, де вступив до Геттінгенського ун-ту, 1906 перейшов до *Базельського університету* у Швейцарії, який закінчив 1909, здобувши ступінь доктора філософії (фізикомат. наук) з відзнакою. Згодом приїхав у м. Москву, де 1909–1917 викладав фізику й математику в серед. школах. Від 1912 — лаборант у Моск. ун-ті, де 1914 склав магістер. іспити й отримав звання приват-доцента. 1914–1917 читав курси з теор. фізики. Деякі з них — електрон. теорію *діелектриків*, статист. *механіку*, теорію *тензорів*, теорію відносності — уперше в Росії. 1918–1920 виконував обов'язки професора фізики в Омському с.-г. ін-ті (тепер Омський держ. аграрний ун-т імені П. А. Столипіна) зі збереженням звання викладача Моск. ун-ту. 1924–1925 — професор фізики й механіки 2-го МДУ. У 1920 в Держ. експеримент. електротехн. ін-ті (тепер Всерос. електротехн. ін-т — філія федер. держ. унітар. підприємства «Російський федеральний ядерний центр — Всеросійський науково-дослідний інститут технічної фізики імені академіка Є. І. Забабахіна», м. Москва) організував акуст. лаб., якою керував до переїзду в м. Ленінград (тепер м. Санкт-Петербург) у 1926. Там працював доцентом, а після організації каф. акустики — професором Ленінград. політех. ін-ту (тепер Санкт-Петербурзький політех. ун-т Петра Великого). 1926–1938 — зав. від. акустики, заст. директора Ленінград. фізико-тех. лаб. (від 1930 — Електрофіз. ін-т, тепер Фізико-тех. ін-т імені А. Ф. Іоффе РАН) і доцент, професор Ленінград. політех. ін-ту. 1933 обраний чл.-кор. АН СРСР. Від 1940 працював у Фіз. ін-ті АН СРСР (тепер Фіз. ін-т імені П. М. Лебедева РАН). З 1953 — академік АН СРСР, зав. відділу Акуст. ін-ту АН СРСР (тепер Акуст. ін-т імені М. М. Андрєєва РАН). 1955–1962 працював гол. редактором «Акустичного журналу». 1955 підписав «Лист трьохсот» із критикою наук. поглядів і практич. діяльності Т. Д. Лисенка. Осн. дослідження в області акустики (гідроакустика, архітектурна, біол. й нелін. акустика). Створив стругу теорію розподілу звуку в рухомих середовищах. Дослідив поширення звуку вздовж поглин. поверхонь, розробив теорії акуст. фільтрів і звук. хвиль кінц. *амплітуди*. Низка праць присвячена вивченню спектру згасних коливань, дослідженню коливань кристал. і анізотроп. середовищ, питанням реверберації звуку і звукоізоляції, нелін. акустики, поширенню звуку в шаруватих середовищах, електромех. актив. матеріалів. Створив наук. школу в галузі фіз. і тех. акустики. Член Французького фіз. т-ва (з 1908) та Міжнар. акуст. комісії (з 1953). Ім'я А. присвоєно Акуст.

Андрєєв Микола Миколайович

ін-ту РАН. Герой Соціаліст. Праці (1970). Кавалер чотирьох орденів Леніна (1945, 1950, 1953, 1970), ордена Трудового Червоного Прапора (1944)

Пр.: Решетка, призма, резонатор // Журн. Рус. физ.-хим. об-ва. Физ. отдел. 1915. Т. 47. Вып. 5; Электрические колебания и их спектры. Теоретическое исследование. Москва, 1917; Равновесие и колебания пьезоэлектрического кристалла // Журн. прикл. физ. 1928. Т. 5. Вып. 3-4; Акустика движущейся среды. Ленинград; Москва, 1934. (у співавт.)

Лит.: Глекин Г. В. Николай Николаевич Андреев. Москва, 1980; Народжені Україною : у 2 т. Київ, 2002. Т. 1; Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006; Андреев Н. Н. // Энциклопедия города Омска : в 3 т. Омск, 2011. Т. 3. Кн. 1.

Андреев, Мико́ла Олександрович (рос. Андреев, Николай Александрович; справж. прізвище — Андреев-Вергін; 1822 — 09.02.1898, м. Москва, тепер РФ) — співак (драм. тенор), педагог. Навчався співу приватно у Ф. Ронконі (м. Санкт-Петербург) та А. Буцці (м. Мілан). З 1857 виступав на сценах міст Санкт-Петербурга й Москви. З успіхом виступав в оперних театрах Італії, Австрії, Іспанії, Англії тощо. 1872–1876 — соліст Київ. рос. опери, учасник концертів Київ. відділення Рос. муз. т-ва. Гастролював у м. Харкові. Викладач співу в Київ. муз. уч-щі (1873–1874). Згодом жив і працював у м. Москві.

Мав голос широкого діапазону. Партії: Собінін («Іван Сусанін» М. Глінки), Князь («Русалка» О. Даргомижського), Руальд («Рогнеда» О. Серова), Манріко («Трубадур» Дж. Верді), Едгар («Лючия ді Ламмермур» Г. Доницетті) та ін.

Лит.: Кузьмін М. І. Забуті сторінки музичного життя Києва. Київ, 1972; Гозенпуд А. А. Русский оперный театр XIX века (1873–1889). Ленинград, 1973.

М. І. Кузьмін

Андреев, Мико́ла Петро́вич (рос. Андреев, Николай Петрович; 11.10.1892, м. Казань, тепер РФ — 15.01.1942, м. Ленінград, тепер м. Санкт-Петербург, РФ) — фольклорист і літературознавець, доктор філол. наук (з 1937). Народився в сім'ї військових. Закінчив 1918 Казан. ун-т. Працював у Казан. ун-ті; 1922–1925 — доцент, 1925–1942 — професор Ленінгр. пед. ін-ту. Від 1920 член Казкової комісії відділу етнографії Рос. геогр. т-ва. Загинув під час блокади м. Ленінграда. Погляди А. сформовано під впливом фін. школи. За зразком «Показчика казкових типів» фін. фольклориста А. Аарне уклав «Показчик казкових сюжетів за системою Аарне» («Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне»; 1929) на основі досліджень укр. і рос. казок, легенд і балад. У 1930-х, після складної методол. перебудови рад. фольклористики, А. рішуче критикував емпіризм і формалізм фін. школи. Осн. праці опубл. нім. мовою: «Легенда про двох великих грішників» («Die Legende von den zwei Erzsundern»; 1924), «Легенда про розбийника Мадея» («Die Legende vom Rauber Madej»; 1927). Окр. статтями й розділами у виданнях з фольклористики чи літературознавства було опубл. «До характеристики українського казкового матеріалу» («К характеристики украинского сказочного материала»; 1934), «Фольклор і література» («Фольклор и литература»; 1936), «Російська балада» («Русская баллада»; 1936 у співавтор.), «Билини. Російський героїчний епос» («Былины. Русский героический эпос»; 1938) та ін. Створив

показчик сюжет. типів укр. казок (опрацьовано понад 5 тис. текстів), який не було опубліковано. А. звернув увагу на зміни, яких зазнають казки в усній традиції, фольклорні паралелі та варіанти крізь призму соц. закономірностей: ментальність та культура народу, особливості побуту, структурну орг-цію оточення оповідача чи творця казки.

Пр.: Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне. Ленинград, 1929; Ольденбургу Сергею Федоровичу. К 50-летию научно-общественной деятельности. 1882–1932. Москва; Ленинград, 1934; Проблема истории фольклора // Сов. этн. 1934. № 3; К характеристике украинского сказочного материала // Русский фольклор. Хрестоматия для высших педагогических учебных заведений. Москва; Ленинград, 1936; Пушкин и народное творчество // Ученые записки Лен. гос. пед. ин-та им. А. И. Герцена. 1938. Т. 14; «Слово о полку Игореве» и народное творчество // Нар. творчество, 1938. № 5.

Лит.: Астахова А. М. Н. П. Андреев в истории советской фольклористики 20–30-х гг. // Очерки истории русской этнографии, фольклористики и антропологии : в 10 вып. Москва, 1971. Вып. 5; Профессора Российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена в XX веке / Сост. Е. М. Колосовой; под ред. В. А. Бордовского. 2-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург, 2002.

І. П. Березовський

Андреев, Олександр Фёдорович (рос. Андреев, Александр Фёдорович; 10.12.1939, м. Ленінград, тепер Санкт-Петербург, РФ) — фізик-теоретик, дійсний член АН СРСР (з 1987, згодом РАН), іноз. член АН Грузії (з 2002). Закінчив 1961 радіофіз. ф-т Моск. фізико-тех. ін-ту. 1959 склав «теор. мінімум» Л. Ландау й став остан. студентом, зарахованим у його групу. Захистив дис. на здобуття наук. ступеня кандидата (1964) та доктора (1968) фіз.-мат. наук. Автор 120 наук. праць, зокрема двох зареєстров. відкриттів. Разом з І. Ліфшицем створив теорію квант. кристалів і передбачив квант. дифузію (1969), а також надкристалізацію квант. кристалів та існування хвиль плавлення й кристалізації. Розв'язав оберн. задачу статист. фізики про особливості термодинам. величин у точці фаз. переходу 1-го роду. Побудував теорію поверхн. станів ^3He в ^4He (андреевські стани). Нагороди та відзнаки: Ленін. премія (1986), Меморіальна премія Саймона (1995), Міжнар. премія Ін-ту теор. та експеримент. фізики ім. І. Я. Померанчука (2004), премії Джона Бардіна (2006) й Демидівська (2011); медаль «Леопольдина» (1987), Золота медаль імені П. Л. Капіци (РАН; 1999); ордени «За заслуги перед Вітчизною» 3-го ступеня (1999) за вел. внесок у розвиток науки, підготовку висококваліфік. кадрів та у зв'язку з 275-річчям РАН, «За заслуги перед Вітчизною» 4-го ступеня (2010). Командор Ордена Заслуг перед Республікою Польща (2010).

Пр.: Квантовые точки для демонстрации добавочных размерностей пространства-времени // Журн. эксперим. и теор. физ. 2007. Т. 132. Вып. 3 (9); Supersolidity of Glasses // Письма в Журн. эксперим. и теор. физ. 2007. Т. 8. Вып. 11; Momentum Deficit in Quantum Glasses // Журн. эксперим. и теор. физ. 2009. Т. 136. Вып. 1 (7); Равновесная форма поверхности кристаллов. Не вблизи критических ориентаций // Успехи физ. наук. 2018. Т. 188. № 11. (у співавт.)

Лит.: Храмов Ю. А. История физики. Киев, 2006; Абрикосов А. А., Алферов Ж. И., Беляев С. Т. и др. Александр

Андреев Александр Федорович

Федорович Андреев (к 70-летию со дня рождения) // Успехи физ. наук. 2010. Т. 180. № 1.

Андрєєва, Олена Федорівна (15.06.1914, м. Петроград, тепер м. Санкт-Петербург, РФ — 06.06.2007, м. Київ, Україна) — композитор, музикознавець, педагог. Народилася в робітн. родині. Закінчила семиріч. загальноосвіт. школу (1929) та муз. школу для дорослих м. Луганська. Працювала на паровозобуд. заводі, очолювала сектор худ. самодіяльності. 1928 написала дитячу оперу «Лісова казка», здійснила її постановку на самодіяльній сцені (збереглося лише лібрето твору). 1936 вступила одразу на 4-й курс Київ. муз. уч-ща (тепер Київ. муніципальна академія музики імені Р. М. Глієра). 1937 зарахована до Київ. консерваторії (тепер *Національна музична академія України імені П. І. Чайковського*) на два ф-ти: композиторський (клас Л. Ревуцького) та іст.-теоретичний. Працювала викладачем муз.-теор. дисциплін у Студії вихідного дня при Київ. консерваторії (1939–1941). У 1944–1947 служила в Управлінні Міністерства внутр. справ у м. Києві, керувала самодіяльним ансамблем пісні й танцю при загоні регулювальників вулич. руху. За сумісництвом працювала викладачем теор. відділу Київ. муз. уч-ща (1944–1946). У 1945 закінчила з відзнакою Київ. консерваторію. Член Спілки композиторів УРСР (з 1945). Викладач муз.-теор. дисциплін у Київській серед. спеціаліз. муз. школі-інтернаті імені М. В. Лисенка (1945–1967), сприяла відкриттю теор. відділу (1951). Серед її учнів — Т. Бондаренко, Г. Мокрієва, Л. Дичко, І. Пясковський, Л. Хіврич, М. Копиця, Л. Кухтіна, А. Бутук та ін. Від 1960 працювала муз. редактором Укр. філії вид-ва «Радянський композитор», з 1963 — редактором, зав. редакції вид-ва «Мистецтво», 1967–1990 — редактором, старшим редактором, зав. редакції інструмент. музики вид-ва «Музична Україна». Підготувала до друку багатотомні зібрання творів В. Косенка, Л. Ревуцького, Б. Лятошинського. Автор Каталогу рукопис. фонду муз. спадщини Л. Ревуцького (1994). Здійснила поновлення автор. тексту за оригіналом та підготовку до видання партитури опери «Тарас Бульба» М. Лисенка. Тривалий час А. була консультантом Центр. будинку нар. творчості, співпрацювала із самодіяльними колективами. У творчості А. переважають жанри камер. музики. Тяжкла до традицій вітчизн. мист-ва. Композиціям притаманна лірична та лірико-епічна образність, експресивність висловлювань; муз. мова вирізняється мелодійністю, свіжістю гармоній, фактур. розмаїттям, тісним зв'язком з укр. нар. пісенністю. Твори: «Урочиста увертюра» для симф. оркестру (1945), кантата «Слава жінкам-трудівницям» (у співавт. з Ю. Рожавською та Л. Левитовою); бл. 30 хорових творів, серед яких «Наймичка» (1937), «Три шляхи» (1939) на слова Т. Шевченка; струнний квартет (1940); для ф-но — дві сюїти (1938, 1943), прелюдії (1937, 1940), Фантазія на тему опери «Тарас Бульба» М. Лисенка (1943), бл. 40 п'єс; інструмент. твори для скрипки, флейти, труби, бандури, баяна («Романс» для труби і ф-но, «Концертна полька» для бандури, обидва — 1957 тощо); понад 20 пісень і романсів («Дівчина в шинелі» на слова О. Суркова, 1945; «В білім цвіті черемші кругом» на слова Є. Будницької, 1961; «Флотська танцювальна» на слова А. Красовського, 1963; «Пісня агіткультбригад»

Андрєєва Олена Федорівна

на слова В. Юхимовича, 1964 та ін.); обробки нар. пісень, перекладення власних творів та ін. композиторів. Муз.-теор. праці: «Основи музичної грамоти» (1953, кілька разів перевидавалася); «Ударні інструменти сучасного симфонічного оркестру» (1985); «Музичний словник» (журн. «Соціалістична культура»; 1960–1969); «Таблиці з ногої грамоти для учнів 1–4 і 5–6 класів музичної школи» (1959, 1960, 1963).

Пр.: Ударні інструменти сучасного симфонічного оркестру. Київ, 1985; Основи музичної грамоти. 5-те вид., випр. і допов. Київ, 1993.

Лит.: Найдюк О. Портрет з архіву: Історія Олени Андрєєвої // Музика. 2012. № 3.

Т. В. Сіменко

Андрєєві мо́хи (*Andreeaeaceae*) — єдина родина мохоподібних рослин порядку (*Andreeaeales*) і класу (*Andreeaeopsida*). Род. А. м. об'єднує бл. 120 видів невеликих за розмірами мохоподібних рослин зеленого, бурого, червоно-бурого, чорно-бурого кольору, що зростають на каменях і скелях. Листки А. м. різні за формою, складаються з шару однорід. клітин із тонк. волосками, здатними поглинати вологу з повітря, що забезпечує можливість їхнього існування в умовах недостатнього зволоження на скелястих і кам'янистих субстратах. А. м. багаторічні, їхні стебла розгалужені, не мають провідних пучків. *Ризоїди* двох типів: плоскі пластинчасті, що вкривають поверхню, і циліндричні — занурені в щілини й отвори субстрату. Розвиток А. м. має певні особливості. На *гаметофіті* утворюється коробочка без ніжки, через тріщини якої висипаються спори. *Протонема* починає ділитися всередині спори, утворюючи багатоклітин. кулю. Спора проростає лише тоді, як залишить коробочку: багатоклітин. тіло розриває оболонку спори й виходить із неї, утворюючи нитки протонеми двох типів. Одні розвиваються в розгалужені зелені пластинки на поверхні каменя, ін. — у безбарв. нитки, що проникають у субстрат і функціонують як ризоїди. За несприятливих умов протонема А. м. утворює розгалуження, вкриті товстою *кутикулою*, які можуть тривалий час перебувати в стані спокою, поновлюючи розвиток за настання сприятливих умов. Ареал А. м. охоплює Пд. і Пн. півкулі; вони зростають у помір. і холодних широтах, високо в горах, на скелях і камінні, утворюючи подушки. А. м. із лишайниками є піонерами заростання кам'янистого субстрату.

Лит.: Жизнь растений : в 6 т. Москва, 1978. Т. 4: Мхи, Плауны, Хвощи, Папоротники, Голосеменные растения; Еленевский А. Г., Соловьёва М. П., Тихомиров В. Н. Ботаника. Систематика высших, или наземных, растений. 4-е изд., испр. Москва, 2006.

Я. О. Межжеріна

Андрєєвський, Сергій Аркадійович (10.01.1848, с. Олександрівка, тепер м. Олександрівськ у складі Артємівського р-ну м. Луганська, Україна — 09.11.1918 м. Петроград, тепер м. Санкт-Петербург, РФ) — юрист, письменник, критик, перекладач. Писав рос. мовою. Нар. у дворян. родині. 1865 вступив на юрид. ф-т Харк. ун-ту (тепер *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*). У 1869 був кандидатом на суд. посади при прокурорі Харк. суд. палати, слідчим у м. Карачеві (тепер РФ). У Петербурзькому окруж. суді, працюючи під керівництвом А. Коні, зарекомендував себе як непересічний

суд, оратор. 1878 А. відмовився виступати обвинувачем у справі народниці В. Засулич, яка здійснила замах на петербур. градоначальника Ф. Трепова, через що був відправлений у відставку. Того ж року А. став працювати юрисконсультом у банку, а згодом вступив до *адвокатури*. Був адвокатом із кримін. справ. Судові промови, що зробили його відомим, опубліковані окр. книгою, яка витримала кілька перевидань. А. — автор поем і віршів. З поч. 1880-х друкував свої твори в журн. «Вісник Європи» («Вѣстникъ Европы»). 1881 у кн. «Літ. читання» опубл. його худ. проза й публіцист. твори. Написав низку критич. статей про Є. Баратинського, М. Некрасова, І. Тургенева, Ф. Достоевського, В. Гаршина, М. Лермонтова та ін. 1886 побачила світ перша зб. віршів А., до якої увійшли поеми «На світанку днів» («На утре дней»), «Морок («Мрак»)), «Заручені» («Обрученные»), 1898 — друга збірка. Перекладав рос. мовою твори Е. По, А. де Мюссе, Ш. Бодлера, Стюлі-Прюдона та ін. П. Гравовському належить переспів одного з віршів А. — «Світлий образе привиду милого» (1897) та ін.

Тв.: Стихотворения (1878–1885). Санкт-Петербург, 1886; Литературные чтения: Баратынский. Достоевский. Гаршин. Некрасов. Лермонтов. Лев Толстой. 2-е изд. Санкт-Петербург, 1891; Избранные труды и речи / Сост. И. Потапчук. Москва, 2000.

Літ.: Гусев В. А. Закономерности развития русской литературы последней трети XIX века. Днепропетровск, 1991; Русская литература рубежа веков (1890-е — начало 1920-х годов) : в 2 кн. / Отв. ред. В. А. Келдыш. Москва, 2000–2001; Русская драма и литературный процесс: к 75-летию А. И. Журавлевой / Сост.: Г. В. Зыкова, Е. Н. Пенская. Москва, 2013.

Андрей (у миру — Шептицький, Роман Марія Александер; 29.07.1865, с. Прилбичі, тепер Яворівського р-ну Львівської обл., Україна — 01.11.1944, м. Львів, тепер Україна) — церков., культур. і громадський діяч, предстоятель *Української греко-католицької церкви*, митрополит Галицький, архієпископ Львівський (з 1901), доктор права (з 1888), доктор теології (з 1894). Походив з аристократич. родини. Початкову освіту здобув удома. 1879–1883 навчався в гімназії св. Анни (м. Краків). 1887 закінчив юрид. ф-т ун-ту в м. Бреслау (тепер м. Вроцлав, Польща) і вступив до колеґії *єзуїтів*. Подорожував Росією; після повернення до м. Кракова, відвідував університет. курси з *богослов'я* та *філософії*. 1888 прийняв *постриг* у Добромільському монастирі отців-*василіан*, узяв чернече ім'я Андрей. Вивчав богослов'я в монастирі єзуїтів у м. Кракові (1892–1894). У 1892 склав довічні чернечі *обітниці* в Кристинопільському василіан. монастирі, того ж року єпископ Юліан (Пелеш) у м. Перемишлі висвятив його на *священника*. 1896–1898 А. — *ігумен* василіан. монастиря св. Онуфрія в м. Львові. 1898–1899 викладав богослов'я в Кристинопільському монастирі. 19.06.1899 *Папа Римський Лев XIII* номінував його на Станіславівського єпископа. Цю *кафедру* він займав від 1899 до 1901, активно зустрічався з *вірними* в найвіддал. куточках Гуцульщини, видав низку послань на гуцул. діалекті; клопотав про заснування *семинарії* в м. Станіславові (тепер м. Івано-Франківськ, Україна). З 1901 — митрополит Галицький, архієпископ Львівський та єпископ Кам'янець-Подільський. Опікувався формуванням нов. генерації нац. свідомого та

високоосвіч. греко-катол. *духовенства*. З цією метою проводив реорганізацію Львів. духов. *семинарії*, відкрив духовні *семинарії* в Станіславівській (1906) та Перемишльській (1907) *єпархиях*. 1923 заснував Укр. богослов. наук. т-во, 1924 — періодич. наук. видання «Богослов'я». 1929 створив *Греко-католицьку богословську академію у Львові*. Значну увагу приділяв розвитку чернечої спільноти своєї церкви. 1901 заснував студитський монастир. 1913 на запрошення А. до Галичини приїхали ченці *редемптористи* з Бельгії, які невдовзі прийняли сх. обряд. Опікувався жіночими чернечими спільнотами сх. обряду — сестер Святої Родини, студиток, йосафаток, *мироносиць* тощо. Надважл. справою вважав об'єднання Церков, а одним із чинників зближення — візант. обряд. Засуджував *латинізацію* греко-катол. церкви. Для реалізації екуменіч. ініціатив А. 1907 та 1912 відвідав Росію, сприяв формуванню структур Рос. греко-катол. церкви. З його ініціативи 1917 у м. Санкт-Петербурзі було проведено *синод* Рос. катол. церкви та призначено *єкзархом* для католиків візант. обряду в Росії отця Леоніда (Федорова). А. був ініціатором та ген. секретарем Велеградських конгресів (1907–1927), що розробляли екуменіч. стратегію для східноєвроп. країн. Переймався розбудовою церк. організ. структур. 1939 А. висвятив на єпископа свого наступника отця *Йосифа* (Сліпого). Член *Галицького сейму* й Палати Панів у м. Відні, у 1903–1913 — заступник *маршалка* Галицького сейму. Виступав за надання українцям рівних виборчих прав. Найбільшим здобутком його політ. діяльності була домовленість із владою (1914) про виборчу реформу для збільшення укр. політ. представництва в Галицькому сеймі. На заваді реалізації цих ініціатив стала *Перша світова війна*. Через підтримку політики *Габсбургів* і антирос. виступи А. був арештований рос. владою і депортований до м. Курська, потім — до м. Суздаля. Звільнений після *Лютневої революції 1917*. Відвідав м. Київ, де взяв участь у засіданні *Української Центральної Ради*. Як член Української Національної Ради, вітав проголошення *Західноукраїнської Народної Республіки* (1918) та взяв участь у підготовці «Тимчасового основного закону ЗУНР». Через актив. захист політ. інтересів українства й відмову визнати умови *Ризького мирного договору 1921* арештований (1923) й депортований до м. Познані. У посланні «Україна в передсмертних судорогах» (1933), спільно з ін. ієрархами УГКЦ, викрив *Голодомор 1932–1933*. Засуджував *нацифікацію* («умиротворення») польською владою українців Сх. Галичини, нищення православ. храмів на Волині. Був актив. доброчинцем: заснував у м. Львові Нац. музей (1913) і підтримував мист. починання М. *Сосенка*, Ю. *Буцманюка*, І. *Труша*, О. *Новаківського*; опікувався нац. культ. т-вами «*Рідна школа*», «*Просвіта*» (див. *Просвіти в Україні*), «*Пласт*», «*Січ*», «*Сокілі*»; своїм коштом облаштував дитячі сиротинці та садочки; 1903 заснував «*Народну лічницю*», яка надавала безкоштовну мед. допомогу убогим м. Львова та всієї Галичини. Сприяв розвитку укр. кооператив. руху, пропонував гасло «свй до свого по своє», заснував кооператив. ліцей (1908), став співзасновником першого укр. банку — *Земельного банку гіпотечного* (1910). Ставлення митрополита до укр. *національно-визвольного руху* було неоднозначним. Він схвалю-

Митрополит Андрей (Шептицький)

версія на <http://vuc.e.gov.ua>

вав його державотвор. спрямованість, але не сприймав насильницьких форм і методів боротьби. А. підтримав *Акт відновлення Української держави* 30.06.1941. Початково покладаючи сподівання на нім. армію як порятунку від більшовицького гніту, незабаром виступив проти нацизму в численних пастирських посланнях. Засудив знищення нацистами євреїв; врятував бл. 600 осіб, переховуючи їх у *соборі святого Юра у Львові* та у віддалених монастирях. *Беатифікація* А. розпочалася 28.01.1955, але затягнулася через політ. чинники. 2015 Папа *Франциск* підписав спец. декрет про героїчні чесноти очільника УГКЦ.

Тв.: Твори (аскетично-моральні). Львів, 1994; Твори (морально-пасторальні). Львів, 1994; Пастирські послання : в 4 кн. Львів, 2007–2013; Як будувати рідну хату? Брустури, 2014; Перше слово Пастира. Івано-Франківськ, 2015; Послання любови. Брустури, 2015.

Дж.: Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали 1899–1944 : в 3 т. / Упор. Ю. Аввакумов, О. Гайова. Львів, 1995–2004; Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / Упоряд. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк. Київ, 2005; Шептицька С. Молодість і поклонання о. Романа Шептицького. Львів, 2015.

Лит.: Москалик Я. Концепція церкви митрополита Андрея Шептицького. Органічно-пневматологічна суть Церкви. Львів, 1997; Васків А. Митрополит Андрей Шептицький про проблеми політичної теорії та практики // Різдва Христові 2000. Статті й матеріали. Львів, 2001; Королевський К. Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / Пер. з фр. Я. Кравець. 2-ге вид., випр. Львів, 2014; Гентош Л. Митрополит Шептицький: 1929–1939. Випробування ідеалів. Львів, 2015; Думанська О., Терещук Г. Шептицький від А до Я. Львів, 2015; Батій Я. О. Андрей Шептицький. Харків, 2018; Мариневич М. Митрополит Андрей Шептицький і принципи «позитивної суми». Львів, 2019.

А. Ю. Васків

Андрейків, Олександр Євгенович (03.01.1942, смт Мельниця-Подільська Борщівського р-ну Тернопільської обл., Україна) — учений-механік, доктор тех. наук (з 1979), чл.-кор. НАН України (з 1988), засл. діяч науки і техніки України (з 2002). У 1964 закінчив механіко-матем. ф-т Львів. ун-ту (тепер *Львівський національний університет імені Івана Франка*), 1969 — аспірантуру Фізико-мех. ін-ту (тепер *Фізико-механічний інститут імені Г. В. Карпенка НАН України*). З 1963 працював у цій наук. установі на різних посадах — від молодшого наук. співробітника до зав. відділу. 1969 захистив кандидат. дис. на тему «Деякі просторові задачі теорії тріщин», 1979 — докт. дис. на тему «Крихке руйнування пружно-пластичних тіл в умовах складних напружених станів». Директор Міжгалуз. центру «Протон» при наук.-тех. комплексі Фізико-мех. ін-ту імені Г. В. Карпенка НАН України (1995–2001), з 2002 — проф. каф. механіки Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка. Голова тех. підкомітету «Воднева деградація матеріалів» Європ. т-ва з цілісності конструкцій (1995–2002); заст. голови Укр. т-ва з механіки руйнування матеріалів (1992–2002); дійс. Член *Наукового товариства імені Тараса Шевченка* (з 1992). Здійснював наук. дослідження з механіки деформівних твердих тіл із дефектами типу тріщин; тріщиностійкості матеріалів; впливу водневміс. середовищ на міцність і довговічність металів; контакт. взаємодії пруж. тіл;

Андрейків Олександр Євгенович

Андрейко Дмитро

Андрейченко Наталія Едуардівна

діагностики матеріалів і елементів конструкцій, зокрема методів акуст. емісії в дослідженнях процесів руйнування. Результати викладено в працях «Оцінка об'ємної пошкодженості матеріалів методом акустичної емісії» (2006), «Теоретичні основи методу акустичної емісії в механіці руйнування» (2007). Зробив внесок у розроблення експеримент. методів визначення характеристик тріщиностійкості матеріалів. Автор понад 400 наук. праць, серед них — 12 моногр. Лауреат Держ. премії України в галузі науки і техніки (1995), премії ім. О. М. Динника Президії НАН України (1987), премії ім. Г. В. Карпенка (2017); премії Ради Міністрів СРСР (1989).

Пр.: Разрушение квазихрупких тел с трещинами при сложном напряженном состоянии. Киев, 1979; Пространственные задачи теории трещин. Киев, 1982; Основы механики разрушения материалов Киев, 1988; Успехи в т. — Методы оценки трещиностойкости конструкционных материалов. Киев, 1977; Усталостное разрушение и долговечность конструкций. Киев, 1987; Экспериментальная механика материалов. Львів, 2004.

Лит.: 70-річчя члена-кореспондента НАН України О. Є. Андрейківа // Вісник Нац. акад. наук України. 2012. № 1; 75-річчя члена-кореспондента НАН України О. Є. Андрейківа // Вісник Нац. акад. наук України. 2017. № 1; Національна академія наук України. Видатні досягнення. 1918–2018. Київ, 2018.

Андрейко, Дмитро́ (англ. Andreiko, Dmytro; 30.01.1869, с. Романівка, тепер Теребовлянського р-ну Тернопільської обл., Україна — 04.02.1925, м. Нью-Йорк, США) — педагог, громад.-освіт. діяч. Закінчив учительську семінарію в м. Тернополі. Відтоді вчителював у м. Теребовлі. З 1907 жив у США, куди емігрував разом із родиною. Спочатку був дяко-вчителем в укр. парафіяльних школах, а потім до кінця життя працював учителем і директором шкіл у шт. Нью-Джерсі та згодом у м. Нью-Йорку. Член-секретар т-ва «Просвіта» (з 1909), член правління Просвітньої комісії Українського Народного Союзу (обраний конвенціями 1912 і 1914), член гол. уряду Українського Народного Союзу (з 1920). Іздив різними містами США, відвідував укр. громади та пропагував освітан. справу. Від 1920 працював у редакції газети «Свобода» [див. «Свобода» (газета)], був редактором газети для дітей «Цвітка» (1914–1917), щомісячника «Рідна школа» (1918–1919), видань Українського Народного Союзу. Автор «Практичних вказівок для вчителів українських шкіл в Америці» (1916), «Букваря» (1918) та шкільних читанок, переважно опубліковані Видавництвом Сирітського дому Василіянок у м. Філадельфії. Збирав і записував укр. нар. пісні. Упорядкував дві збірки «Звуки України» (1919, 1923, видані в Німеччині), що містили ноти й текст понад 600 пісень. Працював також над виданням фортеп. творів, нотними збірками й підручниками.

Лит.: Ясінський Б. Андрейко Дмитро // Тернопільський енциклопедичний словник : в 4 т. Тернопіль, 2004. Т. 1; Маркусь В. Андрейко Дмитро // Енциклопедія української діаспори : в 7 т. Нью-Йорк; Чикаго, 2009. Т. 1.

Андрейченко, Наталія Едуардівна (рос. Андрейченко, Наталія Едуардовна; 03.05.1956, м. Москва, тепер РФ) — актриса, засл. артистка РРФСР (з 1984). Народилася у сім'ї службовців. Закінчила 1977 Всесоюз. держ. ін-т кінематографії (тепер Всерос. держ. ін-т кінематографії імені

С. А. Герасимова; майстерня С. Бондарчука та І. Скобцевої). Знімається в кіно з 1975. У 1991 виїхала до США, уклавши шлюб з режисером М. Шеллом. 2005 після розлучення повернулася в Росію. З 2014 живе у Мексиці, де відкрила будинок духовних практик і пропагує вегетаріанство та сиродієння. Стала відомою як виконавиця ролей у фільмах: «Сибіріада» (1978, реж. А. Кончаловський; фільм отримав Гран-прі Каннського кінофестивалю), «Мері Поппінс, до побачення!» (1983, режисер Л. Квініхідзе). Знялася у фільмах укр. режисерів: В. Денисенка («Женці». 1979), Б. Савченка («Мужність», 1980, 7 серій), П. Тодоровського («Воєнно-польовий роман», 1983; фільм висувався на «Оскар»); Г. Юнгвальда-Хількевича («Двоє під одною парасолькою», 1983), Р. Балаєна («Леді Макбет Мценського повіту», 1989). Серед ін. фільмів: «Степанова пам'ятка» (1977), «Степ» (1978), «Торговка і поет» (1979), «На переправі коней не міняють» (1980), «Петро Великий», «Пробач» (обидва — 1986), «Тихий Дон» (1994, вийшов на екрани 2006, 7 серій; реж. С. Бондарчук), «Місце злочину. Російська рулетка» (1998, телесеріал), «Подаруй мені місячне сяйво» (2001), «Дві сестри» (2019, 8 серій) тощо. У 2010 — член журі укр. талант-шоу «Україна слезам не верить» на Новому каналі. Брала участь у телевізійних проєктах. Грала в театрі в антреприз, спектаклях. Нагороди і відзнаки: приз за найкращу жіночу роль МКФ у м. Вальядоліді (Іспанія, 1984); премія Ленінського комсомолу (1984). Найкраща актриса року за опитуванням журналу «Радянський екран» (1987).

Т. Д. Мороз

Андрє́лла, Михаїло (псевд. Оросвігівський, Феодул, Христовул; 1637–1639, с. Росвігово, тепер у складі м. Мукачєва Закарпатської обл., Україна — 1710, с. Іза, тепер Хустського р-ну Закарпатської обл., Україна) — письменник, ієрей православ. церкви. Богослов. освіту здобував у містах Трнаві, Відні, Братиславі. Був висвячений у сан священника, однак 1669 А. виведено поза клір. У період гострого протистояння прихильників Католи. церкви та кальвіністів (див. *Кальвінізм*), що послаблювало позиції унійної Мукач. єпархії, А. оголосив себе правосл. священником і продовжив служити на парафіях у селах Бедевлі, Сасовому, Воніговому, Ізі, м. Севлюші (тепер Виноградів). Був ув'язнений у Мукачів. фортеці (1679). Обійшов із проповідями закарп. села, застерігаючи від покаян катол. ієрархії. Володів лат., грец., угор., пол. мовами. Знав історію церкви та розумівся на причинах протестант. реформ. руху в Європі. Значний вплив на творчість А. мали твори П. Могіли, З. Копистенського, І. Галаятовського. Написав кілька полем. повчань, найвідоміші серед яких «Логос» (1691–1692) та «Оборона в'рному кождому человеку» (1697–1701), «Трактат против латинов» (три томна праця, яку було знищено). Рукописи творів збереглися в єпископ. б-ці м. Ужгорода, проте згодом зникли. Твори не мали чіткої композиції та єдиного сюжету. Його мова сполучає елементи церковнослов'ян. та діалектної, нерідко введено лат., угор. та пол. елементи. Використано епізоди з життєвого досвіду А., деякі іст. відомості. Наскрізною думкою А. є протиставлення правосл. віри вкрай критично оцінюваним католицизму й протестантизму. Порушував со-

ціальні теми, позиціонуючи себе захисником постраждалих від сусп. несправедливості.

Лит.: Панькевич І. Михаил Оросвегуский чи Михаил Феодул. Ужгород, 1925; Духовно-полюемические сочинения иерея Михаила Оросвиговского Андреллы против католичества и унии. Прага, 1932; Мельник В. Видатний закарпатський полеміст XVII століття // Жовтень. 1957. № 5; Микитась В. Л. Видатний письменник — полеміст // Літ. в школі. 1957. № 3; Микитась В. Л. Український письменник-полеміст Михайло Андрелла. Ужгород, 1960; Грицай М. С., Микитась В. Л., Шолом Ф. Я. та ін. Давня українська література. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 1989.

Архієпископ Ігор (Ісиченко)

Андрє́ни, земляні бджоли (*Andrena*) — рід бджіл род. *Перетинчастокрилих*. Один із найбільших за кількістю таксонів рід тварин: включає бл. 2 000 видів. Бджоли дрібною та серед. розміру (8–17 мм), забарвлення різном.: чорне, коричневе, зеленкувате, сине. Голова і груди густо опушені сір. або біл. волосками. Кінцеві сегменти черевця часто черв. або помаранчеві. А. живуть колоніями, оселяються в піщаному ґрунті, у місцях, позбавлених рослинності: часто на узбіччях доріг, галявинах, де самиці риють нірки — іноді до 100 ходів поруч. Стінки нір, які мають вигляд тунелів із невел. глух. відгалуженнями, А. змащують особл. секретом, що застигає у водонепроникну плівку. Потомство А. годують сумішшю пилку з медом — т. з. тістом, на яке зверху бджола відкладає яйця, після чого закриває вхід до камери земляною пробкою та облаштовує наступну камеру. Більшість видів дає 1 покоління на рік, деякі — 2. Поширені майже по всьому світу, крім Пд. Америки та Океанії. А. є запилювачами квіткових рослин. Неагресивні, не становлять небезпеки навіть за близького сусідства з людиною.

Лит.: Фауна України: в 40 т. Київ, 1977. Т. 12: Бджоліні. Вип. 5: Бджоли — андрєніди; Michener Ch. The Bees of the World. Baltimore, 2007.

Я. О. Межжеріна

Андрє́юк, Катєрина Іванівна (27.11.1927, с. Маяки Біляївського р-ну Одес. обл., тепер Україна — 01.03.2013, м. Київ, Україна) — вчена-мікробіолог, доктор біол. наук у галузі с.-г. мікробіології (з 1968), професор (з 1981), чл.-кор. НАН УРСР (з 1981), засл. діяч науки УРСР (з 1987). Навчалася в Одес. с.-г. ін-ті (1946–1947), закінчила Одес. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова (1951; тепер *Одеський національний університет імені Іллі Мечникова*). Вступила до аспірантури Ін-ту мікробіології НАН УРСР (1951), де захистила канд. дис. «Мікробіологічні дослідження деяких торфокомпостів» (1955). Працювала в Ін-ті мікробіології та вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України: учений секретар (з 1955), старший наук. співробітник (з 1961), зав. відділу заг. і ґрунтової мікробіології (з 1968), радник при дирекції ін-ту (2001–2013). Разом з ін. провідними науковцями ін-ту А. сформулировала наук. школи еколого-фізіол. досліджень ґрунт. мікрофлори та вивчення біогеохім. діяльності мікроорг.-мів. Осн. проблематика праць: визначення закономірностей екол., фізіол., систематики *стрептоміцетів* [тема докт. дис. «Еколого-фізіологічні дослідження ґрунтових стрептоміцетів» (1968)]. Під керівництвом А. створено колекцію стрептоміцетів, виділених із різних ґрунтів України, Росії, Білорусії, Грузії,

Андрєни. Андрєна червоноплемиста (*Andrena stigmatica*)

Андрєюк Катєрина Іванівна

Вірменії, Азербайджану, Німеччини, Монголії і ґрунтосубстратів Антарктиди. Колекція, що налічує понад 2000 штамів, постійно поповнюється і є джерелом для селекції продуцентів широкого спектра біологічно актив. сполук і антибіотиків. Результати цих робіт узагальнені в монографіях «Ґрунтові актиноміцети та вищі рослини» (1972) та «Актиноміценти ґрунтів півдня Європейської частини СРСР та їхня біологічна активність» (1974). Розробила наук. засади оптимізування функцій мікробних угруповань для поліпшення екол. стану та підвищення родючості орних земель; новий методол. підхід у ґрунт. мікробіології, згідно з яким мікробне угруповання розглядається як складна, саморегул., ієрарх. система, яка має певну просторову, таксоном. і функціональну структури. Під керівництвом А. вивчалася корозійна активність ґрунт. мікрофлори в умовах техногенезу, яка спричиняє мікробіол. корозію магістрал. нафтопроводів, газопроводів, кабелів зв'язку, підземн. резервуарів, тунелів метрополітену тощо. А. вперше виявлено феросферу — специфічну зону підвищеної біол. активності мікроорг-нів, які мешкають безпосередньо поруч із металевими спорудами. Запропоновано критерії агресивності ґрунту й експрес-метод оцінки корозійної активності бактерій. Розроблено 2 держ. стандарти України. Наук. доробок А. — понад 270 наук. праць, із яких 14 моногр., численні авт. свідоцтва й патенти. Нагороди та відзнаки: премії імені Д. К. Заболотного (1974) та Ради Міністрів СРСР (1983), орден княгині Ольги III ступеня (2008).

Пр.: У с п і в а в т. — Литотрофные бактерии и микробиологическая коррозия. Киев, 1977; Микробная коррозия и ее возбудители. Киев, 1980; Ферросфера — зона взаимодействия микроорганизмов и металла в подземной среде // Актуальные проблемы биологических повреждений и защиты материалов, изделий, сооружений. Москва, 1989; Основы экологии почвенных микроорганизмов. Киев, 1992; Функціонування мікробних ценозів ґрунту в умовах антропогенного навантаження. Київ, 2001; Мікробна корозія підземних споруд. Київ, 2005.

Лит.: 80-річчя члена-кореспондента НАН України К. І. Андреюк // Вісник Нац. акад. наук України. 2007. № 11; Катерина Іванівна Андреюк. До 85-річчя від дня народження // Мікробіол. журн. 2012. Т. 74. № 6; Світої пам'яті Катерини Іванівни Андреюк // Мікробіол. журн. 2013. Т. 75. № 3.

Андрич, Іво (хорв. Andrić, Ivo; серб. Андрић, Иво; 09.10.1892, с. Долац біля м. Травник, тепер Боснія і Герцеговина — 13.03.1975, м. Белград, тепер Сербія) — письменник, громад. діяч, член Сербської АН (з 1946), лауреат Нобелівської премії з літератури (1961), Герой Соціалістичної Праці (з 1972). Писав сербсько-хорват. мовою (латинською графікою, поширеною серед хорватів). Нар. у сім'ї ремісника. Закінчив 1919 ун-т у м. Граці (Австрія). Брав участь у нац.-визвол. русі «Молода Боснія», за що був заарештований (1914–1917). У 1920–1930-х працював у посольствах і консульствах Королівства сербів, хорватів і словенців (з 1929 — *Югославії*) у різн. країнах. 1941 залишив дипломат. діяльність і повернувся до м. Белграда. З 1954 — голова Спілки югослав. письменників. Перші зб. поезії в прозі: «Ех Понто» (1918) і «Неспокій» («Nemiri»; 1920). На основі фольклор. мотивів різних народностей Боснії написав цикл оповідань, які було опубліковано трьома окр. виданнями «Оповідання»

(«Priповetke»; 1924, 1931, 1936). У трилогії романів «Міст на Дрині» («Na Drini cuprija»; 1945), «Травницька хроніка» («Travnicka chronica»; 1945), «Панночка» («Gospodjica»; 1945) відтворив життя боснійців під владою чужоземців. До творчої спадщини А. належать також зб. опові-

Андрич Іво

дань, повістей та романи: «Притча про візирого слона» («Priča o vezirovom slonu»; 1948), «Проклятий двір» («Prokleta avlija»; 1954), «Панорама» («Panorama»; 1958) та ін. Автор літ.-крит. праць про *Петра II Петровича*, *В. Караджича*, *Ф. Гойю*, *М. Горького* та ін. У творах А. використував іст. тематику для філос. осмислення сучасності, сенсу буття людини й пошуків виходу з криз. ситуації. Характерною ознакою стилю є психол. аналіз та універс. символізм. Укр. мовою окр. твори А. переклали С. Панько, І. Ющук, З. Гончарук та ін.

Тв.: Most na Žepi. Sarajevo, 1967; Prokleta avlija. Sarajevo, 2007; Na Drini cuprija. Zagreb, 2013; Priča o vezirovom slonu i druge novele. Zagreb, 2014; У к р п е р е к л. — Міст на Дрині. Київ, 1957; Проклятий двір. Київ, 1957; Зеко. Київ, 1958; Притча про візирого слона та інші новели. Київ, 1973.

Лит.: Ющук І. Світець людяності // Притча про візирого слона та інші новели. Київ, 1973; Панько С. Нобелівський лауреат // Панько С. Дороги, друзі... Нотатки письменника. Ужгород, 1974; Лауреаты Нобелевской премии : в 2 кн. / Пер. с англ. Москва : Прогресс, 1992. Кн. 1; Savić Benghiat D., Skoric S., Đukić Perišić Z. Jewish Portraits in the Works of Ivo Andrić. Toronto, 2005; Müller M. Die Selbst- und Fremdwahrnehmung der bosnischen Völker in der historischen Prosa von Ivo Andrić und Isak Samokovlija. Frankfurt am Main, 2006; Деркач О. М. Проблема «жіночої долі» як критерій типізації персонажів (на матеріалі оповідань Іво Андрича 20-х — 30-х рр.) // Компаративні дослідж. слов'ян. мов і літератур: Пам'яті акад. Л. Булаховського. 2011. Вип. 16; Vuksanović M. Delo Ive Andrića. Beograd, 2018.

В. Г. Гримич

Андрианов Микола
Юхимович

Андрианов, Микола Юхимович (рос. Андриянов, Николай Ефимович; 14.10.1952, м. Владимир, тепер РФ — 21.03.2011, м. Владимир, РФ) — спортсмен, гімнаст (спорт. гімнастика), засл. майстер спорту СРСР (з 1972), засл. тренер СРСР (з 1987), чемпіон. Нар. у робітничій сім'ї. З 1964 відвідував Дитячо-юнацьку спорт. школу, де його наставником зі спорт. гімнастики був засл. тренер СРСР М. Толкачов. 1964 отримав перший розряд із гімнастики. 1966 дебютував на всесоюз. змаганнях і став абсолют. чемпіоном СРСР серед юнаків. 1968 у складі юнацької збірної СРСР узяв участь у міжнар. юнацьких змаганнях «Олімпійські надії» у Румунії, а 1969 став чемпіоном Всерос. спартакиади школярів. Ви-

ступав за Спорт. т-во «Буревісник». З 1972 — майстер спорту, увійшов до складу дорослої збірної СРСР. 1971 дебютував на Чемпіонаті Європи в м. Мадриді, де здобув 2 золоті (за опорн. стрибок і вправи на коні), 2 срібні та 2 бронзові медалі (зокрема в багатоборстві). Саме тут А. уперше в історії гімнастики виконав на міжнар. змаганнях потрійне сальто в зіскоку із попередини, вдвічі ускладнив вправи на брусах, коні та вільні. 1972 став абсолют. чемпіоном СРСР на Чемпіонаті СРСР у м. Києві та завоював Кубок СРСР на змаганнях у м. Москві. На *Літніх Олімпійських іграх 1972* у м. Мюнхені А. став олімп. чемпіоном у вільних вправах, срібним призером у команд. змаганнях та бронзовим — в опорному стрибку. Посів перше місце у вільних вправах і опорн. стрибку на Чемпіонаті Європи 1973 у м. Греноблі. На Чемпіонаті світу 1974 у м. Варні здобув золоту медаль у вправах на кільцях. 1975 виборов 4 золоті медалі на Чемпіонаті Європи в м. Берні (вільні вправи, бруси, поперечина, опорн. стрибок) і виграв Кубок світу в м. Лондоні. На *Літніх Олімпійських іграх 1976* у м. Монреалі став абсолют. чемпіоном, загалом здобув 7 нагород — 4 золоті (багатоборство, вільні вправи, кільця, опорний стрибок), 2 срібні (команд. змагання, бруси) та бронзову (кінь). На Чемпіонаті світу 1978 став абсолют. чемпіоном, а також отримав золоту медаль у вправах на кільцях і 3 срібні (командні змагання, опорн. стрибок, бруси). На Чемпіонаті світу 1979 у м. Форт-Верті (США) із командою СРСР здобув золоту медаль у команд. змаганнях, а в індивід. змаганнях — срібну в опорному стрибку. На *Літніх Олімпійських іграх 1980* у м. Москві А. була довірена честь виголосити Олімп. присягу від імені всіх учасників змагань. На Олімпіаді загалом виборов 5 медалей, з яких 2 золоті (командні змагання, опорн. стрибок), 2 срібні (вільні вправи, багатоборство), бронзова (поперечина). На трьох Олімпіадах загалом здобув 15 медалей (7 золотих, 5 срібних та 3 бронзові), більше ніж будь-який спортсмен на той час. Одразу після Олімпіади 1980 перейшов на тренер. роботу. 1981 закінчив Владимир. держ. пед. ін-т. Працював старшим тренером молодіж. збірної СРСР (1981–1991) і дорослої збірної РФ (1991–1992). Розробив власну методику підготовки гімнастів, за якою підготовлено 15 олімп. чемпіонів і чемпіонів світу. Обирався членом ЦК ВЛКСМ та кандидатом у члени Бюро ЦК ВЛКСМ (1984–1988). Автор книги «Шукай свою стежку» (1988). Був головою Федерації гімнастики РРФСР (1985–1992). Упродовж 12 років як суддя міжнар. категорії брав участь у суддівстві міжнар. змагань із гімнастики (зокрема на *Літніх Олімпійських іграх 1988* і *Літніх Олімпійських іграх 1992*). У 1994–2002 працював тренером у Японії в компанії «Асакі». За опитуваннями двічі визнавався найкращим тренером Японії, 7 його вихованців стали чемпіонами країни. 2002–2011 — директор Владимир. спеціалізов. дитячо-юнацької школи олімп. резерву з гімнастики ім. М. Г. Толкачова. За кількістю завойованих медалей А. двічі занесений до *Книги рекордів Гіннеса*. За опитуванням усіх міжнар. спорт. федерацій, проведеним компанією *Bi-Bi-Ci*, А. визнаний найкращим гімнастом 20 ст. Загалом мав бл. 60 міжнар. спорт. нагород. Нагороджений орденами Леніна (1976), Трудового Червоного Прапора (1980), «Знак Пошани» (1972), почес.

знаком «Спортивна слава Росії» (2002), медаллю «За трудову звитягу» (1989). Лауреат премії Ленін. комсомолу (1987). Почес. громадянин м. Владимира (з 1981). 14.10.2016 відкрито пам'ятник А. в м. Владимирі в Андріановському сквері.

Пр.: Ищи свою тропу. Москва, 1988.

Лит.: Николай Андрианов / Сост. В. Л. Голубев. Москва, 1978; Самин Д. К. Н. Е. Андрианов // Самин Д. К. Самые знаменитые спортсмены России. Москва, 2001; Андрианов Николай Ефимович (Род. 14.10.1952) // Почетные граждане города Владимира. Владимир, 2003; Кукленко Д. В., Хорошевский А. Ю. 100 знаменитых спортсменов. Харьков, 2005; Штейнбах В. Л. Олимпийские чемпионы: Российская империя, СССР, СНГ, Российская Федерация. Москва, 2008; Шуваев В. З. Триумф провинциального тренера. Владимир, 2014.

Андрієвич, Каленік (кін. 16 ст., місце нар. невідоме — 1-а пол. 17 ст., місце смерті невідоме) — військовий діяч, *гетьман Запорозького Війська* у 1609–1610 (у тогочас. джерелах як гетьман не згадується, однак фактично він виконував відповід. функції) і 1624–1625. Походження невідоме. Брав участь у війні *Речі Посполитої* проти Московського царства 1609–1618, зокрема під час осади м. Смоленська 1609–1611. Проголошений гетьманом у жовтні 1624. Уклав союз із *Кримським ханатом* у січні 1625. Намагався вплинути на процес формальної легалізації Православ. церкви в Речі Посполитій, особливо після відновлення православ. ієрархії 1620 (після *Брестської унії* 1596 православ. ієрархії в Речі Посполитій не існувало). Відправив до *Вального сейму* посольство на чолі з Я. *Острияницею*, метою якого було обстоювання інтересів Православ. церкви. Втратив посаду (дата невідома) через невдачу цього посольства.

Лит.: Брехуненко В., Нагельський М. Дванадцять листів гетьманів Війська Запорозького XVI — першої половини XVII століття з польських рукописних зібрань // Укр. археограф. щорічник. 2004. Вип. 8–9. Т. 11–12; Войтович Л., Голубко В. Історія війн і військового мистецтва: у 3 т. Харків, 2019. Т. 2.

Андрієвич, Маргарита (справж. прізвище та ім'я — Крамар, Харитина Андріянівна; 26.09.1912, с. Мошни, тепер Черкас. р-ну Черкас. обл., Україна — 25.07.1992, с. Чорторія Кіцман. р-ну Чернів. обл., Україна) — актриса, письменниця. Нар. у бідній селян. родині. Рано осиротіла, виховувалася в дитбудинку м. Києва. Здобула професію тесляра. Працювала на судноремонт. заводі. 1937 закінчила Київ. держ. ін-т театр. мист-ва (тепер *Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені Івана Карпенка-Карого*). 1937–1940 працювала в Полтав. муз.-драм. театрі ім. М. Гоголя. Від 1940 — в Харків. театрі ім. Ленін. комсомолу, який тоді перебазувався до м. Чернівців. Разом із цим театром під час *Другої світової війни* була в евакуації, виступала у військ. частинах різних фронтів. 1954–1978 (з перервами) — зав. літ. частини Чернів. укр. муз.-драм. театру ім. О. Кобилянської. З 1955 — член Спілки театр. діячів України. З 1962 — член Спілки письменників України. У жовтні — грудні 1978 працювала зав. бібліотеки в м. Чернівцях. Виконавиця ролей: Ганни («Безталанна» І. *Карпенка-Карого*), фрау Міллер («Підступність і кохання» Ф. *Шіллера*), Орги («Вій вітерець!» Я. *Райніса*), Наталки («В степах України» О. *Корнійчука*), усі — в Полтав. муз.-

Андрієвич Маргарита

драм. театрі ім. М. Гоголя. У 1940–1952 А. зіграла 55 ролей у 44 спектаклях на сцені Чернів. укр. муз.-драм. театру. Літ. діяльність почала займатись у Чернів. театрі 1957. За п'єсу «Я вірю» (постановка 1958 Чернів. укр. муз.-драм. театру), написану в співавторстві з М. Акименком, здобула премію на респ. конкурсі. З 1959 почала писати твори під псевдонімом Андрієвич, публікувала їх у газ. «Літературна Україна», «Радянська Буковина», «Молодий буковинець». Автор п'єс: «Леся» (1959), «Титарівна» (1963), «Пугачівна» (1963), «Марічка» (1970) тощо; оповідань, повістей та новел «У новорічну ніч» (1963), «Махмутка» (1967), «Поки живі сини» (1971), «За високими мальвами» (1972) та ін.; зб. оповідань і новел «Крізь лет років» (1987), перекладів, зокрема одноймен. казки В. Шувальова «Бременські музиканти» (1972), та театр. рецензій. У творч. відображала соц.-побут. проблематику, спираючись на фольклор, мотиви. Нагороджена орденем «Знак пошани» (1960).

Тв.: Леся. Київ, 1962; Крізь лет років. Ужгород, 1987.

Лит.: Сулятицький Т. В. Чернівецький обласний український музично-драматичний театр імені О. Ю. Кобилянської. Київ, 1987; Андрієвич Маргарита // Особові фонди і колекції Державного архіву Чернівецької області / Відп. ред. С. Виллюк. Чернівці, 2017.

П. К. Медведик

Андрієвич, Роман Павлович (19 ст., дати та місце нар. і смерті невідомі) — поет, драматург. Писав укр. та рос. мовами. Нар. на Полтавщині. Перебував на військ. службі. Наприкінці життя після виходу у відставку мешкав у м. Переяслав. Творчість припадає на 1820–1850-ті. Поезії А. в романт. стилі розкривали нещасл. долю лірич. героя («Чуже не своє»), змальовували нар. звичаї — «Ворожіння» («Гадань»), минуле й сучасне Бахчисарая («Хан-Сарай», «Сарай», «Мечеть», «Мавзолей»), природу та життя народів Кавказу — «Спогади про Кавказ» («Воспоминание о Кавказе»). Автор комедії «Побут Малоросії в першій половині 18 ст.» («Быт Малороссии в первую половину 18 ст.», пізніша назва — «Пан Сосюрченко»), надрук. у додатку до журн. «Московский телеграф» («Московский телеграф») — «Новий живописець суспільства й літератури на 1831 р.» («Новый живописец общества и литературы на 1831 г.»). У творі вперше в укр. драматургії зображено представника провінц. заможного селянства, яке прагнуло перейняти панські звичаї, жити за прикладом столич. дворянства.

Тв.: Быт Малороссии в первую половину XVIII столетия // Українська драматургія першої половини XIX століття. Маловідомі п'єси. Київ, 1958; Пан Сосюрченко // Чайка: Український (або юго-руський) альбом пісень, дум, казок, байок, віршів і тощо. Київ, 1876.

Лит.: Лобас П., Шубравський В. Роман Андрієвич — поет і драматург // Рад. літературознав. 1972. № 11; Калениченко Н. Л. Українська література XIX ст. Київ, 1977; Гончар О. І. Просвітительський реалізм в українській літературі: Жанри та стилі. Київ, 1989; Українська література у портретах і довідках: Давня Література — література XIX ст. Київ, 2000; Ковпик С. Основні складові поетики української драматургії першої половини XIX ст. Кривий Ріг, 2011.

П. О. Лобас

Андрієвська, Олександра Олексіївна (05.05.1900, м. Одеса, тепер Україна — 31.07.1982, м. Київ, тепер Україна) — вчена, педагог, філолог, доктор

філол. наук (з 1970), професор (з 1971). Народилася в сім'ї О. О. Андрієвського — педагога, публіциста, історика, літературознавця, громад. діяча. Племянниця М. О. Андрієвського — філолога й педагога. 1916 закінчила Київ. жіночу гімназію А. Дучинської та вступила на історико-філол. ф-т Вищих жіночих курсів, який 1922 був об'єднаний із Київ. ун-том. Дипломну роботу писала з історії філософії в проф. О. Гілярова, після чого залишилася працювати в нього на кафедрі. 1922 була зарахована дійсним членом Київ. філос. т-ва. З жовтня 1922 працювала в Академії наук співробітником Комісії словника живої мови, була перекладачем із франц. і нім. мов на українську для Книгоспілки та Просвітницького відділу Дніпросоюзу. Від січня 1923 працювала інструктором у бібліотеч. секції нар. освіти, з жовтня того ж року — у бібліотеці укр. Червоного хреста. Читала лекції на Червоноармійських бібліотеч. курсах, працювала у клубах, організовуючи освіт. гуртки. З 1924 для провадження наук. роботи вступила до пед. семінару Київ. ін-ту нар. освіти (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*), після закінчення працювала в секції експеримент. педагогіки й пед. психотехніки в професора О. Раєвського і в секції рефлексології К. Мокульського в цьому ін-ті. З лютого 1925 навчалася в аспірантурі при пед. кафедрі Ін-ту соц. забезпечення. Крім роботи над промоційною працею, розробляла питання психоаналізу педології та пристосування його до пед. практики, досліджувала можливості використання його методики в системі тогочас. виховання. 1927 захистила промоційну працю про методи дослідження розум. розвитку дитини й роль у ньому мови. Пед. роботу розпочала в школі в бюро профорієнтації підлітків при Ін-ті праці, читала курс психології на ф-ті дефектології та соц. виховання. Від 1937 — викладач франц. мови на щойно створеному ф-ті інозем. мов Київ. ун-ту. Водночас завідувала франц. секцією Держ. курсів інозем. мов ім. М. Гельца. Відтоді її наук. профілем стала філологія. 1970 захистила докторську дисертацію «Невласне-пряма мова в сучасній французькій художній прозі». А. — активний дослідник лексики, синтаксису та стилістики франц. мови, новатор у галузі лінгвостилістики й лінгвістики тексту. Мала вплив на розвиток франц. лексикології, теор. граматики та лінгвостилістики, а також становлення сучас. школи романістики в Україні. Автор понад 100 праць, найвагомішими з яких є франц.-укр. (1955) та укр.-франц. словник (1963), виданий у співавторстві з Л. Яворовською, а також навч. посібники франц. мовою: «Курс лексикології французької мови» («Cours de lexicologie française»; 1958), «Синтаксис сучасної французької мови» («Syntaxe du français moderne»; 1973).

Пр.: Французько-український словник: Близько 50000 слів. Київ, 1955. (у співавторстві); Cours de lexicologie française. Kiev, 1958; Precis de syntaxe française. Lviv, 1962; Несоответственно-прямая речь в художественной прозе Луи Арагона. Киев, 1967; Syntaxe du français moderne. Kiev, 1973.

Лит.: Андрієвська Олександра Олексіївна // Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті / Авт.-упоряд. О. Матвійчук, Н. Струк. Київ, 2005; Венгринівська М. А., Сторожук І. Я. Олександра Олексіївна Андрієвська — перекладознавець // Пробл. семантики слова, речення та тексту. 2010. Вип. 25; Крючков Г. Г., Бурбело В. Б., Соломарська О. О. Внесок профе-

Андрієвська Олександра Олексіївна

сора О. О. Андрієвської в розвиток романської філології в Україні. Нарис життя й діяльності до 110-ої річниці від дня народження професора Олександри Олексіївни Андрієвської // Пробл. семантики, прагматики та когнітивної лінгв. 2010. Вип. 18; Андрієвська Олександра Олексіївна // Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. — 1941 р.) / Авт.-уклад. Л. В. Гарбар. Київ, 2017.

О. О. Кравченко, Ю. В. Підвальна

Андрієвська-Боденчук, Тетяна Михайлівна (21.09.1955, м. Одеса, тепер Україна) — піаністка, нар. артистка України (з 2016). Сестра І. Андрієвського. Закінчила Одес. держ. консерваторію ім. А. В. Нежданової (тепер *Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової*) по класу О. Маслак (1978) і асистентуру-стажування Київ. держ. консерваторії ім. П. І. Чайковського (тепер *Національна музична академія України імені П. І. Чайковського*), керівник М. Сук (1981). З 1981 — солістка *Національної філармонії України*. Водночас старший викладач кафедри спец. ф-но Нац. муз. академії України ім. П. І. Чайковського. У репертуарі як класич. твори (Й. С. Баха, В. А. Моцарта, Л. Бетховена та ін.), так і музика сучас. укр. композиторів. Піаністка виступає соло й у складі камер. ансамблів (зокрема, з своїм братом — скрипалем І. Андрієвським) або в супроводі симф. оркестрів (серед диригентів — В. Гнедаш, М. Дядюра, В. Матюхін, В. Редя, М. Скорик, М. Сукач, А. Шаров та ін.). Постійно бере участь у міжнар. фестивалях «Київ-Музик-Фест», «Прем'єри сезону», «Форум музики молодих», «Літні музичні вечори». Концертувала за кордоном (Вірменія, Грузія, РФ, Фінляндія). Лауреат Респ. конкурсу музикантів-виконавців ім. М. Лисенка (тепер *Міжнародний музичний конкурс імені Миколи Лисенка*; друга премія, 1978), Міжнар. конкурсу виконавців ім. П. Лантьє (третя премія, 1995, м. Париж).

Андрієвський, Борис Юрійович (28.07.1898, с. Безсали, тепер Полтав. обл., Україна — 20.10.1962, м. Клівленд, шт. Огайо, США) — учений у галузі *хірургії*; професор (з 1939), громадсько-політ. діяч. Брат Д. Андрієвського. Нар. у сім'ї священика. Освіту здобув на мед. ф-ті Харків. мед. ін-ту (1926). 1938 захистив дис. «Експериментальні та клінічні дані про дію деяких соляних розчинів при нагній кровотечі» й отримав ступінь доктора мед. наук. Працював асистентом, доц. Всеукр. ін-ту вдосконалення лікарів у м. Харкові (1926–1938); проф. каф. хірургії Дніпропетр. ін-ту вдосконалення лікарів (1938–1941). Був наук. секретарем трьох Всеукр. з'їздів хірургів, одним із керівників Харків. хірург. т-ва. Під час нім. окупації періоду *Другої світової війни* разом з ін. лікарями та науковцями домогся дозволу на відкриття у м. Дніпропетровську (тепер м. Дніпро) мед. ін-ту, де очолював каф. хірургії (1942–1943). У 1943 працював зав. кафедри та клініки хірургії Львів. медико-природнич. фахових курсів. 1944 емігрував. У м. Мюнхені заснував перший шпиталь для колиш. військовополонених і втікачів з України; 1944–1952 продовжував хірург. практику в лікарнях міст Відня (Австрія), Берліна, Мюнхена, Регенсбурга (Німеччина), Міннеаполіса, Чикаго, Клівленда (США). Брав участь у громадсько-політ. житті укр. діаспори. Ініціатор створення і член Укр. лікар. т-ва в Німеччині. Політ. діяльність прова-

Андрієвська-Боденчук
Тетяна Михайлівна

Андрієвський Борис
Юрійович

Андрієвський Вадим
Олексійович

див в Укр. визвольному фронті, був головою Політ. ради закордон. частин ОУН. Досліджував і впроваджував у мед. практику кровозамінні розчини, зокрема препарат, який назвав «Українфузин»; займався питаннями хірургії печінки, лікування випадіння та раку прямої кишки, туберкульоз. перитоніту, трансплантації сечоводів, резекції шлунку, суглобів та ін. Автор бл. 30 наук. праць переважно укр. мовою в різних царинах хірургії. Дійсний член *Наукового товариства імені Тараса Шевченка* (з 1949); член і співголова (з 1960) Укр. лікарського т-ва Пн. Америки; член редколегії «Лікарського вісника» у США (1954–1961).

Пр.: Діагностика та хірургічне лікування стегнової пропуклини // Харків. мед. архів. 1926; Післяопераційні психози // Психоневрологія. Харків, 1936; Лікування дуоденальної фістули післяшлункової резекції // Праці Ін-ту вдосконалення лікарів. Харків, 1938; Удосконалення екстраплеврального пневмотораксу // Праці Всеукр. туб. ін-ту. 1940. № 11.

Лит.: Воевідка Я. Проф. д-р Б. Андрієвський. Посмертна згадка // Лікар. вісник. 1963. № 28; Мовчан Ю. Людина, патріот, лікар. Жмут спогадів про Б. Андрієвського // Лікар. вісник. 1963. № 28; Пундій П. Українські лікарі: в 3 т. Львів; Чикаго, 1994. Т. 1; Ганіткевич Я. Українські лікарі-вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи. Львів, 2002; Зіменковський Б., Гжегоцький М., Луцик О. Професори Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького: 1784–2009. Львів, 2009.

Я. В. Ганіткевич

Андрієвський, Вадим Олексійович (26.12.1912, м. Брест-Литовський, тепер м. Брест, Білорусь — 12.01.1994, м. Львів, Україна) — спортсмен, фехтувальник (фехтування на шаблях), тренер, засновник львів. школи фехтування, засл. тренер СРСР (з 1957), канд. пед. наук (з 1954), професор (з 1981). У дитинстві та юності мешкав у м. Харкові. Навчався в Харків. машинобуд. технікумі, але на третьому курсі залишив його та перейшов на курси інструкторів Держ. ін-ту фіз. культури України (тепер *Харківська державна академія фізичної культури*). Фехтуванню навчався з 1928 у тренера П. Заковорота (1871–1951, Україна), учасника *Літніх Олімпійських ігор 1900* у м. Парижі. У 1932–1936 навчався в Держ. центр. ін-ті фіз. культури (тепер Рос. держ. ун-т фіз. культури, спорту, молоді та туризму, м. Москва, РФ). Після закінчення працював на посаді зав. кафедри володіння холод. зброєю Держ. ін-ту фіз. культури України в м. Харкові (1936–1940). Майстер спорту СРСР (з 1937). У роки *Другої світової війни* пішов добровольцем на фронт, був командиром 25 ліжного батальйону 11 армії Пн.-Зх. фронту. Тяжко поранений у боях під м. Равою-Руською (тепер Львів. обл.), отримав інвалідність (втратив око). Направлений на службу до Гол. управління Всеобучу. З 1945 очолював кафедру рукопаш. бою та фехтування Держ. центр. ін-ту фіз. культури. У серпні 1946 демобілізувався. Відтоді працював у новостворен. Львів. держ. ін-ті фіз. культури (тепер *Львівський державний університет фізичної культури імені І. Боберського*): зав. кафедри фехтування та важкої атлетики (1948–1967); ректор (1967–1974). Після 1974 до кінця життя продовжував викладати в ін-ті. Як спортсмен брав участь (до 1952) у змаганнях всесоюз. та респ. рівнів. Багаторазовий призер першостей УРСР та СРСР із фехтування. Попри інвалідність став чемпіоном СРСР 1948 з фехтування на шаблях. Як тренер

підготував понад 50 майстрів спорту СРСР, понад 25 р. був старшим тренером збірних команд УРСР та СРСР із фехтування. Серед його учнів — 5 засл. тренерів СРСР, 9 засл. тренерів союз. республік. Його вихованці стали першими з-поміж укр. фехтувальників олімп. призерами (Є. Череповський, 1956; В. Станкович, 1968, 1972). Серед учнів — педагоги, тренери й майстри спорту СРСР (К. Чернишенко, І. Манаєнко, В. Євтушенко, М. Худоярова, В. Колесников та ін.). А. розробляв методики підготовки спортсменів, програми для фехтувальників, узагальнював досвід кафедр ін-тів фіз. культури. Був тренером збірної СРСР на *Літніх Олімпійських іграх 1972* і *Літніх Олімпійських іграх 1976* та керівником першої комплекс. наук. групи під час підготовки збірної команди СРСР до Олімп. ігор і збірної УРСР до VII Літньої Спартакіади народів СРСР (1979). Підготував 9 кандидатів наук. Автор наук. публікацій, навч. посібників. Нагороджений орденами Червоного прапора (1944), «Знак Пошани» (1961), Трудового Червоного Прапора (1971), Вітчизняної війни I ступеня (1985) та медалями «За оборону Москви» (1945), «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945» (1945), «За трудову доблесть» (1975). Від 1994 у м. Львові щороку проходить Всеукр. турнір із фехтування пам'яті А.

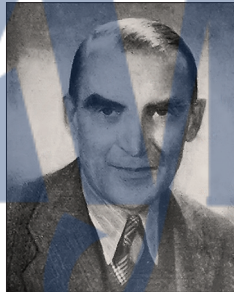
Пр.: Фехтование на шпагах // Теория и практика физ. культ. 1947. № 5; Як ми готуємо майстрів клинка // Фізкультура і спорт. 1957. № 9; Фехтование / Под общ. ред. В. А. Аркадьєва. Москва, 1959; Техническая подготовка // Фехтование. Москва, 1964.

Лит.: Енциклопедія олімпійського спорту України / За ред. В. М. Платонова. Київ, 2005; Бусол В., Дьоміна О., Бусол В. Вадим Андрієвський — видатна постать українського спорту // Фіз. активність, здоров'я і спорт. 2012. № 3; Бусол В. Поєдинок думки і волі: 26 грудня 2012 року виповнилося би 100 років від дня народження Вадима Андрієвського // Олімпійська арена. 2012. № 1; Андрієвський Вадим Олексійович: життєвий шлях та науково-педагогічна / Уклад. І. Свістельник. 2-ге вид., перероб. і допов. Львів, 2016.

Андрієвський, Віктор Никанорович (псевд. — Ліберець; 11.11.1885, м. Полтава, тепер Україна — 15.09.1967, м. Дорнштадт, земля Баден-Вюртемберг, Німеччина) — педагог, публіцист, громад.-політ. діяч. Закінчив 1907 природнич. ф-т Київ. ун-ту Св. Володимира (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). Викладав товарознавство та хімію в 7-класному Полтав. комерц. уч-щі. Член Полтавської «Громади». Автор статей у часописах *«Літературно-науковий вісник»*, *«Рідний край»*, *«Сніп»*. Земський діяч на Полтавщині. Співзасновник *Української демократичної хліборобської партії* (1917). Комісар нар. освіти Полтав. губ. (1917–1918). Співорганізатор Першого губерн. з'їзду Рад Полтавщини (30.04.1917–01.05.1917). Член Союзу хліборобів-власників (1918–1919). У лютому 1919 переїхав до м. Станіслава (тепер м. Івано-Франківськ), де працював на посаді урядовця для особл. доручень та очолював відділ із ввезення продовольства Управління Головноуповноваженого з харчування Галичини й Буковини. Учасник Надзвичайного з'їзду *Української національно-демократичної партії*, обраний до її керівних органів (м. Станіслав, 28–29.03.1919). Увійшов до складу Респ. хорової капели під керівництвом О. Кошиця і гастролював

Андрієвський Віктор
Никанорович

Андрієвський Дмитро
Юрійович

у ЗУНР (м. Станіславів, Стрий), Чехословаччини та Австрії. 1920 емігрував до Чехословаччини. 1920–1921 займався культ.-освіт. діяльністю в таборах інтернованих вояків Галицької армії (міста Ліберець і Німецьке Яблонне, тепер Яблонне-в-Под'єштеді, Чехія). Директор гімназії та культ.-освіт. референт Укр. громади в м. Каліші (Польща). Автор статей у часописі «Табір» (м. Каліш). Наприкінці 1920-х переїхав до м. Белграда (тепер Сербія). Очолював місц. Укр. громаду. Голова Управи Союзу укр. орг-цій в Югославії. У роки *Другої світової війни* емігрував до Німеччини. Автор антисоціаліст. публікацій в укр. емігрант. пресі, спогадів «3 минулого» (т. 1–2; 1921–1923), «Три Громади» (1938), праць «Микола Лисенко у соту річницю народження 1842–1942» (1942), «Микола Міхновський. Нарис суспільно-політичної біографії» (1950) та ін.

Пр.: 3 минулого : в 2 т. Берлін, 1921–1923; Три громади. Спогади з 1885–1917 рр. : в 2 ч. Львів, 1938; Микола Лисенко: В соту річницю народження (1842–1942). Львів, 1942.

Лит.: Короткий В. А., Ульяновський В. І. Андрієвський Віктор Никанорович (1885–1967) // Alma mater. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920 : у 3 кн. Київ, 2000. Кн. 1; Павлишин О. Україні Наддніпрянщині у Східній Галичині в 1918–1920 рр. // Галичина. Івано-Франківськ. 2012. № 20–21: На пошану М. В. Кутутика.

О. Й. Павлишин

Андрієвський, Дмитро Юрійович (27.09.1892, с. Бодаква, тепер Лохвицького р-ну Полтав. обл., Україна — 30.08.1976, м. Дорнштадт, земля Баден-Вюртемберг, похов. у м. Мюнхені, Німеччина, 2010 перепохов. у м. Львові, Україна) — публіцист, політ. діяч, дипломат. Брат Б. Андрієвського. Нар. у сім'ї священика. Навчався 1911–1912 у Харків. ун-ті (тепер *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*), Ін-ті цивільних інженерів у м. Санкт-Петербурзі (1912–1917). У 1918–1921 на дипломат. службі. 1921 очолював консульський відділ Надзвичайної дипломат. місії УНР у м. Берні. 1922 переїхав до м. Брюсселя. Навчався на інженер. ф-ті Ун-ту м. Гента. Згодом працював за фахом інженера в різних фірмах Бельгії. Водночас займався громад.-політ. діяльністю. У 1920-х друкувався в журн. «Національна думка» (орган Групи укр. нац. молоді, м. Прага, видавався 1924–1927) та «Розбудова нації» (1928–1929 — орган *Проводу українських націоналістів* як міжорганізац. координац. центру; 1929–1934 — орган Проводу укр. націоналістів як керівного органу *Організації українських націоналістів* (ОУН), правонаступник журн. «Національна думка»). Член ред. колегії останнього. А. опублікував у цих виданнях низку статей ідеол. змісту, одна з яких («Розбудова нації», опубл. 1927 в журн. «Національна думка») дала назву одноймен. період. виданню. Брав актив. участь у орг-ції Конгресу укр. націоналістів (28.01.1929–03.02.1929), на якому засн. ОУН. Деякі праці А., зокрема «Тези про ідеологічні засади українського націоналізму та організаційні завдання Проводу українських націоналістів» (1928, не опубл.), виступи на Конгресі укр. націоналістів 1929, стаття «Наша позиція» («Розбудова нації», 1928, № 1) та його листування з Є. Коновальцем відіграли визначальну роль у розробці ідеології ОУН. Після розколу ОУН 1940 належав до ОУН(м), виконував функції референта зовніш-

ної політики. У 1944 політ'язень концтабору *Заксенгаузен*. 1948 увійшов до складу Укр. нац. ради як представник ОУН(м). У 1974–1976 — почесний голова Сенату ОУН.

Лит.: Кучерук О. Дмитро Андрієвський і процес підготовки першого Конгресу українських націоналістів 1929 р. // Укр. визвольний рух. 2006. 36. 8; Українська революція. 1917–1921. Полтавський вимір. Події. Постаті. Документи : у 3 кн. / Авт.-упоряд.: О. А. Білоусько, Т. П. Пустовіт, В. Я. Ревеугк. Полтава, 2017. Кн. 1.

Андрієвський, Іван Самійлович (1759, с. Дроздівка, тепер Куликівського р-ну Чернігів. обл., Україна — 29.10.1809, м. Москва, тепер РФ) — ветеринар, лікар, перекладач, основоположник ветеринарної освіти в Рос. імперії. Народився в сім'ї православного священика. Навчався в Київ. духовній семінарії, *Києво-Могилянській академії*, мед. освіту здобув 1786–1789 на мед. ф-ті Моск. ун-ту (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*). Від 1796 працював прозектором каф. анатомії Моск. ун-ту. 1803 захистив докт. дис. на тему «Анатомічні спостереження, що свідчать про ймовірність наявності глистів у кишківнику» («*Dissertatio inauguralis medica, sistens observationes anatomicas, insuptionem intestinorum verminosam illustrantes*») й одержав ступінь доктора медицини. 1805–1809 працював на каф. худоболікування відділення лікар. (або медичних) наук Моск. ун-ту на посаді екстраординар. професора каф. ветеринарії. Першим у Рос. імперії розпочав викладати основи ветеринарії. Читав лекції з гігієни, фізіології, патології, терапії домашніх тварин і венеричних хвороб. Автор перших підручників «Короткий нарис анатомії свійських тварин» (1804) і «Початкові основи медицини, ветеринарії, або худоболікування» (1805), що істотно вплинули на становлення та подальший розвиток ветеринар. науки в Рос. імперії. А. належить переклад із франц. мови «Нового повного методичного лікарського poradника» в 3 ч. (1793) та ін. книг із ветеринар. медицини. Похований на Лазарівському цвинтарі в м. Москві.

Пр.: Новый полный методический лечебник конской, скотской и других домашних животных, как то: овец, коз, свиней, собак, кошек и домашних птиц : в 3 т. Москва, 1793–1807; Начальные основания медицины, ветеринарии, или скотолечения. Москва, 1805; Наставление, или изображение правил, собственно принадлежащих к содержанию конского здоровья. Москва, 1975.

Лит.: Щebetюк Н. Плани розвитку сільськогосподарської науки в Україні на початку 30-х рр. ХХ ст. // Переяслав. літопис. 2016. Вип. 9.

Н. Б. Щebetюк

Андрієвський, Ігор Михайлович (08.06.1959, м. Одеса, тепер Україна) — скрипаль, диригент, педагог, музикознавець, канд. мистецтвознавства (з 1991), засл. діяч мист-в України (з 2009). Брат піаністки Т. *Андрієвської-Боденчук*. Закінчив 1982 Одес. консерваторію (тепер *Одеська національна музична академія ім. А. В. Нежданової*), клас скрипки П. Меламеда, клас диригування В. Базилевича та 1999 *Національну музичну академію України ім. П. І. Чайковського* (клас диригування А. Власенка), де 1985–1987 проходив асистентуру-стажування (клас скрипки проф. О. Горохова) та 1988 закінчив аспірантуру (клас Т. Золосової). 1991 захистив кандидат. дис. «Виконавські засоби музичної виразності як ін-

тонаційна система в сучасній скрипковій музиці». Викладає в Нац. муз. академії України ім. П. І. Чайковського: з 1987 — асистент, з 1988 — викладач, з 1993 — доцент, з 2012 — професор. Серед учнів: І. Сташевська, Л. Матейко, В. Попадюк. Член Нац. спілки композиторів України (з 2002). А. — худ. керівник і гол. диригент камер. оркестру «ARCHI» (з 1991), засновник і перша скрипка струн. квартету «ARCHI» (з 1991), творчий керівник і гол. диригент камер. оркестру студентів Нац. муз. академії України ім. П. І. Чайковського (з 1995), диригент Ансамблю класич. музики ім. Б. Лятошинського при Нац. будинку орган. та камер. музики України (з 1999). Концертує як соліст-скрипаль (у репертуарі 24 каприси Н. *Паганіні*, 3 сонати і 3 партіти Й. С. *Баха*, 6 сонат Е. Ізаї тощо). Гастролював у Німеччині, Австрії, Італії, Швейцарії, Франції, Іспанії, Польщі, Сербії, Словаччині, Литві, Росії. Здійснив перші виконання нових творів сучас. композиторів (серед них духов. концерт-реквієм «Сон» І. Шербакова, «Реквієм» О. Костіна, каната-містерія «Коліскова очерету» І. Алексійчук, камерна кантата «Геро мертвопетлює» О. Козаренка). Лауреат Респ. конкурсу скрипалів ім. М. Лисенка (1988).

Пр.: Виконавські та педагогічні принципи Олексія Горохова // Наук. вісник Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. 2010. Вип. 91.

Лит.: Бентя Ю., Юсипей Р. Диригент зі скрипкою в руках // Музика. 2011. № 3.

Г. І. Ганзбург

Андрієвський, Леонід Іванович (14.03.1942, м. Лубни Полтав. обл., тепер Україна) — графік, живописець, художник книги, журналіст, публіцист, літературознавець, мистецтвознавець, історик, громад. діяч, нар. художник України (з 1998), член Академії критики, мист-ва та естет. наук України (з 2016). Нар. у робітничій родині. У дитинстві та юності мешкав із батьками спочатку в Криму, згодом — у м. Советська Гавань Хабаров. краю, тепер РФ (1954–1957, 1958–1961). Мистец. освіту здобув у худ. студіях у м. Лубнах (у В. Симонюти; 1957–1958) та м. Советській Гавані (у Д. Новикова; 1958–1961). Працював робітником на заводі (м. Советська Гавань; 1958–1961). 1961–1964 служив у лавах Збройних сил СРСР на Дал. Сході. З 1964 — у м. Києві: робітник заводу «Ленінська кузня» (1964–1965); художник, гравер-літограф Київ. заводу худ. кераміки (1965–1966); старший майстер оформлюв. цеху творчо-виробн. комбінату Худ. фонду України (1966–1967); худ. редактор відділу друк. реклами (1967–1969), гол. художник, заст. голови худ. ради Київ. реклам. комбінату (1969–1975); заст. начальника, гол. художник, заст. голови худ. ради худ.-конструктор. бюро «Укрторгреклама» (1975–1976). Закінчив 1976 заочне відділення ф-ту журналістики Київ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). Відтоді працював зав. відділу худ. оформлення вид-ва «Наукова думка» (1976–1991). Член Спілки журналістів УРСР (з 1982), член Нац. спілки художників України (з 1993). У 1991–1993 — гол. художник вид-ва «Свенас», 1993–1998 — гол. художник вид-ва «Аконіт». Від 1994 — член президії, заст. голови Укр. фонду культури. З 1998 працює директором вид-ва «Криниця». Водночас займався викладац. діяльністю: професор Київ. держ. ін-ту декоративно-приклад. мист-ва

Андрієвський Ігор Михайлович

Андрієвський Леонід Іванович

Онлайн версія журналу: <http://vue.gov.ua>

і дизайну ім. М. Бойчука (тепер Київ. держ. академія декор.-приклад. мист-ва і дизайну ім. М. Бойчука; 2000–2001), професор, зав. кафедри графіч. дизайну Інституту дизайну, архітектури та журналістики (2004–2011). Голова правління благодійної орг-ції «Шевченківський фонд — XXI століття» (2001–2004), член Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка (з 2003). З 2017 обраний першим віце-президентом Академії критики, мист-ва та естетич. наук України. Оформив понад 100 видань, серед яких книги: І. Пархоменко «Василь Штернберґ» (1978); П. Толочко «Київ і Київська земля в епоху феодальної роздрібності XII–XIII сторіч» («Київ і Київська земля в епоху феодальної роздробленості XII–XIII століть»; 1980); «Стародавній Київ» («Древний Киев»; 1983); альбом «Крізь віки. Київ в образотворчому мистецтві XII–XX століть» (упорядники Ю. Белічко, В. Підгора, 1982); «Музей західного та східного мистецтва в Києві» (1983); «Одеський музей західного та східного мистецтва» (1984); «Київський університет. 1834–1984» (укр., рос. мовами, 1984); В. Рубан «Український портретний живопис першої половини XIX століття» (1984); «Державний музей українського образотворчого мистецтва УРСР» (1985); альбом «Мистецтво, народжене Жовтнем. Українське радянське образотворче мистецтво та архітектура. 1917–1987» (упоряд. Ю. Белічко, С. Кілецо, 1987); «Олександр Лопухов» (автор-упоряд. М. Криволапов; 1991); «Українське народне малярство XIII–XX століть. Світ очима народних митців» (1991); О. Федорука «Василь Хмелюк» (1996); Д. Степовик «Михайло Паращук Життя і творчість» (1994); Я. Запаска «Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга» (1995). Також оформив альбоми М. Забоченя, О. Поліщука, В. Яцюка «На спомин рідного краю. Україна у старій листівці» (2000), В. Яцюка «Не забудьте пом'янути... Шевченківська листівка як пам'ятка історії і культури, 1890–1940» (2004, переклад, 2009); В. Рубан-Кравченко «Мистецькі роди України. Кричевські і українська художня культура. Василь Кричевський» (2004); «На межі II–III тисячоліть. Художники Києва. Із древа життя українського образотворчого мистецтва. Живопис. Графіка. Скульптура» (2009) і «Розмай Незалежної України. Художники Києва. Українське образотворче мистецтво 1991–2011 років...» (обидва — автор-упоряд. В. Андриєвська, 2011). Окрім книжкової графіки, має твори в ін. видах і жанрах мист-ва. Зокрема, виконав монумент.-декор. розписи в Чехословаччині (укр. павільйон у м. Празі, 1989). Автор живопис. творів (пейзажів), графіч. композицій, теор. праць із питань образотворч. мист-ва і статей. Мав персональні виставки в Укр. фонді культури (1995, 1996). Творчість А. досліджували Ю. Белічко, О. Журавель, Д. Малаков, В. Підгора, Д. Степовик, С. Шевченко та ін. Нагороди і відзнаки: Держ. премія України ім. Т. Шевченка (разом з укладачами В. Отковичем, В. Свенціцькою за альбом «Українське народне малярство XIII–XX століть. Світ очима народних митців»; 1995), літ.-мистец. премія ім. І. Нечуя-Левицького (2012). Має урядові нагороди (медалі). Лауреат всеукр. і міжнар. книжкових конкурсів.

Літ.: Белічко Ю. Кристалізація любові // Пам'ять століть. 2007. № 3; Белічко Ю. Леонід Андриєвський — художник книги: літопис життя і творчості. Київ, 2012; Черем-

них В. Творча свобода чи конформізм: кожен робить власний вибір // Журналіст України. 2013. № 11; Малаков Д. Творчі обрії Леоніда Андриєвського // Київ. 2018. № 9–10.

М. Г. Лабінський

Андриєвський, Митрофан Олександрович (1842, м. Канів, тепер Черкас. обл., Україна — 14.05.1887, м. Катеринослав, тепер м. Дніпро, Україна) — філолог, педагог. Брат О. О. Андриєвського, дядько О. О. Андриєвської. Нар. у сім'ї священика. Закінчив 1862 іст.-філол. ф-т Київ. ун-ту (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Учителював у містах Рівному, Коростишеві, Катеринославі (тепер м. Дніпро). Від 1885 працював інспектором нар. училищ у м. Мелітополі. 1861 в журн. «Основа» опубл. дослідження А. «Рухомі звуки малоруської мови» («О подвижных звуках в малорусском языке»). У праці «Дослідження тексту пісні Ігорю Святославичу» (1879–1880) здійснив критич. аналіз і реконструкцію тексту «Слова о полку Ігоревім», дав коментар до різничатань. Досліджував також південноруську іст. топографію та ідентифікацію топонімів із чинними топограф. реаліями. Матеріали надруковано в журн. «Київська минувшина» («Киевская старина», 1882–1885). У 1884 в м. Одесі опубл. переказ думи «Втеча трьох братів з города Азова, із турецької неволі» із коментарями А., що є ґрунтовним наук. дослідженням укр. нар. епосу.

Пр.: Исследование текста песни Игорю Святославичу : в 4 гл. Екатеринослав, 1879–1880; Перепетовское поле: разыскание в области летописной топографии // Киев. старина. 1882. № 9; Козацкая дума о трех азовских братьях в пересказе с объяснениями и разбором ее. Одесса, 1884; О Припонтийской Скифии // Реф. заседаний VI Археол. съезда в Одессе. 1884. № 6.

Літ.: Нейман Ц. Г. Андриевский М. А. Козацкая дума о трех азовских братьях. Одесса, 1884 // Киев. старина. 1884. № 5; Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография. М. А. Андриевский // Киев. старина. 1892. Т. 39. № 12; Непомнящий А. А. Страницы изучения Крыма украинскими историками в конце XIX — начале XX века: историко-библиографический аспект // Культура народов Причерноморья. 2001. № 22; Палиенко М. Г. «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець XIX — початок XX ст.). Київ, 2005; Дослідники історії Південної України : в 2 т. Київ, 2016. Т. 2.

Р. Ф. Кирчи

Андриєвський, Олександр Іванович (26.08.1900, м. Харків, тепер Україна — 18.01.1976, м. Львів, тепер Україна) — фізик, засл. діяч науки і техніки УРСР (з 1964). У 1929 закінчив Харків. ін-т народ. освіти ім. О. Потебні (тепер Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна). 1929 організував на базі фіз. лаб. Харків. ін-ту інженерів залізн. транспорту (тепер Український державний університет залізничного транспорту) випуск ртут. тиратронів і газотронів для експеримент. і виробн. цілей. 1941 разом з ін-том евакуйований до м. Ташкента, де працював до 1945, поєднуючи виклад. діяльність із роботою токаря на з-ді оборон. значення. Упродовж 1945–1954 — зав. каф. фізики Харків. ін-ту залізн. транспорту; від 1955 — у Львів. політех. ін-ті (тепер Національний університет «Львівська політехніка»): професор, зав. каф. фізики (до 1975), проректор із наук. роботи (1955–1968). Дослідження в галузі розряду газового й елек-

Андриєвський Олександр Іванович

тронно-йон. процесів і напівпровідник. (див. *Напівпровідники*) матеріалів. Основоположник львів. школи дослідження напівпровідник. матеріалів. Відповід. редактор жур. «Фізична електроніка». Нагороджений орденами Леніна та Труда. Червоного Прапора.

Лит.: Андрієвський Олександр // Учені вузів Української РСР. Київ, 1968; Андрієвський Олександр Іванович // Львівщина та львів'яни / Упоряд.: Л. С. Василенко, М. В. Войтович, В. М. Губенко та ін. Львів, 2004; Андрієвський Олександр Іванович. Завідувач кафедрою фізики (1945–1976 рр.) // Лопатинський І. Є., Гончар Ф. М., Лахощкий Т. В. та ін. Історія кафедри фізики «Львівської політехніки». Львів, 2010.

М. Д. Тимочко

Андрієвський, Олександр Юхимович (03.08.1869, с. Бирине, тепер Новгород-Сіверського р-ну Черніг. обл., Україна — 15.06.1930, м. Київ, Україна) — фольклорист, етнограф, педагог. Нар. в сім'ї селянина. Закінчив 1893 іст. відділ *Київської духовної академії*. У 1893–1917 — викладав лат. мову, працював інспектором у гімназії м. Чиги, директором і викладачем у гімназії м. Владивостока, директором народних шкіл у м. Тамбові. Упродовж 1917–1920 — інспектор дух. семінарії в м. Києві. З 1921 — наук. співробітник ВУАН. Працював над іст.-бібліогр. дослідженнями, продовжував і поглиблював працю Б. Грінченка «Література українського фольклору. 1777–1900» («Література украинского фольклора. 1777–1900»). Розпочав опрацьовувати матеріали 1800–1916, підготував до друку перший том «Бібліографії літератури з українського фольклору» (1930). Роботу над другим томом завершити не вдалося. Бібліограф. покажчик складається з чотирьох частин: «Предметовий покажчик», «Покажчик власних імен», «Покажчик географічний» і «Покажчик періодичних видань». У передмові до видання представлено характеристику відомих подібних праць О. Лазаревського, П. Єфименка та ін., наголошено на актуальності роботи Б. Грінченка та зауважено про неповноту охоплення матеріалів. Бібліограф. покажчик А. високо оцінювали фольклористи та етнографи, зокрема акад. Ф. Коллеса й В. Перети.

Пр.: До історії видання «Літератури українського фольклору» Б. Д. Грінченка // Етногр. вісник. 1926. Кн. 2; Бібліографія літератури з українського фольклору. Київ, 1930.

Лит.: Зеленин Д. Обзор советской этнографической литературы за 15 лет // Сов. этн. 1932. № 5–6; Мороз М. Бібліографія українського народознавства : у 3 т. Львів, 1999. Т. 1. Кн. 1.

Андрієвський, Олексій Олександрович (псевдоніми і криптоніми: Андибер, А. Каневський, Ол. Канівець, Перебендя, А. А., А-р., А. Т-ий; 28.03.1845, м. Канів, тепер Черкас. обл., Україна — 22.07.1902, м. Київ, тепер Україна) — учений, громадський діяч, педагог, історик, літературознавець. Батько О. О. Андрієвської, брат М. О. Андрієвського. Навчався 1862–1865 на іст.-філол. ф-ті Київ. ун-ту Св. Володимира (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). У листопаді 1865 вступив на Київ. пед. курси. Після завершення навчання (1866) призн. на посаду викладача рос. мови й словесності Катеринослав. (тепер м. Дніпро) гімназії. 1871 А. перевели до м. Одеси, де він викладав у Рішельєвській, з 1872 — у 2-й Одес. гімназії. 1877 отримав призначення до м. Архангельська (те-

пер РФ), проте через стан здоров'я переїхав до м. Тули (тепер РФ). 1878 через хворобу вийшов у відставку й повернувся до м. Одеси. Викладав у юнкер. уч-щі, давав приватні уроки. 1879 був арештований і до 1881 перебував у засланні в м. В'ятці (тепер м. Киров, РФ). У цей час як співробітник місцевого статист. комітету брав участь у підготовці зб. наук. праць «Століття Вятської губ.» («Столетие Вятской губ.»). 1881–1885 — редактор неофіц. частини «Київських губернських відомостей» («Киевскія губернскаія вѣдомости»). Був також редактором газ. «Одеський вісник» («Одесский вѣстникъ»), членом редакційної колегії журн. «Київська старовина» («Киевская старина»), газет «Труд» та «Зоря» («Заря»). Працював (1885–1890) інспектором гімназії м. Златопіль (тепер у складі м. Новомиргорода Кіровоградської обл.). З 1890 — вчитель словесності 1-ї Київ. гімназії та Фундуклеївської жін. гімназії м. Києва. У березні 1896 А. призначили інспектором нар. уч-щ Катеринослав. губ., який мав опікуватися нар. сільськими та міськими училищами. У грудні 1896 обійняв посаду директора Одес. сиріт. будинку. Похований на Байковому кладовищі в м. Києві. А. — активний учасник процесу реформування серед. школи в Рос. імперії в напрямі створення системи фіз. виховання, автор ґрунтов. праці «Які заходи необхідні для покращення фізичного виховання в середній школі?» («Какие меры необходимы к поднятию физического воспитания в средней школе?», 1899). Активний член Київ. та Одес. «Громади»; Одес. відділу «Рос. геогр. т-ва», Літ.-артист. т-ва в м. Одесі, «Т-ва любителів л-ри, науки та мист-ва» в м. Одесі; співробітник Одес. відділу Рос. т-ва охорони нар. здоров'я. Засновник Т-ва піклування про жін. освіту в м. Катеринославі, Слов'ян. т-ва в м. Одесі, фонду впровадження і збереження могили Т. Шевченка (м. Київ), Київ. комісії нар. читань, яку пізніше реорганізовано в Т-во сприяння початковій освіті, Нар. аудиторії в м. Києві; ініціатор створення лікувальних колоній для учнів у нар. школах м. Одеси. Просвітницька діяльність ученого охоплює відкриття трикласної жін. безкоштовної школи для бідних дітей у м. Одесі; нар. школи ім. Т. Шевченка (м. Київ); вечірніх Європ. курсів у м. Одесі. Автор наук. праць з історії *Запорозької Січі*, сусп.-політ. життя міст Києва, Білої Церкви, В'ятки, Канева. Протягом 1882–1886 опублікував 10 т. під назвою «Історичні матеріали з архіву Київського губернського правління» («Исторические материалы из архива Киевского губернского правления»), 1893 — «Матеріали для історії Запоріжжя» («Материалы для истории Запорожья»). У ст. «Про перетворення міськ. будинку сиріт» («О переобразовании городского сиротского дома», 1901) та в «Положенні про міський будинок сиріт» («Положение о городском сиротском доме», 1902) узагальнив досвід соц. виховання дітей-сиріт. Новаторськими за змістом були ідеї А., пов'язані з літ. критикою на межі 19–20 ст., зокрема ст., присвячені творчості Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, В. Жуковського, О. Жемчужникова, Я. Полонського, Є. Баратинського та ін.

Лит.: Каманин І. Олександрович Андрієвський // Київ. старина. 1902. № 9; Памяти Алексея Александровича Андрієвського (1845–1902). Киев, 1905; Русова С. Ф. Пам'яті О. О. Андрієвського // Світло. 1912. № 7; Щербина С. М. О. О. Андрієвський (його життя та діяль-

Андрієвський Олексій Олександрович

Андриєнко-Нечитайло
 Михайло. Ескіз костюма
 клоуна до опери-балету
 «Мільйони Арлекіна», 1921

ність // Вісник Одес. комісії краєзнав. 1924. № 1; Підвальна Ю. В. Принцип індивідуального підходу роботи О. Андрієвського до навчання російської мови у вищих навчальних закладах // Права дитини: від витоків до сьогодення. Умань, 2013; Підвальна Ю. В. Олексій Андрієвський — активний громадський діяч та просвітник на теренах України // Наук. вісник Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2014. № 8; Андрієвський Олексій Олександрович // Дослідники історії Південної України : в 2 т. Київ, 2016. Т. 2.

О. О. Гоменюк

Андриєнко-Нечитайло, Михайло (Мішель) Федорович (29.12.1894, м. Херсон, тепер Україна — 12.04.1982, м. Париж, Франція) — живописець, художник театру, мистецтвознавець, письменник. Середню освіту здобув у м. Херсоні, де 1910–1912 брав участь у виставках Товариства аматорів мист-ва. Навчався 1912–1917 у петербурзькій рисув. школі при Товаристві заохочення мист-в, директором якої був М. Реріх, та на юрид. ф-ті Петербурзького ун-ту. Вчителями А.-Н. були також А. Рілов, І. Білібін. 1918–1919 — художник Камерного театру К. Миклашевського в м. Одесі (оформив вистави «Електра» Г. фон Гофманстля, «Близнюки» Платва, «Чудо Теофіла» Рютбефа). 1920 виїхав з України за кордон. 1921–1922 — у м. Празі, декоратор Рос. камер. театру (декорації до вистави «Смерть Павла І» Д. Мережковського та ін.), виконував замовлення чеського Нац. театру (вистава «Недоросток» Д. Фонвізіна) і Німецької опери (опери «Нуш-Нуш» П. Гіндеміта). З 1923 — у м. Парижі; разом із М. Глущенком та К. Редьком входив до Паризького театру укр. митців (балет «Жарптиця» І. Стравинського). В «Артистичному салоні» Н. Добичиної в м. Петербурзі 1914 експонувалися ранні символічні твори А.-Н. Роботи 1915–1916 були позначені впливом кубізму. Водночас виконував ілюстрації для журналів і газет, декорації для Суворинського театру. 1920 створив декорації та костюми до балету Р. Дріго «Мільйони Арлекіна», який поставив В. Романов у Бухарестському опер. театрі. Автор картин у кубоконструктивіст. манері («Композиція», 1924; «Персонаж», 1926; «Конструкція», 1924). У 1930-х створив серію картин із помітною сюрреалістичною орг-цією (див. *Сюрреалізм*) образ. елементів («Натюрморт з годинником», 1931; «Голуб на вікні», 1932; «Ярмарковий намет», 1932; «Профіль на березі моря», 1933). У 1940–1950-х у стилі *неореалізму* зобразив побутові сцени (цикл «Зниклий Париж»). З 1958 повернувся до абстракт. живопис. конструкцій. Його картини — це чітке інструментування, ритмічна пластика різних елементів, узятих із реального життя («Рожеві плани», 1964; «Сценічний простір», 1970). Виставки творів А.-Н. відбулися в містах Римі (1965), Парижі (1972), Амстердамі (1976). Мистецтвознавчі праці й худ. твори опубл. в 1960-х переважно в журн. «Сучасність» (м. Мюнхен), «Нотатки з мистецтва» (м. Філадельфія), «Відродження» (м. Париж); окр. виданням вийшла збірка «Перехрестя» (м. Париж, 1976). Твори А.-Н. зберігаються в Нац. музеї л-ри України, Херсон. обл. худ. музеї ім. О. Шовкуненка, музеях міст Парижа, Відня, Лондона, Нью-Йорка.

Тв.: Перекресток: Рассказы. Париж, 1979;

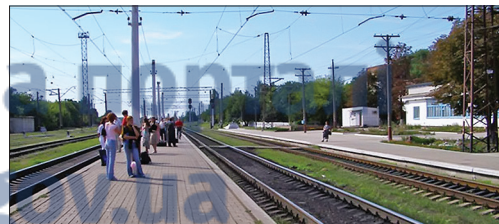
Лит.: Січинський В. Андриєнко. Львів, 1934; Попович В. Михайло Нечитайло-Андриєнко // Сучасність. 1984. № 7–8; Маркаде Ж.-К., Маркаде В. Камерне мистецтво

Андриєнко // Всесвіт. 1990. № 1; Михайло Федорович Андриєнко-Нечитайло: портрет митця: дайджест за матеріалами вітчизн. та зарубіжних публікацій / Уклад. Т. Краснолуцька. Херсон, 1994; Попович В. Проза художника // Всесвіт. 1994. № 11/12; Михайло Андриєнко і європейське мистецтво ХХ ст. / Відп. ред. О. Федорук. Київ, 1996; Ходоровський М. Український парижанин // Пам'ять століть. 2009. № 3/4; Сусак В. Українські мистці Парижа. 1900–1939. Київ, 2010; Герра Р. Михаил Федорович Андриєнко-Нечитайло (1894–1982) // Наследие петербургской университетской культуры в Русском зарубежье. Санкт-Петербург, 2012.

Андриїв, Лук'ян (дата і місце нар. невідомі — після 1674, місце смерті невідоме) — військ. і політ. діяч, 1672—1673 кошовий отаман Запорозького Війська Низового. Належав до старшини козацької. У ранзі полковника брав участь у поході отамана кошового С. Вдовиченка на м. Перекоп (1672) та показав себе вправним полководцем. Однак штурм міста виявився невдалим. Наприкінці 1672 А. повернувся на Січ. Обраний кошовим отаманом. Через польськ. короля Міхала III звертався з клопотанням до царя Олексія Михайловича щодо повернення із сибірського заслання І. Сірка. Із цим проханням звертався також до гетьмана І. Самойловича. Завдяки клопотанням І. Сірка було звільнено й 1673 він повернувся на Січ. А. поступився йому посадою кошового отамана. Остання згадка про А. датується 1674, коли він допомагав царським посланцям В. Чадуєву та С. Щоголеву переправлятися через р. Дніпро біля м-ка Переволочна (розташовувалося на тер. сучас. Полтав. обл.; тепер не існує).

Лит.: Яворницький Д. Історія запорозьких козаків : у 3 т. Київ, 1990. Т. 1; Відейко М., Галушка А., Лободаєв В. та ін. Історія українського війська. Харків, 2016.

Андриївка — селище міського типу Волноваського району Донецької обл. України. Розташоване в Приазов'ї. Відстань до м. Волновахи — 20 км, до м. Донецька — 76 км. Тер. — 2,2 км². Поселення на місці А. засн. наприкінці 18 ст. вихідцями з Кримського півострова — греками-елінофонами (володіли новогреч. мовою) і тюркофонами (розмовляли на анатолійському діалекті осман. мови). 1882 тут пролягла залізниця Юзівка — Маріуполь і утворилося робітниче поселення працівників залізнич. станції. До 1945 назва нас. пункту — Карань. Залізнич. станцію в А. й нині

Андриївка. На залізничній станції

називають Каранню. Селище міського типу — від 1938. Під час Другої світової війни А. окуповано нацист. Німеччиною (1941–1943). У 1947 А. об'єднано із с. Кизил-Таш. До 2014 с-ще входило до Тельманівського (сучас. Бойківського) р-ну Донец. області. Клімат помірно-континентальний. Серед. т-ра січня — -6,8 °С, липня — +21 °С.

Кількість опадів — бл. 440 мм на рік, переважно в теплий період року. Заг. кількість нас. (2019, оцінка): 2 589 осіб, густота — 1 150 осіб/км². Склад нас. за етніч. групами (2001, перепис): росіяни, українці, греки, татари, білоруси, вірмени. Укр. мову вважали рідною 14,51% жителів, рос. — 85,28%, вірмен. — 0,03%. За статев. групами: жінки (54%), чоловіки (46%). У реліг. структурі переважають православ. християни. На тер. с-ща розташ. Св. Трійці грец. православ. жіночий монастир УПЦ КП. У р-ні А. два потужні гранітні кар'єри (один затоплений), щебінк. завод. *Елеватор*, нафтобаза працювали до 2014. Станом на 2019 є залізниця. сполучення на ділянці Маріуполь — Донецьк до ст. Південно-донбаська, через с-ще проходить автом. дорога. Забудова малоповерхова. В А. є загальноосвіт. школа I–III ступенів № 1 Волновас. район. ради Донец. обл. Працюють заклади торгівлі, поштове відділення, б-ка, сімейна амбулаторія. Під час проведення *Антитерористичної операції на Сході України* А. опинилася в кількох кілометрах від лінії вогню. Неодноразово зазнавала обстрілів із боку терорист. угруповань, унаслідок чого були поранені мирні жителі, пошкоджені будинки.

Андріївка. Свято-Покровський храм

Лит.: Андріївка // Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / Гол. ред. П. Т. Тронько. Київ, 1970. Т. 5: Донецька область; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2017. Київ, 2017; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018. Київ, 2018; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2019. Київ, 2019.

А. В. Марущинець

Андріївка — селище міського типу *Слов'янського району* Донецької обл. України. Розташована на р. *Сухий Торець*, яка за 5 км на Сх. впадає в р. *Казенний Торець*. Відстань до м. *Слов'янська* — 9 км, до м. *Донецька* — 94 км. Тер. — 1,39 км². Уперше згадано 1784 на плані ген. межування Ізюмського повіту Харків. губернії. Утворено 1938 з хуторів Биківка, Ёфанівка, Мазанівка, Суханівка та Хомичівка, заснованих у 19 ст. У 1921 на х. Суханівка було організовано с.-г. комуну. Під час *Другої світової війни* А. окуповано нацист. Німеччиною (1941–1943). В УРСР, у повоєн. часи, А. — садиба радгоспу ім. Крупської. У липні 2014 перебувала в зоні проведення *Антитерористичної операції на Сході України*, зазнала значних руйнувань. Клімат помірно-континентальний. Серед. т-ра січня — -6,5 °С, липня — +19,4 °С. Кількість опадів — бл. 510 мм на рік, переважно влітку. Заг. кількість нас. (2019, оцінка) — 801 особа, густота — 576 осіб/км². Склад нас. за етніч. групами (2001, перепис): українці, росіяни, білоруси, інші. Укр. мову вважали рідною 32,91% жителів, рос. — 66,72%, білорус. — 0,15%. За статев. групами: жінки (54%), чоловіки (46%). Мешканці А. працюють здебільшого на підприємствах та в орг-ціях м. Слов'янська, а також в АПК. Забудова малоповерхова. Біля зх. околиці А. — крейдовий кар'єр. В А. розташована пасажир. зупинна платформа «Радгосп» на залізнич. лінії *Краматорськ — Слов'янськ*. Є буд. культури, бібліотека.

Лит.: Андріївка // Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / Гол. ред. П. Т. Тронько. Київ, 1970. Т. 5: Донецька область; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2017. Київ, 2017; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018. Київ, 2018; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2019. Київ, 2019.

А. В. Марущинець

Андріївка — селище міського типу *Донецької області* України, підпорядковане Сніжнянській міській раді. Розташоване в долині р. Глухої (притока р. *Миуса*). Відстань до м. *Сніжного* — 11 км, до м. *Донецька* — 80 км. Тер. — 5,7 км. Засн. як хутір, який за рішенням військ. канцелярії від 27.09.1789 було дозволено побудувати на цих землях генерал-майору Війська Донського О. Ребрикову. 1803 закладено, 1806 освячено Свято-Покровську церкву, що збереглася дотепер (хоча й перебудовувалася). Слобода була центром Андріїв. волості *Миуського округу* Обл-сті Війська Донського, Мешканці займалися с. г. 1926 неподалік А. відкрито шахту. Під час *Другої світової війни* А. окуповано нацист. Німеччиною (1941–1943). За часів УРСР в А. був відділок радгоспу «Чистяківський». Від 2014 А. — у зоні проведення *Антитерористичної операції на Сході України*. Клімат помірно-континентальний. Серед. т-ра січня — -5,8 °С, липня — +21 °С. Кількість опадів — бл. 460 мм на рік, переважно влітку. Заг. кількість нас. (2019, оцінка) — 2 135 осіб, густота — 375 осіб/км². Склад нас. за етніч. групами (2001, перепис): українці, росіяни, білоруси, татари, інші. Укр. мову вважали рідною 73,87% мешканців, рос. — 25,83%, білорус. — 0,04%. За статев. групами: жінки (54%), чоловіки (46%). Істотна частина нас. А. до 2002 працювала на шахті «Північна» (за 3 км на Пд. від смт) та на ін. підприємствах об'єднання «Сніжнеантрацит». На 2019 нас. переважно працює на підприємствах м. Сніжного. Через А. проходять автом. дороги місц. значення. Є автобус. сполучення з район. центром. За 5 км від смт розташована залізнич. ст. Мочалинський. Забудова малоповерхова. Освітні послуги надає Веселянська загальноосвіт. шк. I–II ступенів. Є буд. культури, бібліотека, заклади торгівлі.

Лит.: Андріївка // Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / Гол. ред. П. Т. Тронько. Київ, 1970. Т. 5: Донецька область; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2017. Київ, 2017; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018. Київ, 2018; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2019. Київ, 2019.

А. В. Марущинець

Андріївка — селище міського типу *Бердянського району* Запорізької обл. України. А. розташована на обох берегах р. Кільтиччі (притоки р. *Обиточної*). Відстань до м. *Бердянська* — 42 км, до м. *Запоріжжя* — 150 км. Тер. — 9,42 км. А. заснували 1809 на місці татар. аулу Канжега-

Андріївка. Святування 210-річчя від дня заснування

ли переселенці з Полтав., Чернігів., Курської губерній (деякі вчені таку гіпотезу спростовують). Названо іменем першого переселенця з Полтав.

обл. Андрія Дерев'янка. Тут оселилися кріпаки-втікачі й кілька болгар. родин. На період 1861 А. вважали одним із найбільших волосних сіл Пн. Таврії, де було 905 дворів, проживало 7 262 осіб, а 1914, напередодні *Першої світової війни*, — 1618 дворів, 16 337 осіб. 1935 А. стала центром Андріїв. р-ну Дніпропетров., а 1939 — Запоріж. обл. Під час *Другої світової війни* А. окуповано нацист. Німеччиною (1941–1943). Від 1957 — смт. 1962 внаслідок укрупнення районів Андріїв. р-н ліквідовано, А. ввійшла до складу Бердян. р-ну. Клімат помірно-континентальний. Серед. т-ра січня — -4°C , липня — $+23,5^{\circ}\text{C}$. Кількість опадів — бл. 410 мм на рік, переважно в літній період. Заг. кількість нас. — 2 755 осіб (2019, оцінка), густота — 292 особи/км². Склад нас. за етніч. групами (2001, перепис): українці, росіяни, болгар, білоруси, греки та ін. Укр. мову назвали рідною 91,41% мешканців, рос. — 7,92%, вірмен. — 0,27%, болгар. і польську — по 0,18%. Порівняно з 1989 кількість нас. скоротилася на 30%. Мешканці А. працюють на підприємствах АПК, у фермер. госп-вах, агрофірмах. Функціонує комунальний заклад «Андріївська центральна районна лікарня», фельдшерсько-акушер. пункти, аптеки, магазини, кафе. Прокладено водопровідну, каналізаційну, газопровідну мережі, є котельня. Територією А. проходить автошлях місц. значення *Оріхів — Пологи* — Бердянськ. Діють 2 школи, 2 дошкільні навч. заклади, дитяча муз. школа, 6-ка й будинок культури. У смт є Меморіальний комплекс загиблим воїнам. В А. народилися мовознавець О. Синявський (1887–1937); Герой Радянського Союзу М. Поталенко (1913–1943); засл. художник України К. Чеканьов (1931–2000).

Лит.: Андріївка // *Історія міст і сіл Української РСР*: у 26 т. / Гол. ред. П. Т. Тронько. Київ, 1970. Т. 8: Запорізька область; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2017: 36. Держана служба статистики України. Київ, 2017; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018. Київ, 2018.

Андріївка — селище міського типу *Балаклійського району* Харківської обл. України. Розташоване на лівому березі р. *Сіверський Донець*. Відстань до м. Балаклії — 23 км, до м. Харкова — 70 км. Тер. — бл. 18 км². Першу згадку про поселення А., розташоване поблизу оборон. фортеці Андріїві Лози, датують 1627. Фортеця будувалася біля оз. Уступ як одне з укріплень Ізюмської оборонної лінії. За правління *Олександра I* А. була переведена у військ. відомство (навесні 1817). Тут розташувався Борисоглібський полк, тому слобода була переймен. на Новоборисоглібськ. 1885 А. стала центром Андріїв. волості Зміївського повіту (1 280 дворів, 6 610 мешканців). З 1923 А. — центр одноймен. р-ну. Від 1938 має статус смт. Під час *Другої світової війни* А. була окупована нацист. Німеччиною (1941–1943). Після відкриття найбільшого в Україні *Шебелинського газоконденсатного родовища* тут зведений 1960 газопереробний (газобензиновий) з-д. Клімат помірно-континентальний. Серед. т-ра січня — $-5,5^{\circ}\text{C}$, липня — $+23,9^{\circ}\text{C}$. Кількість опадів — бл. 470 мм на рік, переважно влітку. Заг. кількість нас. — 8 654 осіб (2019, оцінка). Склад нас. за етніч. групами: українці (78%), росіяни (20%), інші (2%). Укр. мову назвали рідною 89,28% мешканців, рос. — 8,41%, циганську — 1,56%, вірмен. — 0,23%, білорус. —

0,08% тощо. А. — пром. центр Харків. обл., хоча деякі підприємства закриті. Працюють газобензин. завод АТ «Укргазвидобування», кілька підприємств, що обслуговують нафтогаз. промисли

Андріївка. Храм Різдва Пресвятої Богородиці

Балаклійського р-ну, швейна фабрика «Мрія», цех залізобетон. конструкцій, житл.-комун., хлібоприймальне підприємства, лісництво, залізнич. станція Шебелинка Пд, залізниці. Функціонують лікарня, амбулаторія сімейної медицини, аптека, магазини, підприємства побут. обслуговування населення. Діють 2 школи I–III ступе-

Андріївка. Парк ім. Т. Г. Шевченка

нів, ясла-садок, будинок культури, будинок дитячої та юнацької творчості, 2 б-ки. На околиці А. — науково-дослід. та проектно-конструкторський ін-т «Молнія» Нац. тех. ун-ту «Харківський політехнічний інститут» — об'єкт Нац. надбання України. На тер. Андріївського лісництва діє ботаніч. заказник «Сербівський». Пам'ятка архітектури — храм Різдва Пресвятої Богородиці (19 ст.). Є пам'ятники воїнам, які загинули під час Другої світової війни. 19.08.2004 у центрі А. відкрито пам'ятник Т. Шевченку (скульптор І. Ястребов, арх. В. Сумець). В А. народилися П. Шелест — перший секретар ЦК КП України (1963–1972), Б. Шевченко (1904–1944) — Герой Радянського Союзу.

Лит.: Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и редактированные профессором Д. И. Багалеем / Собр. и ред. Д. И. Багалей. Харьков, 1910; Ключан Д. Ф. Андріївка // *Історія міст і сіл Української РСР*: у 26 т. / Гол. ред. П. Т. Тронько. Київ, 1967. Т. 21: Харківська область; Научно-исследовательский и проектно-конструкторский институт «Молния» на рубеже тысячелетий / Под общ. ред. В. И. Кравченко. Харьков, 2014; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2017. Київ, 2017; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018. Київ, 2018.

Андріївська церква — пам'ятка архітектури та мистецтва нац. значення в Україні. Розташована в м. Києві, входить до складу «Софії Київської» *Національного заповідника*. Збудована у 18 ст. у стилі *бароко*. Зведена на місці, яке вважається священним для православ. світу — на пагорбі, де, відповідно до літопис. переказу з «*Повісті минулих літ*», було встановлено перший

хрест на землях Русі. Згідно з літописом, апостол Андрій Первозваний проповідував у м. Синопі (тепер Туреччина), звідки прийшов до м. Корсуня (Херсонесу) у Криму. Діставшись гирла Дніпра, рухався рікою у пн. напрямку. Побачив круті дніпровські пагорби, піднявся на один із них і переправив виникнення м. Києва. Кияни вшанували місце встановлення хреста, зводили храми, посвячені на честь апостола. Найдавніша А. ц. у м. Києві зведена 1086 при т. з. «Янчиному» монастирі (не зберігся). Її фундатором був Великий князь київський Всеволод Ярославич (Янка — його дочка), який під час охрещення отримав ім'я «Андрій». А. ц. закладено на пагорбі, з яким асоціювалася історія про проповідь апостола Андрія. Освячення місця, обраного для буд-ва храму, відбулося 09.09.1744 у присутності імп. Єлизавети Петрівни (ініціювала його зведення). Храм будували за проектом обер-архітектора Рос. імперії Ф. Б. Растреллі, який розробив його у м. Санкт-Петербурзі (до м. Києва не приїжджав). Для втілення проекту до м. Києва з м. Москви було відряджено арх. І. Мічуріна. Зводили А. ц. майже чверть століття й переважно завершили 1751. У 1752–1753 тривали роботи з виготовлення елементів внутр. оздоблення та розпису інтер'єру церкви, завершення яких планувалось на весну 1753 до відвідин для освячення храму імп. Єлизавети Петрівни. Утім візит було скасовано через викриття замаху на неї. Після 1753 роботи з опорядження храму загальмувалися. Храм освячено 19.08.1767 (на день пам'яті св. воїна-мученика Андрія Стратилата) Київ. митрополитом Арсенієм Могилянським (1757–1770). Згодом було проведено низку поточ. і капітальних ремонтів будівлі (зокрема 1771, 1785–1786, 1825–1828, 1949–1954 тощо). З 1936 А. ц. — музей. Постановою Ради Народних Комісарів від 07.03.1939 на правах філіалу включена до складу Софійського держ. архіт.-іст. музею-заповідника (тепер Нац. заповідник «Софія Київська»). Постановою Ради Міністрів УРСР від 10.07.1962 споруду А. ц. передано на баланс Держбуду УРСР, а наказом Держбуду УРСР від 10.01.1968 — Держ. архіт.-іст. заповіднику «Софійський музей» (тепер Нац. заповідник «Софія Київська»). 10.09.1968 А. ц. як музей відкрилася для масового відвідування. 1974–1987 здійснено повну реставрацію пам'ятки на підставі виявлених у графіч. зібранні віден. музею «Альбертіна» копій автор. креслень Ф. Б. Растреллі (автор. група реставраторів: арх. В. Корнеєва, мистецтвознавець М. Дегтярьов, інженери Б. Левандовська, А. Рожков). Постановою КМ України від 09.08.2001 *Українській автокефальній православній церкві* надано дозвіл на проведення богослужінь в А. ц. в дні дванадесятих, вел. церков. свят, особлив. поминання померлих, ювілейних і пам'ят. дат, а також визначних держ. і церк. подій. 18.10.2018 ВР України ухвалила Закон «Про особливості користування Андріївською церквою Національного заповідника «Софія Київська». А. ц., яка залишається музеєм у складі Нац. заповідника «Софія Київська» (фактично в держ. власності), передано в безоплатне постійне користування Вселенському Патріархату для здійснення богослужінь, реліг. обрядів, церемоній і процесій. А. ц. органічно вписується в навколиш. ландшафт і відіграє роль архіт. доміанти в панорамі м. Києва, яка об'єднує Верхнє та Нижнє місто. Особливості

рельєфу, джерельні та ґрунт. води пагорба зумовили необхідність поставити А. ц. на масив. 14-метровому *стилобаті*, що має вигляд двоповерх. споруди. Церква і стилобат збудовані з цегли на кам'яних підмурках. Храм розташ. посередині п'ятикут. *тераси*, до якої ведуть чавун. сходи з трьома майданчиками. У плані церква має форму хреста, сх. частина якого заокруглена *апсидою*, а зх. — трохи витягнута (довж. споруди — 31,7 м, ширина — 20,4 м, висота від тераси разом із хрестом на бані — 60 м). Церква п'ятиверхої композиції складається з центр. бані та 4 декоратив. веж, якими увінчано опорні пілони-контрфорси (див. *Пілон, Контрфорс*), розміщені на діагональних осях будови. Посередині будівлі здіймається *барабан* заввишки 10 м і діаметром 14 м, у якому прорізано 8 напівкругл. вгорі вікон. Над барабаном височіє сфероподіб. баня, що домінує в силуеті церкви. Увінчують баню *маківка*, куля та хрест. Стіни церкви діляться по горизонталі архіт. профілями на 3 нерівні частини: *цоколь*, *стіну й антаблемент* із *фронтами*. Посередині зх. *фасаду* — єдиний вхід із металев. дверима, оздобл. орнаментами й

Андріївська церква

хрестами. Декорування фасадів вирішується застосуванням колон коринф. й іонічного *ордерів архітектурних*, спарених *пілястр, карнизів* складного профілю, *картушів* із *монограмою* імп. Єлизавети Петрівни, позолоченого чавун. та мідного барок. *декору*. Великі й малі вікна осн. об'єму оздоблені ліпними наличниками, а *капітелі* колон і *пілястр* вилито з чавуну й позолочено. Барабан бані декоровано *пілястрами* з іоніч. мідними *капітелями*, *антаблементом*, *картушами*. Інтер'єр церкви — *центрально-баней*, *безстовпний простір*, у якому виразно читаються *хрестоподіб. план споруди, архіт. членування стін пілястрами, карнизами та вікон. прорізами*. Гілки хреста перекрито *склепіннями*, а перехід до баневого простору здійснено через *підпруги арки* й *паруси храму*. Гармонійно поєднуються та взаємодоповнюють один одного, цілісний ансамбль інтер'єру церкви утворюють різні види мист-ва: *архітектура, ліплення, різьблення, живопис*. Ліплення виготовлялося з гіпсу і вкрива-

лося позолотою. Зразками різьбяр. мист-ва є *іконостас*, надпрестольна *сінь-ротонда* та *кафедра*. Іконостас створений за ескізами та *лекалами* Ф. Б. Растреллі на початку 1750-х. Основу-каркас іконостасу виготовили в м. Києві, а декор. різьблення до нього — у м. Санкт-Петербурзі. В А. ц. — 68 полотен олійного живопису та 1 зображення на тиньку зх. склепіння. Над створенням *ікон* для лицьової сторони (39 образів) іконостасу 1751–1752 працювала петербур. «живописна команда» «Канцелярії від будівель» під керівництвом І. Вишнякова. Замовлення виконували худ. О. Антропов, А. Єрошевський, П. Семенов, О. Бельський, О. Поспелов, І. Фіров. Пензлю О. Антропова належать живописні клейма *балюстради* проповідницької кафедри, ікона «Успіння Богородиці», сцена «Благовіщення» з *Царських воріт*, зображення Андрія Первозваного на зх. склепінні церкви, а також вітвар. запрестольний образ «Таємна вечеря» (1754). Ікони зі зворотн. боку іконостасу виконав худ. І. Роменським та І. Чайковським. У *трансепті* А. ц. містяться дві картини 19 ст. — «Прповідь апостола Андрія» худ. П. Бориспольця (Україна; 1847) та копія картини «Вибір віри князем Володимиром» худ. Й. Еггінка (Латвія). Обидва полотна подаровані А. ц. 19.08.1867 з нагоди відзначення 100-річчя від дня її освячення. Картини належать до іст. жанру й відтворюють літописні перекази про проповідь *християнства*, заснування м. Києва та поширення *православ'я* на теренах *Київської Русі*. Постановою КМ України від 30.08.2017 А. ц. увійшла до Переліку пам'яток культ. спадщини нац. значення м. Києва, занесених до Держ. реєстру нерух. пам'яток України. Її занесено до каталогу «1000 чудес світу. Шедеври людства п'яти континентів», виданого в Німеччині (2002). А. ц. як пам'ятка донесла до сьогодення архіт. форми та церк. інтер'єр епохи бароко. Значущість А. ц. зумовлена ще й тим, що в ній збережений іконостас, автором якого є Ф. Б. Растреллі (один із двох збережених у світі).

Лит.: Андріївська церква // Київ. Енциклопедичний довідник. Київ, 1981; Андріївська церква // Звід пам'яток історії та культури України : в 28 т. Київ, 1999. Т. 1. Ч. 1; Дегтярьов М., Корнеева В. Андріївська церква. Київ, 1999; Литвинчук Ж. Андріївська церква: путівник. Київ, 2006; Литвинчук Ж. Проблемні питання в атрибуції живопису Андріївської церкви // Софійські читання. Матер. VII між нар. наук.-практ. конф. Київ, 2015; Нетудихаткін І. Андріївська церква у часи настоятеля Федора Тітова (1896–1918). Київ, 2016; Нетудихаткін І. «Мозаїка» Андріївської церкви. Київ, 2019.

І. А. Нетудихаткін

Андріївський узвіз — вулиця в заповідній іст. частині м. Києва (Подільський, Шевченківський р-ни). Простягається від вулиці Володимирської до Контрактової пл., поєднує Верхнє та Нижнє місто. Пролягає між горами Андріївською (Уздихальницею) та Замковою (Хоревницею, Старокиївською, Киселівкою) з перепадом у висоті 70 м. Довж. — 750 м. А. у. вважають однією з найдавніших вулиць міста, що з'єднувала давньорус. *дитинець* з торг. площею на Подолі. Літописи пов'язують із цим місцем заснування м. Києва, хрещення *Київської Русі* та всю історію міста початк. періоду. Упродовж тривалого часу між істориками точилися наук. дискусії щодо тотожності А. у. з літопис. Боричевим узвозом. Чис-

ленні дослідження проводили археологи: К. Лохвицький (1774–1849), В. Хвойка, С. Мазаракі (1855–1912), М. Каргер (1903–1976), Д. Бліфельд (1908–1966) та ін. У середньовіччі відгалуження узвозу прокладено до дерев'ян. замку, який став резиденцією литов., а пізніше польськ. намісників м. Києва. Поруч із ним на горі розташовувалася Драбська брама. 1711 проїзд між Замковою та Андріївською горами було розширено й він став придатним для проїзду возів. Після багатьох перепланувань траси вулиці та зведення за проектом Ф. Б. Растреллі *Андріївської церкви* (1744–1753) у стилі *бароко*, наприк. 18 ст. А. у. почав активно забудовуватися. Спочатку переважали невеликі дерев'яні будинки-садиби, пізніше вони поступилися місцем особнякам та прибутк. будинкам. У різні іст. періоди А. у. мав багато найменувань (зокрема Велика дорога, Ольгина вулиця). Назву «А. у.» вулиця отримала, ймовірно, у 18 ст. від Андріївської церкви. Вона пов'язана також із легендою про пророцтво апостола *Андрія Первозваного* щодо заснування майбут. величного граду. 1920–1944 вулиця мала ім'я революціонера-більшовика Г. Лівєра. На А. у. представлені різноманіт. архіт. стилі — від дерев'ян. різьбл. зодчества до *класицизму*, *неоготики* та *модерну*. Авторами проєкцій були арх. К. Шиман (1861 — після 1917; будинки № 2-б і № 2-в), М. Гарденін (1864–1914; № 13), М. Казанський (1858–1914; № 2-а), В. Ніколаєв (№ 21), П. Спарро (№ 4/26) та ін. У житл. будинку № 13, зведеному 1888, у 1906–1922 мешкала сім'я проф. *Київської духовної академії* О. Булгакова (1859–1907), старший син якого М. Булгаков (жив тут 1906–1913) у романі «Біла гвардія» (1923) та п'єсі «Дні Турбіних» (за мотивами роману; 1925) описав його як помешканця гол. персонажів. У сквері біля підніжжя платформи Андріїв. церкви розташована *альтани* форми, встановлена 1897–1898 коштом купця та мецената В. Кокорева (1817–1889) вже після його смерті. Дім-терем (№ 34), назв. так за свої *куполи-шатри* (не збереглися), був зведений 1901–1902 за проектом арх. О. Хойнацького (1850–1914). Це оригінальний твір кїв. домобудування поч. 20 ст., який відіграє роль акценту в забудові вулиці. Архіт. домінують А. у. вважають будинок «Замок Річарда — Левове Серце» (№15), зведений 1902–1904. Споруда виконана у стилізов. формах *готики*, що імітують середньовіч. замок. З 1870-х А. у. був центром революц. руху, тут розташовувалися конспіративні квартири членів орг-ції «Народна Воля» (див. *Народництво*; № 28), есерів В. Дебагорія-Мокрєвичча та провокатора й художника С. Праотцева (№ 19), бундівців (див. *Комуністичний бунд*) проф. П. Нейштубе та М. Кулішєра (№ 38), соціал-демократа Б. Люльєва, керівника *Польської організації військової* Я. Г. Юзєвського (№ 7) тощо. На вулиці проживали член *Київської Старої громади* проф. П. Житцький (№ 34), отець М. Ф. Грушевський (№ 21), спорт. тренер та засновник *скаутингу* в м. Києві О. Анохін (№ 17). У різні іст. періоди на А. у. мешкали письменники, поети, журналісти та науковці: письменник М. Грабовський (1805–1863; Польща), вчений-сходознавець Т. Кєзма, бібліограф М. Сагарда, письменник Г. Тютюнник (№ 34), сценарист М. Ятко (№ 22-б), протоієрей Ф. Тітов (1864–1935; №21), літературознавець П. Зайцев (№ 20), правознавець П. Кованько (1876–1938) та історик С. Голу-

бев (обидва — № 15), філософ С. Гогоцький (№ 6), історик О. Оглоблин (№ 4), ентомолог Ю. Некрутенко (1936–2010; № 3), філософ П. Кудрявцев (1868–1940; № 2); оперні співачки Н. Новоспаська (1867–1962; № 34) і О. Бишевська (1906–1986; № 3), диригент та композитор О. Кошиць (№ 13). На вулиці розміщувалися майстерні художників і скульпторів — Ф. Красицького, Г. Дядченка, І. Макушенка, Ф. Балавенського (№ 15), І. Кавалерідзе (№ 21), В. Скугарева (1928–1987; № 7), В. Акопова (нар. 1939; № 2) та ін. Тут працювали

Андріївський узвіз

лікарі — Ф. Яновський (№ 17), І. Воскресенський (1870-і — 1966; № 38) та ін. На А. у. наприкінці 1905 відбулися перші редакц. збори укр. сатирично-гумористич. тижневика «Шершень» (виходив 1906; № 15), працювала приват. друкарня І. Шенфельда (№ 2). Завдяки незвичному природ. розташуванню та глибоким чистим колодцям тут у 1870–1880-х функціонувала фабрика штуч. мінеральної води та лимонаду доцента фармації та фармакології Київ. ун-ту Е. Неметті (1827–1885). На А. у. розміщувалися магазини, лавки та ресторани, церк. майстерні, швацькі ательє, пансіони, приват. школи та гімназія, пошт. відділення й телефон. станція. Рівнин. частиною вулиці ходив трамвай, який пов'язував центр Подолу з ниж. станцією фунікулера, розташ. тоді на Боричевому Току. У сер. 20 ст. А. у. був звичайною вулицею. Зростанню інтересу до нього сприяла поява творів письменника В. Некрасова — нарис «Будинок Турбінних» («Дом Турбиных»; 1967), репортажу «Мандрівка вулицею дитинства» («Путешествие по улице детства»; 1968), повісті «Записки зівачи» («Записки зевачи»; 1975). На поч. 1980-х почалася джентрифікація вулиці. У зв'язку зі святкуванням 1500-літнього ювілею м. Києва (1982) було проведено роботи з реставрації та упорядкування. У 1981–1983 проведено регенерацію забудови, виконано нове брукування, встановлено стилізов. ліхтарі (автори проекту — А. Мілецький, О. Колесников, Л. Гараніна, Д. Воронів). Від 1982 тут проводяться худ. вернісажі та свята мист-в, зокрема відзначення Дня Києва, з 1984 — регулярно. Вулиця стає мистец. центром м. Києва. Старі будинки передають художникам, ковалям, гончарам, з'являються Київський ака-

демичний драматичний театр на Подолі (1987), «Колесо», Київський академічний театр (1988), а також кафе та ресторани. Згодом на А. у. почали проводити фестивалі, кінопокази, були відкриті худ. галереї та музеї — Літ.-мемор. музей М. Булгакова (1989), Музей-майстерня І. Кавалерідзе (1993) та Музей Однієї Вулиці (1991), а також приватні галереї: «Триптих» (1988), «Brey Art Club» (1993), «Карась» (1995) та ін. На А. у. встановлені числен. мемор. дошки, а також пам'ятники М. Булгакову (2007; скульптор М. Рапай) та співаку і актору О. Вертинському (2019; скульптор Б. Довгань). А. у. фігурує у книгах, кінофільмах, худ. полотнах, романтич. поезіях та піснях.

Лит.: Андріївський узвіз // Київ. Енциклопедичний довідник. Київ, 1981; Андріївський узвіз // Вулиці Києва. Київ, 1995; Андріївська церква // Звід пам'яток історії та культури України: в 28 т. Київ, 1999. Т. 1. Ч. 1; Шлєнський Д. Андреевский спуск. Жизнь улицы. Львів, 2015; Виноградова М. В. Нове в дослідженні міської садиби на Андріївському узвозі, 13 у Києві // Праці Центру пам'ятокзнав. 2016. Вип. 30; Шлєнський Д. Судьбы Андреевского спуска. Киев, 2016. Киев; Дрогобыч, 2016; Шлєнський Д. Истории одной улицы. Киев; Дрогобыч, 2017.

Д. В. Шльонський

Андрій (дати та місце нар. й смерті невідомі) — живописець 15 ст. Майстер з Волині (тепер Україна). Очоловав групу художників, які розписали каплицю Св. Трійці в м. Любліні (Польща). Дату завершення цих робіт (1418) та ім'я майстра зазначено в написі на стіні церкви. А. вважають автором композицій у вітвар. частині костюлу: «Тайна вечера», «Моління про чашу», «Зняття з хреста», «Заушення». А. присвячено дослідження польськ. істориків М. Валіцького, Ф. Копери, Й. Судери та ін.

Лит.: Жолтовський П. М. Український живопис XVII–XVIII ст. Київ, 1978; Александрович В. С. Українське малярство XIII–XV ст. Львів, 1995.

Андрій Володимирович Добрий (11.08.1102, м. Переяславль, тепер м. Переяслав Київської обл., Україна — 22.01.1142, там само) — держ. діяч, князь волинський і переяславський. Молодший син Володимира II Всеволодовича Мономаха й Гіти Весекської, доньки останнього англосаксон. короля Гарольда II Годвінсона. 1117 А. В. Д. одружився з онукою половец. хана Тугоркана. У січні 1119 після смерті брата Романа Володимировича, що княжив у м. Володимирі (тепер м. Володимир-Волинський), за наказом батька посів престол у цьому місті. Наприкінці 1119 разом із половцями, які були його союзниками, бився з поляками. За свідченням літописів, 1123 А. В. Д. захищав м. Володимир під час облоги військами його двоюрід. брата Ярослава Святополчича, перемишл. князя Володаря Ростиславича й теребовл. князя Василька Ростиславича, а також польськ., угор. й чеськ. загонами. Облога була раптовою, Мономах не встиг надіслати війська з м. Києва на допомогу. Один із супротивників А. В. Д. Ярослав під час об'їзду м. Володимира натрапив на ворожий роз'їзд і загинув. Його коаліція з Володарем і Васильком Ростиславичами розпалася. Облогу з міста було знято. 1127 А. В. Д. ходив у похід на полоцьких князів. Узимку 1134–1135 став переяслав. князем. Правив до смерті, успішно відбивши зазіхання на свій престол наступ. вел. князя київського Всеволода Ольговича (1139–1146).

Лит.: Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.): Склад, суспільна і політична роль. Львів, 2000; Колибенко О. Переяславський князь Андрій Добрий // *Наук. записки з укр. іст.* 2012. Вип. 31.

М. Ф. Котляр

Андрій Кесарійський (грец. Ανδρέας Καισαρείας; 6-7 ст.) — реліг. діяч, церков. письменник. Був архієпископом Кесарії Каппадокійської (тепер м. Кайсері, Туреччина). Відомостей про його життя збереглося мало. А. К. — один з перших (між 563 і 614) коментаторів Новозавітного «Апокаліпсиса» («Одкровення апостола Іоанна Богослова»), який довів його автентичність, посилавшись на *Отців Церкви* та ранньохристиян. церков. письменників (Папія Ієрапольського, *Гриняя* Ліонського, Мефодія Олімпійського та ін.) й водночас полемізуючи з ін. сучас. йому коментатором — *екзегетом* Ікуменієм (6 ст.). Він розкриває потрійний сенс «Апокаліпсиса»: буквальний, тропологічний (повчальний) і анагогічний (відкриття таємниць майбут. Царства). Усі подальші тлумачення «Апокаліпсиса» дотичні до роботи А. К. та часто ґрунтуються на витягах із неї. Його праця перекладена грузин. (10 ст.), вірмен. (11 ст.) та старослов'ян. (не пізніше 10 ст.) мовами. У слов'ян до сер. 15 ст. «Апокаліпсис» фактично функціонував тільки в тлумаченні А. К. Його коментар включено до «Грецької патрології» («Patrologia Graeca»; збірка творів Отців Церкви; т. 1–161, 1857–1866).

Тв.: Тolkованіє на Апокаліпсис святого апостола и евангелиста Иоанна Богослова. Москва, 2018.

Лит.: Constantinou E. Guiding to a Blessed End: Andrew of Caesarea and his Apocalypse Commentary in the Ancient Church. Washington, 2013.

О. О. Задоянчук

Андрій Критський (грец. Ανδρέας ὁ Κρήτης; 660, м. Дамаск, Сирія — 04.07.740, с. Ересос,

бився в церков. книжність. У 14 р. постригся на ченця в м. Єрусалимі. Брав участь у 4 *Вселенському соборі*. Від 685 упродовж 20 р. служив дяконом церкви Св. Софії в Константинополі. Згодом поставлений архієпископом м. Гортини (о. Крит). А. К. ввів до візант. літургійного тексту низку об'єднаних спільною тематикою пісень; вважається засновником літургійн. жанру *канону*. Найвідоміший Великопокаянний канон А. К., який, у формі лірич. переживання, наближує до віруючого образи та події *Хрестового й Нового Завітів*. Він налічує бл. 250 віршів і є найбільшим з усіх богослужб. канонів. А. К. приписують авторство бл. 70 канонів, зокрема на гол. церков. свята (*Різдво Христове, Богоявлення, Стрітення Господнє, Благовіщення, Вербну неділю, Великдень, Преображення, Різдво Пресвятої Богородиці, Зачаття св. Анни, Різдво Іоанна Предтечі, Відсічення голови Іоанна Хрестителя* та ін.). Пам'ять св. Андрія, архієпископа Критського, відзначається православними 4 (17) липня.

Тв.: Великий канон Андрея Критського з поясненнями. Служба у першій і п'ятій тижднень Великого посту / Пер. з церковнослов. Л. Петрович; поясн. до тексту Є. Колядук. Львів, 2004.

Лит.: Тамаркина И. В., Лосева О. В. Андрей Критский // Православная энциклопедия : в 50 т. Москва, 2000. Т. 2; Кириллин В. М. «Великий покаянный канон» святителя Андрея, архиепископа Критского, в древнерусской переработке // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2003. № 3 (13); Dreams, Memory, and Imagination in Byzantium / Ed. by B. Neil, E. Anagnostou-Laoutides. Leiden; Boston, 2018.

О. О. Задоянчук

Андрій Первозваний (бл. 6 н. е., м. Віфсаїда, тепер Ізраїль — бл. 65 н. е., м. Патри, Греція) — у *християнстві* один із дванадцяти апостолів. Першим був покликаний на апостольське служіння *Ісусом Христом*, тому в християн. традиції його іменують «Первозваним». За винятком

Андрій Критський.
Візантійська фреска Святого Андрія Критського в церкві Святої Анни в долині Амарі, Крит, 1225

Андрій Первозваний, худ. Артус Вольфорт, між 1596 та 1641

о. Лесбос, Греція) — *теолог*, проповідник, автор поетич. духов. гімнів, християн. *святий*. Нар. у християн. родині. До 7 р. не розмовляв; заговорив після прийняття причастя. Відтоді загли-

коротких свідчень у *Євангеліях*, відомості про А. П. відсутні. Був рідним (молодшим) братом апостола *Петра*. Учень *Іоанна Хрестителя*.

Можливо, належав до юдейської реліг. громади есенів (див. *Кумраніти*). До апостола обрання разом із братом займався рибальством на Галілейському (Тиверіадському) озері (тепер Ізраїль). Учасник усіх ключових подій месіан. діяльності Ісуса Христа. Приймав мученицьку смерть через розп'яття на скісному Х-подібному хресті за правління *Нерона* (точний рік невідомий — 60, 62, 65, 70 чи 77); хрест такого типу названий Андріївським. За переказами, після зішестя *Святого Духа* на учнів Ісуса Христа апостоли кинули жереб, аби визначити, кому з них в якій землі проповідувати. А. П. випала північ берегів Балкан (зокрема Фракія), грец. колонії у Причорномор'ї та Скіфія (див. *Велика Скіфія*); це зафіксовано у «Церковній історії» Евсевія. *Отці Церкви* (*Григорій Богослов*, *Григорій Великий*, *Іван Золотоустий*, *Ієронім Стридонський*) зауважують, що А. П. проповідував ще й у Греції, а також був першим місіонером (див. *Місіонерство*) у м. Візантії (тепер м. Стамбул, Туреччина). За переказами руських літописців, А. П. проповідував не лише серед *скіфів*, а й у землях до верхів'я р. Дніпра, зокрема там, де в майбутньому постане м. Київ («*Літопись минулих літ*»). За свідченням Папи Римського *Климентя I*, А. П. проповідував і на Таврійському півострові (тепер *Кримський півострів*). Православні вшановують пам'ять А. П. 30 листопада (за старим стилем) чи 13 грудня (за новим стилем); католики — 30 червня та 30 листопада.

Дж.: Літопис руський / Пер. з давньорус. Київ, 1989; Іларіон Київський. Слово про Закон і Благодать // Давня українська література. Хрестоматія. Київ, 1992; Евсевий Памфіл, єпископ Кессарійський. Церковная история. Санкт-Петербург, 2013.

Лит.: Ліщинський А., отець. Де проповідував Свята Євангелію і христив свяятий Апостол Андрей Первозванний? Вінніпер, 1985; Pillinger R. Der Apostel Andreas: Ein Heliger von Ost und West im Bild der frühen Kirche. Wien, 1994; Мюллер Л. Понять Россию: историко-культурные исследования / Пер. с нем. Москва, 2000; Андрей Первозванный — апостол для Запада и Востока. Москва, 2011; Грузнова Е. Б. Об особенностях изучения летописного предания об апостоле Андрее // Палеоруссия. 2016. № 5.

П. Ю. Павленко

Андрій Юрійович (дата і місце нар. невідоме — бл. 1323, місце смерті невідоме) — держ. діяч, князь галицько-волинський. Другий син *Юрія Львовича* й невідомої на ім'я дочки вел. князя володимирського та тверського *Ярослава Ярославича*. Був співправителем свого молодшого брата *Лева Юрійовича*. Уперше згадується 1315 у грамоті краків. кн. *Владислава I Локетек*. У грамоті 1316 А. Ю. і *Лев* називають себе князями Руської землі — Галичини й Волині. На думку *М. Грушевського*, А. Ю. отримав від батька *Волинську*, а *Лев* — Галицьку землю. Натомість, у пізньому литовсько-руському літописі (16 ст.) *Лев* названо луцьким князем. А. Ю. і *Лев* 1316 брали участь у боротьбі краків. і поморського князів проти магдебурзьких маркграфів. Були в союзних стосунках із пруськими лицарями, обіцяючи їм захист від татар. Литовсько-руські літописи 16 ст. розповідають, ніби А. Ю. і *Лев* загинули у війні з *Великим князівством Литовським*, однак це свідчення є сумнівним. *Локетек* у листі 1323 до Папи *Іоанна XXII* писав, що ці князі, які захищали Польщу від татар, нещодавно загинули, імовірно, у боротьбі з *Золотою Ор-*

дою. А. Ю. і *Лев* були останніми представниками династії Романовичів за чоловічою лінією.

Лит.: Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV століть. Львів, 2004; Котляр М. Київський літопис XII століття. Історичне дослідження. Київ, 2009.

М. Ф. Котляр

Андрій Юрійович Боголюбський (бл. 1120, імовірно м. Ростов, тепер РФ — 30.06.1174, с. Боголюбово, тепер РФ) — держ. діяч, князь вишгородський, пересопницький, володимиро-суздальський (1155–1174). Точних даних про місце й дату народження не виявлено. Свідчення історика *В. Татищева* про народження у 1111 в м. Ростові не підтверджуються іст. джерелами. 2-й або 3-й син *Юрія Долгорукого*, онук *Володимира II Всеволодовича Мономаха*. Мати — донька половецького хана *Аєпи Осеневича*. Перша дружина невідома, друга — осетин. княжна. 1147 А. Ю. разом із братом *Ростиславом* за наказом батька здійснив похід на м. *Рязань*. Під час війни за м. Київ (1148–1151) між *Юрієм Долгоруким* і його племінником *Ізяславом Мстиславичем* А. Ю. підтримував батька. Здобуваючи київ. престол, *Юрій* надавав синам у володіння землі Пд. Русі. 1149 А. Ю. одержав м. *Вишгород*, 1150 замість нього міста *Турів*, *Пінськ*, *Дорогобуж* і *Пересопницю*. Але після повернення *Ізяслава* 1151 до м. *Киева* А. Ю. втратив ці володіння. У березні 1155 *Юрій* став київ. князем і віддав А. Ю. у володіння м. *Вишгород*, що зазвичай належало старшим синам київ. государів, першим претендентам на престол. Однак 1155 А. Ю. без згоди батька залишив м. *Вишгород* і переїхав до м. *Володимира* на *Клязьмі* (тепер — м. *Владимир*, РФ). Після смерті *Юрія* 1157 А. Ю. витіснив із міст *Ростова* і *Суздаля* своїх молодших братів *Михалка* та *Всеволода* і об'єднав під своїм правлінням пн.-сх. руські землі, ставши *Вел. князем Володимиро-Суздальського князівства*. Своєю столицею він зробив м. *Володимир*, у якому збудував новий *дитинець*, гол. ворота якого було зведено за зразком київ. *Золотих воріт* (споруда в м. *Володимирі* одержала цю ж саму назву), а також *Успенський собор*. Сам А. Ю. жив у замку в с. *Боголюбіві* неподалік від м. *Володимира*. А. Ю. продовжував політику батька, який намагався здобути владу над м. *Новгородом* і *Пд. Руссю*. Він вигнав до *Візантії* чотирьох своїх братів і матір, другу дружину *Юрія Долгорукого*. Після смерті двоюрід. брата А. Ю. київ. князя *Ростислава Мстиславича* А. Ю. доручив синові *Мстиславу* заволодіти м. *Киевом*. 12.03.1169 той разом із чернігів. *Ольговичами* та ін. південно-рус. князями захопив м. *Київ*. У м. *Киеві* А. Ю. посадив свого брата *Гліба*. 1173 він безуспішно боровся зі смоленськими *Ростиславичами* за м. *Київ* і *Київську землю*. Авторитарні методи правління й жорстокість навіть щодо близьких до нього людей стали причиною змови проти А. Ю. *Князь* був убитий боярами в ніч з 29 на 30.06.1174.

Лит.: Лимонов Ю. Владимиро-Суздальская Русь. Очерки социально-политической истории. Ленинград, 1987; Воронин Н. Андрей Боголюбский. Москва, 2007; Межжеріна Г. Субстантивно-ад'єктивний дискурс концептуалізації образу князя Андрія Боголюбського в літописах Київської Русі // Компаративні дослідж. слов'ян. мов і літ. Пам'яті акад. Л. Булаховського. 2014. Вип. 24.

М. Ф. Котляр

Наплічник «Розп'яття Христове» **Андрія Боголюбського**, подарунок Фрідріха I Барбаросси. Німецький національний музей, Нюрнберг

Андрійо́, Франсуа-Гійом-Жан-Станісла́с (Andrieux, François-Guillaume-Jean-Stanislas; 06.05.1759, м. Страсбург, тепер регіон Гранд Ест, Франція — 10.05.1833, м. Париж, Франція) — поет і драматург, адвокат, член Франц. академії (з 1803). Писав франц. мовою. Закінчив 1776 колеж кардинала Лемуана (м. Париж), згодом здобув юрид. освіту на ф-ті права *Паризького університету*, водночас працював клерком у прокурора у в'язниці Шатле. 1781 отримав фах адвоката. Готував докт. дисертацію, щоб викладати на ф-ті права. З 1782 — секретар герцога Юзе, водночас працював адвокатом-консультантом. Від 1789 працював адвокатом. 1795 призначений суддею касац. трибуналу. 1798 обраний членом Ради п'ятисот, а 1800–1802 був членом Трибуналу. З 1804 працював бібліотекарем у Сенаті, 1804–1816 — професором граматики й літератури в Політех. школі, з 1814 — професором л-ри в *Колеж де Франс*. З 1795 — член Ін-ту Франції. З 1829 — постійний секретар Франц. академії. Виступав за свободу преси, відмовився від посади цензора. Був супротивником романтизму, прихильником класицизму. Писав п'єси, комедії у віршах. Став відомим у 23 р. завдяки його першій комедії «Анаксимандр» («Anaximandre»; 1782), слідом за якою були поставлені комедії «Легковажні люди, або Припустима смерть» («Les Étourdis, ou le Mort supposé»; 1787), «Гельвецій» («Helvétius»; 1802), «Скарб» («Le Trésor»), «Мольєр з друзями, або Вечір в Отеї» («Molière avec ses amis, ou la Soirée d'Auteuil»; обидві — 1804), «Старий фат» («Le Vieux Fat»; 1810), «Актриса» («La Comédienne»; 1816), трагедія «Луцій Юній Брут» («Lucius Junius Brutus»; 1828) та ін. Поеднував у своїй творчості школу Ж. Б. Мольєра і Вольтєра. Віршовані казки А., зокрема найвідоміша «Вечеря шести мудреців» («Le souper des six sages»; 1783), вирізняються простотою, дотепністю й гумором; перша збірка вийшла 1800. Писав також статті, казки у прозі та байки. Автор передмови до «Словника англійської мови», нотаток про Людовіка XII і Генріха IV тощо. Укр. мовою окр. поезії А. переклав М. І. Терещенко. А. — офіцер ордена Почесного легіону (з 1831).

Тв.: Œuvres : in 4 t. Paris, 1818–1823; У к р. п е р е к л. — Романс // Сузір'я французької поезії. Київ, 1971.

Лит.: Andrieux F.-G.-J.-S. // Dictionnaires des littératures. Paris, 1984; Andrieux F.-G.-J.-S. // Le nouveau dictionnaire des auteurs de tous les temps et tous les pays. Paris, 1994.

С. В. Глухова

Андрійцев, Валерій Олександрович (27.02.1987, смт Козелець Чернігів. обл., тепер Україна) — спортсмен, борець (вільний стиль), засл. майстер спорту України з вільної боротьби (з 2012), чемпіон, канд. наук із фіз. виховання і спорту (з 2016). Нар. у сім'ї медиків. З 1995 відвідував секцію легкої атлетики. Згодом переїхав із батьками до м. Малина Житомир. обл. Від 1997 почав займатися вільною боротьбою. Вихованець Малинської дитячо-юнацької спорт. школи. Перший тренер — А. Задорожний. 2010 закінчив *Національний університет фізичного виховання і спорту України*. 2016 захистив дис. «Удосконалення техніко-тактичних дій борців вільного стилю на етапі спеціалізованої базової підготовки» та здобув наук. ступінь канд. наук із фіз. виховання та спорту. 2008 — спортсмен-інструктор із вільної боротьби Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту. З 2012 — співро-

Андрійо́ Франсуа-Гійом-Жан-Станісла́с. Літографія Буаллі Жюльєна-Леопольда, 1820

Андрійцев Валерій Олександрович

Андрійченко Борис Миколайович

бітником центру спортивно-масової та фізкульт. роботи *Національної академії Служби безпеки України*. Має також юрид. освіту. Навчаючись заочно, закінчив *Національний університет державної податкової служби України*, здобув 2011 диплом бакалавра за спеціальністю «Облік і аудит», а 2014 — за спеціальністю «Право». Як спортсмен представляє Фізкультурно-спорт. т-во «Динамо», виступає за збірну команду України. П'ятиразовий чемпіон України з вільної боротьби у ваговій категорії до 97 кг (2009, 2010, 2013, 2014, 2019). Переможець першості Європи в м. Белграді та світу в м. Пекіні (2007). Дворазовий віце-чемпіон світу серед студентів у м. Салоніках (2008) та м. Турині (2010). Срібний призер Чемпіонату Європи в м. Белграді (2012). Срібний призер із вільної боротьби *Літніх Олімпійських Ігор 2012* у м. Лондоні. Здобув бронзовий нагороду на Чемпіонаті світу з боротьби в м. Ташкенті (2014). У 2015 став бронзовим призером перших Європейських Ігор у м. Баку. На *Літніх Олімпійських Іграх 2016* в м. Ріо-де-Жанейро виборов п'яте місце. Багаторазовий переможець та призер міжнар. турнірів із боротьби золотої серії «Гран-прі». З 2018 — член *Національного олімпійського комітету України*. З 2019 — член комісії атлетів та юрид. комісії НОК України. У НОК працює над програмою розвитку Олімп. руху, а також адаптації спортсменів після актив. занять спортом. Має держ. нагороди: орден «За заслуги» III ступеня (2012), Грамоту Кабінету Міністрів України (2012), Грамоту Міністерства молоді та спорту (2012, 2013, 2014, 2015), Грамоту НОК України (2012, 2013, 2014, 2015) та ін. Лауреат у номінації «Найкращий спортсмен року» за версією НОК України (2012, 2014, 2015). Почес. громадянин м. Малина (з 2007). З 2012 у м. Малині проводяться турніри з вільної боротьби на призы А.

Пр.: Совершенствование технико-тактических действий квалифицированных борцов вольного стиля // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Сер. № 15: Наук.-пед. пробл. фіз. культ. / Фіз. культ. і спорт. 2015. Вип. 11 (66); Характеристика технико-тактических действий борцов вольного стиля на современном этапе // Молодіжний наук. вісник Східноєвроп. нац. ун-ту. 2015. № 18; У с п і в а в т. — Обучение технике двигательных действий борцов вольного стиля с использованием компьютерных технологий // Теория и методика физ. культ. Алматы. 2013. № 4; Особенности соревновательной деятельности борцов вольного стиля // Теория и методика физ. виховання і спорту. 2015. № 3.

Лит.: Бубка С. Н. Підсумки ігор XXX Олімпіади в Лондоні та перспективи виступу збірних команд України на іграх XXXI Олімпіади 2012 р. у Ріо-де-Жанейро // Актуальні пробл. фіз. культ. і спорту. 2012. № 2 (24); Легенди українського спорту : в 2 кн. / Уклад.: С. А. Карасевич, М. П. Карасевич. Умань, 2017. Кн. 1.

О. Є. Мошин

Андрійченко, Борис Миколайович (03.02.1925, с. Революційне, тепер с. Бугаївка Вовчанського р-ну Харків. обл., Україна — 15.08.1999, м. Київ, Україна) — письменник. Писав укр. мовою. Під час *Другої світової війни* й окупації України нацистами вивезений на примус. роботи до Німеччини. Був засуджений; перебував у концтаборі *Маутгаузен*. Служив у *Радянській армії* (1945–1950). У 1951–1971 — журналіст і редактор газет Одещини. З 1962 — член Спілки радянських письменників України. Закінчив (1966) філол.